

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

KIADJA

A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG

BUDAPEST

«PÁTRIA» R. T. BIZOMÁNYA

1909.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.

ELŐSZÓ.

Szövetségünk ezidén hatodízben rendezett a Közteleken társadalmi tanfolyamot. Eleddig többnyire budapestiek vettek részt rajta. Ezidén azonban az eddigi térfoglalással szerzett előjog czímén sikerült megnyernünk egy új eszmének a kultusz- és földművelésügyi miniszter urakat, úgy, hogy az idei tanfolyamot majdnem kizárólag az ő meghívottaik számára rendezhettük. Hogy a választás éppen reánk esett, ennek kézenfekvő oka munkakörünkben gyökeredzik; hiszen ezúttal közvetve a *falusi nép szociális tájékoztatása* volt a föladat s ezzel nagy alapítónk reánk áthárított hatáskörében 1896 óta intézményesen mi foglalkozunk.

Vállalkozásunkban készséges támogatókra leltünk a Magyar Társadalomtudományi Társaság lelkes tagjaiban, a kik velünk karöltve osztoztak a rendezés összes gondjaiban.

A közoktatásügyi miniszter úr lehetővé tette, hogy úgy az állami, mint a felekezeti tanítóképző-intézetek mindegyikéből egy-egy tanár vehessen részt. A földművelésügyi miniszter úr pedig a gazdasági szaktanárokat és az erdészet körében alkalmazott tisztviselőket hívta be. így gyülekezett össze 138 rendes hallgató, a kikhez a helybeli tanítóintézetekből és a főiskolai ifjúság köréből is számosan csatlakoztak.

A rendezés célzata világos. A szociális kérdés fontosságát fölismerő miniszter urak szükségesnek találták, hogy az idevágó ismeretek a tanítóképző-intézetek útján eljussanak a tanítókhöz, ezek révén pedig kivált a falusi népnek legszélesebb rétegeihez.

A kísérlet kiválóan sikerült és a meghívottak fáradhatatlan buzgóságot tanúsítottak úgy az előadások hallgatásában, mint a délutánokon a gyakorlati társadalmi intézményeknek kellő magyarázatokkal kísért látogatásában.

Minden oldalról egyhangúlag nyilvánult az az óhaj,

hogy ezek az előadások könyvbe foglalassanak s a résztvevőknek ismétlésül, a többi érdeklődőknek pedig tanulmányozásra szolgáljanak.

Ezt igyekeznek megkönnyíteni és átláthatóvá tenni a könyvnek beosztása.

Az értékelések, simulva a megnyitó beszédben körvonalozott elvekhez, a gazdasági vitás kérdéseket valláserkölcsös és hazafias nemzeti szellemben, a történelmi fejlődés tiszteletben tartásával iparkodnak tisztázni.

Ehhez képest az első részben az erkölcsi, nemzeti és történelmi fontos szempontok vannak kidomborítva.

A második rész a közigazgatási helyes fogalmak tisztázása után bemutatja a nagy pert a maga történelmi fejlődésében, különösen a falu s a földműves nép életviszonyaira való vonatkozásaiban.

A harmadik rész beszámol az elért eredményekről s igyekeznek kiczölöpölni a jövő fejlődés medrét az iskola támogatásával.

Íme e könyv rövid története. Reméljük a Gondviselés jóvoltából, hogy e kötetnek – folytatása következik.

Magyar Gazdaszövetség.

MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta APPONYI ALBERT GRÓF vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

Nagy örömmel és benső meglelégedéssel jöttem el, hogy a Magyar Gazdaszövetség ezen nagyfontosságú szociális előadását megnyissam. Csak néhány szóval akarom ecsetelni ezen kezdeményezésnek célját és horderejét. Korunk telítve van azokkal az áramlatokkal, melyeket szociálisaknak nevezünk. Ezen áramlatok megjelennek bizonyos elfajulásokban is, melyek a társadalom békéjét és azokat a pilléreket veszélyeztetik, melyeken társadalmunk és melyeken Magyarország közoktatási rendszere van felépítve. Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Minden tévelygés csak azon igazsági tartalomnál fogva veszélyes, melyet tartalmaz. Ezen igazsági tartalmat ki kell ragadnunk a tévelygők kezéből és érvényesítenünk kell a többi igazságokkal együtt, melyeket a tévelygés veszélyeztet.

Nekünk ki kell mutatnunk a szociális gondolat egyöntetűségét, át kell azt vinnünk a köztudatba, de mindenekelőtt a népművelők tudatába, még pedig úgy, hogy a hazafisággal és a vallási érzülettel állandóan elválaszthatatlanul egybekapcsolva legyen. A szociális gondolat nem egyéb, mint az, hogy az életnek úgy anyagi, mint erkölcsi javaiban minél szélesebb rétegek akként részesüljenek, hogy a társadalom iránti kötelességek teljesítésére

állandóan képesek legyenek. A néptanítók legszebb föladata a gyermekeket ilyen módon nevelni, de föladatunk a tanítóságot is akként képezni, hogy nevelési módszerével a szocziális gondolatot a nép szélesebb rétegeibe átvinni képes legyen. Épen ezen okból a tanterv célba vett revíziójánál az élet ezen újabb követeléseit figyelembe kívánom venni. Ennek a reformmunkának előkészítője a szocziális kurzus. Nagy hálával tartozunk a Gazdaszövetségnek és azon uraknak, kik följánlották közreműködésüket, ezen nemes kezdeményezésért. Nem akarom a szót tovább tőlük elvonni és a szocziális tanfolyamot megnyitottnak nyilvánítom.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó.....	III
Megnyitó beszéd. Tartotta <i>Apponyi Albert gróf</i> vallás- és köz- oktatásügyi m. kir. miniszter.....	V
I. Neveléstudományi értekezések	1-80
Az erkölcsi nevelés jelentősége. <i>Giesswein Sándor dr.</i> beszéde	1
Az erkölcsi nevelés és tanítás szociális jelentősége. Előadta <i>Weszely Ödön dr.</i>	14
A nemzetköziség és a nemzeti eszme. Előadta <i>Jancsó Benedek dr.</i>	29
A történettanítás mint szociálpolitikai tényező. Előadta <i>Sebestyén Gyula</i>	71
II. Nemzetgazdasági értekezések	81-208
A társadalom gazdasági életének kibontakozása és rend- szere. Előadta <i>Gaál Jenő dr.</i>	81
A kapitalizmus jellege, előnyei, kinövései. Előadta <i>Földes Béla dr.</i> (.....)	123
Mezőgazdasági szociálpolitika. Előadta <i>Czettler Jenő dr.</i> ...	148
Földműveseink és a szociáldemokrácia. Előadta <i>Baross János dr.</i>	167
A közigazgatás szociális feladatairól. Előadta <i>Rényi József dr.</i>	181
Népjóléti intézmények. Előadta: <i>Geőcze Sarolta</i>	193
III. Szövetkezeti értekezések	209-275
A szövetkezés, mint gazdasági, társadalmi és pedagógiai intézmény. Előadta <i>Bernát István</i>	209
A szövetkezetek a gyakorlati életben. Előadta <i>Meskó Pál</i>	232
Tanítóóság és mezőgazdaság. Előadta: <i>Molnár István dr.</i>	254

I. NEVELÉSTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK. AZ ERKÖLCSI NEVELÉS JELENTŐSÉGE.

GIESSWEIN SÁNDOR DR. beszéde.

A Magyar Gazdaszövetség szociális kurzusának a programjába fel van véve a morális nevelésnek és oktatásnak a pontja is. Nem Önök közül – tisztelt hallgatóim – de mások részéről azon kérdést intézik, hogy vajjon a szociális przéssel s a gazdasági kérdéssel minő összefüggésben áll az erkölcsi nevelés és tanítás? Én a kérdésre két kiváló férfúnak a mondásával akarok felelni. Az egyik egy híres francia akadémikus, a ki két év előtt halt meg, Brunetiére Ferdinánd azt mondja, hogy a társadalmi kérdés egyúttal erkölcsi kérdés is; a másik férfiú a német Ziegler, strassburgi tanár, a ki egyik könyvének címlapjára ezt a kérdést írta föl: Vajjon a társadalmi kérdés erkölcsi kérdés-e? s könyvében erre igenlőleg felel. Én nem akarom ezt a tételt exkluzív jelentőségében felfogni; a két dolog, a társadalmi és erkölcsi kérdés nem identikus, nem ugyanaz, hanem két kör, melynek különböző a középpontja, de a terület nagy részében egymást fōdi; társadalmi kérdést erkölcsi kérdés nélkül nem lehet képzelni és erkölcsi kérdést társadalmi kérdés nélkül nem lehet gondolni. A gazdasági kérdés, még ha azt tisztán csak materiális szempontból fogjuk is fel, az erkölcsi- kérdéssel szoros összefüggésben van és viszont erkölcsi kérdéseket gazdasági szempontok nélkül nem tárgyalhatunk, mert az erkölcsi kérdés emberekkel foglalkozik, a kik itt e földön élnek, dolgoznak és munkálkodnak. Nagyon is indokolt dolog tehát az, hogy ezen szociális előadások keretében az erkölcsi nevelés is helyt foglaljon, mert ha igaz az, hogy a szociális kérdés egyszersmind erkölcsi kérdés is, úgy igaznak kell lenni annak is, hogy a szociális nevelésnek egyszersmind erkölcsi nevelésnek is kell lennie. Egy angol író Col. Parker mondja azt,

hogy: «Az a tanító, a ki csak ismereteket közöl, mesterember, a ki azonban jellemet képez és nevel, az művész.» Szabadunk a pedagógia művészetét kívánja művelni, és ezzel a múlt század némi mulasztását kívánja pótolni. A modern pedagógia megalkotója, Pestalozzi írta száz évvel ezelőtt a következő emlékezetes sorokat: «Megtörténhetik, hogy valamely kor, a mely a tudományos kérdések tekintetében, az igazság megismerésében hatalmas haladást tesz, a jónak megismerésében és gyakorlásában messze hátul marad.»

Hogyha ennek a mélyenjáró elmének a szavait olvassuk, azt gondoljuk, hogy benne prófétai lélek lakozott; mintha csak az őt követő korra gondolt volna, a melyben az erkölcsi nevelés művészete háttérbe szorul.

A londoni «International Moral Education» kongresszus alkalmával, melyről később részletesen fogok beszélni, az egyik francia előadó, fejtegette a dolgot, hogy a XVIII-ik században az a nézet kezdett uralkodó lenni, hogy az intellektuális kultúrából, az értelmi művelődésből, önmagától fejlődik egyszersmind az erkölcsi művelődés is. Ennek a téves felfogásnak a következménye lett az, hogy egész erővel tisztán csak az értelmi műveltség fejlesztésére fektették a fősúlyt, azt gondolván, hogy ennek természetes folyománya az erkölcsi művelődés és nevelés. Ez azonban téves felfogásnak bizonyult. Tény az, hogy az erkölcsi művelődés és az intellektuális képzettség szoros összefüggésben van egymással, de az egyik nem szükségszerű folyománya a másiknak, bár hozzátesszem, hogy ezt egyénileg fogom fel, és nem társadalmi szempontból. Igen is, egyénileg képzelhető valakinél az érteimi műveltségnek lehető legnagyobb fokozata bizonyos jellembeli fogyatékoság mellett is, de viszont képzelhető a legegyszerűbb léleekben is az erkölcsi tökéletességnek a legmagasabb foka.

Azonban hogyha mi a művelődésnek fejlődését vesszük figyelembe, azt vesszük észre, hogy ez a két tényező: az erkölcsi művelődés és szellemi fejlettség, szellemi művelődés, egymást fejleszti és egymást támogatja és az a szellemi kultúra, a melyre a mi korunk méltán büszke lehet, a tudományoknak magas fejlődése, a mely minden téren észlelhető, s azoknak nagyobb körökben való terjedése nem a jelenkor és a legközelebbi múlt fáradozásának a gyümölcse, hanem

lassú és fokozatos terjeszkedése és haladása, gyümölcse annak az erkölcsi művelődésnek, a melyet a kereszténység évszázadokon, évezredekken át közölt s az azelőtt barbár és félbarbár népek között létrehozott. Mert arra nézve, hogy mi a szellemi művelődésben kedvet és örömet leljünk, bizonyos erkölcsi tökéletesség is szükséges; igaz ugyan, hogy a szükség sokra megtanítja az embereket és sokszor mondjuk azt, hogy a szükség hozta létre a legnevezetesebb felfedezéseket és találmányokat, de nem szabad ezt a mondást se a szó szoros értelmében venni. Nemcsak a szükség az, a mely az embereket értelmileg fejleszti, hanem egyszersmind az erkölcsi öntudat is; és igen sok találmány, a mely különben értéktelenül veszett volna el, az által vált értékesé egyszersmind a tudomány terén is, hogy erkölcsi erővel tudták azt értékesíteni s érvényesíteni. Viszont hozzáteszem, hogy azt a szép, nemes és tudományos fejlődést, a melyet korunk elért, csak úgy fogjuk megőrizhetni, hogy ha egyszersmind nemzetünkben fentartjuk az erkölcsi érzést is, ez által válik az a tudomány igazi közkinccsé és áldásossá a nagy tömegek számára.

Ez tehát a szellemi műveltség és erkölcsi műveltség közti különbség. Azon jelekből, a melyeket az egész művelt világon észlelhetünk, megérthetjük, hogy a huszadik század tudatára ébredt annak, hogy a népek további fejlődését és művelődését csakis erkölcsi alapon lehet előbbre vinni és tovább fejleszteni.

Már a múlt század végével látjuk ennek a törekvésnek a felébredését. S itt első sorban említtem azt a törekvést, a mely úgyszólván parallel több népnél, nemzetnél, és pedig a kultúra vezető pontjain álló nemzeteknél jelentkezett. Angolországban a Moral Education League fejlesztette ezt a gondolatot, Belgiumban az 1899-ben alakult Sociétés de l'Education Familiale, s a század elején Amerikában a Peabody egyetemi tanár lelkes vezetése alatt álló Religious Education Society. Látjuk tehát ebből, hogy ezeknél, az úgyszólván vezető nemzeteknél köztudattá lőn az, hogy a nevelésnek alapjául teendő az erkölcsi nevelés. S ennek a köztudatnak impozáns tünetéje volt az a kongresszus, a mely a múlt évben Londonban lefolyt, az «International Moral Education Congress», a hol az egész művelt világnak a népei képviselve voltak, kezdve az Északamerikai Uniótól – nyugatról kelet

felé haladva – egészen a felkelő nap országáig, Japánig. És itt egyhangúlag az a nézet nyert kifejezést, a melyet különösen az Egyesült-Államok képviselője F. Adler fejezett ki ékes szavak kíséretében: hogy az erkölcsi nevelés kell, hogy legyen az a nap, a mely körül a nevelésnek többi ágai, mint a bolygó csillagok, foglalnak helyet; az erkölcsi ideának kell dominálnia, uralkodnia a nevelésnek és oktatásnak minden ágán keresztül. Ebben a tekintetben – bár a legkülönbözőbb népek és legkülönbözőbb vallások voltak képviselve – a kongresszuson nézeteltérés nem merült fel. Pedig e kongresszuson az angol tudományos világ (manchesteri, londoni egyetem) vezetőférfiain kívül úgyszólván az egész művelt világ képviselői jelen voltak; képviselve voltak a berlini, müncheni, svájci, francia egyetemek tanári karai, ott voltak hazánk képviselőiben egyetemünk s más főiskoláink vezető elemei (Kármán, Gaal Jenő dr. stb.), kiváló pedagógusaink (Fináczy Ernő, Bokor József, Geócze Sarolta s ezek között magam is), a kik egyértelműen oda nyilatkoztak, hogy élvezetes és tanulságos napokat töltöttek ott. A kongresszus kiterjedt az erkölcsi nevelésnek, pedagógiának minden ágára; először az elvi szempontokra, azután a módszerre, továbbá arra nézve is, hogy az egyes tantárgyakba hogyan kell belevinni az erkölcsi oktatást s szószólói voltak annak a gondolatnak is, hogy még az exakt, a természettudományokba, sőt még a matematikai tudományokba is bele kell vinni az erkölcsi szempontokat.

Szó esett azután az internátusi nevelésről is; szó volt egy témáról, a mely manapság széleskörű fejtegetés tárgyát képezi: a koedukáció kérdéséről is, melyre vonatkozólag mint különös jelenséget hozom fel, hogy többnyire a nők voltak azok, a kik a koedukáció ellen foglaltak állást, míg a férfiak legnagyobbbrészt mellette nyilatkoztak. Vita tárgyát képezte a közvetett és közvetlen erkölcsi oktatás is: hol kívánjuk az egyes tantárgyakba belevinni az erkölcsi tanítást és hol és miként alkalmazandó az közvetlenül; szó volt a játékokról, az ifjúsági irodalomról, valamint az ifjúsági könyvtárakról is.

Ezekből kitetszik, hogy a pedagógiának lehetőleg minden témájára kiterjedt a kongresszus figyelme. De nem említhetek egy kérdést szó nélkül, a mely ott Londonban gyakran programmon volt, de akárhányszor programmon kívül is élén-

ken foglalkoztatta az elméket s ámbár meg kell jegyeznem, hogy a vita mindig magas, emelkedett nívón állott, mégis meglehetősen élénk vitatkozásra adott okot. Ez a vallásos és erkölcsi nevelésnek egymáshoz való viszonya. Megjegyzem, hogy ezt a kérdést leginkább az az exkluzív felfogás hozta szőnyegre, melyet leginkább a francziák vittek magukkal oda Londonba, s a mely az erkölcsi nevelést a vallási neveléstől teljesen el akarja választani. A francziának jellegje: La morale laïque.

Ez nekünk szinte idegenszerűleg hangzik, mert mi nem szoktunk különbséget tenni világiak és egyháziak erkölcsi. tanai között, mi ugyanazokat a szabályokat akarjuk ismerni és ugyanazon erkölcsi mérték szerint mérlegelünk, természetesen figyelembe véve mindenütt a külön hivatás kötelességeit. Legszebben talán Mrs. Bryant, a kongresszus egyik igen lelkes tagja fejezte ki ezt a viszonyt és az ő szavai csakugyan arra valók, hogy komoly megfontolás tárgyává tevén azokat, mindenki békésen elintézheti ezt a kérdést. Az az ő véleménye, hogy a vallásos és erkölcsi nevelés egymással összefüggésben van. S ez természetes is; másrészt azonban az erkölcsi nevelés ne szorítkozzék a vallásos nevelésnek territóriumára, hanem hasson át minden egyéb tantárgyat is egyformán. Mert bár a vallás egyik fő támasza az erkölcsi nevelésnek, azért nem megvetendő dolog az, ha egyszermind észbeli és tapasztalati igazságokkal iparkodunk az ifjúságot az erkölcsi igazság megismerésére vezetni. Ez olyan álláspont, a melyet – azt hiszem – mindannyiunknak, bármely vallásnak és bárminő világnézetnek hívői vagyunk, elfogadni kötelességünk, és ezzel szemben csakugyan csodálkoztam azon az állásponton, a melyet például *Moulet*, a francziák részéről elfoglalt, a ki azt kívánja, hogy az erkölcsi nevelésből ne csak a vallási, hanem még a metafizikai nézeteket is ki kell zárni. Ez a felfogás szerinte Franciaországban kifejezést nyert, midőn a francia tanítóképző, az *Ecole Normale*, programjából a metafizikai fogalmakat egészen kikapcsolta (1905), abból az elvből indulván ki: «Nem vagyunk Isten mellett, de ellene sem!» Ez Franciaországban, a hol az atheizmus, vallástalanság a népnek széles rétegeiben is terjedni kezdett, egynémely helyen talán érthető, de azért veszedelmes koncesszió, mert erkölcsi igazságokat metafizikai

alap nélkül csak tárgyalni is – nézetem szerint – elképzelhetetlen dolog; mert hisz erkölcsi nevelés képzelhető-e a szabad akaratnak fogalma nélkül? Már pedig a szabad akarat maga is egy metafizikai igazság; a hol hiányzik a szabad akarat, ott dobjuk félre egészen az erkölcsi nevelést, mert ha igazak volnának *Ribot*-nak elméletei, a melyeket tisztán naturalisztikus szempontból állít fel, ha mindent az átöröklésre vezetnénk vissza, ha minden ember egy előre predesztinált gonosztevő, vagy erkölcsös alany volna, akkor az erkölcsi nevelés is egyáltalában czéltalan és haszontalan dolog volna.

Tehát igenis, metafizikai igazságok nélkül az erkölcsi nevelés nincs. Igaz ugyan, hogy van egy modernebb erkölcsi iskola Franciaországban, különösen Lannesan által képviselve, a mely az erkölcsant tisztán a természettudományok körébe akarja bevonni és a mely azt mondja jelígeje gyanánt, hogy: «A *leíró erkölcsant*» s az erkölcsantáról úgy beszél, mint a természetrajzról. A természetrajz tanára, vagy tudósa iparkodik meglesni az állatok különböző szokásait, életmódjait, azokat leírja s ez által az ő természetüknek képét nyújtja; pl. a méhek foglalkozását, azok társadalmát, vagy a hangyák és más állatok életmódját és tulajdonságait. Ez természettudományi leírása az állatoknak, hogyha azonban e módszert az etikára átvinnők, hogyha abban találunk az erkölcsantnak mintegy fő és egyedüli célját, ha a népek, nemzetek különböző szokásait – mondjuk– az ő fejlődési folyamatában leírná, ez által még az erkölcsi művelődés alapját nem tudnók megvetni, mert az erkölcsnek és erkölcsantnak nemcsak azt kell adnia, a mi van, hanem épen abban áll a lényege, hogy azt az eszmét, azt az ideát adja nekünk, a mi nek lennie kellene. És abban áll az erkölcsi nevelés és emberi fejlődés, hogy az ember, eltérőleg a természet többi lényétől, ne elégedjék meg azzal, a mi van, hanem öntudatosan tovább és tovább iparkodik, az igazság eszméjét minél inkább megközelíteni. Az erkölcsant vagy ethika tehát nemcsak a~ tényleges meglévővel foglalkozik, hanem egy elérendő czélt is tűz az ember elé.

S így ha a tiszta leíró módszerre szorítjuk az erkölcsant, megfosztanók az emberiséget a haladás leghatalmasabb rugójától. Az erkölcsi nevelés a haladás jegyében akar járni;

hogyha erkölcsi nevelés által nemzetünk tovább fejlődését akarjuk elérni, akkor ideálokat kell adni az ifjúság elé, a melyeket elérni törekedjék. Ez kell, hogy legyen az erkölcsi nevelés fő célja és fő eszköze is.

Az erkölcsi nevelést ennél fogva annál biztosabb alapra fektetjük, minél több szociális erőt tudunk ennek támogatására és megerősítésére egybefoglalni. És e szociális erők között bizonyára egy igen hatalmas a vallás. Azokkal szemben, kik a vallást ki akarják egészen kapcsolni a nevelésből, azért, mert szerintük az szeparatisztikus, jól jegyzi meg Natorp: «A vallás mindig egyesítő erővel bír és különösen mondható ez a kereszténységre, a mely Istenben a szeretetet látja képviselve, az egyesítésnek leghatalmasabb tényezőjét.»¹

Azt hiszem, ezzel áttérhetek ama speciális szempontra, a mely összefüggésbe hozza az erkölcsi nevelést épen a szociális és társadalmi kérdéssel és a mely az erkölcsi nevelés nagy fontosságát van hivatva kimutatni a szociális feladatok kifejtésében és teljesítésében. Kétséget nem szenved, hogy a nevelés egyike a leghatalmasabb szociális erőknek. A nevelés az a híd, a mely bennünket a múltból és jelenből átvezet a jövőbe. Mindazt a szellemi kincset, melyet az emberiség összehordott a jövő számára, értékessé teszi a nevelés. Igen szépen tárgyalja ezt a gondolatot Kidd Benjamin a nyugati műveltség (Western Civilization) című munkájában, azt fejtegetvén, hogy minden tendencia úgy a biológia, mint a társadalmi tevékenység terén a jövő felé irányul. Rámutat arra, hogy az állatvilágban is a működés a jövőre néz; a méhek buzgalma a jövő télre tekint és a társadalmi fejlődésben is azt látjuk, hogy az emberiség mintegy öntudatlanul nem a jelen élet számára, hanem a jövő számára dolgozik. Ez a jövőre irányuló tevékenység leginkább a nevelésben nyer kifejezést; azért kell minden embernek többé-kevésbbé nevelőnek lennie. Az ismeretek és tapasztalatok, a melyeket birunfc, az a lelki élet, a mely bennünk van, s a mely az élet küzdelmei, szenvedései és örömei, gondolataink, törekvéseink s vágyaink közepette fejlődik, ez nemcsak a mi szá-

¹ P. Natorp, Gesammelte Abhandlungen zur Sozialpädagogik.⁴⁹
Hasonlóképen: Dr. P. Barth, Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre. 2-te Aufl. 1908. 100. 1. és kk.

munkra van, nemcsak tőlünk származik és nemcsak a mienk, hanem kell, hogy közkincsét képezze az egész emberiségnek és első sorban azon társadalomnak, amelynek tagjai vagyunk; közkincsé pedig leginkább az által válik, ha a jövő reményeit részesítjük ezekben, az ismeretekben és tapasztalatokban.

A művelődést az által nyerjük, hogy az évezredekben át felhalmozott tapasztalatokat és gondolatokat átörököljük, ennél fogva azt úgy tarthatjuk fenn, hogy mindenki a maga tehetsége szerint kibővítve, átadja az utókornak.

Mi tehát mindnyájan kell, hogy nevelők, pedagógusok legyünk. Azt mondják, hogy a jó pap holtig tanul, de nemcsak a jó pap, de minden jó polgár holtig tanul, s azért bizonyos értelemben holtig kell tanítanunk is, mert társadalmi kötelesség az, hogy a mit másoktól nyerünk, azt vissza kell adnunk ismét másoknak. Ebben rejlik a nevelés nagy szociális jelentősége.

De nem térhetünk ki ama kérdés előtt, mi legyen a nevelés főfeladata a mostani szociális viszonyok között. E kérdésre válaszolva, egy tényre akarom b. figyelmüket terelni, s meg vagyok győződve, hogy be fogják ezt ismerni és saját tapasztalataik által is igazolva találják azt, a mit elmondandó vagyok. Egy magában véve szomorú jelenség, a melyet társadalmi életünkben észlelünk, a társadalmi osztályoknak egymástól való elidegenedése. Akárhova menjünk, nagyvárosba, vagy kisebb vidéki helyekre, akár a legkisebb faluba is, a hol azt gondoljuk, hogy homogén társadalmat találunk, mindenütt azt vesszük észre, hogy a társadalmi osztályok egymástól mindinkább elidegenednek. A legjobb esetben bizonyos közönység van köztük. Lehetséges, hogy egyik-másik helyen ez az elidegenedés, mesterségesen van tenyésztve. De ha magában a társadalomban nem volna meg az a talaj, a mely ezt a kívülről hozott magot készségesen befogadja és buján kifakasztja, akkor a szeparatistikus tendenciák a társadalmi osztályok között csakugyan nem jönnek létre és szakadást nem idéznek elő.

Tudjuk azt, hogy a szociáldemokracia egyik alapgondmája az osztályharc, ezt hozza bele a gyakorlati életbe, állítólag azért, hogy általa az egyenlőséget megteremtse; a taktika szempontjából ez lehet nagyon alkalmas agitacionális eszköz, de valójában nagyon egyoldalú felfogása a társadalmi

életnek és fejlődésnek, a mennyiben annak csak a destruktív és nem a felépítő mozzanatait veszi figyelembe. Manapság sokan, némi joggal, arról panaszkodnak, hogy a történelem-tanítási módszerünk hamis, mert leginkább csak a háborúkról hallanak ifjaink, s keveset a kulturális és szociális fejlődésről. S bár ép a szociáldemokráciával rokonszenvező szellemek hangoztatják ezt bizonyos nyomatékkel, sőt mondhatnám túlzással is, íme a másik oldalon ők is a harciasság egy másik fajának a túltengésébe esnek.

Tagadhatatlan tény ugyan, hogy érdekellentétek vannak a társadalmi osztályok között, de nagyon hibás következtetés az, hogy az érdekellentéteket csak harcz által lehet kiegyenlíteni, vagy mint mondani szokták, harcz által kell kiegyenlíteni. Ez a felfogás egy újabb barbarizmusnak volna az előjele. Hiszen, ha a társadalom fejlődésén végig megyünk, azt észleljük, hogy minél jobban halad a kultúra, a civilizáció, annál nagyobb a népeknek az a törekvése, hogy a» ő kérdéses vagy kétes jogaikat békességes módon kiegyenlítsék. Igen szépen fejtegeti ezt Faguet az ő *Pacifisme* című művében, mennyire törekedtek azelőtt, – akár még 100 év előtt is – az érdekellentétek háborús úton való elintézésére; a mikor nem is gondoltak más kiegyenlítésre, mint az *ultima ratio regumra*, az ágyukra és puskákra, ha nemzet és nemzet, ember és ember között valami nézeteltérés merült fel, jogi vagy területális differenciák keletkeztek. A bíró szerepét annál nagyobb mértékben viseli a kard, vagy a durva erőszak, minél alantabb fokon áll a művelődés. Manapság azt a nézetet látjuk mindinkább tért foglalni, hogy az egyes nemzetek és népek a felmerülő ellentéteket békés megegyezés által iparkodjanak kiegyenlíteni. Nem szükséges ugyan, hogy az ember a háború, a harcz lehetőségéről is lemondjon, mert ez szintén talán csak az erőszakot tolná előtérbe, hanem az a helyes felfogás, hogy egy tisztességes békés kiegyezés mindkét félnek a győzelmét jelenti. Erre is kell törekedni, mert a tudományos és erkölcsi fejlődés éppen ezzel növekszik, hisz régi igazság, hogy «*inter arma silent Musae*», a háborúban szünetel a tudomány és művészet, s egy általános társadalmi harcz szintén azt a veszedelmet hozná kultúránkra, hogy talán még jobban elhallgatnának, sőt szégyenkezve elvonulnának a műzsák a mi köreinkből, ha társadalmunk külön-

böző osztályai folytonos gyűlölködés és harcz között állanak egymással szemközt.

Ezzel a harczias tendenciával szemben, a melyet a szociáldemokrácia vall, különösen Franciaországban egy bölcséleti iskola lépett előtérbe: a társadalmi szolidarizmus iskolája. Ennek az iskolának a 70-es években megalapítója Leroux s jelenleg kiváló terjesztője – hogy úgy mondjam – apostola, Léon Bourgeois, azt a tételt állítja fel, hogy az ember, a mije van és a mi, azt mind a társadalomtól vette és hogy éppen ebből kifolyólag az embernek kötelessége azt a társadalomnak visszaadni. Magában véve egy szép elv van ebben kifejezve: az az elv, hogy a társadalomnak különböző osztályai egymással szoros és kölcsönös összefüggésben legyenek. Én a szolidarizmusnak ezen eszméjére tényleg súlyt akarok helyezni, bár elismerem azt, hogy önmagában véve ez szintén ingatag talajon állna, ha az etikai kötelezettségtől eltekintenénk.

Bourgeois jól látta a tényleges összefüggést és én azt mondom, hogy a pedagógusnak is lépten-nyomon azon kell lennie, hogy figyelmeztesse az ifjúságot arra a szoros összefüggésre, a mely ember és ember, foglalkozás és foglalkozás, szellemi és testi munka között az egész élet fonalán mindenütt fennáll. De ne gondolja valaki, hogy ez a természeti igazság, a mint elő van állítva, maga fogja megteremteni az igazi szociális érzést és közösséget. Nem, mert tényleg a mit Bourgeois előállít, az olyan, mint egy adóssági lap, mely megmutatja az embernek: «íme te ember, te adósa vagy a társadalomnak, adósa vagy nemzetednek, adósa hazádnak». De miként abból, ha valakinek az adósságát megmutatjuk, még nem következik az a készség az emberben, hogy adósságát ki is fizesse, hanem, kell még az erkölcsi kötelességtudás készítő ereje, ép úgy szükséges az erős ethikai alap ahhoz, hogy az embereket társadalmi adósságaik vagyis kötelességeik teljesítésére szorítsuk.

Én igenis figyelmebe ajánlom azoknak, a kik az ifjúság nevelésével foglalkoznak, hogy a szolidaritásnak az érzékét ápolják a növendékeikben. Mindenféle tárgy alkalmat szolgáltat erre. Maga a szemléltető oktatás, midőn bemutatjuk például a különféle háziszereket, bútorokat, szerszámokat, maga ez is igen jó kapcsoló pont; a midőn például meg-

mondjuk, hogy íme ezt a bútort az asztalos készítette, az ahhoz szükséges anyagot azonban előbb a favágó állította elő, a ki viszont-munkája végzéséhez előbb a kovács munkájára volt utalva, a ki a szekerczét elkészítette, ez viszont csak úgy teremthette meg azt, ha előbb emberek léteztek, a kik a föld mélyébe életük veszélyeztetésével behatolva a nyersvasat felszínre hozták, s így tovább. Ezzel én csak egy példát akartam említeni; egy kis gondolkozással mindenki rájöhet, számos hasonló példára, a melyekkel ott magában az iskola termében minden lépésnél találkozunk és én azt mondom, hogy ez által az ifjúságban mindenkor azt a gondolatot érleljük, hogy egyik ember a másik nélkül nem tud boldogulni, az egyik a másik munkájára van szorulva. S ez mindenesetre egy fizikai, természeti kapocs ember és ember között; nem megvetendő dolog ez magában sem, de ezt a tudatot azután az erkölcsi szempontoknak még nemesíteniük kell. Ez szorosabban fűzne embert emberhez, mert általánosságban téves az a felfogás, mintha a természeti erkölcs, meg a magasabb erkölcs, a metafizikai vagy vallásos szempontból felfogott erkölcs, folytonos háborúban volnának egymással. Az egyik az aléptmény, a másik felfelé halad, annak tökéletesbítése és nemesítése. És az erkölcsi oktatásnál is a természeti igazságokat össze kell kapcsolni a magasabb, és a szivbe mélyebben belevágó és arra mélyebben ható vallási érvekkel és szempontokkal. Így tehát, igenis a szolidarizmus érdekében kell nekünk nevelnünk a természeti és vallás-erkölcsi igazságok szempontjából egyaránt, hogy elejét vegyük annak az osztályharcznak, a melynek egyik oldalról talán az izgatás az oka, másrészről azonban a közönyösség.

Most még, midőn a szociális nevelésről van szó, csak arra akarok utalni, hogy nekünk, ha helyesen akarjuk felfogni a társadalmi fejlődést és annak útját kívánjuk egyengetni, sohasem szabad egyoldalúságba esnünk. A szociális, a társadalmi kérdésnél két ellentétes irányt látunk egymással szemben fennállani, úgy a tudomány, mint a gyakorlati élet terén. Az egyiket individualista iránynak mondhatnók; ez az irány az emberben egy, a többi társadalomtól úgyszólván független lényt lát, mely autonóm, s önmaga alkotja meg törvényeit. A másik az exkluzív szociális irány, mely az embert csak egy csöppnek tekinti a társadalom hatalmas

tengerében, a mely csöpp, valamint a tengeren a különböző lég- és vízáramlatok, egyideig úgyszólván önállóságát a társadalomban egészen elveszti. Ezt az utóbbit pl. fejezte ki Comte Ágost azzal az Ő tételével, hogy az individualitás, az egyéniség tulajdonképpen egy elvont dolog, a mely nem is látható. A másik iránynak, a túlságos individualista iránynak kifejezői Nietzsche és Max Stirner, a kik az egyedet az egész társadalom felett álló lénynek tartották, a melynek semmi respektusai, semmi kötelezettségei a társadalommal szemben úgyszólván nincsenek. Mind e két nézőpont teljesen egyoldalú; az egyik megfosztja az embeit a szabadságtól, egy géppé alacsonyítja le, a másik pedig az embert mintegy zsarnokává teszi a társadalomnak. A féktelen és korlátlan egoizmus és a társadalomba való teljes beolvadás között tehát meg kell találni a helyes középutat. Igen szépen van ez jelezve a szentírásban már az ótestamentomban is, de még *nagyobb* nyomatékkel az evangéliumban ez egyszerű szavakkal: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!» Valóban az minden helyes, józan szociológiának az alapja; benne vannak az individuális és társadalmi szempontok is. Az emberi cselekvésnek mértékévé van téve az embernek Istentől adott természetes önszeretete (mint tenmagadat), de a mérték alkalmazandó a külvilágra, a társadalomra nézve is (szeresd felebarátodat). Az tehát az igazi szociális irány, a mely az individuumot egyesíti a szocietással, a társadalommal; a mely azokat a kötelezéseket, a melyeket az ember önmaga iránt vall, kiterjeszti egyszersmind a környezetére is; éppen ezért a nevelésnek ezt a két szempontot kell szem előtt tartania. A régi spártaiaknál a nevelésnek csak szociális, illetve állami iránya jutott érvényre; hasonló idea az, a mely a szociáldemokráciát foglalkoztatja. A spártaiaknál például a gyermeket egészen el akarták venni a család köréből s tisztán társadalmi vagy tisztán állami nevelést akartak létesíteni, a hol a család és a gyermek között úgyszólván minden kötelék megszűnik. De épp oly elhibázott dolog volna az emberben csak magát az individuumot figyelembe venni, bár igen az individumból, az egyénből kell kiindulnia az erkölcsi tökéletességnek. Manapság sokat beszélnek társadalmi erkölcs-tanról, társadalmi etikáról, de minden társadalmi etika kiinduló pontja maga az egyén; ha mi nem tudunk

erkölcsös lényeket nevelni, akkor a társadalom sem lesz erkölcsös.

Most pedig, befejezésül még csak egyet akarok elmondani, egy igen egyszerű dologra akarok rátérni, a mit Londonban a külügyminiszter mondott nekünk, midőn előtte megjelentünk s a mi – bár egyszerű – mégis mutatja, micsoda utat kell választani az erkölcsi nevelés és oktatás terén. Ő elmondotta azt a történetet vagy anekdotát, a mi egy francia iskolában a jutalmak kiosztása alkalmával esett meg. A tanító ugyanis, midőn a jutalmakat osztotta ki, az egyik ifjút azon a czímen jutalmazta meg, hogy ő az első az erkölcsstanban. Midőn a jutalmat az ifjúnak átadta, a közönséghez fordult e szavakkal: «Meg kell azonban jegyeznem, hogy ez az ifjú a leghaszontalanabb ficzkó az egész intézetben».

Ebben a mondatban igen sok tanulság van. Annak az erkölcsi nevelésnek nem kell vagy nem szabad pusztán bizonyos bemagolandó szabályokból állnia, sőt még az se. elég, ha olvasmányokkal foglalkozunk, hogy ha valaki történeti tényeket tud előadni az erkölcsösség dicsőítésére. Annak az erkölcsi nevelésnek a szívben kell lennie és azért szükséges, hogy mi rajta legyünk, az erkölcsi nevelést szóval és tettel folyton gyakorolni, hogy az az erkölcsi nézet, felfogás második természetévé váljék az ifjúnak. Akkor lesz működésünk igazán gyümölcsöthozó, s akkor nem fog az az ifjúból elpárologni; akkor azt a kincset, a melyet az iskolából magával vitt, kamatoztatni fogja egész életében.

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS ÉS TANÍTÁS SZOCZIÁLIS JELENTŐSÉGE.

Előadta: WESZELY ÖDÖN DR.

Azok a nagy kérdések, melyekkel ez előadás keretében foglalkozni óhajtok, nem idegenek a mélyen tisztelt hallgatóság előtt. E kérdések ma nemcsak a pedagógusokat, hanem az egész művelt világ közvéleményét foglalkoztatják. Ismét oly korszakot élünk, midőn a nevelés felé fordul a közfigyelem, mert nagy részben tőle várja és reméli – mint a hogy egykor a XVIII. században várta – az emberiség megújódását, egy új világnak, egy új társadalmi rendnek a létrejöttét.

E reményeket, melyekre a XVIII. századot a politikai gondolkodás vitte, ma ennek a politikai gondolatnak egy ifjú gyermeke, a szociális gondolat, ébreszti. A szociális gondolkodás az, amely ma legerősebben megragadja az elméletet, mely új célokat mutat az emberi törekvéseknek s új utakat jelöl az emberi boldogulás számára.

Ez a szociális gondolat hatással van az emberi gondolkodás minden területére s így természetesen a pedagógiára is. A szociális fölfogás egy egészen új területet fedezett föl a tudományos kutatás számára: a társadalmi jelenségek területét. E gondolkodás így egy új tudományt hozott létre: a szociológiát. A szociológia alapgondolata az az analógia, melyet már Platónál is megtalálunk s mely azóta Comtenál s az újabb szociológusoknál egyaránt föltalálható: az emberi társadalom hasonlósága az élő organizmushoz. E szerint a társadalom olyan, mint a minő kicsinyben az ember s így fejlődésében is biológiai törvények mutatkoznak. Ez a fölfogás merő ellentéte az indi vi dualisztikus fölfogásnak, mely legelősebben talán Rousseau «Társadalmi szerződés»-ében nyilatkozik, A szociális fölfogás tehát a társadalmat nem tekinti többé egyének önkényes társulásának, hanem szerves egésznek,

melyet nem lehet önkényes szerződéssel megváltoztatni, mely alá van vetve a fejlődés (evolúció) törvényeinek.

Kétségtelen, hogy ez a fölfogás a természettudományok hatása alatt fejlődött. A természettudományok nagy föllandulése egybeesik, sőt kapcsolatban áll a technikai produkció bámulatatos tökéletesedésével. A technikai produkciónak e fejlődése kapcsolatban a liberalizmussal, mely a szabad versenyt s ezzel együtt a munkások kizsákmányolását hozta magával, lassankint nagy gazdasági válságokra vezetett. E gazdasági válságok vizsgálata teremtette meg a szocializmust s a szociális világnézetet.

Így fejlődik párhuzamban a gazdasági jelenségekkel a szellemi jelenségek azon sorozata, melynek eredménye a tudományban: a szociális fölfogás, az evolúció s a történelmi materializmus.

E tudományos elméletek hatása csakhamar mutatkozik a pedagógiában is. Itt is szembe kerül az individualisztikus fölfogás a szociális fölfogással. A pedagógiát e fölfogás szerint nem tekintik többé az egyéni nevelés szempontjából, hanem igyekeznek átalakítani oly tudománnyá, mely – mintegy párhuzamban a gazdaságtannal – a szellemi javak gazdaságtana.

A szociális fölfogás hat a nevelés gyakorlatára és elméletére egyaránt.

E hatás mutatkozik két irányban. Először is abban, hogy bizonyos társadalmi intézmények szükségességét erősen hangsúlyozva részben az államot, részben a községet s társadalmat, bizonyos intézkedésekre bírták reá, melyeket mint szociálpedagógiai követelményeket állítottak föl.

Ugyanazt látjuk pedagógiai téren, amit a politika terén. A politikában is a szociálisztikus eszmék bizonyos szociálpolitikai intézkedésekre bírták a kormányokat s az európai parlamentek mind foglalkoztak szociálpolitikai intézményekkel.

A pedagógiában ilyen szociálpedagógiai intézkedések: a gyermekmenedékhelyek, napközi otthonok, szünidei gyermektelepek, munkáskaszinók és népkönyvtárak, fölolvasások s a szabad egyetem, (university extension), nálunk «Népszerű főiskolai tanfolyam» czímen, melyek mind többé-kevésbé hatósági támogatással vagy hozzájárulással létesültek.

Ezek pedagógiai intézmények. Ezeket a társadalom hozta

létre s tartja fönn. Méltán nevezhetők tehát ezek szociálpedagógiai intézményeknek. A szociálpedagógia ezekre vonatkoztatva, mint a pedagógiának egy része, az egész nagy területnek egy speciális kisebb területe, tehát egészen helyesen nevezhető szociálpedagógiának.

De más hatása is van a szociális fölfogásnak a pedagógiára. E fölfogás hívei természetesen azt óhajtják, hogy vitessek be az iskolába is a szociális fölfogás. A történelem ne legyen a háborúk, a politikai intézmények története, hanem tüntesse föl az osztályharcot. Mutassa meg, hogy voltaképp az egész történelem nem egyéb, mint osztályok harcza a lét érdekében, a boldogulásért, szóval az önértékért. Ez a Marx és Engels-féle materialisztikus történeti fölfogás; vitessek ez be a történeti tanításba. Épp úgy volna bevihető más-más tárgyakba is a szocialisztikus világnézet.

Az olvasókönyvbe szociálista irányú olvasmányok vétesseknek föl. A költőket és írókat ebből a szempontból is vizsgálat tárgyává lehet tenni s a szemelvények között főképp azok szerepeljenek, melyek megértetik a proletárgyermekkel a maga sorsát, szeme elé állítják, mint ideált a szocialisztikus osztályharc célját.

Ily olvasókönyv pl. a következő: «Lesebuch für Kinder aufgeklärter Eltern.» I. Teil. Von *Theobald Werra*. Leipzig Ernst Wiest 1892. E könyv inkább ateisztikus tendenciája és a történelem nagyjainak a diskreditálása által tűnik ki, mintsem a szocializmus gazdasági tanainak a hirdetésével. Egy másik ily könyv: «Lehrbuch für den Jugendunterricht freier Gemeinden.» Von *Dr. Bruno Wille*. Berlin, Kommissions-Verlag W. Rubenow. 1891. E könyv gyűlöletet hirdet a papok és a vallás ellen.

De nemcsak olvasókönyveket, képeskönyveket is szerkesztettek a proletárgyermek számára. Egyik ilyen képeskönyvben (Arm und Reich. Der Arbeit ARC.) pl. a következő vers van:

«*Lassal*» trat mutig für uns ein
 Drum soll er unser Vorbild sein!
Marx sprach zu Geldsacks gröster Pein:
 Das Arbeitsvolk soll einig sein!
Obst, Früchte schönster Art, vollauf,
 Der Arme hat kein Recht darauf.

Egyike a legnevezetesebb ilyen képeskönyveknek az, mely 1895-ben jelent meg a «Vorwärts» című szocialista lap kiadásában. Címe: «*Das Buch der Jugend. Für die Kinder des Proletariats, herausgegeben von Emma Adler*». Ebben a legtekintélyesebb szocialista írók szerepelnek, így: Bebel, Liebknecht, Adler, Vanderwelde, Henkel, Jakoby. E könyvbe Bebel és Liebknecht oly közleményeket írtak, melyekben nincsenek pártpolitikai nyilatkozatok. De már például Adler, az osztrák szocialisták egyik vezérembere, arra oktatja ki a kis proletárt, hogy a szegényeknek azért nincs semmijük, mert ők a gazdagok számára dolgoznak stb.

Ám az igazság kedvéért meg kell adni, hogy maguk a szocialisták erős bírálat alá vették az ilyenforma ifjúsági irodalmat. Egyik ily mesekönyvről (*Das Märchenbuch für die Kinder des Proletariats, Hans Baake, Berlin*) a »Vorwärts» így nyilatkozik:

«Bizonyára igaz az, hogy mesekincsünk immár nem egészen alkalmas a mi ifjúságunk számára, de vajjon pótoljuk-e ezt az anyagot, ha tendenciás meséket nyújtunk? Nézetem szerint maradjon a mese – akar régi, akár új – tendencia-mentes, reám igen kedvezőtlen benyomást tett, midőn a Baake-féle képeskönyvben, megláttam a sárkányt ezzel a fölirattal: Moloch. Ahol az ily magyarázatra szoruló allegória kezdődik, ott vége a költészetnek».

Ez épen a baj, hogy e munkákból hiányzik az, a mi a legfőbb, a mi értékessé, tenné őket: a költészet. De hiányzik nemcsak a költészet, hanem a pedagógia is; mert oly fogalmakkal igyekeznek megioilteni a gyermeki elmét, melyeket ez még elfogadni nem képes.

Nálunk is vannak a szocialisták között pedagógusok, kik hajlandók az iskolát a párt-szempontok szolgálatába szegődteni, de a gyakorlatban ez a törekvés eddig csak a felnőttek oktatására terjedt ki. E nemű működésüket Jancsó Benedek ismertette a Néptanítók Lapja «Iskolán kívüli oktatás» című mellékletén. (1909.) Az olvasmányok kiszemelésében érvényesül e szempont. Garami Ernő «Mit olvassunk» című füzetében sorra veszi azokat a munkákat, melyeket szocialista szempontból a párttagoknak ismerniök kívánatos. A Népszava egyes cikkeiben is vannak erre utalások, így különösen egy hosszabb cikkben, (Művelődjünk!) melyet a párt egyik pedagó-

gus tagja írt. A szocialista irányú ifjúsági irodalom nálunk csak a «Népszava» című pártlap mellékletein jelenik meg. E melléklet, mely más lapok mintájára ifjúsági lap, ép oly irányú, mint az ismertett német ifjúsági könyvek. Itt is a proletárgyermek sorsa van szembe állítva a gazdag gyermekével s itt is az a törekvés mutatkozik, hogy már az ifjúságot is a szocialista-párt tagjává neveljék. Külön lap jelenik meg az iparos inasok számára «Ifjú Munkás» címen, mely az inasokat megismerteti a szocialista tanítással és a párt alapelveivel.

Az iskolába mindebből kevés juthatott be. De a párt pedagógus tagjaiban kétségtelenül él az a törekvés, hogy ezek az elvek az iskolai tanításban is érvényesüljenek. A mai iskola ennek tanítási rendszere és tanítási anyaga főképp azért részeseül oly kemény bírálatban, mert ezeknek az elveknek nem felel meg. Az irodalom és költészet oly termékei vétetnek be oda, melyek a szocialista elvek alapján történő kiszemelések szerint nem felelnek meg. A történelem nem tünteti föl az osztályharcot, hanem dicsőíti a nép elnyomóit. Szocialista elvek alapján Dózsa Györgyöt kell dicsőíteni s nem Werbőczi. Dózsa a nép embere; Werbőczi a nép elnyomója, a nemesség törvényhozója. A természettudományok el vannak hanyagolva s a szocialisták szerint több természettudomány kellene már az elemi iskolában. Ennek keretébe tartoznék a nemi fölvilágosítás is.

Mindebből csak annyi érvényesülhet, amennyit egy-egy szocialista párthoz tartozó tanító a maga tanításába belevisz. Ez történt pl. a híressé vált Bögötei iskolában. Azonban általánosságban még nem sikerült ezekből az elvekből semmi olyat sem bevinni, ami a szocialista pártnak különösen jellemző kívánsága volna.

Természetes, hogy a szocialistákkal ellenkező nézeteket vallók tábora meg éppen ellenkező tendenciák terjesztésére óhajtja fölhasználni az iskolát. Mindenütt, a hol a szocializmus megjelent, egyúttal jelentkezett az a törekvés is, hogy vele szemben az iskola is állást foglaljon, hogy az iskola tartsa vissza a népet a szocializmustól, főképp azért, mert a szocialisztikus tanok vallás-ellenesek s nemzetköziesek, tehát hazaellenesek.

Így a németeknél már az államminiszteriumhoz 1889

május 1-én kibocsátott legmagasabb rendeletben az iskolákra nézve a következők foglaltatnak:

«Az iskolának törekednie kell már az ifjúságban megteremteni azt a meggyőződést, hogy a szociáldemokrácia tanai nemcsak az isteni parancsoknak és a keresztény erkölcsnek mondanak ellent, hanem a valóságban keresztülvihetetlenek és következményeikben az egyesre és a társadalomra nézve egyaránt károsak.»¹

Bár nálunk ilyen irányú rendelet nem jelent meg, azonban az a kívánság, hogy az iskola küzdjön a szocializmus ellen, az ellenkező nézeteket vallók táborában természetesen ép úgy visszhangra talált, mint a külföldön.

Íme, ez volt a hatása a szocialisztikus világfölfogásnak a pedagógiai gyakorlatra.

Ezzel szemben természetesen helyezkedhetünk arra az álláspontra is, hogy az iskola maradjon ment úgy az egyik mint a másik irány tendenciáitól. Az iskola főadata nem az, hogy pártpolitikai tendenciák szolgálatába álljon s akár mellettük, akár ellenük küzdelmet folytasson. Az iskola tanítson tényeket s adja meg azt a műveltséget, a melyet megadni hivatva van. Ezt a tételt azonban sokkal könnyebb követelmény gyanánt elméletben fölállítani, mint a gyakorlatban keresztülvinni.

Akárhányszor szinte teljes lehetetlenség csak tényeket adni a nélkül, hogy ítélet is ne fűződnék a tényekhez. Hiszen az iskola végre is nem csupán tudományos tételeket tanít, – az elemi iskola legkevésbé, – hanem inkább nevel, erkölcsi fölfogást és világnézetet ad.

Az meg éppen lehetetlen, hogy a tanító egyénisége, fölfogása, meggyőződése rejtve maradjon a tanítványok előtt. Még ha soha sem fog nyilatkozni, akkor is ki érzik a tanítványok, mi az ő fölfogása, mit vall ő helyesnek, mi az, amit belsejében rejteget. Az a szellemi tartalom, mely az ő egyéniségét teszi, mintegy láthatatlan fluidum sugárzik ki s nyilvánul a nélkül, hogy ő maga azt akarná, ő maga azt észrevenné.

Az elfogulatlanság, a tendencianélküliség tehát csak annyira terjedhet, hogy a megbeszélésből ki lehet zárni a párt-

¹ Prof. Dr. Karl Fischer, Grundzüge einer Socialpaedagogik und Sozialpolitik. Eisenach, Wilckens, 1892.

politikai tendenciákat. Azt hiszem, ezt helyesnek is kell találni, mert végre is nem az iskola az a hely, ahol párttagokat kell szerezni. De ezzel nincs az mondva, hogy a tanító csupán lényeket és adatokat tanítson. E tények megítélése, az adatok összefüggésének konstatálása elengedhetetlen. Csak így nevelhetjük a tanulót helyes gondolkodásra, csak így fejlesztjük ítélő képességét s csak így adhatunk neki erkölcsi fölfogást. Ez a megítélés, melyet a tanulók maguk végeznek, a nevelés szempontjából egyik legbecsesebb szellemi munka. Az az erkölcsi ítélet, melyet a tanuló maga alkot meg, pl. olvasmányai alapján, sokkal értékesebb, mint az, a melyet készen kap. Megítéltetjük tehát a faktumokat, mert csak így neveljük igazán az ifjúságot. Nemcsak tény-ítéleteket kell alkotniok, hanem érték-ítéleteket is. Igenis, értékelnie kell a tanulónak, – természetesen a tanító vezetése mellett, – mindjárt, amit tanul. De ezek az érték-ítéletek nem politikai érték-ítéletek, nem szabad ilyeneknek lenniök. Ezek az érték-ítéletek erkölcsi, logikai és eszthetikai érték-ítéletek. Az iskolában csak ilyen érték-ítéletek vannak helyén, minthogy az erkölcsstan, logika és eszthetika azok a normatív tudományok, melyek a pedagógia számára a vezető szempontokat megadják.

Tovább vizsgálva a szociális gondolkodás hatását a pedagógiára, azt találjuk, hogy ez nemcsak a pedagógiai gyakorlat terén mutatkozik, hanem az elméletben is. A szociális fölfogás hatással van a pedagógiára, mint tudományra is.

A pedagógiai elméletben is érvényesíteni akarják azt a fölfogást, mely szerint az újabb törekvések éles ellentétben állanak a régibb törekvésekkel, mert az újabb irány szociálistikus, a régibb individualisztikus.

Ez a fölfogás éles ellentétbe igyekszik helyezni a szociális fölfogással írt pedagógiát a régibb pedagógiai elmélettel, – úgy tünteti föl ezt, mint a mely kizárólag csak az egyénnel foglalkozott, azt kiszakítva tekintette a társadalmi környezet-től, – s az új irányt olyannak mutatja be, mely önálló egyént nem is ismer, hanem csak szociális lényt, mint a társas lélek részét.

Nem föladatom e helyen e fölfogás helyességét és újságát bírálat tárgyává lenni, az érdeklődőt legyen szabad utalnom «A modern pedagógia útjain» című nemrég megjelent könyvemnek «A szociálpedagógia fogalma» című fejezetére, hol

összefoglaltam mindazt, a mit a fogalmak tisztázására nézve szükségesnek találtam.¹

Az első, kinek pedagógiájában a szociális fölfogás hatása ily módon jelentkezik, *Comte*, a szociológia megalapítója. Az ő pedagógiája csak kiegészítő része a szociológiájának s mint-hogy e szociológia voltakép a pozitívizmus filozófiai rendszerének tükré, pedagógiája is mint a pozitívizmus pedagógiája szerepel.² E rendszer a tudományok azon hierarchiáján alapszik, melyet Comte megállapított. Szerinte 21 éves korig minden ifjúnak ugyanazon a nevelésen kell keresztülmennie. Ez föltételezi természetesen a szociológiai alapokon berendezett államot. így tehát Comte rendszere voltakép utópia, mely oly távol áll mai viszonyainktól, hogy inkább csak kuriózum gyanánt hat s hatása eddig semmiféle téren nem mutatkozott.

Ennél sokkal nagyobb jelentőségük van azoknak az élméletíróknak, kik a társadalomtudomány megállapított tételei alapján építik föl rendszerüket.

A szociálpedagógiának két ilyen nevesebb képviselője van: a mélyebb szántása és alaposabb *Natorp* Pál³ marburgi egyetemi tanár s a kissé fölületesebb *Bergemann* Pál.

Voltakép mindketten ugyanazon alapgondolatból indulnak ki. E gondolat a szociológia azon gondolata, hogy az ember emberré csak az emberi társaság által lesz. A műveltség is társas produktum, nem az egyén, hanem a társadalom birtoka s ezt a közös szellemi vagyont kell a következő nemzedékre átszármasztatni.

A főszempont a közösség, a társadalom szempontja, melynek az egyén csak egy része. Az egyén azonban nem önálló? hanem a környező társadalomtól függ, melyhez ezernyi szállal van fűzve, mely úgy táplálja őt, mint a növényt az a termő talaj, melyben gyökérszállai szétfutnak. Az egyén mint olyan

¹ *Dr. Weszely Ödön*: «A modern pedagógia útjain». Budapest 1909. Franklin-Társulat.

A szociális gondolat hatását a pedagógiára vizsgálja *Imre Sándor* a «*Népművelés*» ez. folyóiratban. Szerkeszti: *Bárczy István* és *Wildner Ödön*. 1909. 1-2. és 3-4. füzet.

²*Dr. Buday József*: «A pozitívizmus nevelési rendszere». Magyar Philosophiai Szemle. 1889.

³ *Natorp* rendszerét ismertette *dr. Székely György*. Athenaeum XV. és XVI.

csak absztrakció, a valóságban nincs is egyén, csak társadalmi közösség s e társadalmi közösségnek tagjai. Természetes, hogy az embert e közösség számára kell nevelni.

A szociálpedagógia e szerint nem a pedagógiának egy része, hanem a pedagógiának társadalmi szempontból való földolgozása.

A pedagógia a szellemi javak tudománya. E szellemi javak ép oly értékesek, mint az anyagi javak. Ezeknek igazságos elosztása ép oly fontos, mint az anyagi javaké.

Annak az elégedetlenségnek, melyből a szocializmus táplálkozik, nemcsak, az anyagi javak egyenlőtlen elosztása az oka. Ép oly fontos a műveltség egyenlőtlensége is. A műveltség szellemi javaiban sem részesülhet a szegény oly mértékben, mint az, aki kedvező vagyoni viszonyok között él.

Egy híres nemzetgazda, Schmoller, mondja: «A szociális veszedelem végső oka nem az anyagi javak bírásának diszonanciájában, hanem a művelődési ellentétekben van.»

A műveltség különbsége még jobban elválasztja az embereket, mint a vagyon különbsége. Gyönyörűen festi ezt Daudet «Jack» című regényében. Egy előkelő családból való fiút vagyonos anyja iparos pályára nevel. Az a különbség, mely így a művelt anya és a fiú között kifejlődik, oly anynyira elválasztja őket, hogy később, mint egészen idegenek állnak egymással szemben. Lelki világuk két külön világ.

Paulsen is érinti ezt a kérdést «Geschichte des gelehrten Unterrichts» című könyvében. Szerinte a klasszikus gimnázium mérhetetlenül sokat ártott, mert megosztotta a német nemzetet, a tudományt a népnek hozzáférhetetlenné tette, megteremtette a tudós gögőt, mely a tudományt a tudós osztályra korlátozta.

Még ma is kísért az a fölfogás, mely az absztrakt elméleti tudást tartja legbecsesebbnek s minden más gyakorlati ismeretet és képességet kevésbé fontosnak vél. Pedig kétségtelen az, hogy az ily elméleti tudás csak a tudósra nézve értékes s az emberiségnek csak egy csekély töredéke tartozik a tudós-típushoz. Az emberi tehetségek különbözőek s a ki nem képes a tudós absztrakt szellemi munkájára, azért igen becses gyakorlati munkát végezhet. E gyakorlati munka ép oly értékes a nemzeti élet szempontjából, mint a tudós elméleti tevékenysége.

Egyik fontos követelése a szociális irányú pedagógiai törekvéseknek, hogy a kultúra szellemi javainak élvezete minél szélesebb rétegekre terjesztessék ki s abban mindenki oly mértékben részesülhessen, minőre tehetségei őt képessé teszik.

A kultúra értékes szellemi javai közül a társadalom szempontjából azok a legbecsesebbek, melyek a közösség fönmaradását biztosítják. A szociológiának tehát vizsgálat alá kell vennie, melyek a társadalomföntartó erők? Mi az, a mi a közösség között kapcsolatot teremt? Mi az, a mi a családot, a nemzetet s tovább az egész emberiséget összefüzi s szellemi közösséget teremt?

Vájjon csak a gazdasági tényezők azok, melyek családokat és nemzeteket föntartanak? Csak a gazdasági tényezőknek van szerepük az emberi társadalom fejlődésében? Már Saint-Simon, a szociológia egyik megalapítója mondja, hogy a nép boldogulásának két tényezője van: az a mód, ahogyan az anyagi javak elosztása történik s a világnézet, azaz: az erkölcsi fölfogás.

Az erkölcsi fölfogás a társadalmi fejlődésben ép oly tényező, mint a gazdasági faktorok. Sőt. talán még erősebb. Az emberiség története hősies példáit mutatja annak, hogy az ember erősebben ragaszkodik erkölcsi fölfogásához és világnézetéhez, mint anyagi javaihoz.

A kultúra számos értékes produktuma között az erkölcs a legbecsesebb. Ez teremti meg a szellemi kapcsolatot az emberiség tagjai között s ez tartja fön az emberi társadalmat.

Az erkölcsi nevelés és tanítás jelentősége ebben rejlik. A pedagógia föladata ugyan a kultúrát egész terjedelmében átadni a következő nemzedéknek, mégis – a minthogy az erkölcs e kultúrának az a része, mely a társadalom szempontjából a legfontosabb, – a főfigyelem mindenkor az erkölcsi nevelésre irányult. Világszerte érzik ma is ennek a fontosságát s ennek az érzésnek egyik szimptomája a londoni erkölcsnevelési kongresszus is.

A nagy kérdés épen az, *hogyan* lehet az erkölcsi nevelés célját elérni? Mennyi része van itt a tanításnak? Milyen más eszközöket kell a tanításon kívül igénybe venni?

A fölvilágosodás százada uralomra juttatta az intellektualizmust. Természetes, hogy az intellektualisztikus fölfogás az

erkölcs alapját az ismeretekben fogja találni. Hiszen még Herbart pedagógiájában is érzik ennek a fölfogásnak a hatása. Még Herbart szerint is a képzetkörtől függ, a képzetek összességének eredménye az akarat.

Ezzel szemben a lélektanban ép úgy, mint a pedagógiában a voluntarizmus nem az ismereteket, nem a képzet-tartalmat tartja lényegesnek, hanem az akarati elemeket, melyek e fölfogás szerint~az eredetibbek.

Nem lehet helye itt annak, hogy eldöntsük, vajjon mennyi része van az erkölcs kialakulásában az emberi lélek originális akarati elemeinek s mennyi az ismeretnek, vagy hogy e kettő közül a pedagógiában melyik a jelentősebb. Elég a kérdésre ráutalni. A probléma végérvényesen sem a lélektanban, sem a pedagógiában nincs még megfejtve. Mindaz, amit az erkölcsi nevelés és tanítás érdekében a különböző államokban tettek s tesznek, voltaképp [úgy tekinthető, mint e nagy probléma megoldására irányuló különböző kísérletek sorozata.

E különböző kísérleteket igen jól megismerhetjük *Sadler M. E.* manchesteri egyetemi tanár könyvéből, melyet egy e probléma kutatására alakult bizottság megbízásából szerkesztett. A könyv címe: *«Moral Instruction and Training in Schools»* (Longmans, Green, and Co. 39 Paternoster Row London, New-York, Bombay, and Calcutta 1908.) A könyv két kötetből áll. Az első kötet ismerteti az erkölcsi tanítás és nevelés ügyét Angliában, a második kötet pedig a gyarmatok és idegen országok ily munkáját. (Eranciai szag, Belgium, Skandinávia, Svájc, Németország, az Egyesült-Államok, Canada, Ausztrália, Új Zeeland és Japán). Bevezetésül a legkiválóbb elmék ismertetik magát a problémát. Sadleren kívül megszólalnak e kérdésben Eucken jenai, Adams londoni, Eindlay manchesteri, James cambridgei, Stanley Hall worcesteri, Eelix Adler newyorki egyetemi tanárok s számos más kiváló szakember. Sorra ismertetik azután, mi történik az erkölcsi nevelés és tanítás érdekében a különböző angol iskolákban. A második kötet ugyanígy ismerteti a témát a különböző államokban.

Angliában liga alakult az erkölcsi tanítás érdekében. A liga címe: *The Moral Instruction League* (6, York Buildings Adelphi, London W. C.) E liga köréből indult ki a londoni moralpedagógiai kongresszus is, melynek legjobb ismertetése

a Magyar Pedagógia XVIII. évfolyamában 1909. 65. és 148 lapjain jelent meg *Dr. Gaál Jenő* tollából.¹

E liga igen érdekes syllabusokat ad ki az erkölcsi tanításhoz elemi iskolák számára. Ennek czíme: *A graduated Syllabus of Moral and Civic Instruction for Elementary Schools*. E syllabus az egész anyagot 7 évfolyamra osztja. (Kapható: Midland Education Co. 7, Market Street Leicester. Egy osztály ára 7 d, valamennyié együtt 4 s = 4 korona 80 fillér.) A liga ezenkívül folyóiratot tart fenn s számos könyvet ad ki, melyek nagyrészt a syllabuson alapszanak.

E kézikönyvek közül itt kettőt mutatok be. Egyik *T. J. Gould* könyve: «*The Children's Book of Moral Lessons*.» Négy köt. Az első kötet tartalma: «Self-Control», «Truthfulness» («Önellenzés») és «Őszinteség»). A második kötet: «Kindness», «Work and Duty», («Szívesség» és «Munka és kötelesség») A harmadik kötet: «The Family», «Poeples of other Lands», («A család», «Más országok «épéi»»). Negyedik kötet: «Justice», «The Common Weal», «Our Country», «Social Responsibilities», «Political and industrial Progress». («Igazságosság», «A közjó», «Hazánk», «Társadalmi felelősség», «Politikai és ipari haladás».) A könyvben olvasmányok vannak a kijelölt tárgyi körből morális célzattal s számos példával, történettel, költői idézettel. Ilyenfajta könyveink nekünk nincsenek. Fogalmat adhatnak e könyvekről a Smiles-féle könyvek, melyek magyar fordításban is megjelentek («Kötelesség», «Jellem»).

Vannak ily könyvek a tanító kezében is. Ilyen például: «*A Teacher's Handbook of Moral Lessons Inj A. J. Waldegrave*». (Thomas Nelson and Sons, London).

Az angol moráltanítás, mint látjuk, szigorúan tervszerű, de irodalmi jellegű. Nem tételeket tanítanak be, hanem példával, elbeszélésekkel és történetekkel, költeményekkel igyekeznek szemléletessé tenni az absztrakt erkölcsi fogalmakat s megkedveltetni a jó erkölcsöt.

Hasonló ehhez az amerikai morál-tanítás. Ennek legkitűnőbb terve Félix Adlertől való. Maga Natorp is ezt a tervet tartja legalkalmasabbnak az erkölcsi tanítás megvalósítására.

¹A kongresszus naplója *Papers on Moral Education* címen jelent meg Londonban, David Nutt 57–59 Long Acre. Szerkesztette: *Gustav Spiller*.

Félix Adler könyvének címe: *The Moral Instruction of Children* by Felix Adler London, Sidney Appleton. Adler az elemi fokon (primary course) az erkölcsi tanítást népmeséssel kezdi. A népmesék után következnek a tanító mesék. Azután válogatott fejezetek a bibliából, végül az Odisszea és az Iliász. Meg kell jegyeznünk, hogy Adler mindenkor felekezeten kívüli erkölcsstanításról szól.

A középső fokon (grammar course) következik a kötelességek tanítása. E kötelességek a következők: Az ismeretszerzés kötelessége. A testi életre vonatkozó kötelességek. A másokra vonatkozó kötelességek. A mindenkire vonatkozó kötelességek. A polgári kötelességek elemei. A közmondások és beszédek fölhasználása. Az erkölcsi tanítás egyénítése. Függetlenül szól még a kézimunka befolyásáról a jellemre.

A francziák erkölcsi tanítása sokkal ismertebb, mint az angoloké és amerikaiaké. A francziák tudvalevőleg kiküszöbölték iskoláikból a vallás-oktatást s így náluk az erkölcsi oktatás (Instruction morale) voltaképp a vallásitanítás helyetteseként tűnik föl. Az angolok a vallásitanítás mellett is szűkebben tartják a külön erkölcsi tanítást.

A francziák erkölcsi tanítása részben katekizmuszerű (kérdésekben és feleletekben való rövid fogalmazása az erkölcsi tételeknek) részben olvasmányokkal, költeményekkel s fogalmazással kapcsolatos. (Könyvek: Cours de morale par Leopold Mabilieu, directeur du Musée social. Paris, Haschette. – Estienne et Daniel: Premier livre de récitation et de morale. Paris, Larousse. – Clarisse Jurenille: Manuel d'éducation morale et d'instruction civique Paris, Larousse). Meg kell jegyeznünk, hogy a francziák erkölcs-tanítása nem vallástalan. Az utolsó fejezet mindenkor ez: Kötelességünk Isten iránt. E fejezetben azonban csak az van, a mit bármely felekezet elfogadhat.

Újabb időben a németek is foglalkoztak a külön erkölcsi tanítás eszméjével. A németeknél a probléma az: miképp lehetne megerősíteni és kiegészíteni a vallásitanítás által nyújtott erkölcsi oktatást? A kérdés körül nagy irodalom fejlődött ki. A legjellemzőbb termékei ennek az irodalomnak Fr. W. Förster könyvei.

Förster ifjú korában a szocialisztikus mozgalmak híve s tevékeny tagja a pártnak, jelenleg egészen más vizeken jár, mint azelőtt. Förster föltétlen híve az erős és szigorú erkölcsi

nevelésnek, nagy tisztelője nemcsak a vallásnak, hanem protestáns létére a katolikus egyháznak is. Könyvei nagyon kedveltek s nagyon elterjedtek. E könyvek közül talán leghíresebb a «Jugendlehre», melyben példákat ad az ifjúság erkölcsi nevelésére és oktatására. Förster maga igen tehetséges író; 'sok invenciával s költői érzéssel. Egyéniségével kétségtelenül hat az ifjúságra. De nem tudom, vajjon más, a ki e tulajdonságokkal nem rendelkezik, képes lesz-e hasonló hatást gyakorolni az ő könyvei nyomán. A «Jugendlehre»-ben sok a mondva csinált történet. Gyakran olvasunk benne olyant, amiről látjuk, hogy csak a morál kedvéért van kigondolva.

Történetekkel és példákkal illusztrálja ő is a maga erkölcsi tanítását. Azt hiszem csak az igazi Írónak és az igazi költőnek lehet meg az a hatása, hogy nevelőleg hat az ifjúság erkölcsi fölfogására. Nagyon édesem bő tanulmányozásra Försternek «Schule und Charakter» című könyve s szociális szempontból legtöbb útmutatást és igazi ösztönzést meríthetünk «Christentum und Klassenkampf» című művéből, mely tele van értékesnél értékesebb gondolatokkal és példákkal. Különösen behatóan festi ebben az angolok szociális tevékenységét: a settlementek, a Toynbee-Hall és Hull-House tevékenységét,

Az erkölcsi oktatást nálunk tudvalevőleg a vallásoktatás foglalja magában. A külön erkölcsi oktatás mellett csak Pauler Ákos foglalt állást «Az etnikai megismerés természete» című könyvében. Fináczy Ernő beszédében a londoni morálpedagógiai kongresszuson a filozófia tanítását kívánja kiegészíteni az ethika tanításával.

E hangok mutatják, hogy nálunk is jelentkezik már annak a szüksége, hogy az erkölcsi igazságok külön összefoglaló tanítása is bevitessék az iskolába.

Nálunk az erkölcsi oktatás voltaképp az irodalom keretében történik. Mondhatnók majdnem úgy, mint a hogyan azt Félix Adler megszabja. Nálunk is előbb népmeséket, azután tanítómeséket olvastatunk. Fölhasználjuk az Iliász és Odisszea elbeszéléseit is. Csak egy hiányzott eddig, a mit külföldön tapasztalunk: a szemléltető és példakon való oktatás után az erkölcsi igazságok összefoglaló fogalmazása. Ennek a hiánynak adnak kifejezést Pauler Ákos és Fináczy Ernő.

Mindezek a jelenségek csak annak bizonyítékai, hogy az erkölcsi eszméknek is részük van a társadalmi fejlődésben

Az erkölcsi eszme is erő, alakító és hódító erő, mely embereket és társadalmakat tovább visz és más irányba képes terelni.

Az emberiség haladása ép úgy függ biológiai, mint erkölcsi törvényektől. Az emberi értelem belátva e törvények erejét, bizonytalannal képes lesz előbb-utóbb az emberiséget egy szebb és bolderabb jövő felé vezetni.

Az Eugenetika, Francis Galton és Karl Pearson ez új tudománya, azzal kecsgetet, hogy szabályozni fogja a faj fejlődését a jó tulajdonságok átöröklésével s a rosszak kiirtásával. Egyesülve a pedagógiával, mely a fejlődés módosító tényezőinek ismeretével és fölhasználásával fog befolyást gyakorolni az emberiség tökéletesedésére, oly programot lehet megállapítani, mely valóban gyönyörű perspektívát nyit az emberi nem haladása számára.

Mint a hogy az orvostudomány ma már nem éri be azzal, hogy egy-egy gyógyszerrel küzd a betegség ellen, hanem igyekszik a beteg összes életkörülményeit, életföltételeit kedvezőbbé tenni, úgy kell nekünk is arra törekednünk, hogy ne csak egy-egy eszközzel küzdjünk a nevelés érdekében, hanem igyekezzünk az összes föltételeket az erkölcsi jellem alakulása számára kedvezőbbé tenni.

A NEMZETKÖZISÉG ÉS A NEMZETI ESZME.

Előadta: JANCSÓ BENEDEK DR.

*«Je ne propose rien, je
n'impose rien: j'expose.»*

I.

Nemzetköziség és nemzeti eszme olyan két fogalom, a melynek jelentésével és tartalmával tisztában van minden átlagos műveltségű ember. De hát ha ez igaz: mi szükség van arra, hogy e két fogalmat s azok egymáshoz való viszonyát kritikai vizsgálat alá fogjuk? Mi teszi megokolttá e kritikái vizsgálatot?

Egyszerűen az, hogy ez a két fogalom napjainkban tudományos színezetű pártpolitikai jelszóvá lett. Es mihelyt egy fogalom pártok jelszava lesz, mindjárt elveszíti eredeti jelentését s olyan irányban bővül ki, sőt ferdül el, a mely nem a fogalom által megjelölt eredeti tény, vagy valóságot jelenti, hanem azt a célzatot fõdi el, vagy segít homályba burkolni, a melyet gyakran az objektív tudományos igazság ellenére is azok szolgálnak, a kik e fogalmakat pártpolitikai jelszóvá tették.

Napjainkban, különösen szociáldemokrata részről, divatba jött, valóságosan elõszeretettel üzött foglalkozás, a nemzeti eszmét tudományos színezetű, de kicsinylõ, sõt gúnyos bírálat tárgyává tenni. Úgy tüntetni föl a benne gyökeredzõ hazafisággal egyetemben, mint akadályát az emberi haladásnak, mint önzõ osztályérdekekbõl származó megtámadását az emberiség amaz összetartozósági érzetének, a melyet e szóval fejezünk ki: humanitás – vagyis, mint e tanítás elsõ hirdetõje, Bakunin mondta: a hazafiság rossz, korlátolt és sajnálatos szokás, mert tagadása az emberek egyenlõségének és össze tartozóságának.

Másrészt azok táborából, a kik magokat elõszeretettel

nevezik a francziáknál divatos értelemben vett nacionálístáknak, gyakran fölhangzik a vád azok ellen, a kik a nemzeti eszme és a hazafiság nevében nem hajlandók lemondani a szabadelvű reformokról, a jelenlegi társadalomnak arról az átalakításáról, mely kategorikus imperativusa a társadalmi fejlődésnek, hogy ellenségei a hazának s mindazon polgári erényeknek, a melyek a nemzeti eszmében és a hazafias érzésben gyökereznek.

Míg a szocziáldemokraták a nemzeti eszmét az emberi szolidaritás végtelenül tág fogalmává akarják kibővíteni, addig a nacionálísták a nemzeti eszme és a hazafiság fogalmát oly szűkkörűvé igyekeznek tenni, hogy abban hely még egyetlen nemzetre vonatkozóan se jusson másnak, mint a hatalom és a jogok jelenlegi birtokosainak, az úgynevezett vezető történelmi osztályok tagjainak.

Tudományos álláspontból tekintve, e fogalmak most ismertetett értelmezésének egyikét sem lehet elfogadni, mert bennök a meghatározás alapját nem a tárgyias igazság alkotja, hanem a pártpolitikai célzat. Az a kérdés már most, hogy egyáltalán lehetséges-e e két fogalomnak tudományos értelemben vett helyes és szabatos meghatározása? Es ha lehetséges, mi lehet annak leghelyesebb és célravezetőbb módszere? Nézetem szerint semmi egyéb, mint e két fogalomnak kimutatható történelmi evolúciója. Ez evolúció folyamának végigkísérése és elemzése fogja alkotni alapját a következő fejtegetéseknek, a melyeknek végső eredménye gyanánt vélem szabatosan megállapíthatni a nemzetköziség és a nemzeti eszme fol almának azt a tudományos meghatározását, a melynek segítségével a velők kapcsolatos társadalmi életjelenségek helyesen és a szociológiai tudomány elveinek megfelelően megmagyarázhatók.

A kereszténységről, mint világnézetről, helyesebben, mint művelődéstörténelmi jelenségről, különbözőképen lehet vélekedni. De ha akad olyan is, a ki Nietzschével és követőivel abban a véleményben van, hogy a kereszténység tulaj donképen semmi egyéb, mint olyan narkotikum, mely a római proletariátust megállította a maga forradalom felé vivő útjában és lehetetlenné tette ezzel, hogy a görög-római civilizáció keretében az emberiség eljusson a fejlődésnek arra a

fokára, a mely a tömeg politikai, gazdasági és szellemi föl-szabadulását vonta volna maga után, – kénytelen mégis beismerni mindenki, hogy az emberiség fejlődésében közreműködő eszmeáramlatok között ez volt az első, sőt az egyetlen, a melyik az emberiség összetartozóságát – tehát éppen azt a szolidaritást, a melyet a szociáldemokrácia, mint Valami nemesebbet, vagy fensőbbet a nemzeti eszme és a hazafiság helyébe akar tenni – a maga tanításainak közép-pontjává tette.

«Az új vallás – mondja Lecky «Az európai erkölcs története» című könyvében (I. köt. 409. 1.) – a világon előbb példátlan mértékben idézte föl az odaadást a közös jólét iránt. Valószínűen, soha sem volt e földön közösség, melynek tagjait mélyebb, vagy tisztább ragaszkodás fűz le volna egymáshoz. Mintha az én megsemmisült volna. Mintha ez új áramlattól, mely az emberi lélek ösztöneit legyőzte, az osztálykorlátok, sőt a nemzetek és a fajok határai is leomlottak volna.» Es a kereszténység ez egyetemességével szemben igazán kiáltó ellentétet alkot a görög-római fölfogás ama szűkkeblű egyoldalúsága, a melyet Mahaffy, a görög élet e nagy ismerője ezekkel a szavakkal jellemez: «a görög erkölcsiség sohasem ölelte föl az emberiség fogalmát».

A christianus sum sokkal egyetemesebb és tágasabb fogalom, mint a civis romanus sum volt. A gondolat, hogy mindnyájan egyek vagyunk az Urban, nemesebb és fensőbb természetű, mint az, hogy alattvalói vagyunk a római imperiumnak. A tudat, hogy gyermekei vagyunk a mennyei atyának, kiket az egyenlőség és a szeretet érzése kapcsol össze, erősebb forrása és kútfeje az emberiség erkölcsi fejlődésének, mint az, hogy a civis romanus fogalomban összeköt minket az impérium kardja és törvénykönyve.

A kereszténység a maga eszmei egyetemességébe foglalta az emberiséget. És ez egyetemesség keretén belül a fajok és a nemzetek között ledőlt a különbözőség minden elválasztó fala. A fejlődésnek indult keresztény civilizáció egységét, sőt minden néppel való közösségét biztosította, legalább külsőleg, Nyugaton az egyház hivatalos nyelve, a latin. A nemzeti eszméből nem maradt meg, helyesebben szólva, nem fejlődött ki belőle semmi más, mint a fajhoz való tartozásnak és a szülőföldhöz kötöttségnek az a kezdetleges érzése,

a melyet Bakunin tisztán állatinak nevez. Nem lévén ez időben csak latin nyelvű keresztény műveltség, nem is volt semmi olyan társadalmi erő, a mi a nemzeti eszmét a faji különbözőség egyszerű érzéséből kiemelve, a szó mai értelmében vett nemzet- vagy államalkotó tényezővé tette volna az egész középkoron keresztül.

* * *

Kidd Benjamin a társadalom fejlődéséről írott művében azt mondja, hogy «az emberi társadalomban működő folyamat két, inherensül ellentétes, de egymást kiegészítő irányzatot fejleszt ki: egyik az az irányzat, a melyik az egyénnek a társadalommal szemben való alárendelését követeli; a másik pedig az, a melyik az egyént egyidejűen arra ösztönzi, hogy egyre sürgetőbben kérdezze: mi joga kívánják tőle, hogy magát a társadalmi rendnek alávesse?» Az erkölcsi és a lélektani erőknek is meg van tehát az a kettőssége, a melyet a fizikai életben a vonzás és taszítás fogalma fejez ki. Az emberiség történelmi és társadalmi fejlődésében is kimutatható e két ellentétes erő hatása. A nemzetköziség képviseli a vonzás és az egyesítő irányzatot. A fajhoz való tartozásnak és a szülőföldhöz kötöttségnek ösztönszerű érzésén fölépülő nemzeti eszme pedig azt a másikat, a melyik a fejlődés legerősebb feltételét alkotó differenciálódást segíti elő, a melyik az egyén, a törzs, a nemzetség és a nemzet kialakulásának legnagyobb hatású tényezője.

Ez a második irányzat a kereszténységben is jelentkezik annak minden egyetemessége ellenére. Mihelyt megszűnik a régi világrénddel szemben bomlasztó forradalmi mozgalom lenni, mikor diadalmaskodik azon, rögtön mutatkozik benne ez elkülönző folyamat. Hiszen a két régi nagy civilizáció hatása következtében tulajdonképpen mindjárt kezdetben két keresztény egyház szervezkedik, idő folytán egészen az ellentétességig menő különbözőséggel: a görög és római; mint egy megfelelve ama népek lelki és műveltségi habitusának, a melyek e két egyháznak kötelékébe tartoztak. Es mikor egy harmadik faj, a szláv, melynek eddigi művelődési evolúciója a görög-latin műveltség keretén kívül ment végbe, áttér a keresztény hitre, megalakul a kereszténységben a harmadik árnyalat, a pravoszlavija is. Keresztény épen úgy,

és épen annyira, mint a bizanci, vagy a római egyház kereszténysége, de mint világnézet, erkölcsi fölfogás és műveltség-történelmi tényező egészen más jellegű. Visszatükrözője a szláv faj lelki világának, a mely teljesen elütő a római egyház művelődési és erkölcsi vezetése mellett felnőtt nyugati nemzetek gondolkozás és érzésbeli világától.

A kereszténység egyetemességének e differenciálódási folyamata azonban nem áll meg az egyház e fajok szerint való nagy tagozódásánál, hanem tovább folyik a római egyház keretén belől is. A renaissance-al megindult a nemzetek szerint való elkülönülési folyamat. A renaissance-nak, mint művelődéstörténelmi tényezőnek legközvetlenebb hatása az olaszság nemzeti öntudatra való ébresztése volt a most született olasz műveltség útján. Dante nemcsak a középkori keresztény világnézet legnagyobb költője, hanem első hirdetője is az olasz nemzeti egységnek. Ő és társai olasz nyelven írott nagy költői alkotásaikkal megmutatták a többi nemzetek fiainak, hogy a műveltségnek, a régi görög és latin klasszikus szellem új életre való ébresztésének nem egyetlen és elengedhetetlen föltétele a latin nyelv. Ha a többi nyelv talán nem is, de a latinnak leányai: az olasz, a franczia, a spanyol épen úgy lehetnek közegei és közvetítői a klasszikus kor műveltségének és a keresztény gondolkozásnak, mint a latin. Nemcsak az egyetemes latin műveltség lehetséges tehát egyedül, hanem lehetséges olasz, franczia, spanyol műveltség is. Nemcsak a klasszikus és keresztény világnézetnek van jogosultsága, mint művelődéstörténelmi energiának, hanem a különböző nemzetek szellemének, gondolkozás és érzésbeli világának is. A kereszténység egyetemességébe inkább kiegészítő, mint bomlasztó elemül a nemzeti eszmét így viszi bele az olasz renaissance.

De a differenciálódás folyamata még itt sem áll meg. A római kereszténység a germánfajú népek között is elsőrangú tényezője volt a művelődésnek. A római egyház civilizáló hatása századok óta mélyen fölszántotta és megtermékenyítette a germán népek lelki világát. Az olasz renaissance ájtóje az Alpokon, mint tudományos szellemű és irányú humanizmus, okozója lesz a kritikai gondolkozás fölbredésének a germán fajú népeknél. Es e kritikai gondolkozás a keresztény egyház akkori állapotaira irányultan megérleli

Luther lelkében és a német humanisták fiatalabbjainak elméjében a vallásos reform gondolatát.

A középkori kereszténység miszticizmusa épen oly kevésbé elégítette ki a németek mély erkölcsi érzéseken fölépülő vallásos gondolkozását, mint a renaissance római egyházának művésziesen érzéki, félpogány világfölfogása és életnézete. A reformáció közvetítésével Európa népeinek vallásos evolúciójában körülbelül másfélszázadnyi időre a németek veszik át a vezetést. Ebben a nagy vallásos mozgalomban a germán szellem ütközik össze a keresztény egyetemesség keretében azzal a világnézettel, melyet a latin fajok szellemi produkciójának nevezhetünk és szabadítja föl magát hatása alól, hogy faji és nemzeti tulajdonságainak megfelelőbb formáját teremtsen meg a művelt emberiség vallásos evolúciójának.

A mint a renaissance megindította a latin fajú népek külön nemzeti szellemű művelődését, úgy lesz okozója a reformáció a germán fajú népek nemzeti alapon való fölszabaddulásának a római egyház latin kultúrája alól. Az új egyház nyelvén már nem a latin, hanem külön-külön mindazoknak a népeknek a nemzeti nyelve, a melyek hozzá csatlakoznak. Az új vallás, mint művelődési indíték, nem nyűgözi le a latin nyelvvel a nemzeti szellemet, hanem fölszabadítja és önállóvá teszi. A műveltség tehát, a melynek az új egyház épen olyan veteményes kertje akar lenni, mint a régi volt, többé nem exoterikus műveltség, azaz nemcsak azon kevés számú kiváltságosok tulajdona, a kik kedvező társadalmi helyzetekben elsajátíthatták a latin nyelvet, hanem mindenkié, a ki az írás-olvasás megtanulásával megszerezte az első és legszükségesebb eszközt ahhoz, hogy birtokába vehesse. A reformáció ezzel erős demokratikus elemet visz bele az európai nemzetek vallásos és művelődési evolúciójába.

Hogy a nép tömege mentől nagyobb mértékben résztvehessen a vallásos és művelődési evolúcióra irányuló munkásságban, elősegíti az épen most föltalált könyvnyomtatás is. A sajtó és a népiskola a népnek oly széleskörű rétegeit viszi bele a korszak nagy vallásos, értelmi, politikai és társadalmi küzdelmeibe, a minőről a középkorban senkinek sem lehetett volna még csak halvány sejtelme sem. Ez okozza, hogy az egyes népek szelleme, gondolkozásmódja és egyénisége nemcsak egyre jobban érezhető lesz a XVI. és XVII.

század mozgalmában, hanem maga is mind határozottabban kialakul, önállóbb és függetlenebb lesz. Ez az oka annak, hogy a tulajdonképpen való nemzeti irodalmak, az időben mindnyáj okát megelőző olaszt kivéve, a XVI. század nagy vallásos és felekezeti küzdelmeiben alakulnak meg. A reformáció hatása, hogy a nemzeti eszme a világtörténelem nagy harcaiban már a XVII. században mozgató és alkotó erő gyanánt lép föl. Az eddig inkább hűbéri és dinasztikus államok nemzeti jellege egyre jobban kidomborodik. A középkori feudalizmus a XVI. és XVII. század ama nagy harcaiban megy tönkre végképen, a melyek a renaissance és a reformáció által életre keltett szellemi áramlatok hatásának eredményeképpen tekinthetők és alakul ki az újkori állam amaz intézménye, a melyben a dinasztia mellett, mint azzal egyenlő értékű, a nemzet fogalma is megjelenik.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a nemzeti eszmének e fejlődési folyamata egészen visszaszorította azt a másik történelmi és társadalmi energiát, a melyet nemzetköziségnek nevezünk. Mindjárt a reformáció első mozgalmainak idején jelentkezik ez az irányzat a humanizmusnak nevezett szellemi áramlat kapcsán Moruis Tamás Utópiájá-ban és pedig a mai szociáldemokrácia nemzetköziségéhez annyira hasonlítva, mint egyik tojás a másikhoz. A XVI. század nagy vallásos harcainak és véres villongásainak közepette IV. Henrik francia király készít tervet, egy nagy szövetséges európai államról, mint az örök béke egyetlen lehetséges biztosítékáról. IV. Henrik e gondolatát fejti tovább Penn Vilmos a XVII. század végén 1693-ban Európa jelen és jövő békéjéről írott értekezésében, a melynek vezérlő gondolata a következő tételben foglalható össze: szervezzük a világot, tegyük igazán humánussá és földi mennyországgá.

* * *

De annak a kritikai szellemnek, az emberi ész amaz önállósulásának, a melyet a renaissance és a reformáció keltettek életre és segítettek kifejlődni, van egy másik eredménye is: megalakul a theológiától független bölcsélet és tudomány. Ez a legerősebb energia és indíték az újkori fejlődésben. Midőn Decartes a kételkedésen alapuló gondolkozást tette bölcséleti rendszerének középpontjává, a raczionaliz-

musban olyan eszközt adott az emberiség kezébe, a melylyel fejlődésének irányát, úgyszólván, maga szabhatta meg. Ez időponttól kezdve már nem a hiten, nem a vallásos eszméken fordul meg az emberiség művelődésben sorsa, hanem a bölcséleti és tudományos világnézetén. A hit helyét az ész foglalja el, mint a fejlődés legfőbb tényezője s a raczionalizmus a XVII. század vége óta épen olyan jellemzően átalakítja a műveltebb emberek gondolkozását, mint átalakította a renaissance idején a klasszikus irodalom és a művészet, vagy a XVI. században Luther. Melancthon és Kálvin theológiája. A raczionalizmus előtt érthetetlennek, sőt igazságtalannak látszik az a türelmetlenség, melyet az emberek lelkében a vallás dogmáira vonatkozó ellentétes nézetek keltettek. Mindaz, a mi vallásos érzelem, vagy a kedély szükséglete volt, a raczionalista világnézet szerint alig egyéb olyan előítéletnél, a mely a belátó ész világossága következtében előbb-utóbb köd gyanánt fog eloszlani.

A vallásos türelmet nyomban követi legalább a XVIII. század műveltebbjeinél a nemzeti eszme iránt való közömbösség. És ezt egy másik műveltségtörténelmi körülmény is előmozdítani látszik. A francia irodalom és műveltség aranykora ebben az időben következik be, a minek az lesz a hatása, hogy a francia nyelv az állami életben, mint a diplomáciai érintkezés hivatalos nyelve, a latin helyébe lép; azonkívül a művelt emberiségnek olyan közös műveltségi nyelve is lesz, mint a latin volt a régi századokban. Mi volt tehát természetesebb, mint az, hogy a francia enciklopédisták hatása folytán egy kozmopolita világnézet alakuljon ki, a mely azonban ízig-vérig francia lévén, az egyetemes emberi műveltséget tulajdonképen úgy fogja föl, mint egyetemes és minden népre kiterjedő francia műveltséget.

De nemcsak a francziák, hanem még a németek is meg vannak győződve, hogy a világpolgárság az emberi haladás egyetlen és valódi formája. Leibniz egyetemes nyelven, vagy legalább is olyan egyetemes Íráson töri a fejét, a melyiknek egyes és összetett jegyei minden nyelven ugyanazt a fogalmat fejeznék ki és mindenki úgy tudná olvasni a maga nyelvén, mint tudja a számjegyeket. Kant bölcséleti spekulációi közben nem egyszer ábrándozik arról a világpolgári állapotról, a melyben el fog enyészni minden nemzeti különbség és az

egyes tehetségeit minden akadály és korlát nélkül kifejlesztheti az egész emberiség javára. Göthe a francziás ízű kozmopolitizmus helyébe azt az egyetemes emberit teszi, a mely ideálja volt a renaissance művészetének is. A görög embert úgy, a mint az reánk maradt a görög költészet és szobrászat nagy alkotásaiban. Az eszményi embert, a mai francia, angol, német stb. embernél tökéletesebbet, testben és lélekben összehangzatosabbat.

A francia enciklopédisták neveltje és barátja, Nagy Frigyes, nem lelkesedik valami nagyon a német szellem jellemző és jellegzetes alkotásaiért. A Niebelungenlied-et olyan ócskaságnak tartja, a melyet még könyvtárában sem tűrne meg. Göthe nyíltan megmondja, hogy nem barátja a nagy nemzetieskedésnek; sőt magyar tanítványa, Kazinczy is azt mondja, hogy nem szereti a torzonborz bajuszú magyarokat. Nem szeretik, mert a mi ez időben tüntetően és jellegzetesen nemzeti, az európaszerte konzervatív és maradi. Ellensége a haladásnak, mely egyenesen liberális és demokrata czélok felé tör. Ez magyarázza meg, hogy Kazinczy, sőt a francia enciklopédisták szellemétől áthatott egész fiatal Magyarország, a magyar alkotmányt megsemmisítő II. József szolgálatába áll. A magyar radikálisok vezérei, a kiknek a budai Vérmezőn hull porba, a fejük, II. József bizalmasai voltak. A történelemnek ebben a korszakában mutatkozik nálunk először az ellentét az egyetemes emberi érdekeket szolgáló haladás elve és a nemzeti eszme között. Igaz ugyan, hogy ez a nemzeti eszme egy szűkkeblű konservatív és maradi fölfogás szülötte, de mégis csak nemzeti eszme volt.

Általánosan elfogadott nézet a műveltségtörténeti és a szociológiai írók között, hogy a nemzetköziség eszméje, az internacionizmus, mai alakjában a francia forradalom szülötte. Következménye a forradalom hármasszavának: a szabadság, egyenlőség, testvériségnek. A francia forradalom nemcsak a francziák fölszabadítását tűzte ki végcéljául, hanem az egész emberiségét is. Nemcsak a francia nemzetet akarta az egy és oszthatatlan köztársaságba egyesíteni, hanem az egész emberiségét is egy nagy európai, helyesebben világgöztársaságba. Anacharsis Klotz, ez első hivatalos világpolgár

általános testvériesülési ünnepi menetben vonultatja föl Európa összes népeinek képviselőit a konvent előtt. Ember és ember, nemzet és nemzet között nincsen semmi különbség, mert mindnyájan emberek, szabadok, egyenlők és testvérek vagyunk. E szavakba foglaltan hirdeti a francia forradalom a nemzetköziség új evangéliumát.

Csudálatos ellentétek, egymástól különböző, sőt egymással küzdő gondolatok és eszmeáramlatok édes anyja volt a francia forradalom. Nemcsak a modern értelemben vett nemzetköziség születik meg annak viharában, hanem a nemzetiségi eszme és a hazafiság érzése is a mai alakjában. A francia nemzet, mint egységes fogalom ekkor lép a világ színpadára. A hazafiság eszméje ekkor halja át az egész nemzetet. A sansculotte a háromszínű lobogó alatt a francia nemzetért és a francia hazáért hal meg. Könnyű lenne kimutatni, hogy a forradalom előtt élt francia nemesség saját érdekeiért küzdött és nem a francia hazáért, a melynek a mai értelemben vett fogalmát nem ismerte, épen úgy, mint a középkori feudális nagy urak. A XYII. században Condé, Turenne az idegenekkel együtt harcoltak a király ellen. A forradalom idején az emigrált arisztokraták szintén az idegenek oldalán küzdenek hazájok ellen. *Cobier* Orbán «L'armée de Condé» című könyvében ezeknek az emigránsoknak soraiban kutatja a mostani nacionálista pártvezérek őseinek neveit. A mi történelmünkben is akadunk hasonló mozzanatokra. Elég legyen rámutatni arra az 1849-ki pozsonyi csonka főrendiházra, a melyik a magyar nemzet nevében behívta az oroszot. A haza eszméje ezeknek az uraknak sem az volt, a mi ma nekünk eszményképünk.

A francia hazáért, a francia dicsőségért verekedik a gránátos I. Napóleon sasai alatt Európa csataterain. Es maga Napoleon is azért akart a régi Európa romjain egy nagy és egységes világbirodalmat teremteni, hogy abban az imperátor mindenható erejével megvalósítsa a forradalom nagy elveit. Hogy császári hatalmának ellenállhatatlan erejével eltörülje azt a régi rendet, a melyik akadályozója volt csupán az emberi haladásnak és üresen maradt helyén fölépítse azt az új világrendet, a mely lelki szemei előtt úgy lebegett, mint a francia enciklopedisták szellemében való biztosítéka az emberiség politikai, gazdasági, értelmi és erkölcsi evolúciójának.

I. Napoleon gránátosai a nemzeteket a szabadságnak hódították meg. A hol a francia uralom berendezkedett, mindenütt lerombolta a régi politikai és társadalmi rendet és fölépítette azt az újat, a melynek egész szerkezete a francia forradalom elvein és eszméin nyugodott. Csakhogy ez a szabadság, ez az új demokratikus színezetű társadalmi rend francia volt minden színáryalatában. A népek megszabadultak hazai zsarnokaiktól, de a szabadság, a melyben őket az új uralom részesítette, nem nemzeti szabadság volt. Szabadok voltak a francia forradalom evangéliumának értelmében, de nem lehettek belgák, spanyolok stb. Nem lehettek különösen németek, miután Jénánál porba omlott Nagy Frigyes abszolút, de német állama. A polgári szabadságot hozó idegen francia uralom megsértette és fölébresztette az eddig szunynyadó német nemzeti öntudatot. Érdekes jelenség, hogy ez az öntudat vulkánszerűen éppen egy olyan német bölcsésznek, Fichtenek kebeléből tör ki, a ki megelőzően világpolgári elveket vall és lelkesedik a francia forradalom eszméiért. Ez az Európászerte lángragyúlt nemzeti visszahatás volt egyik legerősebb indíték, I. Napóleonnak és vele együtt a francia forradalom eszméinek megbuktatásában.

* * *

I. Napoleon bukása után a nemzeti szabadságukért hadba szállott nemzetek visszakapták régi uraikat. Európa libertati asserta lett a diadalmas restauráció jelszava, melyet az úgynevezett Kanonen-Kreutzra vésve, mellén viselt az I. Napoleon ellen vívott népcsatáknak minden harczosa. A bécsi kongresszus, lehetőleg a régi alapon, újra rendezte Európa térképét. A nemzetek visszajutottak régi uraik birtokába, a kiknek trónjait vérük ontásával szerezték vissza. És a szent szövetség megalakult, hogy őrködjék a visszaállított régi rend biztonságán és féken tartsa azokat, a kiknek esetleg újra kedvük jönne visszavágnyi abba a francziás színezetű szabadságba, a melyet tőle nemzeti öntudatukban megsértve, önkényt hagytak oda.

De a francia forradalom bukása után, nemcsak politikai és társadalmi tekintetben győzedelmeskedik az ellenforradalom, hanem mint De Bonald mondja, megindul a tudomány ellenforradalma is. A raczionalizmusnak, mint böl-

csészeti álláspontnak és tudományos világnézetnek hatalmas ellensége támad az úgynevezett történelmi fölfogásban. Ez az új irány az államok alkotmányának kritikájából indul ki és azt mondja, hogy az államok alkotmánya nem lehet az értelem, tehát az egyes reformátorok akaratának műve, mert abban, az államban uralkodó mindenkori hatalmi viszonyoknak kell kifejezésre jutniok, vagyis más szavakkal: az alkotmánynak, a politikai szervezetnek a népek fejlődéséből szervesen kell kialakulnia. Tehát a mai állami és társadalmi renden kívül nincs semmiféle olyan természetes észszerű állapot, mint a minőt a XVIII. század raczionalizmusa tételezett fel. Ellenkezően, a jelenlegi politikai és társadalmi rend az egyetlen lehetséges az adott időpontban s így szükségképpen olyan, a minő, vagyis mint Hegel híres tétele mondja: «minden, a mi van, észszerű». Ebből a bölcseleti álláspontból aztán a restauráció korszakának publicisztái és államférfiai azt a következtetést vonták le, hogy azok a liberális és polgári ideák, melyeket a francia forradalom raczionalizmusa megvalósítandó követelményekül állított föl: tartalmatlan doktriner jelzőszavak, a melyek a népek boldogságának nagy kárára gyökeresedtek meg, tehát mentől előbb ki kell őket irtani. Így lett a történelmi fölfogáson alapuló új állambölcsezet a reakezionárius politika védelmezésével egyértelmű.

E tanítás értelmében a nemzetek sem urai saját sorsuknak. Történelmi hivatásuk sem az, hogy önállóan kitűzőtt célokat követve, saját akaratuk szerint éljenek, hanem az, hogy uraiknak, a fejedelmeknek engedelmesskedjenek. A nemzet fogalma nem önálló valami, hanem csak tartozéka a dinasztiónak és annak az előkelő, kiváltságos három intézménynek: az egyháznak, az arisztokrációnak és a hadseregnek, a melyek nemcsak a trónok szilárdságának biztosítékai, hanem egyszersmind képviselői és kifejezői is a legális nemzetnek. A ki ezen változtatni akar és a nemzetek sorsának intézésében befolyást szeretne biztosítani a nép szélesebb körű rétegeinek, forradalmár. Ellensége a hazának és a nemzetnek, mert az uralkodó reakzionárius fölfogás szerint ki egyenlíthetetlen ellentétesség van a nemzeti eszme és a demokratikus haladás között. Ekkor keletkezik az a tudományos fölfogás, a melyet még Eötvös József is vallott, hogy a nemzeti eszme konzervatív és arisztokratikus s mint ilyen, alig

kiegyenlíthető ellentétben van a demokratikus haladással. Erre az álláspontra akarják az elméket még ma is visszatéríteni azok, a kik azt vitatják, hogy ha a magyarság nemzeti érdekeit meg akarjuk óvni, nem szabad arra törekednünk, hogy az egyenlőség és a szabadság elvének, vagy más szóval a demokráciának követeléseit a maguk teljességében megvalósíthassuk politikai és társadalmi berendezkedésünkben.

* * *

Ebben az időben a szent szövetség Európát a nemzetek börtönévé tette, a melynek kulcsát, mint Byron mondotta, Anglia őrizte. De éppen ez időben és Angliában születik meg az az irodalmi radikalizmus, a melyik elhatározta, hogy e kulcsot kiveszi a börtönőr kezéből és visszaadja a fogoly nemzeteknek, ha nem is politikai, de legalább érzelmi és szellemi szabadságát. Moore Tamás, a veszni indult és a véglegesen leigázott ír népek fia, kezdi meg a XIX. század angol bárdjainak támadását a nemzetek szabadságának ellenségei ellen. A haldokló Érint sirató dalai, a «Forget not the field» – Vörösmarty fordításában: «El ne feledd a mezőt...» mint az ébredező nemzeti szabadság dalai zengenek végig Európán. Burns Tamás, ez a skót paraszt, lelkének egész elkeseredettségével támadja meg az angol társadalom kiváltságosait, a nemességet s a papságot, mert «nagyon leverő – úgymond – látni, hogy egy ember, kinek nincs annyi tehetsége, hogy a maga erején naponként 8 garast kereső szabó legyen, kinek lelke nem ér 3 fillért, miként találja meg azt a figyelmet és kitüntetést, a melyet a szegény lángelmétől megtagadnak».

De mindez csak bevezetés volt Byron akciójához, ahhoz a rettenetes és kegyetlen csapáshoz, melyet Don Juanjában mért a legitimitásra. Ez a költemény volt első harci riadója annak a radikális szabadelvű áramlatnak, a melyik a múlt század harmadik évtizedétől kezdve, politikailag és szellemileg egyaránt átalakította Európát. Különösen két nemzetet halmoz el gyilkoló szarkazmusával: saját nemzetét, az angolt és az orosz. E kettő győzte le szerinte Napóleont, a népek szabadságának álürügye alatt. E kettő teremtette meg azt a reakciós kormányrendszert, a mely a népeket odalánczolta a mozdulatlanság sziklájához. Wellington, az angol katonai dicsőség e képviselője, szerinte fejedelme a gégemetszőknek,

önző, magát busásan megfizető zsoldos, holott még a nagy Pitt is ingyen tette tönkre a hazát.

Gondolhatni, miképpen hatottak ez időben a kedélyekre azok a támadások, melyeket a legitimitás képviselői ellen intézett. Miképpen kezdettek szabadabban lélekezni az elnyomott népek, mikor az új görög lantos dala végigsüvített Európán:

A háromszázból hármat adj,
Es Thermopylénk újra nagy!

Mint omlott össze a tömeg szemében a szent szövetség ama hármasságának tekintélye, kik a rendszer megteremtői voltak, mikor a XIV. énekben Wilbeforce-ot fölszólítja, hogy ha fölszabadította a négereket, hát zárja be Sándor czárt s a gyűlölt rendszer szentháromságát vigye el gályáin Szenegálba s ott adja el egymásnak rabszolgául, hogy tanulják meg: miben áll az ily szolgaság gyötrő kínja? Minő csapásokat mérhetett akkor a legitimitásra, mikor kijelentette, hogy Napoleon bukása után újra azokat a legitim-stupid arcokat látja a pénzekben, mint előbb. Vagy mikor fölkiáltott: Irland éhen hal és György király három mázsát nyom! Vagy milyen erősítően hathatott az ébredező forradalmi szellemre, mikor jósolja, hogy az unokák úgy fogják bámulni a trónokat, mint mi a mammuth-csontokat. Vagy mikor Washington, mint a legnagyobbat, a legjobbbat és a legelsőt dicsőítette és kijelentette, hogy szeretne meghalni Amerikáért, a szabadság ez utolsó menedékhelyéért.

Byron – azt mondja Todhunter – a kétségbeesés költője, égből alá hullott Luczifer; Shelley ellenben a remény költője, a hajnal igazi fia. Mind a ketten lázadók voltak koruk konvencionális erkölcsével és a vallással szemben, de Shelley fönn élt állandóan a magasban, a villámmal terhelt felhők fölött, míg Byron a magasból le-lecsapott. Byron a száraz föld irodalmára végtelen nagy hatással volt, Shelley itt egyetlen utánczója a, vagy tanítványra sem talált. Angolországot illetően éppen megfordítva áll a dolog. Byron hazájában mind e napig elszigetelten, egymagában áll. A XIX. század második felének azonban alig van nevesebb angol költője, ki ne állana Shelley hatása alatt, ki ne osztoznék radikalizmusában és szocialisztikus álmadozásaiban; a ki ne volna a szeretet evangéliumának hirdetője s énekese a reménynek. Hogy az újabb angol

költészetben a radikális társadalmi reformnak, a szocialisztikns jövő zenéjének akkora hely jutott, egyenesen Shelley hatásának tulajdonítható.

De maguk a bezárt népek is kezdték börtöneik zárait feszegetni. A spanyol, portugál és a nápolyi forradalom, a mely rákényszerítette az uralkodókat, hogy a Napoleon idejében megalkotott demokratikus szellemű alkotmányt visszaadják népeiknek, mind azt bizonyítják, hogy a francia forradalom szelleme Európában nem halt meg, csak aludt a bécsi kongresszus óta. Metternich, a szent szövetség megalkotója, a nagy hatalmakat rábírta a troppai kongresszuson, hogy Ausztriát fölhatalmazzák a fegyveres beavatkozásra, ha Közép-Európában bárhol fölemelnék fejüket a leigázott népek. Nem használt semmit. Az Itáliában levert forradalom szelleme Európa legdélekeletibb sarkában tört ki újra, a görög szabadságharcban. Byron odasietett, hogy Missolonghi falai alatt lehelje ki lánglelkét. Alig fejeződött be a görögök szabadságharcza, Parisban kitör a júliusi forradalom s végét veti a restauráció által visszahozott ancienne régime-nek. A példa csakhamar követőkre talál. A népszabadság ragályozó csirái benne voltak a kor levegőjében. A nemzeti függetlenség és népszabadság nevében a belgák elszakadnak Hollandiától, a lengyelek pedig fegyvert fognak az orosz zsarnokság ellen. A lengyel szabadságharcz Európa népeinek rokonézésével találkozik és a szivekben lángra gyújtja a vágyat mindenütt a fölszabadulásra, hol elnyomott népek élnek.

De a tudomány ellenforradalma, a történelmi iskola is kudarcot vallott, még pedig azért, mert hívei maguk belátják, hogy ha a racionalizmusnak nincs is igaza abban, hogy a dolgok tényleges rendjén kívül van a dolgoknak egy másik, a valóságtól független és észszerű rendje, de annyi bizonyos, hogy a dolgok meglevő tényleges rendje nem örök és változatlan, hanem a viszonyokkal, a korok szellemével együtt változik és fejlődik. Ha nem is jogosult a revolúció, de annál szükségesebb a reform. A történelem nem a vesztéglés, nem a visszafejlődés, hanem a folytonos változás és a fejlődés szükségessége mellett tesz tanúságot. Az irodalmi romantizizmust, mely kezdetben a németeknél a reakziót szolgálja, Hugo Viktor a francziáknál a haladás és a szabadság ige-

hirdetőjévé teszi. Hernani előadása a francia irodalomban körülbelül olyan jelentőségű esemény volt, mint a júliusi forradalom a politikában. Thiers, Mignet, Lamartine és az angol Carlyle pedig a francia forradalmat teszik az új történeti fölfogás segítségével tanulmány tárgyává s megvetik alapját annak a liberális szellemű történetírásnak, a mely a XIX. század közepén oly nagy hatással volt a műveltek gondolkozásának átalakítására.

Németországon Heine és Börne járnak elől a maradi szellem ostorozásában. Metsző satírával és választó vízhez hasonlóan maró gúnnyal ostorozzák a német filiszterséget és azt a haladásellenes elfogult s gyűlölködő német korlátoltságot, a melynek theoretikusa és hirdetője Menzel Farkas, a ki Ciothét. is azzal vádolta meg, hogy nem igazi német. Az ifjú Németország ehhez a liberális irányhoz csatlakozik, mint hirdetője a népek szabadságának, a demokráciának és selepárhuzamosan a német nemzeti egységnek. A német tudomány maga is a liberális irányhoz csatlakozik. A göttingai tanárokat, a két Grimmet, Gervinust, Dahlmann-t és társaikat, kiket a kormány állásukból elbocsátott, mert tiltakoztak az alkotmány felfüggesztése ellen, a szabadelvűség mártírjainak tekinti a műveltek közvéleménye.

A liberalizmus és a demokrata törekvések kapcsolatban a nemzeti szabadság gondolatával, nemcsak Európa nyugati államaiban hódítanak egyre nagyobb teret, hanem a Habsburgok birodalmában is, különösen pedig Magyarországon.

Metternichet e jelenség megdöbbeníti. Megdöbbeníti azért, mert nyomában a magyar nemzeti állam eszméjét látja mindinkább homloktérbe nyomulni és összeütközésbe jönni a bécsi kormányzat háromszáz év óta követett középpontosító és beolvasztó irányával. Gondoskodni kellett tehát oly eszközökről, a melyekkel e mozgalmat ellensúlyozni lehetett. A XIX. század második évtizedében megindult szláv nemzetiségi mozgalom erre nagyon alkalmasnak látszott. Gróf Stadionnak Ausztria déli részeiben az olasz törekvések ellensúlyozására – mint ez időben mondták – sikerült fölfedeznie a szlovéneket. Ugyancsak ő fedezte föl rövid időre ezután a lengyelek ellen Galiczia keleti részeiben a ruténeket. Az illyrizmust a

magyar nemzeti törekvések ellen nem kellett fölfedezni, csak ügyesen fölhasználni. Akadt is erre Gájban alkalmas eszköz. Erdélyben is Bécsből tüzelik föl a magyarság nemzeti törekvései ellen a szászokat s azután a szászok segítségével a románokat. Így lesz a szlávizmns a reakció szövetségese a nemzetek önállósági, liberális és demokratikus törekvései ellen. így lesz fegyvertársa többek között a magyar nemzeti szabadság elnyomására a bécsi hatalomnak, a mely a nemzetiségi aspirációkat szembeállítja a nemzeti eszmével, a faji érdekeket pedig a szabadság és a demokrácia követelményeivel.

De hiábavaló volt minden erőlködés. A történelmi fejlődést nem lehetett megállítani. Az 1848. februáriusi forradalommal megindul az általános európai forradalom hullámvérése: Franciaországban rombadöntve a királyságot, proklamálja a köztársaságot. Olaszországban az olasz nemzeti egység s az állami függetlenség megvalósítása a jelszó. Németországban a demokratikus alkotmánnyal egyetemben a német nemzeti egység gondolata lesz uralkodó az elméken. Magyarországon a jobbagység fölszabadításával, az alkotmány liberális és demokrata szellemben való átalakításával egyetemben a nemzeti önállóság és állami függetlenség eszméje. A nemzetek szabadságát követelmény gyanánt magában foglaló nemzetköziség gondolata tökéletesnek látszó összhangzatban jelenik meg a negyvennyolczadiki forradalmi mozgalmak viharos napjaiban a nemzeti eszmével. Hogy a Petőfitől hangoztatott világszabadság egy és azonos jelentésű Európa minden népének nemzeti szabadságával, senki sem kételkedhetett ebben az időben.

Az 1848-iki forradalom elsősorban politikai volt, de azért szociális jellegű mozzanatok sem hiányoztak belőle. Ilyen volt nálunk a jobbagység fölszabadítása, melyet sokan azért vélték aggodalmasnak, mert attól féltek, hogy a fölszabadított tömeg, a nemzet ellenségei mellé állva, a zavarokat arra használja, hogy egykori urain boszút álljon. Dózsa parasztlázadásának megújulásától féltek sokan, köztük még a nagy Széchenyi is. Örök dicsősége a magyar parasztságnak, hogy ilyesmi még csak elvéve sem jutott eszébe. Ellenkezően, lelkesülten ontotta vérért, mint honvéd a magyar nemzeti függetlenségért és máig áldva emlegeti, mint édes atyját, Kossuth Lajost a magyar

nemzeti eszmének és az állami függetlenség gondolatának e nagy képviselőjét. A magyar társadalomnak egyetlen osztálya sem tanúsított több hazafiságot e véres napokban, mint a magyar parasztság.

Sokkal erősebb és határozottabb e szocialisztikus vonás az 1848-iki párisi forradalomban, sőt bizonyos fokig igaza van Werner Sombart-nak, mikor azt mondja, hogy ez a forradalom túlnyomóan proletár jellegű. Az ideiglenes kormánynak két munkás képviselő tagja van, Louis Blanc és Albert. A Luxemburg-palotában ülésző nemzetgyűlés vitatkozásainak túlnyomó része a munkáskövetelések körül forog. A legnagyobb érdeklődést a Louis Blanc-féle eszme: a munka nacionalizálása a nemzeti műhelyek alapítása és fölösztatása foglalja le. A júniusi fölkelés pedig egyike a legnagyobb utcza harcoknak, a melyet a proletariátus a fönnálló társadalmi rend védelmezőivel vívott. A francia proletariátus e nagy-szabású véres mozgalmainak közepette teszi közzé Marx a híres *Kommunista kiáltvdny*-t, a melyben, mint egy pendant-jául annak a jelszónak, a mely a világ minden népét akarta Petőfivel a nemzeti szabadságban egyesíteni és mintegy harci kiáltásul, kiadja a mai szociáldemokrácia jelszavát: «Világ proletárjai egyesüljetek!»

Az 1848-iki forradalomban a nemzeti eszmének és a nemzetköziség gondolatának hosszú fejlődési sorozata végződik be és mind a két fogalom határozottabban kialakulva s megtisztulva, a fejlődés újabb mozzana elé érkezik.

II.

A negyvennyolczadiki forradalom a nemzetköziség és a nemzeti eszme fogalmának fejlődésében forduló pontot jelöl. Mind a két fogalomnak határozottabb és mai értelemben vett alakja ekkor fejlődik ki és lép az európai történelem színpadára. A nemzeti eszme, mint a nemzeti egység, függetlenség és a nemzeti államok kialakulásának mozzató ereje. A nemzetköziség pedig, mint a proletariátus – a negyedik rend – fölszabadulásának ösztönző vágya. A kettő között nincs ez időben kimutatható lényeges elvi, vagy formai ellentétesség. Mindakettő az autokrata hatalom ellen való harcot írta zászlajára s a tömegnek, a mely e zászlót hajlandó volt követni

mindaketten szabadságot ígértek. A klasszikus ó-kor eszményi köztársasága lebegett szemeik előtt a jövőendő államának formája gyanánt, melynek kereteit a nép egyeteme töltené ki a legteljesebb polgári szabadságban és jogegyenlőségben.

Még közelebb hozta egymáshoz a hazafiakat és forradalmárokat az a külső körülmény, hogy a magyar szabadságharcz bukásával diadalmassá lett reakció mindkettejüket egyformán üldözte. Kossuth, Mazzini, Louis Blanc stb. elveik különbözősége mellett is osztályos társakká lettek a számkivetés keserű kenyerén. Egyikük sem kételkedett egy perczig sem abban, hogy a tömeg fölszabadítása a nemzetek függetlenségének előzetes kivívása nélkül meg nem történhetik, de abban sem, hogy a nemzetek függetlenségét a tömeg közreműködése nélkül kivívni lehetetlen. Abban is megegyeztek, hogy a szabadság nem az egyes nemzetek, külön ügye, hanem mindnyájuké. Hogy a népek szabadságra való törekvéseiben szolidaritásnak kell lenni, mert az egyszersmint a haladás s ennek következtében az emberiség közös ügye is.

Az 1848-iki forradalmat, ha nem is kizárólag, de körülbelül azok a hatalmak buktatták meg, a nielyek a francia forradalmat, azzal az egyetlen különbséggel, hogy Anglia, most a nemzetek szabadsági törekvései iránt tanúsítva rokonérzést, nem tartozott Európa börtönőrei közé, mint a bécsi kongresszus után. A magyar szabadságharcz leveréséhez nyújtott segítség ismét Oroszországot tette a régi rend megmentője vé és az európai trónok protektorává. Miklós czár I. Sándor czár nyomdokaiba lépve, mintha készült volna megvalósítani I. Napoleon sokat emlegetett mondásának – Európa ötven év múlva vagy köztársasággá, vagy kozákká lesz – második felét. Hogy Európa 1849 után nem lett kozákká, azaz nem került végleg orosz gyámkodás alá, az 1848/49-iki évek zivataraiiban újra éledt napóleoni császárság érdeme volt. III. Napoleon megbuktatta ugyan Franciaországban a köztársaságot s kormányzása sem volt az első évtizedben kevésbbé reakciós, mint a kontinens bármelyik másik uralkodójáé. De azért mégis volt benne valami öröklött vonás, a mi megkülönböztette rendszerét a többi európai abszolút uralkodónak kormányzati rendszerétől. A legitim uralkodó házak fejei, ha nem is tekintették oly nyilvánvaló bitorlónak mint nagybátyját, de csak a parvenut akarták benne látni. Ő maga

pedig nemcsak a napóleoni császárság, hanem a francia forradalom eszméinek is örökösét látta önmagában; még pedig abban a stílusban, a melyben a század elején nagybátyja imperializmusa így ekezett képviselni. El volt határozva, hogy a legitimitás eszméjét a forradalmi eredetű és szellemű napóleoni imperializmus erejével megtöri és kijátsza ellene mindazokat az eszméket, a melyek a nagy forradalom viharos napjaiban születtek ugyan, de azért az ő czézári hatalmának nem lesznek ártalmára.

Hogy célját elérhesse, legelsőnek az orosz czári hatalom mindenhatóságának letörését tűzte ki célul. Diplomáciai ügyességének sikerült a krími háború idején valóságos európai koalíciót hozni össze Oroszország ellen. Es ezzel mintegy kiengesztelte azokat az emigráns hazafiakat és forradalmárokat, a kik őt, mint a második francia köztársaság megbuktató] át s ennek következtében a népszabadság ellenségét, gyűlölték. Oroszország után Európa második börtönmesterére, Ausztriára került a sor. És ebben a vállalkozásában valóságosan kapóra jött neki a nemzeti eszme, a melyet ő a francia forradalom szülöttének tartott. A nemzeti eszmét fölkarolta, mert azt a bomlasztó erőt látta benne, a melylyel a Habsburgok birodalmát alkotó részeire lehet bontani. Legerősebb fogantyúul, legbiztosabb kiinduló pontul az olasz nemzeti eszme, az olasz egység gondolata kínálkozott s azért azt ragadta meg erős kézzel és habozást nem ismerő erélyességgel.

Hogy nem rosszul számított, megmutatták a következők. Ausztriát legyőzve, maga felé irányította mindazoknak a népeknek a reménységét és figyelmét, a melyeknek nemzeti függetlenségét valamely idegen hatalom megsemmisítette, így került napirendre, mint az európai politika egyik függeléke, a magyar kérdés is. Emigránsaink a magyar állami önállóság és függetlenség kivívását az ő diplomáciai és fegyveresközreműködésétől várták. III. Napoleon volt a Dunafejedelemségek egyesülésének és nemzeti önállóságának legnagyobb pártfogója és segítője szemben Oroszország és Ausztria ellenzésével. A 1862/3-iki lengyel forradalom is tőle remélt segítséget. Kaczerkodott vele, de komoly lépést nem tett érdekében. A lengyel forradalom Európa népének rokonérzésétől kisérvé bukott meg; dicsőséges és gyászos epizódjaival egyaránt hozzá-

járulva ahhoz, hogy a nemzeti szabadság kivívására irányuló törekvések népszerűsége a műveltek, sőt a nép nagy tömegének szemében is egész a rajongásig emelkedjék.

Ezek az okok játszottak közre abban, hogy a nemzeti eszmét ez időben sokan úgy tekintsék, mint olyan tűzcsóvát, melyet III. Napoleon dobott az európai külpolitika szűrő-kertjébe az állandó tűzveszedelemmel való fenyegetés céljából.

De ebben az időben nemcsak az olasz egység, a magyar, a lengyel és a román nemzeti eszme kapcsolódik újra bele a fejlődés ama láncolatába, a melyik a forradalom bukásával 1849-ben megszakadni látszott, hanem a német nemzeti eszme, a német egység gondolata is. Hogy Németországnak egyesülnie kell, a hatvanas évek kezdetén egyre jobban terjedő hitté lett a németiség politikai közvéleményében. A kérdés csak az volt, hogy az egyesülés a két vezérlő német állam: Ausztria és Poroszország közül, melyiknek aegissze alatt történjék? A többség abban a meggyőződésben élt már ekkor, hogy ez az egyesülés csak a porosz állam közbelépésével és protektorátusa alatt mehet végbe. A porosz közvélemény azt hitte, hogy csak szabadelvű és alkotmányos porosz belpolitika kell hozzá. Ezt a nézetet vallotta a trónörökös, Frigyes Vilmos és apósa, Albert herceg is abban az időben, mikor a porosz állam sorsa Bismarck kezeibe került.

Bismarck nem volt barátja az alkotmányosságnak. A parlamentarizmust nem sokra becsülte. Tudta a vér és vas embere, hogy a német egység sorsa a porosz hadsereg erejétől függ első sorban, de azért értékük szerint becsülte azokat az eszméket és törekvéseket is, a melyek ez időben a németiség lelkét foglalkoztatták. Éles szeme észrevette, hogy lenn a mélyben, a társadalom legalsó rétegeiben valami készülöben van. A pár szociális olaj csöpp kezdet óta politikai receptjének egyik alkotó része volt. Az állami szociálpolitikát a bomlasztó kommunista és szociálista törekvések leghatásosabb ellenszerének tartotta. És éppen ezért nem kerülte el figyelmét a német proletariátus az a mozgalma sem, a mely nagyobb hullámokat Lasalle Ferdinánd agitációi következtében éppen akkor kezdett vetni, mikor a németiség politikai sorsának intézése kezébe került.

De volt kettejük között nemcsak külső, hanem belső

érintkező pont is. Lasalle az állani szociális föladatairól majdnem úgy vélekedett, mint Bismarck. Az volt a meggyőződése, melyért lelkesedésének egész tüzével síkra szállt, hogy a munkásság érdekeit diadalra juttatni másként, mint a politika segítségével nem lehet. Mert mint *Offenes Antwortschreiben* című híres iratában mondja: «az állam föladata és rendeltetése az, hogy az emberiség, művelődés felé vivő haladását megkönnyítse és közvetítse. Ez az államnak igazi hivatása. E »végből van; erre a célra szolgált minden időben és erre is kellett szolgálnia mindig.» Lasalle eszményi célta az állam elé s a munkásságot arra tanítja, hogy saját életérdekeinek megvalósítását az állam ez eszményének kiépítéséhez fűzze. Minden egyéb út keresgélése haszontalan és hiábavaló, mert mint tovább folytatja fejtegetéseit ugyancsak ez iratában, «a munkásság mai helyzetéből társadalmi utón nincs menekvés. Az angol munkás-sztrájkok szomorú eredményei tanúsodnak erről. Az egyetlen kivezető út csak azokon a szférákon mehet keresztül, a melyeken belül a munkások még embe- rekül érvényesülhetnek; tehát az államon belől. De oly államon belől, a melyik föladataul tűzte ki azt, a mi az idő folyamán kikerülhetetlen». A német egység egyik elsőrangú feltétele a német nemzeti állam eszményi kiépítésének s azért a német proletariátus kötelessége ezt az eszmét szolgálni, mert a maga életérdekeit csak az egységes német nemzeti államban biztosíthatja csupán. Bismarck zsenialitásával tesz bizonyosságot, hogy Lasalle akciójának nemcsak irányát, célzatát, hanem értékét is fölismerte és azt hasznosítani akarta a maga nagy politikai és nemzeti céljaira. Lasalle halála azonban lehetlenné tette a porosz állami hatalom és a német proletariátus egy nagy nemzeti cél felé való közös munkásságát. Rakovicza Jankónak, az oláh bojárnak golyója Genf mellett 1864 augusztus 31-én nemcsak a XIX. század legzseniálisabb emberei egyikének életét oltotta ki, hanem a német proletariátus törekvéseinek fejlődését is öntudatlanul más irányba terelte.

* * *

Az *Általános Német Munkás Egyesület*-ben, alapítójának, Lasalle-nak halála után kicsinyes személyi érdekek körül forgó torzsalkodás tört ki. Nem maradt a mesternek olyan tehetségesebb tanítványa, a ki az összes német munkásságnak

az ő szellemében való vezetésére vállalkozhatott volna. A német munkásság vezetését csakhamar Marx egyik megbízottja, Liebknecht veszi kezébe, kinek Bebel Ágostonban, ebben a tehetséges fiatal esztergályos legényben kitűnő segítő-társa akadt. Bebel volt elnöke ugyanis a munkás önképző egyesületeknek, a melyek Lasalle halála után négy évvel, 1868-ban Nürnbergben kimondották, hogy Marxhoz szegődnek. Ekkor vette fel ez a párt a szociáldemokrata nevet. Lasalle halála után egy pár évvel két német munkáspárt volt tehát, a Bebel-Liebknecht-féle és a lasalle-i párt. E két párt csak 1875-ben egyesült az úgynevezett góthai program alapján. A góthai program tulajdonképpen kompromisszum volt a Lasallet-követő német nemzeti munkáspárt és a nemzetközi marxista szociáldemokrata párt között. Olyan kompromisszum azonban, a melyben a vezetés teljesen a marxisták kezébe került.

Az 1849. végén bekövetkezett politikai reakció éppen úgy nem volt képes egy pillanatra sem feltartóztatni a szociális forradalmat, mint nem tudta megállítani diadalmas előnyomulásában a nemzeti eszmétől mozgatott népszabadságot. A hatvanas évek elején 4rз európai proletariátus már kezdett felocsúdni abból a kábultságából, a melyet egy évtizeddel előbb a diadalmas reakció ráért csapása okozott. De jellemző, hogy ennek az új életnek első nyilvánulásai azonnal nemzetközi jelleget öltenek. E jelenségnek egyforma belső és külső indítékai vannak. Belső indítékai közé tartozik a kapitalizmusnak az az eddig hihetetlen nagyságban való fellendülése, a melyre az ötvenes évek reakziós időszaka annyi kedvező alkalommal szolgált s ezzel párhuzamosan a nemzetközi uralomhoz jutó kapitalizmus fényességének árnyéka, a proletariátus is, megfelelő mértékben lett nagyobb és terjedelmesebb. Külső körülményül és indítékul az angol és a francia munkásság képviselőinek ama találkozási szolgálta, a melyhez alkalmat 1862-ben a londoni nemzetközi kiállítás nyújtott.

Ekkor alakult meg a Nemzetközi Munkásszövetség, a «*L'Association internationale des Travailleurs*». Megalapítóinak többsége benne csak amolyan középponti tudakozódó irodafélét, amolyan nemzetközi titkárságot akart szervezni, a hová a különböző országok munkásai fordulhassanak, ha a

szociális mozgalom valamelyik kérdésében felvilágosításra van szükségük; de a melyik azért nem akar irányító hatást gyakorolni a munkások törekvéseire a magok országain belől. De csakhamar diadalmaskodott az a másik felfogás, a melyik belőle olyan középpontot akart teremteni, a honnan a különböző nemzetek munkásainak mozgalmaira irányító hatást lehessen gyakorolni. Ennek az irányynak Marx volt a legkiválóbb képviselője, a kinek a szövetség megalapításában is vezérszerep jutott. Ő ebben a nemzetközi munkásszövetségben mintegy gyakorlati megvalósítását akarta látni az 1848-iki *kommunista kiáltvány* híres jelszavának: «Világ proletárjai egyesüljetek!»

A Nemzetközi Munkás Szövetség alapvető okiratait, melyeken felépüli, az úgynevezett Inaugural-Adresset és a szervezeti szabályzatot Marx szerkesztette. Már ez a körülmény is jogcímet adott neki arra, hogy e szervezetet megtöltse saját szellemével azért, hogy segítségével irányítsa a különböző országok munkás-mozgalmait. A közönségesen «Internazionale»-nak nevezett Nemzetközi Munkás Szövetség egymásután következő kongresszusain a marxizmus szelleme fokozatosan nagyobb tért foglalt le a maga számára. De jellemző, hogy abban a mértékben növekszik az Internacionáléban az ellenmondás is, a minőben tért foglal benne a marxizmus. Előbb a francia proudhonisták, majd a német lasalleisták, később pedig az angol munkások kezdenek elégedetlenkedni, míg a hatvanas évek végén az ellenzéki szellem az orosz Bakunin Mihályban testesül meg, a ki 1868-ban alapítja meg az «*Alliance internationale de la démocratie sociale*»-t, a melyben főleg az olasz, spanyol és francia szociálistákat egyesítette. Ebben az Alliance-ban jut az elvi ellentét tisztán és élesen kifejezésre Bakunin és Marx között.

Marxnak egyik ifjúkori tanítómestere és barátja, Bauer Brúnó állította fel még a negyvenes években azt a sajtáságos tételt, hogy az európai civilizáció rothadásba ment át s hogy ettől a rothadástól egyedül a még ifjú és életerős orosz nép mentes. Ennek következtében Oroszország hivatása Németországtól, ettől az óriási rothadékhalmaztól átvenni a világtörténeti vezetést, miként századokkal ezelőtt a germá-

nok életerős ifjú népe átvette az elaggott Rómától. Bauer Brúnó ez elméletét az oroszok közül Odojevszki herceg már az ötvenes években magáévá tette. A fiatal orosz népre nagy hivatás vár. Minden eddigi győzelménél egy fensőbb rendű győzelem várakozik rá – mondja Odojevszki – a tudománynak, a hitnek és a művészetnek győzelme az ingadozó Európa romjain. Ebből az álláspontból fejlődött ki aztán az a szellemi áramlat, a melyik a század harminczas és negyvenes éveiben Byron hatására keletkezett romantikus idealizmust és liberalizmust a hatvanas évek kezdetén Oroszországban felváltotta.

E belső átalakulás folyamatához társul szegődik egy külső politikai körülmény is. Miklós czár halála után kormányrendszere is összeomlott. Elég későn, mert ez a rendszer annyira megunt és gyűlölt volt, hogy összeomlása után az embereknek nem új építmények emelése jutott eszükbe, hanem gyökeres kiirtása mindannak, a mi e rendszerrel összefüggésben volt. Az ötvenes évek materialista természetbölcsélete az ilyen irányban előkészített szellemeknek éppen kapóra jött, hogy annak elméletét sietve alkalmazzák az orosz társadalmi és politikai élet tüneményeire. Ez a radikális és kritikai irányú új szellem lényegében nem volt egyéb merev tagadásnál és kíméletlen reakciónál, szemben az előző korszak idealizmusával. A való élet nevében hadat üzent a romantikának, értvén ez alatt az emberi kedély összes szükségleteit; a természettudomány tapasztalati módszere nevében pedig a bölcsészeti gondolkozásnak. A természettudományok nagy vívmányai, melyek ez évtized legsajátosabb tényei voltak, a tudomány könnyenhívőiben azt a meggyőződést keltezték, hogy végre is a természettudományoknak sikerülni fog az emberi élet ama nagy rejtélyeit megoldani, a melyekkel sem a bölcsészet, sem a művészet nem boldogultak. E meggyőződés aztán apostolokat és tanítványokat szerzett magának az ifjabb nemzedék soraiban. Ez új és radikális materialista világnézet képviselői ott jártak-keltek mindenütt, hol az orosz társadalmi élet nyilvánulni szokott. Turgyev szemé meglátta ezt a típust és teremtő lelke Bazarov egyéniségében megalkotta annak eszményi alakját is. Ezt a Bazarovot szokták úgy tekinteni, mint az orosz nihilizmus ősatyját. Képviselőjét annak a mindent tagadó, semmiben sem hívó, de

nagyot és erkölcsileg a legnemesebbet akaró szellemi áramlatnak, a mely Herzen, de különösen Bakunin útján egyenes összeköttetésbe jutott az európai proletariátus társadalmi, gazdasági és politikai mozgalmával.

Bakunin is azt hirdette, hogy az európai civilizáció által teremtett társadalmi és állami rend, a mely eredménye a nagy rothadási folyamatnak, oka az emberiség minden bajának és nyomorúságának. «L'Etat c'est le mal!» – az állam a rákfene! – mert emberi alkotás, mesterséges valami, a mely meggátolja az ember és az ember közötti természetes viszony kifejlődését, a dolgok ama természetes rendjét, a melyet a tényleges rendet – ordre positif – képviselő állam tesz lehetetlenné a maga törvényes kényszerével. A törvényes kényszer ez elvén felépülő államot kell tehát mindenekelőtt lerombolni, mert csak így jöhet létre az állam nélkül való társadalom, a melyben már nem pozitív kényszerszabványok uralkodnak, hanem a kölcsönös vonzalom, az attraction des passions, az a társadalom, a mely nem formális, hivatalos és erőszakos módon tukmálja magát az emberekre, hanem természetes módon, mint tényezője az emberek között való kölcsönös megértésnek és az összhangnak. Csakhogy a tényleges rendet a természetes renddel nem lehet az erőszak alkalmazása nélkül felcserélni, mert «kikerülhetetlen a harc azok között, a kik fel akarnak szabadulni és azok között, a kik örökké akarnak uralkodni.»

Bakunin ez elmélete össze ütközik az Internáczióalé vezetésében Marx doktriner módszerű politikájával. Míg Bakunin az Internacionale egész tevékenységét az erőszakos forradalom eszméjére akarja alapítani, addig Marx mindent elkövet, hogy az ő elmélete maradjon állandóan mozgató szelleme az intézménynek; az az elmélet, a melyik a revolúció helyére az evolúciót kívánja tételni s az előbbinek szerepet csak mint a fejlődéssor legutolsó tagjának akar adni, körülbelül olyan formán, mint a hogy a megérett mag szétteri a külső burkot. Bár egyéb körülmények is nagyban előmozdították, de mégis Bakunin ez ellenzéki magatartása buktatja meg voltaképpen az Internáczióalét.

De az Internacionale eszméje nem halt meg, hanem, mint Liebknecht mondotta az 1889-iki párisi szociálista

kongresszuson, csak átment az egyes országok hatalmas munkásszervezeteibe és munkásmozgalmaiba. A szocialista mozgalom nemzetközisége megtalálta a közös cselekvésnek alkalmas és pozitív formáit a nemzetközi szocialista kongresszusokban, a nemzetközi szakszervezeti és szövetségi értekezletekben és az interparlamentáris titkárságban. Az 1900-iki párisi kongresszuson alakult meg a *Bureau socialiste internationale*, melynek Brüsszel a székhelye. Az egyes országok szocialista pártjainak 1–3 képviselőjéből azért, hogy tájékoztató központi iroda legyen és az egyes országokbeli szocialdemokrata pártok politikai akcióit támogassa 1904-ben alakult meg ugyancsak a szervezet támogatására a *Commision socialiste interparlamentaire* az egyes országok parlamentjeinek szocialdemokrata képviselőiből. Feladata, hogy az egyes országok parlamenti szocialdemokrata pártjaival érintkezzék, hogy ily módon lehetővé váljék az, hogy a különböző parlamentekben a szocialdemokrata pártok egységes akciót folytathassanak. Ebbe az internacionális parlamenti bizottságba minden ország két-két képviselőt küld.

Ez új Internacionálé a régitől nemcsak külső szervezetre különbözik, hanem alap gondolata is lényegesen más. Következménye egy olyan újabb fejlődésnek, melyet a szocializmus a régi Internacionálé bukása óta megfutott. A régi Internacionálé alap gondolata Marx híres *Kommunista Kiáltvány-awdk* jelszava volt: Világ proletárjai egyesüljete! Az új Internacionálé pedig az országoként már előbb egyesült proletárokat egyesíti közös cselekvésben. A régi Internacionálé a nemzetközi szolidaritás eszméjét az egyes országok munkásaira – úgyszólván – rá akarta erőszakolni. Nemzetközi összekötetésből akait nemzeti mozgalmakat fejleszteni. A proletariátus jelenlegi nemzetközi szervezete ezidő szerint nem egyéb, mint az egyes országokban levő szocialista szervezetek egyesülése. Az egyén nem lehet közvetlen tagja az új Internacionálnak, mint lehetett a réginek, hanem saját országa, vagy nemzete szervezetének. Ezeknek a nemzeti szervezeteknek képviselőiből alakult meg az új Internacionálé.

Egyoldalúság volna azonban korunk társadalmi evolúcióját a nemzetköziségnek, e társadalmi energia vizsgálatá-

nak szempontjából a szocziáldemokrata mozgalmak e kritikai elemzésével befejezettek tekinteni. E materialista indítékokon felépült társadalmi mozgalmon kívül van egy másik, mely az emberi természetnek eszményibb és erkölcsibb sajátosságait is számba veszi azok között az energiák között, a melyek tényezői a haladásnak. A melyik szintén meglátja szocziális életünk bajait és visszasságait, de fenn akarja tartani megtisztított és megnesemesített alakjában a mai társadalmi és gazdasági rendet. Ez a másik szocziális mozgalom a kereszténység elveinek a szocziális életre való alkalmazásából keletkezett.

Az, a mit ma a szocziális kérdések összefoglaló elnevezése alatt értünk, sehol sem lépett fel oly korán és olyan fenyegető alakban, mint Angliában. A XIX. század első felében a nagy ipari fejlődés következtében nemcsak a vagyon, a pénz, egy szóval a tőke kezd az egyes vállalkozók kezében éppen úgy csoportosulni, mint a földbirtok csoportosult a nagy földbirtokosok kezeiben, hanem a tömegnyomor is a néprétegek egyre szélesebb körének lesz jellemző tulajdonsága. A pauperizmns az angol élet szégyenfoltja lesz. A gyári munkásság elégedetlensége nőttön nő s aztán munkás összeküvésekben, sőt lázadásokban tör ki. A szakadatlan gyűlölködés, az állandósult osztályharcz az angol munkásságot erkölcsi tekintetben annyira lesülyeszti, hogy az a vagyonosabb osztályok biztonságát állandóan fenyegetni látszik. Mindazok, a kik ez időszakban az angol munkások helyzetéről nyilatkoztak, vagy írtak, megdöbbentő képet festenek erről.

Az angol munkástömegek e szomorú helyzete azonban nem hagyta közömbösen Anglia művelt társadalmát. De nemcsak a művelt társadalom humanizmusa lépett érdekükben akcióba, hanem az anglikán egyház és törvényhozás is. A kiinduló pontot ahhoz a törekvéshez, a mely a szocziális bajokat erkölcsi és szellemi eszközökkel, a műveltebb és vagyonosabb osztályok társadalmi apostolatusával akarja orvosolni, az egyház kebelében lezajlott puseyzmus szolgáltatta. Pusey oxfordi tanár irodalmi tevékenységének volt eredménye az anglikán papság körében az az irányzat, a melyik azt sürgette, hogy az egyház tevékenysége ne merüljön ki a hittételek cikkelyeinek formai fenntartásában és sértetlen megőrzésében, hanem eszközlője és hirdetője legyen annak az igazi vallásosságnak, a mely Krisztus példájának a köve-

téséből áll. Annak a vallásosságnak, a mely nem a gazdagok kiváltsága, hanem a szegények megváltása is a hűtől és eszköze az élet nyomorúságai által okozott erkölcsi süllyedésből való kiemelkedésnek.

Ez a szellemi irányzat volt sugalmazója annak a közgazdasági patriarkalizmusnak is, a mely a humánusabb szellemű újabb angol gazdaságtudományi irodalomban, szemben a klasszikus nemzetgazdasági írók rideg álláspontjával, különösen Carlyle társadalombölcseletének hatásaképpen azt kezdte tanítani, hogy a nemzetgazdaság fő tárgya nem a termelés folyton tartó fokozása, hanem a fogyasztás, vagyis az emberi életnek fizikai, értelmi és esztétikai szempontból való legcélszerűbb fenntartása. Es ez szülte azt a törekvést, a melyik állandóan azt sürgeti, hogy az emberi élet minden viszonylatában, tehát a gazdasági tevékenységben, is az igazi kereszténység nagy elve, a szeretet érvényesüljön. Ez a szellem ösztökélte társadalmi tevékenységre Ruskinnal egyetemben Kingsley-t is. Ez okozta, hogy az előbbi, a modern festők művészeti törekvéseinek magyarázója, a Velence köveit mély ihlettséggel szemlélő aethetikus, társadalmi újtóvá, egy újabb és nemesebb közgazdasági irány apostolává legyen, hogy *Unto this Last* című dolgozatában kimondja, hogy mit ér a gazdagság, mit ér a nagy tőkék felhalmozása, ha az csak egyeseknek biztosít jólétet, de az egész társadalom életét semmivel sem teszi jobba és szebbé. Mit érnek az egyre tökéletesedő gépek, ha nem az emberiség felszabadításának ügyét szolgálják, hanem csak előmozdítják a tőke rabszolgájává süllyedt proletariátus szaporodását, melyből a lélek nélküli való gépies munka fokozatosan kiöl minden nemesebb érzékenységet és megfosztja a munkálkodás természetes gyönyörűségének nemesítő hatásától! Ez a szellemi irány tette a mai műveit angol társadalom szociális munkásságában lassanként diadalmassá azt a felfogást, hogy nem lehet ideálja az emberi tevékenységnek ha «mindent gyártunk, csak igazi embereket nem». Ha gyapotot fehérítünk, aczélt edzünk, cukrot finomítunk, porcellánt égetünk, de hogy csak egyetlen szellemet is finomítsunk, reformáljunk, nemesebbé tegyünk, kívül esik a mi jövedelmezőségi számításainkon.

Franciaországban a júliusi forradalom után nyomul homloktérbe Lamennais agitációi következtében a szociális

kérdés olyan szellemű felfogása, a melyet a mai keresztényszocializmus fogalma jelöl meg szabatosabban. A múlt század francia katholicizmusának ez egyik legkiválóbb képviselője ebben az időben jut arra a meggyőződésre, hogy a katolikus egyháznak, ha meg akarja őrizni eddigi hatását a tömeg lelkére, a nagy francia forradalom eszméivel meg kell békülnie. A haladás és a demokrácia elvét magáévá kell tennie, mert hiszen e két nagy princípium tulajdonképpen csak konzekvenciája a kereszténységnek. A szerkesztésében megjelenő *L'Avenir* című lap köré csoportosulva hirdetik a forradalmi katholicizmus szükségességét a francia katolikusság akkori legzseniálisabb fiatal képviselői, Montalembert gróf, Lacordaire stb. Róma azonban elítéli Lamennais forradalmi katholicizmusát. Barátaival együtt meghajlik Róma ítélete előtt, de nem sokáig hallgat. Már a következő évben kiadja csakhamar nagyhírűvé lett könyvét, a *Paroles d'un croijant-i*, a melyben még merészebben hirdeti azokat az elveket, a melyek a *L'Avenir* hasábjain Róma tilalmát vonták magukra. A *Le livre du peuple*-ben pedig kifejti részletesen a katholicizmusnak saját felfogása szerint való helyes álláspontját a század nagy szociális kérdéseivel szemben. XIV. Gergely «Singulari nos» kezdetű bullája újra elítéli tanításait és izgatásaiért a polgári hatóságok börtönbe csukják s másfél évtizeddel később a szegények temetőjében ismeretlen sírba temetik el azt a férfiút, a kit a XIX. század negyedik és ötödik évtizedeiben Európa művelt katolikusainak bámulata és tisztelete környezett. De eszméi nemcsak túléltek őt, hanem valóságos alapjává és vezérlő gondolatává is lettek annak a keresztény szocializmusnak, a mely ma sugalmazója a katolikus egyház korunkbeli jellemző és nagyszerű társadalmi munkásságának.

A keresztény szocializmusnak tárgyi értékéről, vagy mint a szocialista és anarkista mozgalmakat ellensúlyozó szociális energiáról, lehet különbözőképpen vélekedni, de annyi elvitathatlan valóság, hogy a keresztény egyházaknak korunkban észlelhető renaissanceára elhatározó befolyást gyakorolt. Újra ébresztette bennök a kereszténység szellemében mélyen gyökerező összetartozósági és altruisztikus érzetet, új ösztönt és lökést adott a társadalmi hivatás amaz érzésének, a melyhez különben hűtlenek sohasem voltak. Felköl-

tötte bennök azt a tudatot, hogy az általuk képviselt vallásos eszme nemcsak a lélek benső meggyőződésének és az Istenhez való vonzalomnak eszményi indítéka, hanem egyszersmind erős energiája a társadalmi haladásnak is. Olyan tényezője a művelődésnek, a melynek hatása nélkül korunk értelmi és erkölcsi fejlődése egyoldalú lenne.

Az a nagy vallásos szervezet pedig, a mely a kereszténység egyetemességének mindig tántoríthatatlan őrizője volt, a katolikus egyház, e szociális irányzat hatásai iránt napjainkban igen tiszteletreméltó fogékonyságot tanúsít. Abban a meggyőződésben, hogy elsőrangú hivatása az evangéliumi szeretet balzsamával enyhíteni a társadalom nagy betegségeit, oly szociális tevékenységet fejt ki egész Európában, de különösen Franciaországban, mely korunk egyik legjellemzőbb humanitárius jelenségének tekinthető. Hogy mi lesz e mozgalom sorsa? hogy különösen mennyire fog neki sikerülni a bomlasztó szocialista és anarkista törekvések ellensúlyozása? oly kérdés, a melyre ez időpontban felelni még nem lehet. Annyi azonban elvitathatatlan valóság, hogy a katolikus egyház szociális tevékenysége, főleg pedig a kitarító buzgalom, a mellyel a társadalmi bajok orvoslását elsőrangú feladata gyanánt akarja munkába venni, napjaink legfigyelemreméltóbb jelenségei közé tartozik.

* * *

De visszatérve a nemzetközi proletármozgalmak fejlődésének kritikai vizsgálatához, kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy jóformán még teljesen ki sem alakult az Internacionálé, a proletariátus ez újabb s a réginél sokkal hatalmasabb nemzetközi szervezete, már is egy új tanítás keletkezett, hogy detronizálja az egyedül üdvözítő szocializmust, a világ, vagy legalább Európa proletárjainak e politikai bálványát. Ez az új tudomány a szindikálizmus. Hazája Franciaország. Innen ültették át Olaszországba. A többi országokban csak egyes képviselői vannak, de hívei még pártárnyalatot sem alkotnak.

A szindikálizmus hívei azt mondják: a szociáldemokrácia, mióta politikai párttá lett, arra az útra került, a melyen tovább haladva, el fog fajulni. Elpolgáriasodik, mert a politizizmusban bennerejlenek mindama csirák, a melyek alkal-

masak előidézni a korhadásnak azt a folyamatát, a mely a szociálista mozgalmat napjainkban már is elernyesztette. A választási küzdelmek terére lépő munkásmozgalom rövidebb, vagy hosszabb idő alatt egyszerű polgári demokráciává esenevészedik. Ha a parlamentbe bejutott, ott csak ügy érvényesül, ha opportunistá politikát folytat. De ezzel meg is szűnik «csak a bémunkásság érdekeiről gondoskodó tiszta osztályképviselő lenni».

A politikai törekvéssé átalakuló szociáldemokrácia azért is veszedelmes, mert alkalmat ad arra, hogy a pártban az értelmiségiek (intellectuells) valóságos vezető osztálylyá alakuljanak, a mely lassanként elveszítvén az érintkezést a proletariátussal, képtelen lesz a proletariátus hangulatát megérteni és képviselni annak érdekeit. Sőt még ellenségévé is válhatik, mert míg a proletár-mozgalmak a kizsákmányolási viszonyok megszüntetésére törekednek, addig az értelmiségiek érdekében épen e viszony fentartása áll, mert hiszen ők, – mint Lagardelle mondja – a kizsákmányolás révén élnek.

Ha el akarják háritani azt a veszélyt, a mi a politizáló szociáldemokrácia részéről a proletár-mozgalmakat fenyegeti, azt olyan tiszta osztálymozgalommá kell tenni, a mely csak proletár-érdekeket ismer és tisztán proletár-formák között mozog. Ez a forma a szakszervezet. Ezt kell a mozgalom hordozójává tenni és a politikai szociálista pártot megsemmisíteni. A szakszervezetben nincs semmi polgáris. Az tisztán a proletár-érdekek szülőtte. Es ez az új irány épen azért nevezi magát szindikálizmusnak, mert az egész mozgalmat a szociálista dogmák helyett a szakszervezet (szindikátus) pusztá tenyérére akarja építeni, mert a mesterséges és gyöngé pártszocializmussal szemben csak ily módon fejlődhetik ki az intézményes szocializmus, a szindikálizmus, a proletariátusnak ez önként előálló intézménye, a melyben a proletariátus forradalmi akarata fejeződik ki, mint mozgató indíték. Az átmenet a kapitalista társadalmi rendből a szocialisztikusba nem történhetik úgy, mint a marxizmus tanítja, az evolúció útján majdnem automatikusan, hanem forradalmi utón egyszerre. A szindikálizmus nem elmélet, mint a szocializmus, hanem gyakorlati módszer. Csak tettel és cselekvéssel él. A cselekvés az alapelve és lényege. Nem vár semmit a történelmi fejlődéstől. Maga akar történelmet csi-

nálni. Ez az egész bölcselete: ecco tutta la sua filozófia, mint egyik olasz apostola, Leone mondja.

Ennek az irányzatnak nem kell semmi rendszabály, a mi előmozdíthatná a szociális békét. Ellenkezően, vissza kell utasítani a burzsoáziával való egyezkedés politikáját. Nem kell semmi szociális reform. Nem kell semmi humanitárius szirup, hanem harcz, még pedig késhegyig menő harcz, mert csak ez képes fentartani a proletariátusban az alkotó erőt. A violence prolétaire, az erőszakos proletár-politika áll egyedül az emberi haladás érdekében. Csakhogy az állam, mint a kapitalista érdekek védelmezője, annak a kísérletnek, hogy a proletariátus az erőszak alkalmazásával gyorsan és egyszerre birtokába vegye a termelési eszközöket, akadályt fog gördíteni az útjába, még pedig a hadsereg igénybevételével. Ezt azonban lehetetlen lehet és kell tenni az antimilitarista propagandával. Ez okból a szindikálizmus a legszorosabb kapcsolatban van az antimilitarizmussal.

* * *

Az antimilitarizmussal épen olyan kapcsolatban áll az antipatriotizmus, mint a szindikálizmussal az antimilitarizmus. Az antimilitarizmus és a hazaellenesség, mint elmélet és törekvés, kezdet óta szoros kapcsolatban állott a szocializmussal és az anarkizmussal, de mai alakjában a szindikálizmus szülötte és mint elmélet Hervé nevéhez kapcsolódik.

Hervé előbb tanító és azután egyik francia vidéki városban gimnáziumi tanár volt. Hírességgé hazájában is akkor lett, mikor az általa szerkesztett «Le Piou – piou de Yonne» című újságban egy antimilitarista cikket írt és azért elítélték. E cikkben fordult elő az a kifejezés, a melyet a párisi naczionalista lapok belőle kiszakítottak, elferdítettek és csatakiáltásul használtak, nemcsak Hervé és szocialista társai ellen, hanem mivel Hervé megelőzően néptanító volt, általában a néptanítók, az istentelen állami iskola és a radikális köztársaság ellen és a mely így hangzott volna: a nemzeti zászlót a trágyadombra kell feltűzni! – A legkomikusabb azonban az egészben az, hogy Hervé ezt a mondatot így sohasem írta le. Ellenkezőleg, azt mondta, hogy a nemzeti zászló becsületére hivatkozni a naczionalista izgatások és tüntetések alkalmával annyi, mintha a wagrami zászlót a trágyadombra

tűznék. De az igazság a szenvedélyes pártpolitikai csatákban mellékes dolog és a nagy zaj, a melyet a párisi naczionalista lapok ütöttek, Hervét Franciaország egyik hírességévé tették. Es Hervé nem lett volna élelmes modern ember, ha ezt a hírességet a maga javára ki nem zsákmányolja.

Pedagógus lévén, a történelmi materializmus alapján tanulmányt írt a történelem iskolai tanításáról. Történetbölcseleti álláspontjához híven a történelmet, úgy a mint tanítják, hazugságok halmazának és emberbutításnak nevezte. Akadtak tanítók és tanárok, a kik azt mondták, hogy igaza van. A *Piou-piou* cikkének megjelenése alkalmával keletkezett örületes zshivaj most még nagyobb és fokozottabb mértékben újult meg és Hervé ezen a réven európai nevezetességgé lépett elő.

Hogy Hervé e tüneményes sikerét megértsük, ismerni kell a francia állapotokat. Hervé antimilitarizmusa és hazaelenessége csak reakciója annak a hazafias örületnek, mely a revanche gondolatából fakadt s a melynek a lírában Derouléde Pál, a politikában pedig a le brave general Boulanger volt a képviselője. Annak a túlzó naezionálizmusnak, a mely Franciaországot a revanche képtelen gondolatának kedvéért három évtizeden át állig fölfegyverkezve tartotta s egyik indítéka volt Európaszerte a fegyveres béke által megteremtett militarizmus általános elhatalmasodásának – a mely az orosz-barátság czímén a francia nép megtakarított milliárdjait elvonta a francia ipartól, a francia közgazdaságtól, hogy kölcsön adja Oroszországnak csak azért, hogy ez óriási hadseregével állandóan fenyegetse Európa békéjét, a nemzetek szabadságát és az emberi civilizációt. Hervé végleteségét reakció gyanánt a naczionalizmus csalta ki a francia nép lelkéből.

»Szemökre vetették – mondja Marx a kommunista kiáltványban – a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát és a nemzetiséget. A munkásoknak nincs hazájok. Nem lehet tehát tőlük elvenni azt, a mijük nincsen.» De miért nincs a proletárnak hazája? Azért, mert nincs joga? És haza csak ott van – idézik Petőfiből a mi szocziáldemokratáink is – a hol jog van.

Ha a polgári jog fogalmát kizárólag a szavazati joghoz kötjük, akkor Marx tanítása értelmében nálunk a proletárnak

csakugyan nincs joga s így nincs is hazája. De a proletárnak van szavazati joga a nyugati államokban. Így tehát hazájának is kellene lenni. Hát akkor miért hirdetik oly hangosan még az általános szavazati jog ősi hazájában, Franciaországban is, hogy nincs haza?! A hazaellenesség fogalma is megjárta a maga fejlődési útját a Kommunisták Kialtványától kezdve Hervéig, vagy mondjuk a magyar szociáldemokratáig és haladó szociológiai tudósainkig.

«Hazámban vagyok-e én a szociálista – írja Proudhon egyik hátrahagyott és csak 1907. decemberében kiadott töredékében – midőn annak egyes részei magok között egyesülnek, hogy engem száműzzenek! Midőn Jézus azt kérdezi: ki a sebesült utasnak a felebarátja? A pap-e, a ki ott hagyja az útszélen, vagy a samaritánus, a ki bekötözi sebeit? Akkor tulajdonképpen arcul üti a régi hazafiságot. Jobban szeretem a kozákot, a ki haza hoz, mint azt a francia katonát, a ki elkerget. A haza csak rege! A haza csak szó!»

Úgy a Marx, mint a Proudhon-féle hazaellenességnek indítéka, a mint az idézetekből is kiténik, tisztán szubjektív. Ők hazaellenesek sértődésből, gyűlöletből és dacból, vagy mint a francia mondja: par dépit. Bizonyára a legérdekesebb tanulmányok egyike lenne kutatni lélektani indítékait, hogy a hazaellenesség miként lehetett elméletté a szociáldemokrácia teoretikusainak elméjében és hogy a proletárság gondolkozásába oly gyorsan s annyira mélyen hogyan vehette bele magát e tanítás? Helyszűke miatt kénytelen vagyok megelégedni egy-két tájékoztató ráutalással.

Először is nem szabad felednünk, hogy a hazaellenesség ez elméletének gyökerei messze lenyúlnak az őskereszténység talajába. Nem vagyunk rómaiak, görögök, zsidók, perzsák vagy szkithák, hanem keresztények, édes testvérek az Úrban, kik egymással szemben nem táplálhatunk a kölcsönös szeretetnél egyéb érzelmet. Nincs semmi olyan földi hazánk, a mely elfordíthatná figyelmünket igazi és egyetlen hazánktól, a mennyeknek országától. Van egy evangéliumi antimilitarizmus és hazaellenesség is, a melynek jelszava: Ne ölj! Ne húzz soha kardot, mert a ki kardot ránt, kard által vész el. Ez az evangéliumi hazaellenesség jut kifejezésre a mi nazarénusaink vallásos antimilitarizmusában. Ezt hirdeti Tolsztoj azokban a műveiben, a melyekben azt igyekszik bebizonyítani,

hogy a háború s a hazafiságnak az az érzése, a mely indítékul szolgál a népek között az egymás ellen való hadviselésre, evangélium- és keresztényellenes. Keresztényellenes még akkor is, ha csupán védelmi háború lenne, mert a kereszténységnek lényege, nemcsak a szeretetben, hanem az erőszaknak való engedésben is áll. Ha valaki megüti az egyik arczodat, tartsd oda neki a másikat is. Nem lehet más országa senkinek, a miért élnie, vagy meghalnia érdemes volna, mint csak az Isten országa. Nincs is tehát más hazánk, mint egyedül az Isten országa, a mely azonban nem e világból való! A mi ide lent van s a mit mi hazánknak nevezünk, csak siralom-völgye és ideiglenes tartózkodásunk helye.

Hogy az a föld, a melyen lakunk, csak siralom-völgye és a haza, a melyben élünk, csak ideiglenes tartózkodásunk helye, senki sem érezheti annyira, mint a proletár, a kinek a haza földjéből – a mint mondani szokták – nem jutott más, mint csak az a darabka, a mely két méternyi mélységben oldalenn van. Áz a proletár, kit a kenyérkereset gondjai elűztek még születésének helyéről is, hova gyermekkori boldogabb napjainak édeesebb emlékezetei fűzik. A kinek a mindennapi kenyérért való súlyos küzdelem megpróbáltatásai lassanként kiirtották lelkéből a szülőföldhözkööttségnek azt az érzését is, a mely a falusi paraszt lelkében oly elevenen él. A ki ott született a nagy városok, vagy a nagy ipartelepek sötét és nedves munkáslakásaiban és felnőtt olyan környezetben, a melynek gondolkozását és érzélemvilágát nem a közös hagyomány, hanem csak a tömegszerűség változó hangulata jellemzi. Megöregszik jövő életfönn tartásának teljes bizonytalanságában s abban a tudatban, hogy ott fog élni s ott fogja fejét lehajtani örök nyugalomra, hová a kenyérkereset nehéz gondjai fogják űzni, mint a szelek bizonytalan járása a fáról letépett levelet. Gyökértelen nagyvárosi növény, mint Werner Sombart jellemzi, helyhezkööttség és lokális színezet nélkül. Kezdetleges hagyományait rég elfelejtette, de az úgynevezett kulturális közösség tudata sem csatolja nemzete többi társadalmi rétegeihez, mert a nemzeti művelődés életadó napjának fényéből csak alig hatolt le egy-egy halovány sugár abba a társadalmi mélységbe, a melynek zugaiban küzdelmes élete lefolyik.

Ebben a talajban nem volt nehéz gyökeret vernie a

hazátlanság gondolatának. Annak a gondolatnak, a mely részint olyan emberek elméjében csírázott ki, a kik harczban állottak saját nemzetük társadalmával, saját hazájuk törvényével, mint Bakunin és Proudhon, vagy olyanokéban, mint Marx, a kit származás, családi vagy történelmi hagyomány – nem kötöttek tulajdonképen egyetlen országhoz és egyetlen nemzethez sem. A kik az európai társadalom tipikus nemzetközi elemének, a zsidóságnak lévén származottai, lelki hajlamoktól ösztönöztettek arra, hogy az újkori fejlődés bizonyos jelenségeit félreértve, megczáfolhatatlan igazságnak, sőt társadalomtani törvényszerűségnek vegyék azt, hogy a közlekedés és az ipari termelés fejlődésével s ezeknek következtében a megfelelő életviszonyoknak egyformásodásával, nemcsak az egyes nemzetek előbbi elzárkozottsága szűnik meg egyre jobban, hanem nemzeti különállósága, sőt egyénisége is. A kikben a nemzeti társadalmakhoz való egyéni viszonyuk hatása következtében nem fejlődhetett ki annak igazi átértése és tudata, hogy az emberiség haladásának legerősebb rugója épen az a versengés, a melyet a haza nagyságához és a nemzet elsőbbségéhez fűződő törekvés, vágy és érzés fejleszt ki. Hogy a népek és a nemzetek e versenye nélkül a mai haladás helyét az emberi civilizáció legnagyobb ellensége, a tétlen nyugalom váltaná föl. A haza és a nemzet mai eszméje egy hosszú történelmi és erkölcsi fejlődés eredménye s ennek következtében, ha megsemmisülnének, velük együtt pusztulnának el a fejlődés sok más, általános emberi szempontból annyira becses eredményei is.

A mai hazaellenesség, a melyet a nemzetköziséggel egynek szoktak venni, de egynek venni nagy tévedés, az épen most kiemelt hatások folytán objektív tudományos elmélet alakjában jelentkezik. Ez állítás bizonyítására nem külföldi, hanem hazai haladó szociológiai tudós nyilatkozatát idézem:

«A kultúra: tökéletesítés, az emberi kultúra az ember tökéletesedése – mondja dr. Ágoston Péter «Nemzeti társadalom és kultúra» című cikkében (A Budapesti Újságírók Egyesületének Almanach-ja 331. 1.) – a nyers, természetes állapotnak megváltoztatása. A nemzeti társadalom eszménye a hagyomány, a múlt, a kezdetleges viszonyok szülte eszmék,

kapcsolatok, tehát a nekünk már kevésbé megfelelő állapotból kinőtt irány. A kultúra folyton előre halad; a jövőbe néz, a tökéletesség minél magasabb fokát keresi. A nemzeti gondolat görcsösen ragaszkodik a meglévőhöz, mert minden újításban a saját alapeszméjétől való távolodást látja. A kultúra az egész világon iparkodik érvényesülni, a nemzeti társadalom csak a szűk nemzeti korlátok között. A kultúra egyetemes, a nemzeti társadalom részleges. A kultúra mindenüvé iparkodik hatni; a nemzeti társadalom minden elől elzárkózik.»

A nemzeti eszme, a haza fogalma a magyar haladó szociológiai tudós e tanítása szerint tehát ellentétben áll a folyton előrehaladó általános emberi művelődés érdekeivel. De hát van-e ebben a tanításban igazság?

Azt hiszem, a ki figyelemmel kísérte az eddigi fejtegetéseket, igazat ad abban, hogy a művelt emberiség történelmi evolúciója egészen mást tanít. Azt tanítja, hogy az emberi haladásban a nemzeti eszmének, mint energiának, egyre fokozódóan nagyobb hatása volt, hogy a politikai, gazdasági és értelmi haladás intenzivitása és gyorsasági foka mindig attól függött, hogy mennyire éreztette hatását benne a folytonos kialakulásban, növésben és erősödésben levő nemzeti eszme. Hogy a nemzeti eszme akként lett egyre nagyobb hatású művelődési energia, a mentől szélesebb népréteg gondolkodását és érzelmi világát hatotta át. Kimutattam, hogy a nemzeti eszme, a mióta az emberiség történelmi fejlődésére ható energiaként fölismerhető, egyik legerősebb indítéka volt a népszabadságnak és a demokratikus gondolatnak. Példában, történelmi tényekben mutattam ki, hogy a nemzeti eszme fejlődése sohasem volt reakziós, hanem állandóan szabadelvű, sőt radikális irányú.

Hogy a nemzeti eszme és a hazafiság kérdésében a haladó magyar szociológiai tudósok fönnebb ismertetett álláspontja saját elméletük szempontjából is már meghaladott álláspont és teljesen tudománytalan, az európai szociálista irodalomból vett idézetekkel lehet legszembeszökőbben illusztrálni.

Michels Róbert a haladó magyar szociológiai tudósok havi folyóiratának, a *Huszádik Száznak* márcziusi számában «Jegyzetek a burzsoáziai lélektanához» című tanulmányában azt írja: «A nemzeti összefüggés, a nemzeti egység a nemzetek

ipari haladásának az alapja. Egészséges gazdasági fejlődéshez reálpolitikai szempontból tekintve, elsősorban nemzeti egység szükséges».

David Eduárd szerint «a nemzeti összetartozandóság érzésének hanyatlását csak az nézheti közömbösen, a ki azt véli, hogy a nemzeti közösségek túlélt alakulatok. Az üdvözölni fogja, mint fejlődést az egyetlen homogén emberiség-tömeg felé, a mely nemzeti népalakulatokat nem ismer. Hogy a szociáldemokrácia nincsen ezen az állásponton, mutatja, hogy élénken tiltakozik a kisebb népeknek a nagyok által való minden elnyomása ellen. A mennyire nem szeretnők az egyes ember sajátosságát és egyéniségét eltörölve látni, épen annyira nem tartjuk közömbösnek a népek sajátos egyéni életét az emberiség kultúrájának minden oldalú legmagasabb kifejlődésére. Abban a véleményben vagyunk, hogy a szocializmus hivatva van arra is, hogy a nemzeteknek megnyissa a pályát a valódi szabadságra és nagyságra.)»

«A nemzetiség legmagasabb formájában – írja Perners-
torfer a *Sozialistische Monatshefte* hasábjain – ideális jószá-
gunk. Legfensőbb fokon jelenti az emberi kultúrát egy különös,
legsajátosabb egyéni kisugárzásában. Minden kultúra nemzeti.
Kezdődik a népnél és legmagasabb formáiban. – és épen
ezekben leginkább –határozott nemzeti jelleget mutat. Minden
kísérlet, mely a nemzeti gondolatot gyengíteni akarja, ha sikert
ér el, az emberiség gazdagságát fogja csökkenteni. A szocziá-
lizmus az emberiséget szervezni akarja, nem pedig atomjaira
bontani. Az emberiség organizmusában nem az egyének,
hanem a nemzetek a sejtek. Hogy egészséges legyen az orga-
nizmus, a sejteknek kell előbb egészségeseeknek lenniök.»

Rebel a németbirodalmi gyűlés 1904. márczius 7-ki ülésében ezeket a jellemző szavakat mondotta: «E földön élünk, e földön küzdünk, hogy ezt a mi hazánkat, ezt a mi szülőföldünket, a mely épen úgy a mi hazánk, mint az önök hazája, sőt talán még inkább, olyanná tegyük, hogy öröm legyen itt élni még a legcsekélyebbnek is. Ez a mi törekvésünk, ezt akarjuk mi elérni és ezért fogunk minden kísérletet, a mely ebből a hazából csak egy talpalatnyi földet el akarna szakítani, minden erőnkkel utolsó lehetőségünkig visszautasítani». De nemcsak a német szocialisták vezéregyéniségei vélekednek így, hanem a szindikálizmus hazájának, Francia-

országnak legkiválóbb szociáldemokratái is. Jaurès a nancy-i szociálista-kongresszuson a résztvevők tapsa és lelkes éljenzése között támadja meg Hervét, mert az a katonáknak azt a tanácsot adta, hogy háború esetén ne az ellenségre lőjjenek, hanem tisztjeikre és tagadják meg az engedelmességet. «Hasonló az üzelem, a mit ön folytat – mennydörgi Hervé fülébe Jaurès – midőn Tivoli-Vauxhallban azt állította, hogy közömbös a proletariátusra, ha Franciaország területét megtámadják. Tiltakoznom kell e politika és e kétértelmű eljárás ellen, mely árt a szociálisták békepolitikájának, mely néni áldoz föl semmit a nemzetek függetlenségéből. A nemzetek, Hervé úr, és a hazák oly tények, oly valóságok, a melyeknek szociálista és emberi értékük van! És ha az ellenség megtámadná Franciaországot, mit tenne ön Hervé úr? Nos hát én azt mondom, hogy ebben az esetben a szociálista és a forradalmár kötelessége megvédeni Franciaország integritását és függetlenségét.» A nagy francia forradalom proletár-sansculotte-jainak égő hazafisága csendül meg Jaurès e szavaiban, azoknak a sansculotte-oknak, a kik – mint Carlyle mondotta – éhesen, mezítláb és rosszul fölfegyverezve sietnek az ország nyugati határai felé, hogy visszaverjék azt az idegen haderőt, a melyik az emigráns arisztokráciát akarta visszahozni és nyakukra ültetni.

A nemzetközi szociálista vezéregyéniségeknek e nyilatkozatai a nemzeti eszme történeti evolúciójának szempontjából rendkívül érdekesek és figyelemre méltók. Azt mutatják ugyanis, hogy ez a gondolat, mint az emberi haladás egyik ható energiája, miként jut el fejlődésében oda, a hol egy nemzetközi jellegű másik energiával találkozva, készül azt átalakítani és indítékává tenni az összhangzatos emberi haladásnak.

De legyünk a mi szociáldemokratáinkkal és haladó szociológiai tudósainkkal szemben is tárgyilagosak. Az igazságnak megfelelően konstatáljuk, hogy közülök is többen tesznek, különösen ha egy kissé sarokba szoríttatnak – a nemzeti eszmének és a hazafiságnak engedményeket. Azt mondják, hogy nemzetköziségük egy hajszállal sem rosszabb, mint a polgári társadalom nemzetközisége. A katolikus egyház a világ leghatalmasabb nemzetközi szervezete. A fekete internáczióalé hatalmasabb a vörösnel. A gyárosok szívesen

állanak kartellba más országok gyárosaival. A földbirtokosok, kik megvetéssel beszélnek a hazátlan bitang proletárról, hazafiságuk minden sérelme nélkül megalkották a földbirtokosok nemzetközi szövetségét. A proletariátus nemzetközisége éppen olyan kevésbé hazaellenes tett – mondja Garami Ernő «Hazafiság és nemzetköziség» című cikkében – mint a polgári társadalmi osztályoké. Céljuk nem a haza elpusztítása, elárulása, hanem ellenkezően, felvirágoztatása. Persze nem annak a hazának, a melyről a polgári hazafiak beszélnek, nem a kiváltságok, az előjogok, az elnyomatás és kizsákmányolás hazájának, a mely csak a nagybirtokosoké, a tőkésé, a papoké, a katonáké, hanem annak a hazának, a mely igazán hazája mindenkinek, a ki emberképpel született e világra.

Ebben a kijelentésben nincs más hiba, csak az, hogy a magyar haza a valóságban nem olyan, mint azt a mi szocialistáink élénk fantáziája megfesti. Ez a haza abban az alakjában, a hogy az iskolában tanítjuk, a hogyan lelkünkben él, a hogyan intézményeinkben megvalósul, nemcsak a kiváltságosok hazája, hanem mindnyájunké. Lehet, hogy a kiváltságosok hazájának képe is él néhány reakziós pártpolitikus agyában, de nem a magyarság öntudatában. És főleg nem felel meg ez a kép annak a tudományos fölfogásnak, a mely a nemzeti eszmét, mint társadalmi energiát vonja be szociológiai vizsgálódásai körébe s a melyik a nemzetköziség és a nemzeti eszme evolúciójának e jelen kritikai vizsgálatában is kalauzul szolgál. Annak a tudományos fölfogásnak, a mely azt hirdeti, hogy a haza és a nemzeti eszme oly valóságok, a melyeket senki sem tagadhat meg s hogy az okok, a melyek lassanként megteremtették, ezer évre nyúlnak vissza, de a mely fölfogás azt is tudja, hogy a nemzeti eszme és a haza fogalma sem változhatatlan és független valami.

A tudományos haladás megváltoztatta világnézetünket. Es e változás nem múlhatik el a nélkül, hogy átalakítóan ne hasson vallásos, bölcsészeti, művészeti fölfogásunkkal egyetemben hazafias érzéseinkre és nemzeti eszményeinkre is. Az élet eszménye csak száz év előtt is más volt, mint napjainkban. Miért ne változnék meg tehát az a fogalom is, a melyet a hazáról alkotunk. Ez az eszme, a mint kimutattuk, a múltban is állandó fejlődésnek volt alávetve. Miért ne

módosulhatna az a jövőben is? Módosulni fog és elsősorban a szociális eszme hatása képen. A proletariátus élénk tudatára jutott helyzetének és az a társadalmi energia, a melyet e tudatra ébredés teremtett meg, olyan erő, a mely folyton növekszik. Hatását mindinkább fogja éreztetni nálunk is, mert azt a körülményt, hogy az ipari proletariátusnak még nincs meg az a súlya, mint a nyugati nagy iparos-államokban, busásan ellensúlyozza, hogy földművelő proletariátusban Európa egyik leggazdagabb országa vagyunk.

A szocializmusnak minden nemzetköziséget hirdető és hazaellenes tanítása ellenére is a munkásokat, az ereikben folyó vér, a Bakunintól állati ösztönnek nevezett nem tudatos ragaszkodás a szülőföldhöz, a családhoz, a rokonsághoz, a nyelv, a melyet beszélnek, az állandóan ható faji érzés, sőt küzdelmeik is, melyeket helyzetük javításáért folytattak, a hazához kötik. Mentől jobban kifejlődik osztályöntudatuk; mentől jobban szervezkednek és több hódítást tesznek saját hazájuk politikai és közéleti munkássága terén, annál inkább fog a haza iránt való szeretetük fokozódni. A haza fogalmában akkor mindaz benne lesz, a mit jólétben, kultúrában nyertek. A hazához fogja őket csatolni azoknak a küzdelmeknek emléke is, a melyeket atyáik a proletariátus érdekében folytattak.

Hogy aztán e fejlődés következtében milyen lesz a haza eszméje, hogyan fog a maihoz képest módosulni, ki tudná megmondani? De ki tudta volna megmondani a XVIII. század elején, a mikor Rákóczit az akkori hazafiak mint lázadót és hazaárulót megbélyegezték s száműzték, hogy milyen lesz kétszáz esztendő múlva, a XX. század elején, mikor mint a nemzeti szabadság hőst hazahozzák – a mi hazafiságunk? A múltak története azt tanítja, hogy a nemzeti eszme, a hazafiság gondolata, mint társadalmi energia folyton növekvő, bővülő, demokratikusabb, tisztább és nemesebb lett. Miért lenne ez másképen a jövőben is? Hiszen a jövő értelmi haladása nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi igazságok alaposabb, mélyebb és valódi megismerésére is vezet. A haza és a nemzeti eszme pedig nemcsak élő valóságok, hanem egyszersmind erkölcsi igazságok is.

A TÖRTÉNETTANÍTÁS MINT SZOCZIÁLIS-POLITIKAI TÉNYEZŐ.

Előadta: SEBESTYÉN GYULA.

I. Körülbelül kétezer éve már, hogy a történetet az élet tanító-mesterének nevezték el s igazában még ma sem az. Iskolai történettanításunknak nagy része van benne, hogy nem lett azzá. Ez a tanítás ugyanis, mióta csak helyet foglal az iskolában, túlságosan egyoldalú. Csaknem kizárólag az állami életet, államok keletkezését, viszontagságaikat, enyészetüket ismerteti a rájuk ható tényezőkkel: az egymást követő korok uralkodó eszméivel, törekvéseivel, intézményeivel és eseményeivel együtt. Szóval, *politikai történetet tanítanak* s a mi ennek körén kívül esik, nekik másod-, harmadrendű dolog, vagy úgy bánnak el vele, mintha az volna. Ez az egyoldalúság pedig annál sajnálatosabb, mivel tanterveink helyesen tűzik ki a célt, midőn az egyetemes történettől az emberi fejlődésnek, a hazai történettől a nemzeti élet fejlődésének megismertetését kívánják.

II. Semmi kétség sem férhet hozzá, hogy a történet tárgya a társaságban „együtt élő ember, a mint a természet kényszerítő szavára csoportokba verődik, majd elsokasodva és meg-megoszolva, népeket, nemzeteket alkot s a fejlődés hosszú sora után földereng benne s megvilágosodik előtte az emberiség éltető s termékenyítő gondolata. A társaságban együtt élő ember természetes szervezete a társadalom. Ez az ősforrása mindazoknak az erőknek, a melyek az emberi alkotásokban: a gazdasági élet, a jogrend és államhatalom szervezeteiben, továbbá a tudományban, irodalomban és művészetben megnyilatkoznak. *Az emberi fejlődésnek hű képét* – akár népekre és nemzetekre szorítkozva, akár a legtágabb körben, az egész emberiségre kiterjeszkedve – *csak a társa-*

dalmi fejlődésből ismerhetjük meg. Nem a politikai történet tanításának mellőzését hirdetem, mert balga, sőt lehetetlen dolgot művelnék, ha ezt cselekedném. Az állami rend kapcsolata mindenkor a lehető legszorosabb a társadalmi renddel. A kettő kölcsönösen hat egymásra s ép e kölcsönös hatásból eredő küzdelmek szolgáltatják a történet legfontosabb anyagát és e küzdelmekben a két fél egyikének vagy másikának váltakozó felülkerekedése adja kezünkbe a történeti fejlődés vezető fonalát. Szóval, ha történettanításunkat meg akarjuk javítani, nagyobb helyet kell benne juttatnunk a társadalmi fejlődés ismertetésének, hogy utóbb azután ezt tehessük a tanítás kiinduló- és célpontjává.

III. Ma még sok akadálya van a történettanítás ily értelemben való átalakításának, A legnagyobb az az akadály, hogy *a történeti anyagot a tudomány ebben az értelemben, e fölfogás szempontjai szerint még nem dolgozta föl,* semmi esetre sem oly általánosan és összefoglaló módon, hogy eredményei megnyugvással volnának bevihetők az iskolába. A mai társadalmi küzdelmek egyik hatalmas pártja megkísérelte ugyan ennek a föladatnak megoldását, de nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a történet tanúságait a maga gazdasági és társadalmi elméletének és törekvéseinek megerősítésére használja föl. Nem tagadható ugyan, hogy e kísérletek a társadalmi fejlődés előtérbe állításával s e fejlődés anyagi, gazdasági föltételeinek éles megvilágításával és kiemelésével nagy szolgálatokat tettek a történeti fölfogás tisztulásának; de egyoldalúságuk és irányzatosságuk mindemellett is kétségtelen. Csak azt látják meg a történeti fejlődésben, a mit szándékosan keresnek s aminek céljaikra hasznát nem vehetik, mint értéktelent mellőzik és elhanyagolják. Műveikből nem a megvesztegethetetlen történetnek, hanem a mindenkor egyoldalú pártok egyikének szelleme szól hozzánk. S a társadalomtudomány sokkal fiatalabb még, semhogy történeti alapozásával a tudomány követelményeinek megfelelően elkészülhetett volna. Tisztán az iskolai tanítás szempontjából fogva föl a dolgot, el kell azonban ismernünk, hogy az idevágó kutatások kétségtelen eredményei mégis *elegendő alapot szolgáltatnak már ahhoz, hogy a társadalmi szervezkedés föfeltételeire, a társadalmi fejlődésnek az életmóddal, az állami jogrenddel és műveltséggel való benső kapcsolataira rámutathassunk s a*

fejlődés főbb fokozatait, egészen napjainkig leérő, szakadatlan láncolatban, meg is jelölhessük.

IV. Mit és mennyit valósíthat meg mindebből a történet tanára a képzőintézetben, ha kötelessége szerint számot vet a rendelkezésére bocsátott idővel s növendékeinek számával és előkészültségével? Ez a főkérdés, a melyre meg kellene felelnem. Bár a legjobb szándék tölt el, előre is kifejezem azt az aggodalmamat, hogy feleletem – egy vagy két előadás korlátai közé szorítva – nem lehet oly teljes, a mint magam is szeretném. A szükséges részletezés helyett be kell érnem vele, hogy a legfontosabb dolgokat is egyszerűen csak kiemelem, vagy rájuk mutatok. Tájékoztatásul talán ennyi sem lesz értéktelen; másfelől megnyugtatósomra szolgál az a körülmény, hogy hallgatóim, mint a tanítás avatott munkásai, a maguk erején is pótolhatják azokat a részleteket, a melyeket mellőznöm kell.

A tanár megismertetheti és meg kell ismertetnie, még pedig kellő nyomatékkal mintegy alapvetés gyanánt, *a társadalmi szervezkedés praehistoricus kezdeteit*. Ezek mutatják a legegyszerűbb és legjobb példáit annak, mint függnék össze szorosán – a természeti törvény erejével – a megélhetési gazdasági alapföltételei az életmóddal, ez a műveltséggel s mind a kettő a társadalmi szervezkedés fejlődésével. A legkezdetlegesebb életmód mellett *vadászattal, halászáttal* tartják föl magukat az együvé verődő embercsoportok, a melyek a vadász-területek szerint változnak. Midőn az állatszelistítés átvezeti az embert a *baromtenyésztő* (előbb helyhez kötött utóbb nomád) *életmódra*, a tulajdon alapján megalakul a család s ez nemzetségekké, törzsekké, népekké sokasodik. A vagyonszerevényen nyugvó emez-első, biztos társadalmi szervezet (patriarchális szervezet) körén belül idővel megindul az osztályok (papok, harcosok) különválása s ideesik a rabszolgaságnak kezdete. A nomád népeket termékeny és jól védett folyambölgyek letelepedésre hívogatják és állandó hazával ajándékozzák meg. *A föld birtokba vétele és megművelése* előbb-utóbb átalakítja a patriarchális, nomád társadalmi szervezetet. Az új szervezkedés alapjául a földbirtok mint egyéni tulajdon szolgál s az *új jogrend védelmére szervezi a társadalom az állami hatalmat*. Ismeretesek a praehistoricus kor néma sötétségéből fölmerülő első történeti népek és államok, a melyek

kivétel nélkül láthatóan magukon viselik ennek az írott emlékektől meg nem világított, beláthatatlan időktől tartó, hosszú fejlődésnek nyomait.

V. A történeti idők óta a megszállt és művelés alá fogott földterület szolgáltatta a megélhetés legbiztosabb gazdasági alapját. Ezért mikor az ily társadalmak a jogrend biztosítása végett az állami hatalmat szervezik, természetesen azoknak juttatják a főrészt az állami hatalomból, a kik a betelepüléskor földbirtokhoz jutottak. Ezen az alapon mindenütt *kiváltságos, uralkodó osztályok keletkeznek s ezeknek alájuk vannak rendelve mindazok, a kiknek nincs földbirtokuk*, a kik tehát a korábbi életmódot folytatván, tovább is vadászatból, halászatból, pásztorkodásból tartják fenn magukat vagy mások földjét művelik. Nincs olyan eset az egyetemes történetben, a mely a föld megszállásának s az alapján meginduló társadalmi és állami első szervezkedésnek más példáját mutatná. Különbséget csupán emez alakulások módzótaiban és a tovább-fejlődésben találunk, a lényeg mindannyinál ugyanaz.

A legrégebb keleti országokban az ekképen keletkezett uralkodó és alárendelt osztályok különbségei valóságos ellentétekké alakultak ki s a *kasztrendszerben* mindenkorra változhatatlanul megmerevedtek.

Az európai országokban kezdettől fogva szabadabb a fejlődés sora, bár ugyanazon alaptól indul az ki itt is, mint amott. Görögország szaggatott földjén is a letelepedő hellén törzsek mint baromtenyésztők patriarchális szervezettel lépik át új hazájuk küszöbét. De a föld birtokbavétele és egyéni tulajdonba való szétosztása után a régi társadalmi szervezet itt is kénytelen helyet engedni az osztály uralomnak, a melyen az új állami rend fölépül. A további fejlődés szempontjából tanulságos az ellentét Spárta és Athén között.

Spártában a birtokos osztály uralma – egybe lévén kötve a csekély számú dór foglalóknak a sokszorta számosabb, de leigázott régi aktív lakosság felett való uralmával – változhatatlanul megmaradt, mert az állami rend, kíméletlen katonai szervezkedéssel, akképen állapított meg, hogy az osztályuralmat, a mely egyet jelentelt a dórok uralmával, minden időkre biztosítsa.

Athénben egynemű a lakosság s törzsbeli ellentétek nem akasztják meg a szabadabb fejlődést, a melynek útjait a

megélhetés gazdasági föltételeinek változásai jelölik meg, ha más körülmények – mint Spártában is – zavarólag közre nem hatnak. A földbirtokon nyugvó osztályuralom itt is gyökeret vert, sőt képviselői, az eupatridák oly hatalmasak, hogy magának a királyságnak is föléje kerekednek s köztársaságot alapítván, a legfőbb állami hatalmat is maguk között osztják meg. De a földbirtok kevés, nem is a legjobb minőségű. A lakosság nagy része kénytelen a maga föntartását és boldogulását a tengeren keresni. Iparra, kereskedelemre adja magát s megsokasodik a városban, sőt megkezdí a gyarmatok alapítását is. Az iparral és kereskedelemmel a gazdasági élet magasabb fejlődési fokára küzdí föl magát s vele nemcsak az önfentartásnak, hanem a társadalmi jólétnek s az állami hatalomnak is új forrásait nyitja meg. Ezzel együtt vesztí korábbi jelentőségét a földbirtok s jogosultságát az eupatridák osztályuralma. Hiába kísértí meg az osztályellentétek kiegyenlítésével uralmuk további fönttartását Solon: a társadalom gazdasági alapjának megváltozása s a perzsa háborúk után Athén megnövekedett tengeri hatalma nem túrt más megoldást, mint a melyet Perikles demokráciája hozott meg.

A római birodalom – nagyobb arányokban és tanulságos módosulásokkal bár – a fejlődésnek mégis egészben véve ugyanezt a képét tárja elénk. A földbirtokon nyugvó osztályuralom szervezése volt Róma első alkotmányának föladata s ez az alkotmány, némi módosítással, túlélte a királyságot. A patriciusoknak és plebeiusoknak az osztályuralom fönttartásáért s megdöntéséért vívott küzdelmei végre fölszabadították a földbirtokot s a polgári jogegyenlőség alapján Rómában is megteremtették a demokráciát. Az új társadalmi és állami rend egyúttal fölszabadította s szinte csodás mértékben megnövelte a lakoságnak addig a belső harcokban emészett erejét. Róma a világ urává lett. De ez a nagy politikai átalakulás a társadalom gazdasági alapjait is megváltoztatta. Róma soha sem volt iparos és kereskedő állam, de a Földközi-tenger mellékének minden országa szolgálatára bocsátotta iparát és kereskedelmét s a világ kincsei özönlöttek a «város» falai közé. A római azonban mindennél jobban szerette és többre becsülte a földet. A birtokszerzésnek e téren sem voltak határai rá nézve. Rekösöntött az óriási uradalomnak, a latifundiumoknak kora. A vagyon megoszlása a

szélsőségekig jut s a nagy vagyon fönntartásának vagy szaporításának csupán egy módja volt: a rabszolgák számának arányos növelése. Róma még a polgári egyenlőségen nyugvó demokrácia, de a hatalom a nagy vagyon urainak kezébe siklik át. A köztársaságot időközben a császárság váltja föl a mely a nyugaton félezredéig fönntartja magát, de a társadalom gazdasági alapföltételeinek nagy ellentéteit nem bírja kiegyenlíteni s e mulasztásának végzetes következményeit el nem háríthatja. Nem szorul bizonyításra, hogy a birodalom sírjának megásásában a latifundiumoknak és a rabszolgaságnak is mily jelentékeny rész jutott.

VI. A nyugat-római birodalom bukása oly tanúságot hagyott örökbe az emberiségnek, a mely minden időkre szól s korunk szocziális küzdelmeiben a mi figyelmünkre és meg szívlelésünkre is méltó. Még közelebb állanak hozzánk azok a népek, a melyek a belső bajaival megküzdeni nem bíró nyugat-római birodalmat megdöntötték és az általuk alapított amaz orszákok, a melyeknek története napjainkig leér.

A római területen megszállott *germán törzsek* is csak azt cselekedték, a mit minden korban minden honfoglaló nép cselekedett, a melynek nomád élete az állandó helyhez kötöttséggel véget ér. Maguknak foglalták le a földbirtokot s a rajta élő régi lakosságot legfeljebb mint munkásokat és rabszolgákat hagyván meg, az új társadalmi és állami rendet az új gazdasági életfeltételnek megfelelően a földbirtokra alapították. Előáll az uralkodó osztály – nemesség – a mely minden állami hatalmat magának tart meg s a hadakozáson kívül minden állami teher viselése alól kivonja magát. Neki vannak alárendelve a városok lakói, a birtokaikat művelő jobbágyok és rabszolgák. A dolgok emez általános, szokott rendjéhez azonban számos olyan új vonás is járul, a melyre az ókori társadalmak és államok fejlődése nem szolgáltat példát. Első ezek közt a *földbirtok hűbéri természete, a mely sajátságos szeszélyes viszonyt állapít meg a birtokot adományozó és elfogadó tulajdonos közt* s a mely szoros lánczba foglalja össze az utolsó vazallustól kezdve a királyig az egész hűbéres nemességet. A második a *keresztény egyház* a világi társadalométól elütő és tőle független szervezettel, a mely a hűbéres nemesség mellett, részben fölötte foglal helyet. A harmadik a rabszolgaság eltűnése a kereszténység megerősödé-

sével s ennek következtében *a jobbágyi osztály sokféleképen tagolt nagy sokaságának* előállása. Ez új vonások ismerete szükséges ugyan ama különbségek megértéséhez, a melyek a középkori társadalmi és állami élet fejlődését az ókoritól annyira elütővé teszik, de azért rajtuk keresztül is határozottan áttetszik, hogy a fejlődés irányát itt is, ott is ugyanazok a törvények szabták meg.

A hűbértartokon és hűbéri személyes kötelezettségen nyugvó *rendi szervezet* a keresztény egyház szövetségében új erők forrását nyitotta meg a nyugati népek számára s kibontakozó hatalmuk felvirágoztatásához juttatta őket. Rendkívül szívós erejű volt ez a szervezet s másfél ezredéven át irányozta e népek fejlődését. Fentartotta magát még akkor is, mikor a társadalmak gazdasági életfeltételei idővel átalakultak s a földművelés mellett az ipar és kereskedelem is nagyjelentőségű tényezőjévé lett a lakosság magafentartásának és a vagyongyűjtésnek.

A hűbéri szervezet erős falait kívülről-belülről a *polgári rend* ostromolta, bontogatta. Annál nagyobb sikerrel tette ezt, minél nagyobb gazdagsághoz és hatalomhoz juttatta a városokat *az ipar és kereskedelem köreinek tágulása, folyton fokozódó jelentősége, a földbirtok értékének súlyedése és a földet művelő népesség ki-kitörő elégedetlensége.* Elég a keresztes háborúk hatására s az óceáni új utak és fölfedezések következményeire hivatkoznom. Az új gazdasági étellel és a városok föllendülésével új műveltség, új világfelfogás is járt együtt s a polgári osztály nemcsak anyagi, hanem szellemi téren is magához ragadta a vezérszerepet. *A harmadik rend* – a városi polgárság – volt az, a mely végre a nagy francia forradalomban a társadalom és állam hűbéri szervezetét megdöntötte s törvénybe iktatván a jogegyenlőséget, közteherviselést és népfenséget, *az egyént megszabadította korábbi békáiból.* Akkor történt ez – s nem történhetett előbb – mikor a nyugati népek életében az ipar és kereskedelem is szinte uralkodó helyet kezdett elfoglalni, s a társadalom gazdasági alapfeltételei ekkép válságos átalakulásban voltak.

VII. A társadalmi fejlődés fonala így vezet el korunkhoz, a melyet az *egyén felszabadításával* a francia forradalom nyit meg. Az egyéni szabadság soha sem volt oly általános és teljes, mint korunkban, a mely benne a többezeréves tör-

téiieti fejlődésnek legfontosabb eredményét, legbecsesebb vívmányát dicsőíti. *Az egyén eme felszabadításának beoltása az állami, társadalmi és gazdasági szervezetbe: korunk uralkodó problémája.*

Az egyén politikai felszabadítása a XIX. század első felében általánossá vált és nagyrészen foganatosított. Állami intézmények átalakítása mindenkor rövidebb időt kíván s könnyebben megtörténhetik; a társadalmi haladás lassúbb.

Az egyén gazdasági felszabadítása is azonnal megindult ugyan és párhuzamosan haladt az egyén politikai felszabadításával, de elmaradt tőle. Csak a XIX. század második felében s főképp a század vége felé vált azzá a döntőfontosságú kérdéssé, a mely azóta az állami és társadalmi élet minden tényezőjét foglalkoztatja s a melynek megoldásához mindenkinek – nekünk is, a kikre a nép tanítóinak képzése van bízva – hozzá kell járulnunk. A történet tovább nem kalauzol bennünket, de nekünk maradnak tanulságai, a melyek megjelölnek helyünket az élénk táruuló küzdelemben.

VIII. *Az egyén gazdasági fölszabadításának foganatosítása s vele gazdasági biztosítása a társadalmi és állami iendben: ez korunk szociális kérdése.* A fölszabadított egyént a gazdasági életben könyörtelen küzdelemmel várja a *szabad verseny*, a melyben az erősebbé a győzelem, a gyengébb fél osztályrésze a kizsákmányolás. Az erősebbik fél pedig az, a mely a termelés föltételei közül az ingó vagy ingatlan *tőkével* rendelkezik; a gyengébbik fél az, a mely a termelést *munkájával* szolgálja. Kettejük közt a küzdelem egyidős a történettel, de az ellentét közöttük soha sem volt oly éles, nagyarányú és végletes mint korunkban.

A gőzerőnek az ember szolgálatába kényszerítése, az egyre tökéletesbedő technikai vívmányok segélyével, addig nem ismert mértékben fokozhatóvá tette főképpen az ipari termelést és kereskedelmet s a munkásoknak mind nagyobb sokaságát kerítette sodrába és kényszerítette tőle függő helyzetbe, így került egymással szembe a *tőke* és a *munka* s a munkások küzdelme az elnyomás és kizsákmányolás ellen. A küzdelem elkeseredett s a dolog természetével jár, hogy túlzásokra hajlik és végletekbe téved. A munkások szervezett pártokban vonulnak a harcba; más-más jelszóval ugyan, de

valamennyiök lobogójának színe ugyan az. Hadat izennek az emberiség legdrágább kincseinek, a melyeken a mai társadalmi rend nyugszik; minden közösséget megtagadnak azzal a társadalommal, a melyben élnek; kíválnak belőle s kívülről támadnak ellene, hogy romba döntvén, helyén új társadalmi és állami rendet alapítsanak, a melytől gazdasági föl-szabadításukat várják. *Ennek az eszmének készek mindent föláldozni: az egyéni szabadságot is, a melyet a sokezeresztendő történeti fejlődés vívott ki mindnyájunk számára.* A harcz hevében és elvakultságában megfélemedeznek róla, hogy ezzel az áldozattal nem előbbre vinnék, hanem fejlődésében visszavetnék az emberiséget.

IX. A történeti fejlődés ismerete és elfogulatlan megítélése más világításban láttatja velünk korunk uralkodó szociális kérdését. Ki tagadhatná az óriási ellentétet, a gazdasági verseny könyörtelenséget és a küzdelem ádázságát, a mely az egyén gazdasági föl-szabadítása körül viharzik? S férhet-e hozzá kétség, hogy az 'elnyomottak küzdelme az elnyomás ellen jogos s a társadalom és állam együttes támogatására méltán tart számot? *De a küzdelmet történeti alapon s nem elméletek légváraiból harczolva, kell megvívni.* Célul nem fogadható el az egyik küzdő fél megsemmisítése s a "-történetileg fejlődött társadalmi és állami rend eltörlése csak azért, hogy a győztes fél kénye-kedve szerint kizárólag a maga érdekeinek megfelelő rendet teremthessen. *Cézlnak csupán az ellentétek kiegyenlítését tekinthetjük, mert mind a két küzdő félnek gazdasági szabadságát kívánjuk.*

A gazdasági föl-szabadításért vívott küzdelemben az egyéni erő fokozásának csak egy módja van: *a hasonló erők egyesítése szövetkezés útján,* a mely megnyitja az egyéni boldogulás útjait s nem rombol, hanem alkot. Az ily értelemben vett egyesülés, szövetkezés vagy szervezkedés nem helyezkedik szembe a társadalommal és állammal, hanem készségesen fogadja, sőt megköveteli támogatásukat. A nagy szociális küzdelemben nem veti meg a történeti fejlődés gazdag örökségét, hanem ennek birtokában, belőle is erőt merítve, vívja meg harczait. Mindent elutasít, a mi közte és az egész társadalmi szervezet között szakadást támaszthatna s mindazt megbecsüli és fölhasználja, a mi a legkisebb körtől a legmagasabbig az egység erejét fokozza és ápolja: a vallást, a

családot, a hazaszeretetet és az emberiség egyetemes szolidaritását.

Ennek a szellemnek kell áthatni az egész társadalmat; ezt a szellemet kell terjesztenünk s ebben a szellemben kell cselekednünk azokkal együtt, a kiknek mint a nép leendő tanítóinak és vezetőinek képzése hivatásunk. Jól megjegyezzük a történetnek azt a tanulságát, hogy *a nagy eszmék csak akkor diadalmaskodhatnak s csak úgy valósíthatók meg társadalmi és állami intézményekben, ha előbb a közszellem meghódították.* Erre sem egyesek, bármily kitűnő tehetségekkel fölrüházva, sem társadalmi rétegek, bármily fontos részei is az egésznek, soha sem képesek. Csak egy példát a sok közül! Ne felejtjük el, hogy jobbágyságunkat is hosszú, makacs, de önzetlen és nemes küzdelem után, a közszellemnek hódoló földesurai, a maguk kiváltságainak föláldozásával szabadították föl a negyvennyolczadiki törvényekben!

Az egyén gazdasági fölszabadításáért vívott eme társadalmi küzdelemnek sorsát nem erőszakos összeütközések és véres harcok, hanem hosszú, fokozatos fejlődés eredményei döntik el. S ne felejtjük el, hogy a diadalért minden nemzetnek külön-külön kell megküzdenie, mert az emberiség közkincsévé csak az válik, a mivel a nemzetek megajándékozzák.

Így tanítván, a történetet igazán az élet tanító-mesterévé s tanításunkat korunk nagy küzdelmében nagyfontosságú szociális-politikai tényezővé tesszük.

II. NEMZETGAZDASÁGI ÉETEKÉZÉSEK.

A TÁRSADALOM GAZDASÁGI ÉLETÉNEK KIBONTAKOZÁSA ÉS RENDSZERE.

Előadta: GAÁL JENŐ DR.

I.

A gazdálkodás és gazdaság. – Annak kezdetleges és magasabb rendű fejlődési fokozatai. – A magán- és közgazdaság. – A nemzet- és világgazdaság.

Az ember alkotásánál és természeténél fogva, hogy élhessen és fejlődhessen, a körülötte levő anyagokra és őserőkre van utalva. A társas együttlét legalsóbb fokain a nagy természet ép ügy tartja el őt, mint az állatokat. Mindenütt, a hol az úgynevezett «természetes embert» alaposabban megfigyelték, azt tapasztalhatták, hogy szükségének javakkal való kielégítése közben kizárólag ösztönei által hajtatra jár el. Az ilyen emberek nem telepsznek meg. Könnyen épült viskói is nagyon ideiglenes használatra szánt tákolmányok; hasonlók a bizonyos tipikus formák szerint készült madárfészkekhez, melyeket szárnyas lakóik sokszor azonnal elhagynak, ha kicsinyeiket fölnevelték bennök. Az ilyen embercsoportok nem gondolkoznak, csak akarnak, és pedig egyes egyedül létüket akarják föntartani. Az önföntartás ösztöne uralkodik rajtuk, melylyel – de már csak jóval távolabb követve azt – együtt jár a fajföntartás ösztöne is. A vadember enni, aludni s a változó időjárás zordonságaitól megkímélve kíván lenni: egész életcélja az és nem egyéb. Tévedés azt hinni, hogy az ilyen természetes népségre például a természeti tünemények mélyebb benyomást tesznek, mint a műveltekre,

A vadember csak önmagára s csupán a jelenre gondol. Megfigyelői határtalan önzést, a hozzá hasonlók irányában szívtelenségét, kapzsiságot, tolvaj hajlamokat, tunyaságot, a jövővel szemben a legnagyobb gondatlanságot s a múlttá nézve feledékenységet vetnek szemére. Pedig mindez nagyon

érthető, mert hiszen a rokonszenv, az emlékezet és az okoskodás képessége még nincs kifejlődve benne. Az önzés és a hozzátartozói iránt tanúsított keményszívűség csupán következményei nyugtalan vándoréletének, melyben minden egyén csak saját magáról gondoskodik. Az ilyen emberekből álló hordáknál a gyermekgyilkosság szokása valamely alakban ritkán hiányzik, mivel a fejletlen ivadékok az élelem szerzésében és az e végből múlhatatlan folytonos kóborlásban akadályozzák őket. A szülő és gyermek kölcsönös ragaszkodása is nagyon fogyatékos. Ezt néprajzi bűvárok általuk észlelt számos példával bizonyítják. Az önzés a férfiak részéről a nőkkel szemben és az anyák részéről a gyermekek iránt egészen a vadak módjára nyilvánul náluk mindig, midőn az azon állapotban gyakori táplálékhiány v ösztönszerű vonzalmukat kemény próbára teszi. Ilyen szívtelenség mutatkozik akkor is, ha e csoportokban betegek vagy aggok vannak.

Az előrelátás szintén nem jellemzi az ős állapotban levő embereket. Ők a jövő fogalmát még nem ismerik. Ha a vadakat könnyű szerrel tömegesen elejthetik, akkor azokat nagy kedvteléssel pusztítják ki. Természetökkel ellenkezik, hogy még ezek húsával is takarékoskodjanak, hanem azt rothadni hagyják. Napok múlva azonban éhínséget szenvednek; de ezen nem okulva, legközelebb megint csak így cselekszenek.

Ép ily esztelenül pazarolják idejüket is. Az időt egyáltalán nem mérik; rendes étkezési idejük sincs. Még az elkerülhetlen dolgok végzését is addig halogatják, míg az körmükre nem ég. Tökéletes rabjai a lustaságnak, ezért csak a pillanatnak élnek. De az ellenkező is áll. Szükségeik oly szegényesek, hogy minek törődnének és fáradnának, ha az éhség nem kínozza őket?

Azonban ne higgye senki, hogy a vademberek mindig, vagy jobbra télenek. A munkát ugyan inkább csak reflex mozgásszerűen végzik; de kedvtöltésből szívesen foglalkoznak és mozognak. Nincs vad nép, melynek játéka, enyelgése, tánczai nem lennének. Ezek által szoknak a nagyobb erő-kifejtéshez, mely nélkül nem élhetnének meg. A játék így válik náluk a munka iskolájává. A legtöbb eféle népség magára hagyatva fürgé és vidor, mint az ég madarai. Ha ellenben civilizált népek közé kerülnek, búskomorok és visszavágyódnak a barbárságba. Igen érdekes megfigyelések vannak

e tekintetben, melyek arra engednek következtetni, hogy a mi őseink is csupán ösztönvezette lények voltak. Pedig a ma megfigyelhető vadnak mondott népfajok nemcsak jelenleg ismerik, hanem már akkor ismerték a tüzet, mikor európaiak először érintkeztek velők. Holott az bizonyos, hogy az emberiségnek voltak korszakai, midőn tüzet sem tudtak gerjeszteni. Akkor az emberek valóban csak éltek és elrejtöztek, ha óvóhelyre volt szükségök, mint a többi vadállatok, és úgy öltözökdték, mint a völgy liliomai.

Midőn a tüzet megismerik, sőt midőn már jobb eszközöket kezdenek használni, a gazdálkodás elemei is mutatkoznak nálók. Akkor ugyanis a nagy természet ölen mindenütt az ennek erőiben álló termelési tényező bir ugyan még föltétlen befolyással reájok, de már az eszközök és szerszámok használata révén céltudatosabb és folytonosabb munkára is képesek. A készleteket jobban megbecsülik, tehát fogyasztás közben is több észszerúséget kezdenek tanúsítani. Miután évezredekig az emberek kisebb-nagyobb csoportjai az élelemkeresésnek éltek csupán, lassanként odafejlődnek, hogy némi számítással termelik a szükségéik kielégítésére szolgáló javakat, ezeket gondozzák és számítva fogyasztják: tehát addig jutnak, hogy gazdálkodni is képesek. Az igazán vad ember ezt nem teszi, csak az olyan, a ki a műveltségnek már magasabb fokára jutott. A gazdálkodás képessége tehát nem velünk született, hanem a művelődés révén kialakuló emberi tulajdonság. Ennek a tételnek igen nagy fontosságot kell tulajdonítani, mert nélküle a gazdálkodás és a gazdaság fogalmát a maga valóságában nehéz megérteni. A vadembercsordák – ismétlem – nem gazdálkodnak, de a természetes és kulturális népek igen, csakhogy amazok gazdálkodása is lényegesen különbözik ezekétől. A természetes népek jól nevezetnek így, nem azért, mintha csak az övék lenne az emberek természetes állapota, hanem azon okból, mivel ők közelebb vannak a természethez, mint mi. Ez nem azt jelenti, hogy mi természetellenesen élünk s ha boldogtalanok vagyunk, azt ennek köszönhetjük, bajainkat tehát a természethez való egyszerű visszatérés útján gyógyíthatjuk meg. Hanem értelme csak az, hogy ezek a műveltség alacsonyabb fokán álló népségek jobban függnék az ember által nem befolyásolt és ki nem tanult és ki nem tapasztalt természettől, mint azok, melyek a ter-

mészét törvényeit megismervén, azokhoz jobban tudnak alkalmazkodni és azokat saját céljaikra fölhasználni. De a gazdálkodás nemcsak a természeti erőknek és anyagoknak emberi ezélokra való fölhasználásában áll. Ez legföljebb a különféle gazdasági ágak technikájára vezet. A technikának megléte azonban csak a czélszerűbb gazdálkodás lehetőségét jelenti, annak valósága ellenben a technika vezetésében s alkalmazása eredményeinek kellő, azaz egész valónk követelményeinek elegettevő fölhasználásában áll. A gazdálkodás ennél fogva az a tervszerű folyamatos tevékenység, melylyel az ember, vagy jogi személy, expansiv természetű, azaz egyre táguló és mélyülő szükségei által hajtva, javakat szerezni, megtartani és hiányérzeteink kielégítésére, vagy csillapítására fordítani törekszik. Az a kör, melyben a gazdálkodás foly és a melyben az annak viteléhez megkívántató összes tényezők s feltételek együtt található, gazdaságnak neveztetik. Midőn az ember az erdőket kiirtja, a vizeket lecsapolja, az állatokat szelidíti és igavonásra, vagy hústermelésre használja fel; midőn a talajt gondozván, hasznos növények előhozására alkalmassá teszi; midőn a gabonát megőrli és kenyérré alakítja át; midőn leszáll a föld gyomrába és vegyi, vagy eröművi úton az ásvány ország termékeit a saját céljaira többé-kevésbé alkalmassá teszi; midőn erdészkedik; vagy midőn az általa és mások által termelt jószágokat az ezek iránt mutatkozó keresletnek átszolgáltatja; de akkor is, midőn a körülötte lévő dolgok és tünemények, továbbá a saját bonyolult, összetett jellegű természete titkainak kutatása után azok törvényszerűségeit megállapítja, fölhasználja és erőiket szükségeinek szolgálatába hajtja: mindez eljárásával gazdálkodik. Egyik nemzedék fölhasználja a másik tapasztalatait és eredményeit s az áldozatok és előnyök mérlegelésével megállapítja gazdaságának főtörvényét, mely abban áll, hogy minél kevesebb áldozattal; minél nagyobb és állandóbb előnyt kell biztosítani. Hogy ezt az elvet megvalósíthassa s hogy az állatoktól őt megkülönböztető, expansiv szükségeit minél jobban kielégíthesse, az ember képességeit fejleszti (vagy helyesebben azok erőfeszítései közben fejlődnek); e képességeket szorgalommal hasznosítja, másokkal társul; nemcsak a jelennel törődik, hanem a jövőre is tekintettel van, azért segédeszközeit megőrzi, sőt lehetőleg szaporítja; rendet, fegyelmet tart; a károk-

tól lehetőleg óvakodik, s ha el nem kerülhetők, azokat biztosítás útján pótolni igyekszik.

De míg a műveltség haladása útján ide jut, addig a gazdálkodás nagyon sok és szerfölött fontos átalakuláson megy keresztül. A gazdálkodáshoz három elem lévén szükséges: gazdálkodó alany, előállított, vagy becserélt javak, a gazdaság főtörvényét megvalósítani hivatott terv, mind a három változásainak megfigyelése egyaránt jelentőséggel bír az emberi művelődés révén keletkezett és azzal párhuzamosan haladó gazdaság mivoltának megítélésénél.

Általános fölfogás, hogy a gazdasági élet kibontakozása korszakokat teremtett, melyek a haladás egymásután következő fokozatait jelezték. A gazdálkodás ugyanis az ébrenlét legtöbb órájának gondját képezvén, talán csak a valláshoz hasonlítható mély benyomást tett az egyesek és azok közösségeinek szellemi és erkölcsi egész világára, sőt testi szervezetének kialakulására is. Az anyagi és nem anyagi javak megszerzésére, megtartására és fölhasználására irányuló szakadatlan törekvés nyomokat hagy az emberek egész valóján. Nemcsak abból, hogy kivel társalkodói, hanem az esetben is ha látom, hogy miként gazdálkodói, meg tudom mondani, hogy ki vagy, mivel a gazdaság és a műveltség teljes kölcsönhatásban vannak egymással. A gazdasági élet alakulásának története csaknem híven tükrözi vissza a kultúra történetét is. Ha ezek nem fedik is egymást, de irányuk és szellemök rendkívül közeli rokonságról tesznek tanúságot. Majdnem azt lehetne mondani, hogy ugyanannak a dolognak két különböző oldalát képezik.

Érthető ennél fogva, hogy a gazdálkodásnak mind gazdagabb formáiban az írók az emberiség magasbra törésének fokozatait vélték láthatni. E fokozatok azonban tényleg nem léteztek soha, mivel az élet mindenféle nyilvánulási alakzatainak egymásból való átmenetes folyása rendesen lassú és azok átalakulása folytonos. A korszakokat csak emberi korlátolt fölfogási képességünk a maga kényelmére, vagy még inkább azért teremti meg, hogy a dolgok változott képét megörögzíthesse magában. A korszakokat jellegző vonások, annak egyes ismérvei hamarabb megvoltak és letűntek után is megmaradnak, hanem persze sem előbb, sem utóbb nem beszélhetni azok túlnyomó, uralkodó voltáról. Csakis az ismérvek

túlnyomósága dönt a fölött, hogy milyen a korszak s azok gyorsabb, vagy lassúbb ütemben való uralomra jutása határozza meg annak hosszabb vagy rövidebb időtartamát. Tévedésen alapszik tehát a gazdasági élet határozott, meredek lépcsőzetéről szóló elbeszélés. Nem igaz, hogy voltak tisztán és kizárólag vadászat- és halászatból, azután csupán pásztorokodásból, majd egyedül földművelésből, továbbá egyedül iparból és kereskedelemből, végre csak nagy iparból és óriási méretű kereskedelemből élő embercsoportok, közösségek: családok, nemzetségek, törzsek, népek és nemzetek. Midőn az emberek túlnyomóan a vadászatra és halászatra voltak utalva, valamelyes ipart okvetlenül akkor is kellett folytatniok, hiszen különben használható fegyvereik és eszközeik nem lettek volna. Az állatok megszelídítése és tenyésztése azok bizonyos fokú gondozása nélkül sikeresen nem folytatható; ez pedig a takarmányul szolgáló növényekre fordított figyelem teljes hiányát ép oly elképzelhetlenné teszi, mint a hogy föl nem tehető, hogy az állati termékeket át ne alakították s a fölösleget valamiképp el ne cserélték volna. A cserék azután a forgalomnak egyes – ma is fontos intézményeit, például a pénzt, fejlesztették ki, melyek czélszerű használata már magasabb értelmiséget, sőt szakértelmet tételezett föl. Mindezt az újabb vizsgálódások és kutatások által rendkívül érdekessé vált gazdasági történet kétségtelen tényekkel és adatokkal bizonyítja.

De ha a gazdálkodás fokozatai oly mereven és következetes sorrendben nem is bontakoztak ki egymásból, mint a hogy List Frigyes, vagy Hildebrand iratai szemünk elé állítják azt, a mit némi önkénnyel ők szabályozva előadtak, abban mégis igen sok igaz és tanulságos foglaltatik. Ugyanez áll a későbbi gazdasági történetírókról és a történeti előadási módot követő nemzetgazdákrol, nevezetesen Bücher Károlyról is, kinek a nemzetek gazdálkodásának keletkezését tárgy az ó értekezéseiben a valóságnak sok megfelelő van Németországra s általában a germán-román kultúra területére nézve, de a mi nem mindig talál azon kívül, például minálunk sem.

De hát most, midőn érzékelhető képét akarom adni a mai társas gazdálkodás kialakulásának, az aprólékos, vagy talán nagyobb jelentőségű tévedések tüzetes elemzésével itt nem foglalkozhatom. Elég volt ezt, az egyoldalúság vádjának

magamtól való elhárítása végett fölemlítenem. A fölhozottak fönntartásával az ismérvek túlnyomósága szerint alakuló korszakok rövid, tömör jellemzésébe mégis kénytelen vagyok belemenni.

Részint a múltakra vonatkozólag összegyűjtött történeti adatok, részint a mi korunkban is még sok helyen élő kezdetleges kultúrájú népek megfigyelése folytán igaznak kell tartanunk, ha a logikai gondolkozás nem is vezetett volna rá, hogy a műveltség első fokozatán a gazdálkodásnál az occupatio, a természet sok helyen kínálkozó adományainak egyszerű kézrekerítése az igazi jelleg. Ekkor a természet ural-; kodik a termelés és a fogyasztás fölött. Az emberek gazdasági tevékenysége családonként elszigetelt; a széleskörű közösségek szerves együttműködésének híre sincs, osztályok tehát nem keletkezhetnek. A fő foglalkozás a vadak elejtése. A növényi anyagok is egyszerű occupatio tárgyai. Minden család mindenből csak annyit occupai, a mennyire adott pillanatokban épen szüksége van. A gondatlanság, nem-bánomság folytán – mint már mondtam – készleteket nem halmoznak föl semmiből, mert a romlástól azokat úgy sem tudnák megóvni. A jövő ismeretlen fogalom előttük. Az állati és növényi nyers anyagokból álló ételmen túl terjedő szükséglet vajmi csekély. A ruházatot állatbőrök, faháncs, sokszor csak tövissel összefűzött levelek képezik. A lakás odúk-, barlangok-, borsátrakból, az ékszerek is állati testrészekből: tollak-, fogak-, kagylókból állanak. Az étek készítése kezdetleges.

A tűz fölfedezése már roppant nagy haladást jelez. A múzeumok tanúsága szerint a fegyverek is csontból és kőből állanak. Az éreznek sokáig nyoma sincs. A nyers anyagok később föltétlenül szükségesnek tartott átalakítása a családban megy végbe. Az ipar elemei a házi és családi gazdaság körében így a földművelést megelőzik. Mind a kettőt sokáig kizárólag a saját szükségük kielégítésére folytatják. A nagy fáradtság és renyhesség, a bőség és ínség időszakai váltják föl egymást. Minden férfi és minden nő ugyanazt a dolgot végzi. A munkafelosztás ily viszonyok közt nagyon szűkkörű. Hiszen rabszolgákat sem lehet tartani, mert vadásztársaknak veszedelmesek, más végezendő dolog pedig nincs. Az ellenségeket egyszerűen lemészárolják. A vadászterület ideiglenes köztulaj-

don; a magántulajdon egyedül ingóságokból áll; de önként érthető, hogy szabályozva egyik sincs. A népség szaporodása maga után vonja a más vadásznépekkel való kegyetlen összeütközéseket. Az új vadászterületek elfoglalása, gyakran a régiék megvédése is élet-halál harcot jelent. Az erősebb faj elkergeti, vagy kiirtja a gyengébbet. Ez állapotnak felel meg az emberek szellemi és erkölcsi élete is.

A halászat békésebb ősfoglalkozás. A halásznépek lakóhelyét a halban gazdag vidék: folyók, tavak és tengerek partjai képezik. A hal-állomány nem pusztulván el oly könnyen, mint a vad, a halásznépek hamarabb telepsznek meg és összeütközéseik is ritkábbak. Nem kell annyit hadakozniok, tehát békésebb természetűek. Rabszolgákat ők már tarthatnak, osztályok is hamarabb képződnek közöttük.

Eleinte ezek sem, állanak sokkal magasabb műveltségi fokon, de később a szomszéd népekkel való békésebb érintkezés gyorsabban fejleszti őket, mint a vadásznépeket. Különösen a tenger mellékiek hajózással is kénytelenek foglalkozni, a mi fejlődésüket tetemesen gyorsítja.

A gazdasági fejlődésnek következő stádiuma az, melyet nomádnak, vagy a mi eredetileg ugyanazt jelentette, csángónak lehetne nevezni. A pásztorkodás válik főfoglalkozási ággá, mivel a népség szaporodván, a vadászatból már nem tud megélni. A pásztorkodás nem tisztán occupatorius termelés, hanem szoros értelemben vett valóságos gazdálkodás, mivel a természet törvényeinek megfigyelése és a hozzájuk való alkalmazkodás alapján áll. A természeti tényező ugyan nagy jelentőséggel bír itt is, de az emberi munka és tőke egyre nagyobb fontosságot nyer. A megszelídített állatok gondozása és szaporítása értelmi munkásságot is kíván, maguk a szaporodó és javított minőségű nyájuk pedig gyarapodó nagy tőkét képviselnek. Bármily extensiv termelési ág is még ez az állattenyésztés, annál a gazdaság mind a három eleme: a gazdálkodó alany, a javak, melyekkel ő érték-többleteket kíván előállítani és azokat emberi célokra fölhasználni s a bár kezdetleges, de a gazdasági élet főtörvényének megvalósítására rendelt terv immár együtt van.

A nomád életnek nagy előnyei vannak a korábbival szemben. A pásztornépnek van szellemi és erkölcsi élete. Annak körében fejlődik ki a képekben gazdag nyelv; s mivel

az ember föleszmélt, a vallásos fogalmak tisztulnak; a családi és törzsi élet a népi életbe megy át. A rabszolgák tartása lehetővé válik, a mi megadja a módot az osztályképződés megindulására. Megkezdődik a földművelés, ipar és csereüzletek útján a kereskedelem kialakulása is. Igaz, hogy mindeme foglalkozások még nem szolgáltatnak elég szilárd támpontot azok kifejeződéséhez, de az erre való törekvés, vagy legalább a hajlandóság fölismerhető. A pásztorkodás hátránya azonban hogy a megélhetéshez szükséges jó legelők szakadatlan keresése és e végből a vándorlás nagy területeken az egy helyben való megtelepedést nehezíti. Az egész népi szerkezet nem arra való, hogy a többi pásztornépek terjeszkedési vágyaival szemben a régebben valahol tartózkodók határaitak vele megvédhessék. Azért a családi, vallási, törzsi, sőt népi közösség érzete a pásztornépeknél kifejlődhet, de a nemzeti nem, mert a haza fogalma náluk még nem domborodott ki.

Ez a földművelő népeknél jelentkezik legelőször, aminőkké a vadász népek a pásztorkodáson keresztül, a halász népek pedig közbenő átmeneti állapot nélkül válnak. A népvándorlást az új legelőket megszorított létszámuk miatt Ázsia fensíkjain és rónáin keresni kénytelen pásztornépek mozgolódása és azok ebből kifejlődött zajlása idézte elő. Midőn Európába jöttek, itt már régi földművelő államokat találtak, melyek azonban hosszas jólétük folytán megromlottak" s a tisztább erkölcsű, fegyelmezettebb és vad fanatizmussal telt, jórészt katonailag is már szervezett pásztornépek rohamainak nem voltak képesek ellentállani. Midőn azután megtelepültek, maguk földművelőkké váltak és átvették a régibb földművelő népek összes kulturális örökségének keretében az,ok gazdasági hagyatékát is.

A földművelés akkor is, midőn nincs is mellette egész államokra kiterjedő jelentékeny ipar és kereskedelem, máigén magasfokú közműveltségre és hatalmas állami életre képesít. Egiptom, Róma és birodalma s a középkori nagy hűbérállamok a földművelés gazdasági talajából nőttek ki,

A földműveléssel – mint említem – a pásztornépek korán kezdtek foglalkozni, de az, miként szintén láttuk, már rendszerint nem csupán magától bontakozott ki náluk, hanem túlnyomókéig idegen befolyás következtében. így azonban a területet a népség mindjobban megművelvén, a javított, rendbe-

hozott földekhez a lakosság méltán nagyon ragaszkodik. Azokat elhatárolja és biztosítani igyekszik. Megszületik a haza fogalma és a szeretete.

A nő korábban nemcsak a tűzhelyet gondozta, hogy az ki ne hűljön, hanem mindenféle más munkával is túl volt terhelve, a földművelés nagyon is megengedvén a rabszolgák tartását, a férfi azok segélyével könnyít magán, és a mind szabadabbá váló nőket, a kik kultuszát is megteremti, a háztartásnak és a családi teendőknél hagyja meg. A munkafölosztás jobban kifejlődik. Osztályok keletkeznek, mivel az ipart és kereskedelmet sem lehet elhanyagolni. De a föld megvédését a birtokviszonyok szabályozásával egyidőben és kapcsolatban szervezik. Így alakul meg a politikai nemzet s a társadalom állami szervezetet kap. A keresztény vallással meg nem egyeztethető rabszolgaság helyébe a személyileg szabad, de munkája tekintetében nagyon lenyűgözött jobbágyság lép. A termelő munkásságtól mentesített birtokos-osztály katonáskodik és a közügyekkel foglalkozhat, minek révén mindenféle előjogokat szerez és biztosít magának. A kiváltságokban való részvétel és az azok élvezetéből egészen, vagy részben való kizártság folytán rendek keletkeznek, a mi a későbbi szabad osztályalakulásnak a megkötöttség szelleme által telített korábbi formája.

E szerkezet mellett egyes rendek bőségben úsznak, míg a tömegek sok minden egyéb mellett ínséget is szenvednek. Azoknak van miből nemcsak a legszükségesebbet, hanem az élet kellemeit is megszerezni. Az ő szolgálatukban álló ipar és kereskedelem így fejlődik ki és lassankint egyenrangú termelési ággá válik a földműveléssel. De ez eleinte persze csak egyes helyeken, a városokban történik.

Itt fejlődik ki a Bücher Károly lipcsei tanár által a germán-román kultúra területein második fokozatnak jelzett városi gazdaság, mely a házigazdaság magasabb alakulataként jelentkezik. Szerinte ez a házi gazdálkodás a család, legfőlegb nemzetség körén belül megy végbe. Minden ház termelése a háznép szükségait, de csakis azt van hivatva kielégíteni, midőn tagjainak szükségletét előállítja. A termelő vény körforgása, a nyers anyag megszerzésétől egész a fölhasználásra megérett jószág elfogyasztásáig, a maga teljességében közvetítés nélkül a házban megy végbe. A kereset és a háztartás nem válnak

el egymástól. Eredetileg a csere ismeretlen ott. A kezdetleges ember nem akar javaitól megválni és így a cserétől idegenkedik. A cserélés meg a csalás, a cseleskedés, vagy a csen és (tauschen und täuschen) a régi nyelvben egy jelentőségűek. Itt értékmérőre és csereeszközre sincs szükség. A földtulajdon közös.

A házigazdaságban a magán- és közigazdaság még nem különültek el egymástól. Midőn a mai polgárosult nemzetek a történet láthatárán fölmerülnek, máí' túl vannak ezen a gazdasági állapoton, mert nemzetségi szervezetben élnek. A nemzetség oly szélesebb körű család, mely már több nemzedéket ölel föl. Ezek előbb a matriarchalizmus, azután a patriarchalizmus alapján közös gazdaságot folytatnak a föld köztulajdonával és közös jogvédelmi kötelékkel.

Ezek a nemzetségek már a szántással folytatott földművelést ismerik. Később ebből válnak ki az egyes családok, de nem hogy elszakadjanak egymástól, hanem, hogy lazább szálakkal szélesbörű közösségekké szövetkezzenek. A földművelő népek a nemzetségek viszonybalépése útján lesznek nagyokká. De magasbrendű gazdasággá csak a városok kialakulása és hatása folytán válhatnak. A városi gazdaság alatt Bücher azonban mást ért. Szerinte a házi gazdaságoknak egymással csereviszonyba lépése teremti meg a közigazdaság ezen első alakulatát. Ez a fejlődés második fokozata. Az ily gazdasági viszonyba lépés a fölöslegesnek kicserélése alakjában a vásárokon történik. Ez még nem a második stádium, csak az elsőnek átmenete hozzá. A második a városok kiépültével lép életbe. A városok a középkorban a várak köré telepedett emberek lakóhelyeinek külső várfallal körülkerített területén létesülnek. Ott nemcsak nagyobb személy- és vagyónbiztonság, hanem nagyobb szabadság is uralkodik. Az ipar és a belőle kifejlődött kereskedelem ott találnak menedéket. A kereskedelmet ekkor a vásárokon az azokat látogató iparosok folytatják. A város lételeme az ipar; a mely helyen ez másként van, az nem is igazi város. Egy előadás szűk keretében ezt bővebben nem fejthetem ki, azért csak mint eredményt állapítom meg újból, hogy a városi gazdaság a maga cseréivel, később adásaival és vételeivel teremti meg a közigazdaság első igazi típusát. A városok egyébiránt nemcsak a nemzetgazdaságnak, hanem általában a nemzeti lét alapelveinek is bölcsői.

A városi élet adta az alkotmányosság példáit. Az olasz, flandriai és németalföldi, azután a Hansa városok voltak az első szabadpolitikai közösségek is. Ott született meg a képviseleti rendszer, valamint a közgazdasági érdekekkel való törődés gondolata. A városok nélkül a mint a nemzeti lét nem válhatott volna ki a népéletből, úgy a ferde, hiányos és egyoldalú életműködéssel, majdnem mechanikus jelleggel bíró tökéletlen népgazdaságból sem válhatott volna szerves természetű s a nemzeti lét egyéb megnyilatkozásaival egybeformított nemzetgazdaság sem.

Nem a városok hozták létre, azok csak példát szolgáltatottak a politikai centralisatio számára, melynek anyagi jellegű gyümölcsét képezi. A középkor végén az állameszme nagy átalakuláson megy keresztül. Vele együtt átalakul a gazdasági élet is, míg végre korunk kidomborodott nemzeti államaiban az már nem közönséges közgazdaság, a mely még nem teljesen megérett dolog, hanem a nemzet gazdasági egyéniségének tökéletes szerves egységben való megvalósulása.

Visszatérek oda, a honnan kiindultam. A gazdálkodás nem eredeti tulajdonsága nemünkben, hanem a kultúra eredménye. A milyen általános műveltsége van valamely népnek, olyan a gazdasága is. Ha valamelyik faj az öntudatos, a teljes szolidaritáson alapuló, önmagának elegendő s nagyobb egység részére való nemzeti lét magaslatára fölvergődik, annak, de csakis annak van nemzetgazdasága. Az nem csupán a csereviszonyokból szövődő termelés, vagy forgalmi alakulat, hanem a nemzeti élet elsőrangú megnyilatkozása és a nemzeti élet működésének igen fontos funkcióiból keletkező organikus egység, mely a nemzet életének minden más mozzanatával összefüggésben áll. Azoktól függ, de a nemzeti élet alakulásának mikéntje is sokban függ tőle. A nemzetgazdaságnak bizonyos sajátos törvényei vannak, melyek ugyan nem oly határozottak és kivételt nem tűrők, mint a természeti törvények, de azért ép oly szabályszerűségek, sőt talán még inkább, mint a nemzet társas életének más irányban észlelhető jelenségeinél következetesen észlelhető egyformaságok. A nemzetgazdasági törvények sui generis, sajátlagos, de csakugyan törvények. Ilyenekkel sem a házi, sem a városi gazdaság nem dicsekedhet. De nem dicsekedhet velők az úgynevezelt világgazdaság sem, mely voltaképp semmi egyéb, mint az

egyes nemzetgazdaságoknak egymással való hiányos, hézagos viszonyba jutása. Azért a világgazdaságnak korántsincs olyan jelentősége a nemzetgazdaságok fölött, mint a milyennel ez bír a magángazdaságokkal szemben. A világgazdaság is a nemzetgazdasági törvények uralma alatt áll, mert önálló léttel az nem bír; nem szerves természetű egyéniség, vagy egység, hanem gyüledéke, conglomeratuma a nemzetgazdaságoknak, ép úgy, mint az emberiség a nemzeteké és népeké. Azért nincs is világ – hanem csak nemzetgazdaságtan, melytől a nemzeti jelzõt ennél fogva elvenni nagy tévedés. Legközelebb ennek a szerves nemzeti alakulatnak lényegével és életnyilvánulásaival kívánok foglalkozni.

II.

A termelés, forgalom, jövedelem, a megoszlás és fogyasztás törvényszerűségei. –
A nyerstermelés egyes nemeinek közgazdasági, társadalmi és politikai jelentősége történetileg megvilágítva.

A gazdasági élet főtörvénye leginkább a munkafelosztásban jut kifejezésre. Annak elemeivel már nagyon korán találkozunk. A család fönntartásához szükséges munka egy részét már kezdetben a férfi, más részét pedig a nő végezte. A családon kívüli első munkafelosztás a szabad emberé és a rabszolgáé volt. Midőn ezután a jobbágyság és nyomában a bér-munka jelentkezett, a különböző munkák csoportos végzése magával hozta az osztályok képződését is. A szükségek fejlődése mind több és tökéletesebb javak előállítását kívánta meg, ennél fogva a különböző képességek és viszonyok szerint a munkálkodás körei mindig jobban elkülönültek. Az őstermelők egy része iparossá, más része pedig kereskedővé lett. Mind a három főtermelési ág körében ismét kidomborodott az ügyességek egy-egy külön egésze, a mely az őstermelési ágak és főfoglalkozási körök képződésére vezetett. Így alakul meg a társadalmi munkafelosztás, mely mellett az emberek nem csupán egyes jószágokat termelnek, hanem azokat egészen maguk állítják elő. Lassanként azonban észreveszik, hogy sokkal nagyobb eredményt érhetni el, ha az egyes jószágok elkészítéséhez szükséges munkát több részre osztják föl, melyeket azután külön munkások végeznek. Ezt nevezzük technikai munkafelosztásnak, mely főleg az ipar körében,

alkalmaztatik. De a mezőgazda így már nem járhat el. Ő nem vethet kizárólag, így nem is arathat, hanem neki az évszakok szerint minden gazdasági munkát meg kell tennie. Tavasszal és ősszel vet, boronál, hengerel; nyáron arat, hord, csépel; télen pedig az állatok gondozásával, esetleg mezőgazdasági iparral foglalkozik. Nála az időbeli munkafelosztás esete forog fön. Területi munkafelosztás az, mely mellett a társadalom az egyes termelési ágakat az erre legalkalmasabb, vagy ilyenek látszó vidékeken és városokban csoportosítva üzi. Ha a területi munkafelosztás több országra terjed ki, akkor nemzetközinek neveztetik.

Íme, mi mindent értenek a munkafelosztás gyűjtő neve alatt: hivatásmegosztást, munkaföldadatok szétDarabolását és végre, a mit még pótlólag kell fölhoznom, a hivatások specziálizálását. Most nem fejtegethetem tovább a munka hatályosításának ezt a legfontosabb módját. Annak előnyeiről és egyes hátrányairól sem beszélhetek tüzetesen. Csak azt hangsúlyozom, hogy az képezi a társadalmi együttes, egymás kezébe való gazdálkodásnak legfőbb elvét. Az általunk végzendő munkát sokszor óhajaink, vágyaink, képességeink által vezetve választjuk, sokszor körülményeink rojják azt reánk. Azt a munkát teljesítjük, mely valamikép osztályrészünkül jutott. Gyakran nem is szeretjük, de mivel adott alakjában megélhetésünk, vagy boldogulásunk föltétele, alávetjük annak magunkat, így valamennyien nagyobb sikereket érünk el és többet, jobbat, olcsóbban állítunk elő, mint különben és több fölösleg fölött rendelkezünk, melyet azután mások másnemű javakban fölszaporodott fölöslegeiért cserélhetünk be, minek folytán kölcsönösen jobban járunk, mintha mindenki minden neki szükséges jószág előállításával töltene kimért idejét és hasznosítaná korlátolt és gyakorlatra szoruló munkaerejét. A munkaföldadatok megosztása, a hivatás választása, abban is a specziálítások megragadása és magunknak azokban való kiképzése útján érdekeinket sokkal jobban óvjuk meg, mint máskülönben. Ezek az érdekek oly világosan és oly határozottan jelentkeznek, hogy az ellenkező eljárás a társadalom haladtával egyre botorabbnak tűnik föl. Saját érdekeik által hajtatra azután a munkafelosztásnak számításból meghódoló emberek másoknak akaratlanul is szolgálatot tesznek, mert részökre is olyasmit állítanak elő s csereérték, ár fejében sok

mindent jól, jutányosán bocsátanak rendelkezésükre, a mit azok egyáltalán nem, vagy sokkal nehezebben, sokkal rosszabbul, sokkal drágábban tudnának termelni.

A termelés alatt pedig nem anyagok teremtését értjük, a mi embernek ép oly kevésbé van megadva, mint az anyagok teljes eltüntetése, megsemmisítése, hanem az anyagokhoz tapadó használhatóságok, értékek előállítását, vagy helyesebben, mivel a termelési áldozatokat azoknak, hogy folyton termelni lehessen, meg kell haladniuk, ily módon való reprodukcióját. E végből a természet által nyújtott anyagokat és erőket, saját munkaerőnk s az emberi erőfeszítéssel folytatott termelés eredményeként jelentkező és további termelésre használt tőkét úgy kell egymással kapcsolatba hozni, hogy azok a termelési költségeknél ezen folyamat következtében több értéket adjanak, mint a milyennel külön-külön vagy együtt is bírtak. Testi és testetlen javakat produktíve csak ily föltétel alatt termelhetni. De így azt folytonos hasznunkkal tehetjük és sokkal jobban, mintha a termelési föladatok nem önként, a viszonyok hatása folytán adódnának, hanem azt valami felsőbb társadalmi hatalom osztaná ki nekünk. Vannak oly jó, vagy nem is egészen jóhiszemű utópisták, a kik azt lehetségesnek, sőt a munkaföl osztáson és a magántulajdon elvén alapuló mai társadalmi rendnek eredményeinél jobbaknak, kielégítőbbeknek biztosíthatása miatt kívánatosnak és minden áron keresztülvendőnek tartják. Hát ennek észszerűtlen voltát rögtön beláthatja mindenki, ha meggondolja, a mit a nemzetek gazdasági életének szerves voltára utalva egy angol és egy francia író állítottak. Whately már 1831-ben egyik munkájában, melynek «Lectures» a címe, bámulatát fejezi ki, hogy Londont mily szabályszerűen és jól látják el az emberek mindennel, holott ezek csak a saját érdekekre gondolnak. Valami ösztönszerűség működik szerinte ebben, a mi biztosabban vezet sikerre, mint a legügyesebb (és tegyük hozzá legbecsületesebb) éllemezési kormánybiztos legodaadóbb működése tehetné. Leroy-Beaulieu Pál pedig 1885-ben a kollektivismusról írt munkájában azt mondja, hogy a nemzetek gazdasági életének mechanikus szabályozása nem lenne szerencsésebb kísérlet, mintha az agy és lelkiismeret meggondoláson alapuló, de lassú igazgatása alá helyeznők a vérkeringés és az emésztés cselekvőségét az emberi testben.

Ennek a két nyilatkozatnak egymás mellé állítása egyúttal kitünteti a természetben és a társadalomban mutatkozó törvényszerűségek hasonlóságait és különbségeit is. A hasonlatosság abban áll, hogy mind a két helyen önműködés jelentkezik. Mind a két helyen kialakult szervek kölcsönhatása ötlük szemünkbe. Mind a két helyen látni való, hogy a részek hatása kölcsönös és azok közt okozati összefüggés van. Észlelhető, hogy sem az emberi szervezetnek, sem a forgalmi szervezetnek tervét előre nem gondolta ki senki sem. Hogy nem mozgatja egyiket sem valamely rajtuk kívül álló motor. Szóval organizmus mind a kettő, melyek természetének a legjobban megfelel, ha organikus módon bánnak el vele. Erőszakoskodni egyikkel sem szabad. Ötletek alapján nem vezethetők, hanem csak úgy, ha önműködő valójukat erősítjük, érvényesülésök akadályait elhárítjuk s a tőlük várt funkciókat reájok magukra bízjuk.

E hasonlóságok mellett azonban különbségeik is kétségtelenek. Az emberi szervezetet nem kell külsőleg megrendszabályozni, ellenben a forgalmat igen. Az emberi szervezet fölött uralkodó törvények nem tűrik meg a kivételeket s az emberi test minden egyéni változatosság mellett is csak úgy egészséges, ha azok alkotó részei kölcsönhatásának szabad folyást engedünk. Annak orgánumai – míg épek – nem törekszenek egymást kijátszani, kizsákmányolni, egymást elnyomni. Mindannyioknak meg van a saját rendeltetésök, mely az embryo megfelelő sejtjeiben már adva van. A forgalom ellenben ezer és ezer esélyen megy keresztül, melyek könnyen másként is alakulhattak volna. Az egyik nem tipikus ma sem minden, más forgalomra nézve, hanem az mindig a helyi köz- és társadalmi élet kifolyása. Mindazáltal ezen diszparitások daczára túlnyomólag hasonló ismérveik vannak. Ezeket soha sem szabad szem elől téveszteni, ha az emberek társas gazdálkodásának rendszerét jól akarjuk megérteni. Ennek a rendszernek minden mozzanata arra bir hajlandósággal, hogy részei összevágjanak. Azok egyikének sincs önjelentősége, azok egyike sem öncél. Fontosságuk abban rejlik, hogy az *egész* nélkülök nem lehet el. Vegyük különkülön az emberi társas gazdálkodás négy főmozzanatát, melyek közelebről való megtekintése a mondottakat igazolni fogja.

Ingyen a természettől nem kapunk semmit; emberi

közreműködés még a pazarul nyújtott természeti adományok használhatóságának biztosításához is kell, a mi annál jobban sikerülhet, minél több tőkével rendelkezünk. Belterjes a termelés, ha ezek nagyobb mértékben alkalmazhatók annál, mint a természeti erő. De persze ez nemcsak a termelő tetszésétől és nem is egyedül attól függ, hogy van-e módja ilyeneket megszerezni, hanem egyúttal a körülményektől is. Azok állapítják meg, hogy az intenzív eljárás kifizeti-e magát, vagy nem. Íme újból egy jelenség, mely a társas gondolkodás és a nemzeti élet minőségének szoros kapcsolatát kimutatni alkalmas. Vannak azonban oly mozzanatok a gazdasági életben, melyek a külső viszonyoktól és olyanok, melyek magának a nemzetnek jellemétől és a nemzeti géniusztól való függésre utalnak. Olyan az éghajlat és a földrajzi fekvés, ilyen pedig a nemzet nagy zömének faji jellege; összetétele nemre és korra való tekintettel; amannak értelmisége és erkölcsisége, egészségi állapota, műveltsége és föszménye. Sok függ a nemzet társulási hajlandóságaitól és képességeitől is. A munkafölosztás ugyanis igazán csak munkaegyesítés és okos szervezkedés mellett lehet igazán hatályos. Sokat határoz a gazdaság alakulására nézve a tőkegazdaság, vagy tőkeszegénység, tehát a tőkegyűjtésre való hajlam és komoly törekvés. A tőke maga szintén nem termel, de a többi termelési tényezők hatását hatványozza. És a tőkével való telültség sok mindenféle föladatokra képesíti a gazdag nemzetet, a mire a szegény nem is gondolhat. A tőkében gazdag nemzet termelésének berendezésében is függetlenebb, az álló tőkének mindenféle alkotásánál való bőkezűbb beruházása sokkal nagyobb állandóságot és még a polgárosultság legmagasabb fokain is nagyobb nyugodtságot biztosít az illető társadalomnak. A tőkegazdagság sok helyen pótolhatja a munkáskezek hiányát és gyér népesség mellett is magas gazdasági kultúrára képesít. Példát erre az északamerikai Egyesült-Államok szolgáltatnak Oroszországgal szemben. Amaz a gépek alkalmazásának klaszszikus hazája és ezért sok vidéke, gyöngye népsűrűségének daczára, az okszerű gazdálkodásban túlszárnyalja emennek legnépesebb tájait is.

Ha ehhez azután vállalkozási szellem és képesség is járul, akkor a gazdasági élet hasonlíthatatlanul gazdagabb; ott a szegényebb osztályok is jobblétnak örvendhetnek. A vál-

lalatok valóságos úttörői a gazdasági és vele együtt az általános haladásnak is. A vállalatok külső formái és a vállalkozásnak technikája is tökéletesebb. Ezt ugyan másutt is utánozhatják, de esetleg csak nagy kárral, mivel a technikai tökély nem jár mindig karöltve a gazdasági tökélyvel, a mi pedig a földolog. A nagy-, közép- és kisvállalatok létesítése szintén nem csupán a vállalkozók tetszésétől függ, hanem attól, hogy vájjon valamely helyre adott pillanatban melyik való. Ugyanez mondható a vállalatok különböző formáiról is, a milyenek az egyéni, vagy társas, a köz- vagy magánvállalat. Ez utóbbiak közül is a körülmények szerint kell a közkereseti, nyílt és hallgatag, vagy a betéti-társaságot, talán a részvénytársaságot, vagy szövetkezetet választani. A maga helyén mindegyiknek megvannak pótolhatatlan nagy előnyei és helyökön kívül alig ellensúlyozható hátrányai.

Ezek a vállalatok, a termelési három tényezőnek: a természeti erőnek, munkának és tőkének összefoglalásával azonban nem azért termelnek, hogy a termékeiket csupán főlhalmozzák.

Megjegyzendő, hogy ily általánosságban vállalat alatt a nemzetgazdaságtan az említett tényezőknek minden termelési ág, minden apró, vagy óriási körében való céltudatos és tervszerű összehozását érti. A termelő a mi korunkban nemcsak és nem főleg magának, hanem a forgalomnak termel. De ennél is csak ideiglenesen marad a jószág, mely neki átadva, nevet is cserél s *áru* lesz belőle. A forgalom azonban napjainkban oly intézményes jellegű, hogy azzal, mint bizonyos mérvű önálló közgazdasági alakulattal állunk szemben. A javaknak a forgalom képezi útját végső céljok és rendeltetési helyök: a fogyasztás felé. De abban az árúk esetleg több ideig és igen kanyargó menetek révén tartózkodnak. Azt a mozgékonytságot, melyet az áru itt tanúsít, forgalomképességgnek nevezik. A forgalom minősége, gyorsasága, pontossága, megbízhatósága és olcsósága – visszahat a termelésre és a fogyasztásra egyaránt.

A forgalmat külön osztályok szolgálják ki s különféle intézményeik és eszközeik vannak, melyek lebonyolítását elősegítik. Ezek is hosszas fejlődés eredményei. Az áru- és értékg forgalom, ugyanannak a dolognak két egymástól elválaszthatatlan oldala. Az egyik segédintézménye a közlekedés, szer-

számai a közlekedési eszközök, a másik intézményeinek működése az értékmérés, az áralakulás, szerszámai pedig a pénzes hiteleszközök. Mindezen intézmények nagy és igazán általános érvényű gazdasági törvények uralma alatt állanak, melyek hatalma előtt még a legdespotikusabb államoknak is meg kell hódolniuk. Azok megértése és okszerű használata nevelő hatással is bír. A vasútnál semmi sem szoktatja jobban pontosságra és a pénzkezelésnél semmi sem tanítja meg inkább számolni az embereket. E tulajdonságnak és e képességnek hány más irányban vehetik azután hasznát?

A forgalommal párhuzamosan egy másik nagy intézményes alakulata érvényesül a nemzetgazdaságnak és pedig ép oly szerves «módon és rendszeresen, mint amaz. Ez alakulat a nemzeti jövedelemnek automatikus megoszlása az egyes termelési tényezők és vállalatok mögött keletkezett és sorakozó osztályok között. A természeti erő tulajdonosai és lefoglalói, a munkaerőt képviselő minden rendű és rangú munkások, a tőkének tömege és az összes kisebb és nagyobb vállalkozók beláthatatlan serege mind várja a maga jutalmát az általa is szolgáltatott nemzeti termelésnek eredményéből. Földjára, munkabér, kamat és vállalkozói nyereség az a négy főjöveldelmi ág, melyekből meg kell élni a nemzet minden tagjának. Hogyan kapják ki már most az igazságnak megfelelő jutalékaikat? Ki állapítsa meg azok mértékét? Van-e, lehet-e olyan megbízott egyén, hivatal vagy intézmény, mely elég bölcs és mindentudó, elég megbízható és tekintélyes volna, hogy döntései, ha ilyenek a jutalék kiosztási esetek milliárdjai mellett csak elképzelhetők is lennének, általában megnyugvással fogadtassanak? E részben minden bármily jóhiszemű várakozás nem lehet más, mint ábránd és képzelgés. Kettős átalakulás jelzi a nemzetgazdasági életműködésnek automatikus, vagy helyesebben organikus jövedelemeloszlási folyamatát: az, mely az árúnak a forgalombalépte és az, a mely forgalomból kilépése alkalmával történik. A jöveldelmi részleteket a vállalkozók, vagy a forgalmat kezelők előlegezik az egyes osztályoknak, de a végleges elosztási proccessusok csak az illető forgalmi tények befejeztével érnek véget. A földtulajdonosnak járadékát, a munkásnak bérét, a tőkésnek kamatját a vállalkozó adja ki. Viszont neki mindezt és az ő vállalkozói nyereségét a forgalmat hivatáskép kezelő keres-

kedő előlegezi; magának ennek pedig a saját vállalkozói jutalékát, mindezekkel együtt végleg a fogyasztó fizeti meg. Ekkor érte el legközelebbi célját az egész társas gazdálkodás.

A fogyasztók ebbeli eljárása és az árúknak emberi szükség kielégítésére való fordítása fölött is gazdasági törvények döntenek. Azok határozzák meg, hogy hol van a magán- és hol van a közfogyasztásnak, hol az egyéni és hol a társas fogyasztásnak helye és ideje.

A fogyasztásnál ismét találkozunk azután az emberi nem legfőbb ismervét képező rendkívüli expansív szükségekkel, melyek nélkül magasabb kultúra sohasem fejlődhetett volna ki. Az emberi szükségnek gazdasági szempontból való megértése azért lélektani megfigyelés és tapasztalat nélkül lehetetlen. Minő tér kínálkozik a lélekbúvár számára akkor, midőn a divat, midőn a pazar és fukar vagy takarékos, az egyszerű, vagy a fényűző és az utóbbiaknál a jogosultan és a jogosulatlanul fényűző fogyasztást elemzi. Egy új világ, erkölcsi és szellemi valónk egész birodalma tárul föl előtte. Ő lehet a legszavahitőbb tanú arra, hogy a gazdálkodó ember nem más, mint az egész ember a maga valóságában minden előnyös és hátrányos tulajdonaival együtt.

Mindezt egészen konkrétan láthatni akkor, ha az egyes termelési ágakat a maguk egészében, azok lényegét, történeti kialakulását és főbb szempontokból való jelentőségét figyeljük meg. Három főcsoportja létezik a termelési ágaknak: az őstermelés, az ipar és tágabb értelemben vett kereskedelem. Most csupán az első csoporttal kívánok még foglalkozni.

Az őstermelési ágak azok, melyek az emberi szükség kielégítésére szolgáló anyagokat állítják elő. Ilyenekre a természet mind a három országából utalva vag}amk. Mindjárt a legfontosabbal kezdvén azok nemzetgazdasági jelentőségének vázlatos bemutatását, a mezőgazdaság mivoltát és fontosságát kell elemezni. Voltaképp két elsőrendű nyerstermelési ág összefoglalását értjük alatta: a földművelését és állattenyésztését. Ezek oly szoros kapcsolatban állanak, hogy szinte elválaszthatatlanoknak tekintendők. A mezőgazdaságot az ó-korban egyedül tartották szabad emberhez illő termelési foglalkozásnak. A legtöbb hajdankori népnek külön istenségei voltak, melyek állítólagos legfelsőbb hivatása volt, hogy annak elsőrendű érdekei fölött őrkdjenek és sorsát intézzék.

Érthető ez a nagyrebecsülés, hiszen szembeötlő lehetett mindig a mezőgazdaság nagy fontossága, mintán annak rendeltetése az, hogy az ember főélelmiszereit és a többi szükség kielégítésére való javak legtöbb szerves anyagát a talaj szervesen agyagából termelve szolgáltatassa, melyet aztán a fogyasztásra teljesen alkalmassá az ipar alakít át. A mezőgazdaság tehát az egész termelés alapját képezi. Annak lehetősége és keretei azonban a termelési főfeltételek által vannak megadva. Hasznos növényeket és állatokat csak a rendelkezésre álló földterület nagyságához, termékenységéhez, fekvéséhez és az éghajlathoz alkalmazkodva állíthatni elő. Fontos jelenség itt, hogy a természeti tényező döntő befolyást gyakorol s hogy mezőgazdasági termékek előállítására bizonyos adott területen beruházások által is csak korlátolt mértékben fejleszhető.

A nagy viszonylagos népességgel bíró és magas műveltségi fokon álló országok ennél fogva nyers anyagbeli szükségletüket nem képesek örökké maguk előállítani, hanem valamely későbbi időponttól kezdve azokat mindig öregbedő mennyiségben máshonnan kénytelenek beszerezni. De ezt az időpontot a nemzeteknek lehetőleg ki kell tolni és ezt a kívülről behozott minimumot józan törekvéssel lehetőleg kis mennyiségre kell leszorítani, mert a mezőgazdaságnak nagy jelentőségét nemcsak az általa szolgáltatott nyers anyagok, hanem a vele foglalkozó társadalmi osztály is adják meg. A mezőgazdák a művelődés alsó fokain a lakosságnak általában és viszonylag is legnagyobb részét teszik a legtöbb országban. Az ipar és kereskedelem haladásával a többi osztályok is jelentőségre vergődnek, miáltal a mezőgazdák osztályának viszonylagos túlsúlya folyton kisebb lesz. Azonban a dolog természete szerint, a lakosságnak ekkor is legegészségesebb részét képezik és arra vannak hivatva, hogy a maga embereit megőrölő, vagy legalább elgyengítő ipari tevékenység és a vele kapcsolatos városi élet számára mindig friss elemeket szolgáltatassanak. Ezért bír fontossággal, hogy a földművelő lakosság tekintélyes töredékét képezze a legműveltebb nemzetnek is. Azonban ezt a fejlődés felső fokain csak a sok munkást foglalkoztató belterjes mezői gazdálkodás mellett érhetni el, minél fogva az arra való fokozatos átmenet természetes haladási irányt jelez. Az állattenyésztés – mint már említ-

teni – szoros összefüggésben van a földműveléssel, mely megfelelő igavonó állatok s azok trágyája nélkül nem lenne fönnttartható. Továbbá általa sok másként alig értékesíthető terméket lehet hasznosítani s ez utón igen keresett állati nyers anyagot előállítani. Az állattenyésztésre nézve is fontos a talaj és az éghajlat minősége, de nem annyira, mint a földművelésre, mivel a hasznos állatok különböző fajai a takarmánytermelésnél való némi alkalmazkodás mellett minden éghajlat alatt tenyészthetők.

A mezőgazdasági népességnek viszonylag a gazdasági haladás mértékéhez képest ugyan kisebbnek kell lenni, de általában véve annak csökkenése minden tekintetben baj. Arról az elemről, mely a társadalomban a konzervativizmust természetesen képviseli, már az összhang alapelemeinek teljessége szempontjából sem szabad lemondani. A földművelőket ugyanis a kötelességtudáshoz, az embereknél igazságosabban jutalmazó és büntető nagy természet szoktatja. Azok jobban ragaszkodnak a régihez, mely sok jót is tartalmaz. Ez azonban csak részben előny, mivel gyakran a szükséges újításoktól is idegenkedőkké teszi őket. Ez az osztály a védőképesség lehető biztosítása miatt is nagyon megbecsülendő. A militarizmus és a nagyvárosi agglomerációk igényei a legújabb időben sem mutatnak csökkenést, holott a földművelő lakosság a vidéki élet előnyeit kezdi mindinkább kicsinyelni, a mi korunk társadalmi életének aggályos tünetényei közé tartozik. Aggályos pedig azért, mivel bármennyire magas és eszményi is a nemzetközi munkafelosztás elve, teljes érvényesülhetésének anyagi előnyei kedvéért a rendes viszonyok közt élő államok az épségben tartandó földművelő lakossághoz fűződő nemzeti és társadalmi életérdekeket végzetes következmények nélkül nem áldozhatják föl. El is kell követni mindent, hogy a földművelő népesség a szakadatlanul szaporodó szükségletek fedezetét a mezőgazdasági kereseti ágakban mindinkább megtalálhassa. Továbbá kívánatos, hogy a kultúra célirányos terjesztése által a vidéki élet kellemei fokoztasanak és mind a két rendbeli törekvések útján a lakosság annak föladatai körében lehetőleg megtartassék. Nincsenek és nem lehetnek oly bőven buzgó kereseti források a vidéken, mint a városokban, de sokkal több ilyen forrásra van ott hely. Az élet olcsóbb, egészségesebb, kedvesebb lehet és tiszta

örömei számára több az alkalom. Nem áldozatképen kell tehát a vidékiektől kívánni, hogy otthon maradjanak és csak magasabb rendű szellemi és anyagi érdekeik megóvása céljából járjanak a nagyobb városokba, hanem oda kell hatni, hogy ők ebben a saját javukat és benső vágyaik teljesülését lássák. E két föltétel alatt kielégítő lehet a mezőgazdasági munkás helyzete is, ha minél több iparosgazdaság alakul a vidéken, ha a munkásosztály javára minden megtörténik, a mi valóban lehetséges s ha erre maga az osztály is, ép úgy, mint a munkaadók, a hatóságok és az állam is őszintén közreműködnek. Igen sok, hasonlíthatatlanul több történhetnék e részben, mint a mennyi a leghaladottabb nyugati államokban is történt eddig. Különben a javulás folyamata megindult már mindenfelé. Más előadóktól fogják ennek tüzetes előadását hallani. Az én bevezető és részben *szemlét* nyújtó előadásom csak a keretet van rendelve szolgáltatni hozzájuk. JJe hogy a munkásoknak helyzete javuljon, jól kell magukat, birni a munkaadó mezőgazdákknak is. Számptalan út és mód kínálkozik megerősödésükre, mely elsősorban az ő lankadatlan okszerű igyekezetüknek természetes eredménye kell, hogy legyen. Az állam is sokat segíthet nekik, de helyettük a fő dolgokat nem végezheti el. Nekik is társulni és szövetkezni, szorgalmasan tanulni és dolgozni kell, hogy az okszerű gazdasági és művelési rendszereket a maguk helyén és idején alkalmazzák, hogy a mezőgazdasági technikát mindinkább ipari tökélyre emeljék, természetesen a gazdasági tökély minden sérelme nélkül. De az államnak is módot kell adni nekik arra, hogy törekvéseik közben megfelelő támpontokat használtassanak föl a különféle oktatási, kísérleti, képviseleti és hitelintézetekben. Az állam bank-, hitel- és pénzügyi politikája ne legyen egyoldalú, tehát mezőgazdaságellenes sem. Jó birtokpolitikát kell folytatnia, mivel a birtokkategóriáknak, a nagy-, közép- és kisbirtokos osztálynak meg vannak az ő saját nemzetgazdasági, társadalmi és politikai feladataik. Boldog az az ország, melynek földbirtokos osztályai fölfogják, teljesítik a maguk mindennemű, igazán magasztos kötelességeit. Az ilyenre képes kisbirtokosság, a földhöz való és okos ragaszkodása által, megtestülése lehet a jól megalapozott hazaszeretnek. A középbirtokos osztály természetes vezetője s példája és személyes közvetlen befolyása által oktatója az

alsóbb rétegeknek. E mellett a mérsékelt demokratikus szellemű társadalmi és alkotmányos intézmények nemcsak anyagi, hanem munkabeli terhének is hordozója, a melyek napjának hevét és súlyát viseli. Nehéz helyzetét csak odaadó erőteljes igyekezet és az állam kellő kímélete mellett állhat.

A nagybirtokosságnak kell szolgáltatni azokat a munkakerőket, a kik ingyenes exponált helyeken nagy szolgáltatásokat vannak hivatva teljesíteni az államban és a társadalomban. A nagybirtok főnmaradásának és esetleg intézményes fönntartásának ez az egyetlen elfogadható igazolása. A földjáradék teljesen elegendő a nagybirtokos fényes megélhetéséhez, míg a középbirtokosoknak e célból a vállalozási nyereségre, azaz gazdasága vezetésének jutalmára, a kisbirtokosnak pedig mindkét jövedelmi ágon kívül még, legalább részben, saját gazdaságában alkalmazott munkájának bérére is szüksége van. Látható ebből, hogy nobile officiumokra a nagybirtok élvezői vannak elsősorban hivatva és kötelezve. Jaj annak az országnak, a hol a nagybirtokosság mindenféle megkötések, például hitbizományok útján a nagy területeket magának biztosítani tudta, de ezen mindenképen kiváltságos pozíciójáért nem ad semmit, vagy nem ad eleget a társadalomnak. Ott az ilyen intézmények óriási hátrányai minden előnyeik nélkül fognak érvényesülni. Ily esetekben jobb, ha azok egyszerűen eltöröltenek a föld színéről. Ellenben pedig által ok a nagybirtokosság a nemzeti lét magasb kívánalmainak tevéen eleget, azokat jórészt igazolhatja is. De mint minden különös jognak, ennek szabályozásánál is múlhatatlanul a nemzet állandó nagy érdekei és nem egyes osztályok, családok, vagy nemzetségek java kell, hogy vezessék a nemzeti akarat kifejezésére rendelt törvényhozást. A teljes egyéni szabadság fölött minden irányban, tehát a földtulajdon szabályozásánál is, a nemzeti szempontokat kielégítő polgári szabadságnak kell elsőséget adni, a mely koronként a másik erős megszorítását is megkívánja. Az egész agrárius törvényhozásnál ennek kell a vezéreszmenek lenni és akkor apróbb tévedések igen, de az összesség érdekeinek főkövetelményeivel ellentétes irányzatok nem fordulhatnak elő, illetve diadalt nem vívhatnak ki maguknak. Ez áll a birtokszabályozási, a telepítési, a hitelügyi, a mezőrendőri, a közvetlen támogatási és fölügyeleti kérdésekre nézve egyaránt a mezőgazdaság egész nagy területén.

Némi módosítással ugyan az áll a többi nyers termelési ágakra nézve is. Az állattenyésztés fejlődése tekintetében már az úgynevezett zootechnikánál tartunk, azaz most már az ember a haszonállatok különböző féleségeit is előállítani képes. A fajok eredetéről szóló úttörő nagy munkájában, mely épen félszázaddal azelőtt jelent meg, Darwin a háziállatoknak szelídítése és fejlesztése közben szerzett tapasztalatokat tudvalevően nagy mértékben használta föl a faji kiválogatódás tanának illusztrálására. Az állattenyésztés az első korszakokban vezette a földművelést; azután ez jutott uralomra; de a legműveltebb országokban a vezetés most ismét az állattenyésztést illeti meg. Mind a két nyerstermelési ág a rómaiaknál érte el legszébb virágzását az ó-korban. A római gazdasági írók: Varró, Cato, Columella, irataiból merítette a fekete sötétségbe sülyedt középkor azok alapismereteit. A görögök a földművelés terén sokkal hátrább voltak. Ok például a boronát sem ismerték, hanem a barázdába vetett magot fürge fiúk kapával húzták be nálok. A középkoron túl egész a XVIII. század végéig lényegijeg nem sokkal többet tudott a mezőgazdaságból az akkori művelt világ sem. Akkor kezdődött a természettudományok lendületesebb és sikerebb művelése, a minnek hatása érezhető volt a mezőgazdasági technika javulására is. De nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert abból reánk nézve is elsőrangú fontossággal bíró tanulság meríthető, hogy igazi haladást a nyerstermelési ágak csak az ipar bámulatos fölvirágzása után mutattak. Ez észlelhető mindegyiknél.

A mezőgazdasággal ugyan együtt is lehet kertészetet, gyümölcsstermelést és szőlészetet folytatni; de tudjuk, hogy azoknak bizonyos különletök és önállóságuk is van. A nyerstermelési ágak közt ezek a legbelterjesebbek. Eredetök visszanyúlik az ókorba. A Hesperidák és Semiramis függő kertjéről a még mondaszerű történet mesedolgokat regél nekünk. Az újkorban minden a kultúra terén vezető szerepet játszott nemzetnek megvolt a maga sajátos kertészete, melyet haszonra, okulásra és a lakásoknak a szabadba való kiterjesztésére, tehát élvezetre használták föl. Érdekes a francia kertészeknek XIV. és XV. Lajos korában való kialakulása, mely az angol kertészetnek adott lökést, de onnan változott alakban megint Európa szárazföldjére tért vissza. A gyümölcsstermelés és a virágkertészei Németalföldön s a magtermelés

Németországban valóságos iparszerűsége emelte a nyerstermelést.

Nem lehet eléggé bámulni azt a fejlődést, mely a szőlészet, különösen a filloxeravész fölmerülte óta Franciaországban föltűntet. A múlt század nyolczvanas évei kezdetén az elpusztította csaknem az egész francia szőlőművelést. Alig tíz év múlva azonban az amerikai ellentálló gyökerekre történt oltások révén újból föléledt és ma nemcsak megint elfoglalja régi helyét, hanem a korábbi szőlőművelés eredményeit jóval túl is szárnyalja és már valóságos közgazdasági veszedelmet képző túltermelésben sínylődik. A tudomány és technika egyfelől s a kitartó természetbúvárlat és a vele járó legendás türelem valóságos csodákra képes a természeti törvények fölfedezése és a természeti erők fölhasználása terén. Erre klasszikus és igen biztató példát az újabbkori szőlészet nyújt, mely már ebből a szempontból is rendkívül érdekes és becses.

Az erdészet a legkülterjesebb őstermelési ágak közé tartozik. De ez nem azt jelenti, hogy az erdőműveléshez folyton több munka és tőke nem kívántatik. Vannak nemzetgazdák, a kik azt állítják, hogy intenzivitás tekintetében a mezőgazdaság és az erdészet közt 150-200 esztendő van, természetesen az erdészet rovására. Míg az erdők termékei oly bőven voltak meg, hogy voltaképp a szabad jószágok természetével bírtak, addig sem gondos erdőkezelés, sem állami felügyelet, sem erdőrendészet és erdőpolitika nem mutatkozott szükségesnek. De a lakosság szaporodása és művelődése e részben már a múlt századokban Európaszerte megváltoztatta a helyzetet. Volt idő, midőn az erdőgazdaságnak nem a fa, hanem a melléktermékek: a makk, fahéj, a legeltetés, a vad nyérése képezte a fő törekvést. Ekkor az erdészet saját magának még nem j utott tudatára. A mint azonban a közművelődés haladt, fölismerték a fatermelés roppant fontosságát, mely mellett az erdők hatását is az éghajlatra észlelni kezdték, különösen a kontinentális fekvésű országokban. Itt az erdők befolyása a csapadékokra oly nagy, hogy ápolása gazdasági haszna nélkül is elkerülhetetlen volna, mert azok, mint a szivacs, a fölösleges nedvességet magukba szívják. A rohamos esőzések erdők hiányában a hegyes vidékek korhany rétegét csakhamar lemosásák, a völgyeket és lapályokat elöntik, szárazság esetén pedig a nagyobb folyók is elapadnak. Az erdőkkel való helyes

elbánás tehát egyes országoknak valósággal létkérdésévé alakul. Ily helyeken a jó erdőtörvény elsőrangú szükséglet. Az erdőmívelési rendszerek okszerű alkalmazásától függ az erdőkben rejlő nagy nemzeti kincs célirányos kihasználása. De az erdei birtokpolitika is nagy horderővel bír. Az erdő faállománya lassan nővén, annak birtoklása nem való olyanoknak, a kik hozadékára nem várhatnak. A legjobb erdőbirtokos az állam, azután a nagy, különösen a jogi személyek tulajdonát képező uradalmak, a hitbizományok, végül a községek, egyházak és alapítványok. Azonban ezek erdőgazdasága is közszempontból ellenőrzendő. Az államnak tehát nem elég a saját erdőit jól kezeltetni, hanem a közérdek megóvhatása végett a magánerdőkezelés célszerű folytatásával általában is törődnie kell. Így azután az erdészet nemzetgazdasági jelentősége minden irányban érvényesülni fog. Nincs termelési ág, melyre oly befolyást kellene az államnak gyakorolni, mint az erdészet, mivel attól annyi minden függ az ország jóléte szempontjából a jelenben és különösen a jövőben.

Sok tekintetben ugyanaz áll a bányászatról is, mely a nyerstermelés és az ipar határán áll. A vele sok helyen elválaszthatatlan kapcsolatban levő kohászat már egészen az ipar körébe tartozik. Bányászat alatt tulajdonkép hasznos ásványoknak a bányatörvény követelményeihez képest fölszerelt vállalat által a bányahatóság részéről jóváhagyott terv szerint történő kiaknázását értjük. Fontosságát az képezi, hogy folyton jelentékenyebb anyagait szolgáltatja az iparnak s a minden jószág közvetlen, vagy közvetett előállításához szükséges eszközök és gépek főalkatelemeinek forrását is képezi. A mai kultúra bányatermékek nélkül el sem képzelhető.

Az emberek bányászattal már nagyon korán foglalkoztak. Az ókori keleti népek jól ismerték, a phöníciaiak pedig azt elterjesztették a Földközi-tenger egész partvidékén. A rómaiak világbirodalmuk minden részében bányászkodtak. Utódaik a középkorban a németek voltak, a kiktől tanulták meg a bányászkodást a ma élő és a világ minden sarkában vele foglalkozó művelt nagy nemzetek. Az újkor kezdetén a spanyolok és portugallok karolták föl a bányászatot az új világ nemes ércztelepein, mi által a világ gazdálkodása és gazdasági fölfogása is teljesen átalakult. Legújában nem annyira a nemes érczek, mint a vas és szén bányászata

terén mutatkozó sikerek alapítják meg elsősorban a vállalkozó nemzetek jólétét, melynek a bányászat a maga különös természetével és sajátos intézményeivel hova-tovább annál fontosabb haladási föltételét képezi.

Végül még csak a vadászatot és halászatot említem föl, mint nyerstermelési ágakat. Manapság azok jelentősége viszonylag nem oly nagy, mint volt hajdan. A természetök is más, mint akkor volt; de általában ma is, különösen a halászat, nagy jelentőséggel bírnak. Vannak országok, például Japán, melyek lakossága nagy részben a halászatból él. Másutt is igen sok ember foglalkozik vele, mert a hal olcsó és jó táplálék. Igen nagy tőkék fektetvék bele, azért úgy a törvényhozás, valamint a kormány nagyobb gondozását méltán megérdemli.

A kultúra haladásával íme az összes gazdasági ágak, azok is, melyek az őstermelés körében különültek el, lassanként, de hosszabb korszakok hatásának eredményét tekintve, gyökeresen átalakulnak. Mások a magángazdasági fölfogások és a közgazdasági ismeretek is. Minderről a harmadik előadásban még bővebben fogok beszélni.

III.

A társadalom hatása az erkölcsök kialakulására. – A nevelés, mint a tradíciók átszármaztatója. – A nevelés, mint a szociális tevékenység tudományának lényege és fejlődésének vázlatos története.

Az iparnak elemeivel a művelődés legkezdetlegesebb korszakaiban is találkozunk. Ekkor a vadászáshoz és halászat folytathatásához nélkülözhetetlen fegyverek és eszközök már ipari termékek voltak. Az őskori, félig vad háztartásban érvényesülő primitív munkafelosztás is sok ipari tevékenységre ad alkalmat. Az ipar ekkor a házi gazdaságban megszerzett, vagy előállított anyagok némi földolgozásában áll, de az így keletkezett termelvényt nem cserélik be, hanem a háznépség maga fogyasztja el, vagy használja föl azt. Az ipari termékek is csak a mutatkozó szükségeket kielégítő mennyiségben állítatnak elő, mert forgalom és tőkével folytatott közgazdálkodás nincs. A háztartási dolgok végzésétől ezt az ipari tevékenységet alig lehet elválasztani. Ily alakban az ipar régibb keletű, mint a földművelés. Ezt nemcsak hiszszük, de pontosan tudjuk

is. A hol az újabb tájak fölfedezői primitív népekre találtak, ott az ipari tevékenység sokféle szokására bukkantak mindig. A legnyomorultabb efféle népségek is, a melyek tagjai mez-telenül szaladgáltak, például a brazíliai őserdőségek lakói, íjjat, nyilat, fütőkösöket, viskókat, háncsból készített csóna-kokat, csont- és kőeszközöket, kosarakat, lopótökből edényeket és számtalan mindenféle iparczikket tudtak készíteni.

A mezőgazdaságra való, habár gyér és hiányos áttérés, az ilyen ipari tevékenység esetleges jellegén változtat. A gazdálkodásban bizonyos határozottabb, megállapodottabb rend keletkezik. A munkálkodásnak valamelyes szokásai és szabályai szilárdulnak meg. A hagyományok ezeket a megszentelt-ség dicsfényével veszik körül s a mint az erre vonatkozó ismeretek és fogások nemzedékről-nemzedékre átszármaznak, azok tisztulnak, javulnak, észszerűbbekké válnak. Mindenki a legtöbb dolgot magának, vagy hozzátartozóinak csinálván, az ipari készítményekhez fűződő érdek azok előállításával nem szűnik meg, a mi a szeretetteljesebb munkálkodást, a munkába az egyéniség, az ízlés belevitelét vonja maga után. A háziiparban ezért találunk még ma is annyi eredeti és ép a miatt vonzó motívumot.

Ez az ipari termelés az ókorban a rabszolgák alkalmazásával bővült. Házi rabszolga minden jobbmódú görög és római családnál volt; néha sok is. Később – Nagy Károly jószágkezelési szabályzatának tanúsága szerint a legtöbb hűbérúrnak megvoltak a saját iparos leköötött szolgálói. Ezek azután kiváltságos helyzetbe jutottak a közönséges jobbágyokkal szemben. Annyit termeltek, hogy az ilyen házi gazdálkodás keretében iparczikkekből is sokat lehetett fogyasztani. A terménygazdaság tehát még akkor is jó sokáig uralkodhatott, midőn az ipar már nagyobb fejlettséget mutatott. Az ipari teendőkkel való megbízás a tehetségek különbözősége folytán kisebb és nagyobb ügyesség elsajátítására vezetett. Az egyes iparosoknak kijelölt jobbágy-nemzetségek más és más iparágban teljesítettek szolgálatot. Eleinte az ilyenek által elő-állított fölöslegeket a többi nemzetségbeliek mint ajándékot, vagy az akkor gyakori rablóhadjáratok mellett, melyek a nemzetek az időbeli külforgalmát képezték, mint zsákmányt szerezték meg. Később csak ellenérték nyújtása esetén jutottak hozzájuk. A régi görögöknél a gazdagabb rabszolgotulajdono-

sok egyes ilyen emberi alakú dolgaikat különböző iparágakban képeztették ki és velők a piac számára termeltek. A rómaiak iparos rabszolgáikat kikölcsönözték. A középkor első századának letűnte után a nyugateurópai ipar is ilyen fejlődési irányt mutatott, ép úgy, mint a hogy a földművelés s az állattenyésztés a házban már fölösleges termékei is ily módon jutnak forgalomba. Ez, úgy látszik, általános emberi fejlődés. Most újabban például megállapították, hogy Japánban a falusi nép csaknem minden házában a hozzátartozó földeken termelt gyapotból fonalakat készítenek, melyek egyrészét otthon használják föl, másik részét azonban piacra viszik. Nálunk is így fejlődött a háziipar s abból lassankint nép-ipar lett, mely azután a mezőgazdasági lakosság egy részének jelentős, sőt főfoglalkozásává és keresetévé vált. Különösen ott következett ez be, a hol a népesség természetes szaporulata a mind törpébbé váló kisbirtokokon a mezőgazdaságból megélni már nem tudott. A háziiparból így lett kisipar, mely sok helyen mint vándor-, más helyeken pedig mint megrendelési-ipar jelentkezik. Az előbbit üzök fölkeresték, ez utóbbinak emberei pedig bevárják az ipari munkával való megbízatást. Az anyagot mind a két esetben rendszerint a megbízó szolgáltatta, az iparos pedig csak a saját szerszámival végzett munkát teljesítette. Ezt az egész iparcsoportot azért a béripar gyűjtőneve alá foglalhatni össze. A vándoriparos rendszeren egyszerűbb és magával vihető szerszámokkal dolgozik, a megrendelési pedig nem mozgatható eszközöket használ. Az első esetre példa a szabó, az utóbbira a pék, vagy a kovács. Ez nemcsak általán volt így a múltban, hanem így van sok országban még ma is. (India, Japán, Marokkó, Sudán.) A bériparosok egy része, különösen a szegényebb megrendelőknek, elkezdte az iparcikk anyagát is adni. A mint ez általánosabbá válik, megalakul a kézműipar, mely több mint nyolczszáz évig az ipar uralkodó formája volt. A kézműipart azután a városok, később a fejedelmek is nagyon megbecsülték. Nemcsak védelmezték, hanem előjogokat is adtak neki. Külön életképes szervezetei keletkeztek, melyek az ipar tanulására s ez utón fejlődésére nagy befolyással voltak. Az iparnak ez az alakzata művelődés-történeti szempontból is kiváló figyelmet érdemel. Ez teremtette meg az iparosság osztály-öntudatát és polgári önértetét. A kézműiparosok körében

tűnt ki, hogy az iparral való hivatásszerű, kizárólagos foglalkozás átalakítja a korábbi földművelő lakosság gondolkozási módját, szokásait fölfogását és világnézetét. A szolidaritás érzetének kialakulását mozdítja elő, a társiasságot fejleszti, a haladás iránti érzékét növeli, a rend és fegyelem mellett a polgári szabadság becsét kitünteti. Ez a szervezet, míg el nem fajul, az iparosztály erkölceinek valóságos öre. Ennek javulása sikereit általában biztosítja és oly példát állít, melyet hasznos volta miatt mások is hajlandók követni. A munkaadók és munkások közt nincs osztály-, csak kor- és fejlődésbeli különbség. Ennek folytán a haladottabb ipari állapotok bizonyos mérvű patriarchalizmust igen jól megtűrnek.

A kézműipart rendszeresen tanulni kell, de ily szervezet mellett valóban lehet is. A kézműiparos vállalkozásának határai vannak; az nagyobb nem lehet, mint a mennyit észszerűen egy háznépség ellátni és a mester vezetni képes. Az ipari tevékenység úgy jelentkezik, mint egy közszolgálat, mely mellett a termelő, ennek alkalmazottai, a fogyasztók és az egyéb társadalmi és politikai közösségek jól járnak vele. A termelés és fogyasztás mennyisége fődik egymást. Válságok léhát nem keletkezhetnek. A haladás e mellett persze nem igen gyors, de – egyes megszakításoktól eltekintve – folytonos.

A kézműipar a városokban nő nagyra, de a városok is fejlődnek hatása alatt. A városi élet természetesen a művelt társadalom emelkedését is maga után vont, mert a nagyobb biztonságnak örvendő s kellemesebb tartózkodással kinákozó városokba telepedtek le a tudomány és a közművelődés egyéb képviselői is. Ennek folytán az ipar és tudomány, később a művészet is a kölcsönhatás viszonyába lépnek egymással és a természettudományok fejlődésével az ember mind több természeti erőt hajt gazdaságának szolgálatába. Javul az egyes önálló iparágak technikája, a mi megint a tudományra hat vissza, mert az ipar mind tökéletesebb műszerekkel látja el azt. Így azután a fejlődő ipar az egész nemzetgazdasági haladás egyik főfeltételévé válik. Kihat a nyerstermelésre és a kereskedelemre, melyek anyagait és szolgálatait igénybe veszi; de azoknak viszont tökéletesbülő szerszámokat, gépeken, eljárásokat s közlekedési eszközöket és módokat nyújt. Mindez persze még fokozódik a mozgó erővel hajtott gépek álta-

lánosb alkalmazásának beálltával. A kézműiparból eleinte a gépek nélkül, de technikai munkafelosztással dolgozó manufaktúra keletkezik, melylyel párhuzamosan a háziipar központi vezetéssel való ellátása útján létrejött nagyobb vállalatok alakulnak ki.

A mint a gépek lépnek a szerszámok helyébe, az ipar folyton öregbedő részének képe azonnal megváltozik. Az ipar fejlődése belép a nagyipar korszakába. Az osztálykülönbségek ennél azonnal jelentkeznek, mert a munkás és a munkaadó más és más osztályhoz tartozik. A nagyobb vállalatok elnyomják a kisebbeket, míg végre maguk is kénytelenek a mammt vállalatoknak átengedni a tért. Megszületik az újabkori szociális kérdés, mert a személyi túlsúly jellegével bíró kézműipar helyébe a személytelen nagyipari vállalkozás, a kapitalizmus lép. Erről más előadó fogja Önöket tájékoztatni; én csak a kép teljessége kedvéért utaltam reá. A nagy, a kézműves és a háziipar versenye igen fontos és becses tanulságokkal szolgál. Az egyes gyengébb iparnemek rövidebbet húzhatnak e versenyben, de az ipar maga hatalmasan megnő mindenütt, a hol annak előfeltételei vannak.

Ezzel társadalmi és politikai jelentősége is egyre fokozódik. Az iparosztály folyton gyarapszik és foglalkozásának hatása alatt képződött jellege által mindnagyobb befolyást gyakorol az összes többi osztályokra is. Az ipar bizonyos szabad mozgást okvetlenül megkíván, a mely azután a gazdasági, később pedig a társadalmi és politikai szabadságnak is úttörőjévé válik. A nélkülözhetetlen ipari szervezkedés társadalmi fegyelmezettséget létesít. Az ipar egyik lételeme az eljárás folytonos javításában, áll, mert a csakhamar keletkező versenyben, ha az némileg korlátolt is, csupán amazzal lehet boldogulni s így a haladás szelleme a hasonló irányú kereskedelemmel együtt átalakítja az egész – korábban maradi – társadalmat. Szelleme a mozgékony és az egyenlőségre való törekvés, mely a demokratikus politikai irányzat kifejlesztésére szolgál s az arisztokratikus földműveléssel szemben a társadalmi különbségek elsímítását mozdítja elő.

A megizmosodott iparral bíró nemzetgazdaságban a magán- és állami jövedelmekre szabály szerint biztosabban lehet számítani, mint ott, a hol főleg földművelést folytatnak. Lehetővé válik, hogy annak révén a társadalom mindenféle

munkaereje kellően használtassék föl, mert mindenki alkalmazásának tágabb tere kínálkozik. Annak segélyével tehát magasabb gazdasági és társadalmi műveltség honosítható meg ott is, a hol azt a természet mostohasága egyébként kizárná.

A magában üzött mezőgazdaság századokig mozdulatlanul állott egy helyben, az ipar mellett pedig az rögtön lendületet nyert. De a nagyobb méretű ipar nem a közönséges, hanem a fényűzéshez szükséges iparcikkek termelésével kezdődik, melyek fogyasztói fizetőképesebbek voltak. Az iparos lakosság a nyersterményeknek közeli jó piacot biztosít s így a termőterületi, valamint – a háztelkek árának emelkedése folytán – a városi földjáradék is az ipar befolyása alatt növekszik. A tőke jobban szaporodik, a munka tisztelbé válik az ipar hatása alatt. Az életrend az ipari fejlődés következtében folyton finomabbá lesz s a javak úgyszólván tömörebb élvezetét biztosítja, a mi a polgárok növekvő függetlenségi hajlama folytán és a javuló közbiztonság mellett fokozott erőfeszítésre ösztönzi azokat. Az ipari termékek mindig olcsóbbakká levén, ugyanazon jövedelemmel több szükségletet lehet kielégíteni, a mi már magában is emelni alkalmas a közjólétet. Az emberek egymásra utaltságával együtt azok szolidaritását öregbíti és az értelmiség fokozása útján általa az emberek látóköre is folyton szélesbül.

De különösen a nagy iparnak kétségkívül vannak bizonyos figyelmen kívül nem hagyható hátrányai is. Az általa nagyban gyarapított tőke emelkedő befolyása önzésre vezet és a kíméletlenséget honosítja meg. Az osztályok közt éles ellentétek fejlődnek ki. Tágítja a gazdag és szegény közötti űrt. Még az üdvöseknek bizonyult régi társadalmi kötelekeket is fölbontja vagy legalább meglazítja. A nagy ipar a családi életre is zavarólag, sőt bomlasztólag hat. A vidék lakossága a városokba özönlik s ott nemcsak a munkásnépséget, de a proletárságot is föl duzzasztja. Itt a közegészségi viszonyok is kedvezőtlenül alakulnak, a mi esetleg a lakosság életerejét is megtámadja, így azután mindenféle konvulziók keletkeznek a társadalomban, melynek békés haladását azok nagyban veszélyeztetik. A később előadandó helyes társadalmi politika rendeltetése e bajokat meggyógyítani, vagy legalább tetemesen enyhíteni. Ennek előbb vagy utóbb való bekövetkezete azonban várható. Erről a történet tanulságai biztosítanak bennünket. De ha az

csakugyan bekövetkezik, akkor a nyomában járó hátrányok az ipari fejlődés óriási előnyei mellett eltörpülnek.

A termelésnek harmadik főága a kereskedelem. Hatása a gazdasági, társadalmi és politikai életre nem kisebb, mint az eddig felsoroltaké, de jellege határozottan más, mint az iparé. A kereskedelem később fejlődött ki, mint a nyesterelés, de elemei már az ipar alakulásával egyidőben mutatkoztak és az hamarabb öltött nagyobb mérveket, mint emez. Teljesen kifejlődöttnek a kereskedelem akkor tekinthető, midőn akadnak olyanok, a kik nem azért vásárolnak, hogy szükségleteiket fedezzék, hanem, hogy a vásárolt árukat hivatásszerűen eladják. Mint külön termelési ág nem az egyes törzsek tagjainak cseréiből, hanem a különféle törzsek és népségek közt végbement csereüzletekből fejlődik ki. Ennek oka az, hogy a kicserélhető áruk különbségei itt nagyobbak s maguk e cserék is nehezebben mentek végbe; azoknál több óvatosságra volt szükség, a mi a képességeket és a kereskedelmi technikát is jobban fejleszti. Eleinte voltaképp rabjohadjáratok alakjában jelentkeztek. Azután törzsfőnökök és fejedelmek folytatták, mert azok érdekeiket meg is tudták védelmezni. Végre a magánosok a kölcsönös védelem miatt tevé- és hajókaravánokat állítottak össze. Az ily karavánok megérkezési pontjain «vásárhelyek», majd városok keletkeztek.

Az előbb mondottakból érthető, hogy tárgyai legelőször fényűzési cikkek, fűszerek és rabszolgák voltak. Midőn egyes népeknél kereskedő osztály is alakult, az idegen primitív népekkel már nem hadakoztak, hanem a Herodotos által főlhozott példa szerint hallgatag kereskedelmet folytattak. Ez a görög történetíró azt írja, hogy a karthágóiak a lybiai népfajokkal voltak ilyen üzleti összeköttetésben. Hajóikkal a Eöldközi tenger partjaira megérkezvén, kirakták oda följánlott áruikat, melyek ottlétét füstoszloppal jelezték, minek megtörténte után hajóikra visszatértek. Az ezután odavonult bennlakók az ily csomó áruk mellé tették le az árként szereplő aranyat s ők is visszahúzódtak. A karthágóiak vagy elegendőnek találták ezt az árt, akkor az aranyat magukhoz vévén, tovább vitorláztak, vagy pedig azt keveselvén, a hajókra újból visszamentek és pedig többször is, míg csak a bennszülöttek elég aranyat nem ajánlottak föl nekik. Egy különös alakjára találtak a figyelmes utazók a törzsközi csereforgalomnak

Ceylon szigetén is. Ott a singhaliak és a tamilok haladottabb, a weddák pedig igen elmaradott népfajnak mondatnak. Ez utóbbiak sem iparral, sem kereskedelemmel nem foglalkoznak s a vadászathoz és más őstermelési dolgaikhoz szükséges eszközöket is az előbbiektől kénytelenek beszerezni. De vad termésetük nem engedi, hogy azokkal érintkezzenek, hanem éjjel keresik föl a singhaliak és tamilok házait, melyek falaira a fejszének, vagy nyílvégnek alakját valahogy fölrajzolják, vagy agyagból kigyúrva fölfüggesztik s mellé, mint árt, szárított húst, vagy más nyers termékeket tesznek. Ezt a megrendelést végre nem hajtani nagyon veszedelmes, mert a weddák tréfát nem ismernek s valamiképp azért megboszulhatják magukat.

A kereskedelemnek a phoenicziaiak voltak első öntudatos képviselői és oktatói. Jóval a klasszikus korszak ideje előtt bekalandozták az akkor ismert egész világ tengerpartjait és sok helyen gyarmatokat létesítettek. Tehát mint gyarmatosítók is mesterei voltak épen a gyarmatok révén fejlődött görögöknek is. A legrégebbi görögnyelvű emlékek úgy beszélnek a phoenicziaiakról, mint általában kereskedőkről, miként nálunk például a görög név jelezte az ő foglalkozásukat.

A rómaiak oktatói viszont e téren a görögök. Róma nem volt e részben elég tanulékony és kevésbe múlt, hogy a phoenicziaiak legfőbb gyarmata, Karthágó, nem kerekedett ennek folytán föléje. De a fejlődésének tetőpontjára jutott római világirodalomban nagy tere volt a kereskedelemnek. Mindazonáltal olyan kereskedelmi tevékenységet, mint Korinthos, Athene, vagy Rhodus, Róma nem fejtett ki soha.

Az ó- és újkor közt a kapcsolatnak létesítése az olaszoknak volt főntartva. Ők a rómaiak óriási hagyatékából ez irányban sokat sajátítottak el és mentettek meg. Hogy mi volt Velence, Genua, azt tudjuk mindnyájan. A legújabb korban e szakban a kis Németalföld játszotta ugyanazt a szerepet és lett főleg Angliának tanító-mestere a hajózásban és kereskedelemben. A hajózás haladtával a fölfedezett újvilági részek-től az Európát elválasztó Óceánok az érintkezésnek nem akadályai voltak, hanem összekötő kapcsai. Később a gőzhajózás széleskörű fölkarolása után a világforgalom már a tengeri nagy hajóforgalmat jelenti. Ez a kereskedelem ily nagygyá úgy fejlődött, hogy az államhatalom segítségére sietett. A Tудо-

rok és Cromwell öntudatos közkereskedelmi és nemzeti iparpolitikája nélkül Anglia, a kolbertismus nélkül Franciaország soha sem jutottak volna oda, a hol ma vannak. Abban, hogy Németországban a külkereskedelemnek mesés föllendülése politikai egységének kezdetével és az államhatalomnak a gazdasági érdekek iránti odaadásával összesik, nincs esetlegesség. A történet tanulsága szól ebből is, mert hiszen az új kor elején a mint egyes nagy államok erőteljesen és öntudatosan karolják föl az illető nemzetgazdaságok érdekeit, sem az olasz, sem a flandriai városok, sem a szabad német Hansa nem boldogulnak többé. Hogy Hollandia is hasonló sorsra nem jutott, azt fekvésén kívül annak köszönheti, hogy a külkereskedelmi érdekei fölött kötelességtudó fejedelmei s mindhalálig hű és hazafias államférfiai örködtek.

Belkereskedelme azonban mégis minden nemzetnek sokkal fontosabb, mint külforgalma. Az már kevésbé igényli az állami támogatást, mint a renddel párosult szabadságot. A középkori megkötések, egyoldalú kiváltságok, a mérték bizonytalansága, a pénzrontás nagyban akadályozták fejlődését. Ez akkor indult meg, midőn az alkotmányos élet mozgásának szabadságát többé nem nyugózték le. Kifejlődvén, nagy méretben mozdította elő a termelést és fogyasztást. Produktivitását sokáig nemcsak az ó-korban, hanem számtalan helyen egész napjainkig is kétségbe vonták. Pedig hát ahhoz kétség alig fér. Hiszen mit használ a gabona az éhező népnek, ha az nincs keze ügyében. Attól a széntől, mely tőlünk száz és száz kilométernyire fekszik, meg is fagyhatunk. A kereskedelem a kultúrának úttörője, az idegen viszonyoknak és a nyelveknek megismertetője. Munkája inkább értelmi, mint testi munka. A kereskedő fölvilágosodott, elfogulatlan, élesen figyelő és látó. Mindig a mások szükségleteivel foglalkozván, ismeri a társadalmat és a gazdálkodást. Nem arisztokrata, mert foglalkozásánál fogva a közönségtől függ, de értelmes munkássága folytán nem is egészen demokrata. Különös jelleggel bíró osztály áll a kereskedelem mögött, melynek sok előnye mellett, némely hátrányos tulajdonságai vannak, ha sajátosságai túlzásba mennek át.

Az a tulajdonsága, hogy a békét kedveli, sokszor férfiatlan, jellemtelen opportunizmusra vezet; nemzetközi hajlamai, melyeknél fogva a kereskedelmi intézmények és jog mindig

egyöntetűbb lesz világszerte, nem csupán a fönntartásra nem érdemes, hanem gyakran a becses nemzeti jellemvonásoknak elhomályosítását is előmozdítja. Vallási türelme közönyt; szokásainak szelidsége és simasága erköcstelenség; folytonos számítása pénzimádás; a valóság és vagyoni erő szem előtt tartása az eszményiség elsovadásává; s a magánéletet széppé, kellemessé tenni igyekvő akarata az egyéni jólétet mindenek fölő helyező önösségé fajulhat.

Nemcsak a bel- és külkereskedelem képezik annak válfajait, hanem az aktív, passzív, a közvetítő, a nagy- és kiskereskedelem is, melyekről még egy-egy rövid megjegyzést kívánok tenni. Az aktív kereskedelem alatt ma nem azt értjük, mint aminőnek a merkantilisták fogták föl. Ők a kedvező külkereskedelmi mérleggel bírót tartották annak, jelenleg pedig azt mondjuk valamely nemzet aktív kereskedelmének, ha annak fiai maguk folytatják benn és künn egyaránt. Különben pedig a kereskedelem passzív, melynek útján külföldiek veszik a forgalom nagy részének hasznát. Ez vagy valamely más nemzet aktív kereskedelme, vagy a közvetítő kereskedelem által történik. Az utóbbi abban áll, hogy két idegen nemzet forgalmát bonyolítják le egy harmadik nemzet kereskedői és ebből busás hasznuk van, melynek révén nemzetük is rendkívüli módon gyarapszik. A nagy kereskedelem az, mely a fogyasztóval nem érintkezik, hanem csak a termelővel és a fogyasztást kiszolgálni hivatott kiskereskedővel. Nem túltengése ez a kereskedői közvetítésnek, hanem a magasb fejlődésű forgalmak körében érvényesülő természetes munkafölosztás, illetve a teendők szükséges specializálása. Hogy ez mennyire elkerülhetetlen, arról mindenki meggyőződhetik, ha a nagy árúforgalmat közelebről megtekinti. A kereskedelem és általában a forgalom két nagy, sőt óriási specializálódásra adott módot és alkalmat. Ezek egyike az érték, a pénz- és hitelforgalom, másika a közlekedés kifejlődése.

Hogy egy ily szemleszerű és bevezetés jellegével, bíró, igen rövid sorozatú előadások keretében még oly kevésé tuzetesen sem foglalkozhatom ezekkel, mint a három főtermelési ággal, azt úgy gondolom, belátja mindenki. Maga a pénz elmélete igénybe vehetné a nekem fönntartott három órát. Nem szólhatok tehát sem arról, sem a valuta-ügyről, sem a bank- és biztosítási-ügyről. Hallgatással kell mellőznöm azt

az egész nagy anyagot, mely főleg a termelésnek és fogyasztásnak aránytalanságából keletkezni szokott válságokra vonatkozik. Csak a közlekedés-ügyről akarok egy perczig tartó néhány rövid, de az egésznek jellegét kiemelni hivatott megjegyzést tenni.

A közlekedés, mint intézmény, a kereskedelem köréből vált ki; ámbár a közlekedés elemei már a kereskedelem önállósulása előtt is megvoltak. Hiszen annak a rendeltetése személyeket, dolgokat és híreket szállítani. Ez pedig a legkezdetlegesebb állapotok mellett is megtörtént mindig és megtörténik ma is. Alkotó elemei az út, a szállító eszköz és a vonó erő. Mind a hármat megtaláljuk az összes, már is nagy-szerű rendszerré alakult közlekedési intézményekben, meg a közúti, a vaspályái, a hajózási, a postai, távíró és távbeszélői közlekedésben. A közlekedés szédítő gyorsasággal javult és igazán tökélyesbült az utolsó száz év alatt, melyet méltán új, a legújabb korszaknak kell neveznünk, mert a közlekedés átalakító hatása mindenre kiterjedvén, annak jelzett lendülete valósággal epochális. Az általános strike tervezői szerint ez azért vezethetne katasztrófára, mert a közlekedést állítaná meg. Erre is irányul minden törekvésük. De mivel a gyors, pontos, tömeges és olcsó közlekedés nélkül a mai társadalom egy hétig sem lehet el, megakasztói ennek boszúja folytán ugyan rosszul járhatnának. A közlekedésnek minden nagyobb zavarából kitűnt, hogy annak mennyire közjellege van. Érthető ennél fogva, hogy azzal most már nemcsak az egyeseknek, vagy érdekelt osztályoknak, hanem a közhatalomnak is minden irányban teljes odaadással törődnie kell. Széchenyi azt mondta, hogy a jó közlekedés már igen magas fejlettségről tesz tanúságot, de azt kitűnő közlekedés nélkül nem is lehet >megvalósítani soha.

A közlekedési föladatok így válnak nagy nemzeti problémákká, melyek helyes megoldásától világhatalmat kezelő nemzetek léte, vagy nemléte függ. Példa rá Angolország. Íme a gazdasági kérdések mily elválaszthatlan összefüggésben vannak az egész nemzeti étellel. Lépten-nyomon találkozunk ezzel a jelenséggel. Érthető ennél fogva, hogy oly részei is a gazdasági életnek, melyek a nemzet egész valójára kiható befolyást gyakorolnak, mint a közlekedési politika és vele együtt a vám- és gyarmatpolitika, de tovább kell menni, a

népesedési politika is és a mindenek fölött említendő társadalmi politika helyesen másként nem intézhető, mint a nemzet egészének közérdekei szempontjából. A közlekedési politikát ez okból természetesen a nemzeti akaratnak kell intézni, mely egyes országokban már a társadalom által nyilvánítva oly erőteljesen jut kifejezésre, hogy abba az államhatalomnak közvetlenül nem kell avatkozni. De a közlekedési intézmények egy része még itt sem lehet más, mint közvállalat. Ilyen közvállalat világszerte a posta, legnagyobb részt a távírda és a távbeszélő is. A vasutak igen művelt és gazdaságilag haladott, főleg kontinentális fekvésű országokban szintén közvetlenül az állam által kezelt közvállalatot képeznek. Azonban nem kell hinni, hogy a magánvasutaknak, azért, mert társulatok építik és kezelik, közvállalati jellege elvész. Hiszen azok engedélyezése, ennél mindenféle közszempontok szem előtt tartása végett biztosítékok kikötése és végül az igen hatályos, a részletekig menő ellenőrzés, például a kötelező vasúti üzletszabályzat fölállítása és végrehajtásának felügyelete arra való, hogy a vaspályák mindenütt a vállalat jogosult magánérdekei mellett a közérdekeket is kénytelenek legyenek szolgálni. Az államvaspályák rendeltetése sem az, hogy minden vasúti forgalmat magukhoz ragadjanak, hanem, hogy a közérdek érvényesülését föltétlenül biztosítsák a netán hatalmas és egyedül felügyeleti rendszabályokkal nem ellensúlyozható vállalati külön érdekekkel szemben. A közúti és hajózási forgalomnál ezt a versenynek kell elvégezni. Az utat itt a közönség számára a hatóságok, vagy az állam építik, vagy például a folyókat, csak javítják és mint szabad jószágokat mindenki rendelkezésére bocsátják. Némely vízi-utak, mint a tenger, már eredetileg és a polgárosultság legmagasb fokán is saját természetöknél fogva szabad jószágot képeznek, mert hiszen nagyobb mértékben vannak meg, mint az irántuk mutatkozó szükség és kereslet. De a járó műveket és a mozgató, vagy vonó erőt az egyes közlekedő feleknek kell szolgáltatni.

A közlekedési politika az összes közlekedési intézmények kölcsönös és szerves támogatásának előmozdítására kell, hogy irányuljon, de ebbeli törekvéseinél is a nemzeti szempont legyen a fő mindig. Íme, ismét előttünk van igazolása annak, hogy miért tartom én is a társadalom együttes gazdálkodása

lényegét a nemzetgazdaság, az erre vonatkozó tudományt pedig a nemzetgazdaságtan műszó által a leghelyesebben, legtalálóbban megjelöltnek. E részben nem volna szabad a csapongó divatoknak, vagy egyes írók szeszélyeinek engedni. En, ha ósdiinak tűnöm is föl, megmaradok a régi, nálunk a tanszékek megjelöléseinél is használt legjobb kifejezés mellett.

És most végül e tudomány lényegének tömör ismertetésével és fejlődése igen rövid, de lehetőleg éles vázolásával akarom jelen előadásaimat bezárni. Nemzetgazdaságtan a dolog természete szerint nem létezhetett előbb, mintsem legalább egyes nemzetek teljes öntudathoz jutottak. Nemzetgazdasági ismeret volt bőven azelőtt is. Hiszen a nemzeti élet és a gazdaságok elemei is igen korán jelentkeztek. A vallásos könyvekben, egyes költőknél és történetíróknál található gazdasági utalásokat, adatokat, leírásokat, sőt a gazdasági rendelkezéseket azonban nagyon gyermekes a tudomány őskori alakjának elfogadni. Sőt midőn a bölcsészek a társadalmi élet egyes főbb megnyilatkozásaira vonatkozó idegen gondolatokkal, vagy akár saját eszméikkel foglalkoznak is, az lehet érdekes, de szintén nem jelzi e tudomány kezdetét. Ha jogi írók, vagy törvényhozók, sőt a magángazdasági, például a földművelési műszaknak – technikának – magyarázóik egy-egy nemzetgazdasági jellegű megjegyzést tesznek, vagy némely fontos nemzetgazdasági intézményeket helyesen fognak is föl, az szintén figyelemre méltó tünet, de távolról sem nemzetgazdaságtani töredék, vagy adalék, melyből az egész megalakítható lenne. Valamelyes nemzetgazdaságtannak létezéséről csak abban a korban szólhatni, melyben akár a kormányok és törvényhozók, akár a közönség és írók már törődnek nem az egyesek, hanem a nemzetnek jólétével is és azzal a kérdéssel komolyan foglalkoznak, hogy mi ennek alapja, mi a természete, mik a kívánalmak és ezeknél fogva előmozdításának következményei? Midőn Sully, IV. Henrik francia király befolyásos minisztere, proklamálja, hogy «le labourage et le pâturage sont le des mamelles de l'état» (a földművelés és az állattenyésztés két emlője az államnak), akkor ugyan téves, de valóságos és teljesen nemzetgazdasági gondolatot fejez ki. Ennek szintén téves ellentéte a merkantilistáknak a XVI-ik századtól a XVIII-ik századig uralkodó

jelszava, hogy a pénz kisebb vagy nagyobb mennyisége valamely országban határozza meg, hogy az illető nemzet szegény-e vagy gazdag. A XVIII-ik század közepe táján ennek visszahatásaként megjelent újból a Sully-féle fölfogás a fiziokraták nemzetgazdasági rendszerében, mely a termelés három tényezője, a természet, a munka és a tőke körül ismét csak az elsőnek (a fűzisznek, a természetnek) tulajdonít igazi termelő erőt s produktívnak csak a nyers termelést ismeri el. A nemzetgazdaságtan alakulásának vajjódásait előzték meg e rendszerek. Az idők méhében előbb csak annak termékenyíthető sejtjei voltak meg. Azokat a megvalósult nemzeti eszme volt hivatva megtermékenyíteni. Mikor ez valóban megtörtént, akkor a nemzetgazdasági ismereteknek elemei már bőven, részben jól földolgozva és egyre halmozódva megvoltak. Együtt volt e tudomány legtöbb nyers anyaga és pedig nem is minden előkészítettség nélkül. Csak az építésznek kellett jönni, hogy azok tervét megcsinálja és az össze való alkotó részekből egybeállítsa a nemzetgazdaságtan imponáló épületét. Ez az építész a skót bölcsész, Smith Ádám volt.

Nem fejtegethetem sem az ő rendszerét, sem annak napjainkig való kialakulását. Nem beszélhetek a szocializmus lényegéről és irodalmáról s annak a nemzetgazdaságtanra gyakorolt befolyásáról sem. Úgy tudom, hogy erről illetékes férfiútól fognak Önök behatóbb fejtegetéseket hallani.

Nekem csupán e tudomány lényegéről és jelentőségéről kell még egy pár szót mondanom. A nemzetgazdaságtan az a társadalmi tudomány, mely a nemzetek gazdálkodásának törvényeit a gazdasági jelenségekből állapítja meg s azokat rendszerbe foglalja. Röviden, az a nemzetek gazdasági életének bölcselete, mely valóságos tudomány, mert arra a kérdésre ad feleletet, hogy ezen a téren mi van? Tehát nem a nemzetek anyagi boldogulásának receptje-gyűjteménye. Célja nem az, hogy a gyakorlatban rögtön alkalmazható utasításokat, hanem legfőljebb következtetésszerű útmutatásokat adjon; de ez is csak másodsorban föladata. Elsősorban rendeltetése, hogy oly gyakorlati embereket neveljen, a kik a nemzet gazdasági életének óriási tömkelegében, helyesebben annak összes életfunkcióinál, a gazdasági jelenségek megszámlálhatatlan kombinációi közt is föltalálják magukat. Oly

társadalmi műveltséget kell adnia szélesb körökben, mely magasb fokain a vezetésre, de általában a kuruzslók befolyásával szemben való ellenállásra képesít. E tudomány a társadalomnak igazi élettudománya, melynek haszna minden irányban kiszámíthatatlan. Szabad-e, hogy ez a számtalan érthetlennel látszó bonyodalomba mélyen bevilágító szövének, a nép tanítói s azok oktatói és nevelői előtt ismeretlen dolog maradjon?

A KAPITALIZMUS JELLEGE, ELŐNYEI, KINÖVÉSEI.

Előadta: FÖLDES BÉLA DR.

I.

Megvallom, úgy érzem magamat, mint valaki a kivel váltót iratnak alá, a melynek honorálása nagy nehézségekkel fog járni, mert a rendelkezésemre álló idő oly rövid, hogy a programmon levő nagy témát részletesen, behatóan tárgyalni és bemutatni, alig lehetséges. En ebből azonban legalább arra nézve veszek magamnak bátorságot, hogy minden bevezetés nélkül, egyenesen a tárgyra, in medias res térjek, a melyet a szociális kurzus szervező-bizottsága akként írt körül: «*A kapitalizmus jellege, előnyei, kinövéssei*».

A mi a kapitalizmus fogalmát illeti, azt nem olyan könnyű meghatározni s tényleg látjuk is, hogy a meghatározás tekintetében jelentékeny eltérések léteznek. Én eltekintek a szociálista irodalom fogalom-meghatározásától s azt a fogalmát adom, a mely a tudomány igényeinek és álláspontjának minden tekintetben megfelel. A kapitalizmus alatt azt a gazdasági állapotot értem, a mely az utolsó két század gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődése következtében kialakult és a melynek jellegét akképen lehet meghatározni, hogy ebben a gazdasági rendszerben a tőke az, a mely a főszerepet viszi; hogy a tőke az, a melytől függ az egész termelési rendszernek a szervezése. Az alatt, hogy a kapitalizmus mellett a többi tényező szerepe az, a mely befolyást gyakorol az egész rendszerre, az értem, hogy a természetes dolgok fejlődése következtében úgy van berendezve, hogy az elsősorban a tőke érdekeinek feleljen meg, ellenben a többi termelési tényezők, különösen a munka érdekei, létfeltételei el vannak hanyagolva. A mint ez a rendszer kialakul, ennek sajátossága abban van – nem lehet azt rövidebben és határozottabban megjelölni – hogy

ilyen termelési állapot, organizáció mellett, a melyet élünk s a mely a XIX. század második felében alakult ki, a tőke élet-törvénye az, a mely a termelésre nézve irányadó.

Az ellentét mutatja legjobban azt, hogy mi az, a mi a kapitalisztikus rendszer sajátosságát jellemzi.

Ha visszamegyünk a középkorba, azaz azon időre, a melyet gazdaságilag középkornak szoktunk nevezni, arra a tapasztalatra jutunk, hogy a termelési eszközöknek, a melyeknek legkiválóbbika a tőke, működése sok tekintetben korlátozva volt részint testületek, társulatok, részint törvényes intézkedések által. Annak a tőkének, mely a XIV–XV. században létezett, törvényei tulajdonképpen ugyanazok voltak, mint a XIX–XX. században; azonban nem engedték meg, hogy az saját természetének megfelelőleg szabadon fejlődjék, működ-jék, érvényesüljön és bizonyos tekintetben garázdálkod-jék, hanem a társadalom és annak hivatott közegei állapí-tották meg, hogy milyen keretben szabad a tőkének érvé-nyesülnie.

A tőke, vagy a termelés terén tőkeként jelentkező gaz-dasági erők természetesen léteztek minden időben. Voltak munkás emberek, a kiknek, mint a sors kegyeltjeinek, avagy munkásságuk következtében sokkal nagyobb gazdasági java-kat, jószágokat, a vagyonnak jóval nagyobb tömegét sikerült összehordaniuk, mint a mennyi más embernek jutott osztály-részeül. Ebben a vagyonban természetesen meg van a törek-vés az érvényesülésre, érvényesülni tud a fogyasztás terén, de tud és akar a termelés útján is. Ez a törekvés, ezen élettörek-vés tehát inhaerens, bennrejlő volt a tőke természetében, a mely éppúgy vezette *Fuggert*, mint *Thurzót*, Északmagyar-országon, szóval mindenkinek a törekvése ide irányult, de a társadalom ennek határt szabott, a midőn meghatározta, hogy pl. ki lehet mester, hány munkás s miképpen alkalmazható stb. Az a Fugger, Bárdi, Perozzi stb. akármilyen óriási vagyona volt, csupán a társadalom által szabott eme határon belül tudta azt érvényesíteni s ha ezzel nem akart megelégedni, voltak azon korszaknak más érvényesülési módjai is, a melyek – fájdalom – ma is léteznek: pl. a politika terén, a hol legjobban tudták fruktifikálni azt, mint pl. a német császárválasztások alkalmával; a termelés terén azonban nem tudott érvényesülni.

Már most a gazdasági fejlődés következtében – mint látni fogjuk – a természettudományok, a társadalom haladása, a szükségletek szaporodása magával hozta azt, hogy a termelési berendezésnél a termelési költség lett az irányadó. Addig, míg a piacok korlátoltak voltak, míg a kassai iparosnak rendes körülmények között, vásár idejétől eltekintve, semmiféle idegen iparos verseiét nem támaszthatott, valóságos monopóliumot élveztek azok az iparosok, a kik ott letelepedtek. Annak viszont az volt a következménye, hogy azideig, a meddig a termelőre nézve a piac biztosítva volt, a termelési költség tulajdonképpen alárendelt szerepet játszott. Az iparos jól tudta, hogy ennyi meg ennyi fogyasztót elégít ki, ezek kénytelenek az iparczikket tőle megvenni s ha a termelési költség emelkedik, az iparczikk ára lesz drágább, a mely nagyobb árt a fogyasztó kénytelen megadni. A termelő tehát bizonyos egyedárusággal rendelkezik s ez a körülmény – legalább a czéhrendszer és kisipar egészséges állapota mellett – azt is előmozdította, hogy a fogyasztókat jól elégítsék ki, mert a termelési költség folytonos csökkenése természetesen azt is eredményezheti, hogy olcsón, de rosszul dolgoznak, a mi, fájdalom, igen gyakran tapasztalható. Az iparos nem volt kénytelen az olcsóságra pályázni, hanem arra törekedett, hogy megfelelő munkát létesítsen, mint cipész, lakatos, egy szóval mindenki a saját tevékenységi körében és ő a piacnak monopolizálása következtében föl volt szabadítva azon nyűg alól, hogy folytonosan azt vizsgálja, mi módon lehet olcsóbban termelni? Beállott azonban olyan világtörténeti átalakulás, mely részint Amerika fölfedezésével, részint egyéb jelenségekkel függ össze, röviden kifejezve bekövetkezett a piac kiterjesztése, a lokális, helyi piac megszűnése. Minden piacon konkurálhatott mindenki többé-kevésbé, a mi a czéhszabályok enyhítése következtében állott be s a gazdasági szabadság létesítése folytán az egész világ tulajdonképpen egy piac lett, a minek az lett a következménye, hogy egyetlen termelő sem érezhette magát teljes biztonságban, mert az a veszély állott elő, hogy pl. az az amerikai cipész az ő termelvényeivel, iparczikkeivel leveri a magyar cipészt, ha az a versenyt kiállani nem képes. Ezzel a veszedelemmel szemben a termelőnek más fegyvere nem volt, mint az, hogy a termelési költségeket derűre-borúra le akarja szállítani s itt

veszi kezdetét az a beteges hajsza, mely azt hangoztatta, hogy olcsón kell termelni, mert a termelő másképp nem érzi magát biztonságban. Ha az iparos arra törekszik, hogy a lehető legolcsóbban termeljen, ha abban a tudatban van, hogy a termelési költségeket nem lehet tovább leszállítani, jöhet amerikai, angol, francia vagy bármilyen iparos, czélt nem fog érni, tudatában lévén a mi iparosunk, hogy a versenyt képes kiállani. Előáll tehát az a helyzet, hogy a termelőnek mindenképen a termelési költségek leszállítására kell törekednie.

Fölmerül most az a kérdés, hogy lehet a termelési költségeket leszállítani? Ez különböző módon érhető el, legfontosabb azonban a termelési eszközöknek, a termelési szervezetnek átalakítása. Ebben a törekvésben, a mely a XVII–XVIII. században érvényesül, segítségére jön a tőkének, a mely elsősorban van hivatva ezt a tökéletesebb szervezést és a termelési költségek leszállítását előmozdítani, a teljes munkamegosztás, a gépek alkalmazása, nyersanyagok nagyban való bevásárlása, a miket természetesen csak a nagytőkés képes megtenni. Mindez eszköz arra, hogy a termelési költség jelentékenyen leszállíttassék; a nagyban való bevásárlás, a vállalatoknak nagyobb terjedelmű berendezése, a mi az úgynevezett általános költségek csökkentéséhez vezet – mert hisz, ha a vállalat nagyobbodik, ez a körülmény egyéb tényezők (helyiség stb.) hasonló nagyobbodását nem vonja maga után: mindezek következtében valamennyi darab árura a termelési költségeknek kisebb része esik. A termelési költségeknek ezen mint egy természetszerű proceszusa, a mely azok leszállítását vonja maga után, találkozik egy más mozgalommal, a mely végeredményképen azt idézte elő, hogy ilyen berendezésű gazdaságot, termelést csakis a tőke segítségével lehet keresztülvinni. Itt találkozunk elsősorban azzal az iránynyal, a melyet a nemzetgazdaságtan, szociológia *individualizmusnak* nevez.

Az individualizmus, a mely alatt általánosságban véve azon irány értendő, mely az egyén érvényesülésének előmozdítását szolgálja, mindenesedre egyike tényezője volt a tőkeuralom nagyra való kiterjedésének. Röviden, a középkorban az egyén érvényesülhetése nem volt kihatóságos; ott az egyén gazdálkodása, gondolkodása, gazdasági tevékenysége többé-kevésbé le volt nyűgözve, egyáltalában nem volt szabad. Az

említett új törekvést körülbelül attól az időtől kezdve számítjuk, a mikor *Luther* a közönség kezébe adta az ő bibliafordítását. Mihelyt a vallás azt mondja az embernek: «Te magad lehetsz bírálója azoknak a tételeknek, a melyeket a vallás tanít: kifejlődik a vallás-, gondolatszabadság, kritikai szellem, a mikor az ember úgy érzi magát, mint szuverén, független, teljes szabadságában érvényesülő egyén. Bizonyos tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az egyén helyébe lép az Isten fogalmának, valósággal a föld istenévé válik, mihelyt erre az álláspontra helyezkedik.

Az individualizmus következménye volt az is, hogy az egyén természetesen gazdasági tekintetben is érvényesülni kívánt, szabadulni akart azon békák alól, a melyeket a középkor rakott reá a termelés, a kereskedelem korlátozása által; teljes ipari szabadságot, a kereskedelem szabad kifejlődését az államnak az egyén dolgaiba lehetőleg csekély mértékben való beavatkozását, a rendszabályozások eltörlését óhajtották. Az új iránynak az az előnye is volt, hogy egyszerű tételből indult ki, a tapasztalat igazolása szerint az egyszerű formulák tetszetősebbek s jobban kielégítik esztétikailag is az embert, mint valamely komplikált rendszer.

Ennek az individualizmusnak azután segítségére jön a nemzetgazdaságtan, a mely e tekintetben részben jó, részben azonban rossz szolgálatokat tett az emberiségnek. A nemzetgazdaságtan abban a stádiumban, a mikor az általános világnézet az individualizmus álláspontjára helyezkedik, szintén elfogadja az individualizmust, a mi viszont a tőkének nagyon kedves dolog volt, mert ez időben, (XVIII-ik században), a tőke már erősnek érzi magát és feleslegesnek tartott minden szabályozást és beavatkozást. Mert minden szervezet addig míg gyengének érzi magát, szívesen fogadja el a gyámkodást, a dédelgetést. Mihelyt azonban a szervezet annyira megerősödik, hogy saját függetlensége révén is meg tudja érdekeit védeni, akkor visszautasít minden gyámkodást, minden vezetést. Ez volt tulajdonképen a tőkének is – hogy úgy mondjam – a drámája. A míg a társadalom részéről a tőke a dédelgetésre reászorult, nem utasította azt vissza, nem hangoztatta az individualizmust és teljes szabadságot, a gazdasági tevékenység teljes szabadságát; a mikor azonban megnöttek szárnyai, erősnek érezte magát, kézzel-lábbal azon

iparkodott, hogy mindazon szabályok alól, a melyek nyűgöl, békók voltak reárákva, lehetőleg szabaduljon. Es e törekvésekben elősegítette a kapitalizmust a nemzetgazdaságtan is, a midőn azt az álláspontot foglalta el, hogy lehetőleg megszorítandó az állam beavatkozása, hogy az egyén teljesen szabadon érvényesüljön. Ezt fejezi ki a híres formula: laissez faire, laissez aller!

Mindez tehát az individualizmus erősítésére szolgált és használ a tőkének, annak a tőkének, a mely különben is erőssé vált azon átalakulás következtében, a mely ebben az időben a természettudomány terén bekövetkezett. A természettudománynak fontos szerep jut a kapitalizmus történetében, mert, hogy a termelés gazdasági tekintetben átalakítható legyen, az a gazdasági ismeretektől függ; de hogy a termelést technikailag lehessen átalakítani, az a technikai ismeretek haladásával van összefüggésben.

Nagy szellemek befolyása alatt az újkorban, különösen a XVII. és XVIII-ik században a természettudomány, különösen a mechanika (Gallilei, Newton stb.) nagy haladást tett s bekövetkezett az az időszak, a mely egészben véve 20-30 évig tartott, a mikor a termelés nagy föltalálók (Watt, Cerkwright, Crompton, Cartwright) működése folytán nagy forradalmon megy keresztül, a tömegtermelés terén, különösen a szövő-fonó iparban valóságos forradalom áll be, Ezek az új természettudományi ismeretek szolgáltatták a technikai eszközöket arra, hogy a termelést jelentékenyen ki lehessen terjeszteni, a mely tekintetben különben a gyapot behozatala is nagy szerepet játszik. A részletekbe azonban nem bocsájtkozom s csupán végeredményként konstatálhatom, hogy a természettudományok közreműködése nagyban előmozdította azt, hogy a termelést nemcsak lehet, de át is kell alakítani.

Ezek voltak előfeltételei annak, hogy beállott csakugyan az a rendszer, a mehet kapitalizmusnak nevezünk. Tehát az individualizmus, egy általános emberi eszmemozgalom, a nemzetgazdaságtan haladása és a természettudományok fejlődése: ennek a három tényezőnek segítségével vette be a kapitalizmus a termelés erős várát, a mely eddig inkább át volt engedve a munkának.

Már most a győztes kapitalizmus erősödik és mondjuk, első diadalai okozta ittasságában, nagyon sok merényletet

követ el. Olyan állapot áll be, a mely nemcsak gazdasági, hanem morális tekintetben is és nemcsak morális, hanem elsősorban fizikai szempontból is veszélyezteti a népesség fejlődését, sőt végeredményében a népesség teljes elsatnyulására vezetett volna. Nagy kulturális értékek, az emberiség fizikai, szellemi, gazdasági, erkölcsi érdekei forogtak veszélyben, mert a tőke ezeket nem tekintvén, csak gazdagodni, gyarapodni akart. Ezt lassanként észre is vették a mélyebben-gondolkodók.

Azonban a mit a kapitalizmus ellen fölhoztak, kezdetben csak egyéni panasz maradt, a melyet még a társadalmi életnek központjai sem igen honoráltak. Idővel azonban a tapasztalatok szaporodtak s végre bekövetkezett az az idő, hogy mindenki, kinek szeme és szive volt, a társadalom egészséges továbbfejlődése tekintetében a társadalmat és államot figyelmeztették azokra az állapotokra, a melyek bekövetkeztek és a vele járó nagy veszélyekre. Természetes, hogy a kapitalizmusnak voltak erős szövetségesei magában az angol parlamentben is. Angliában korán szólaltak föl egyes kiváló emberek, filantrópok és minden erejükkel követelték az úgynevezett *gyári törvények* életbeléptetését, a melyekkel különösen a gyermekeknek, fiatal személyeknek és nőknek a gyárakban való alkalmazása szabályozandó. Az első e tekintetben életbeléptetett törvényes intézkedéseknek foganatja nem igen volt s maguk a szegény szülők nyomorukban álltak útjába azok érvényesülhetésének. De végre is az a nagy fájdalom, a mi az egész társadalmon átrezgett, kifejezést nyert az 1833-iki nagy anketten, mely anckett levonta a fátyolt azon visszaélésekről, a melyeket a kapitalizmus elkövetett minden tekintetben. Ez alkalommal csak *három* irányra, körülményre kívánok rámutatni, annak megvilágítására, milyen volt a munkásoknak a helyzete, a kapitalizmus következtében *fizikai, gazdasági és erkölcsi* tekintetben.

Az 1833-ik nagy anckett mintegy protestáció, heves tiltakozás azon rendszer, jobban mondva rendszertelenség és visszaélések ellen, a melyek a kapitalizmus következtében beállottak. Orvosok, filantrópok, kiváló tagjai a felső osztályoknak egészen nyíltan bevallották, hogy ezen az utón tovább haladva az angol népesség a legnagyobb veszélyeknek van kitéve. Arra vonatkozólag, hogy fizikai tekintetben a kapita-

lizmus mennyire veszélyeztette a népesség egészségi állapotát, s hogy annak korlátlan működése következtében a népesség legszélesebb osztályai megfoszthatnak az élet fizikai feltételeitől, számos példát hoztak fel ez ankéten. Méltó panaszra adott okot, hogy gyermekeket már a harmadik-negyedik életévükben a legkedvezőtlenebb körülmények között alkalmazták különféle munkákra (16-18 óra hosszat dolgoztak nagy hőség mellett, olyan körülmények között, a melyek feltétlenül az emberi organizmusnak tönkretételét vonják maguk után). Az első törvények a munkaidőt 12 órában állapították meg s ezt nagy vívmánynak tekintették.

Az új termelési módnak hatása nemcsak fizikai tekintetben mutatkozott. A mellett, hogy a kedvezőtlen munkaviszonyok, a munkás kedvezőtlen helyzete egészségi állapotát felette veszélyeztette, veszedelemnek tette ki egyúttal a népesség morális és intellektuális állapotát is. A mi az intellektuális érdekeket illeti, nagyon természetes, hogy elhanyagolták az illető nemzedék kellő kiművelését s az eredményekre nézve az idézett ankéten a legborzasztóbb eseteket hozták fel. Igen nagy tömege a munkásoknak pl. abszolúte semmi ismerettel nem bírt, a legegyszerűbb, legprimitívebb számlási műveletek elvégzésére képtelen volt. Saját nevét nem ismerte sok egyén s a legtöbben arról sem bírtak fogalommal, hogy az embernek a társadalomban neve szokott lenni. A társadalmi viszonyokról, a társadalom berendezésének legismertebb részeiről a legcsekélyebb tudással sem bírtak. Volt sok olyan gyermek, a kinek a vallási ismeretei teljesen hiányoztak. Szinte megdöbbenő az a felhozott eset, hogy egy gyermek azon kérdésre, hogy ki volt Krisztus, ezt a feleletet adta: «Úgy emlékszem, Londonban király volt!» Egy 11 éves leány, aki ugyan iskolába járt, soha nem hallott mennyországról vagy túlvilági életről. Egy 17 éves fiú nem tudta, mennyi kettő és kettő. Voltak a kik Londonról sohasem hallottak, a királyné, Wellington, Napoleon nevét soha nem hallották. Azonban azok, kik Mózes, szent Pál, bölcs Salamon nevét soha nem hallották, a híres rablók, tolvajok történetét igen jól ismerték. Ezer és ezer gyermek nem tudta, mi a neve. Negyven, ötven éves emberek egy szót sem tudtak a bibliából és nem tudták a béröket kiszámítani. Szóval a leg-
elemibb oktatás is teljesen el volt náluk hanyagolva, a leg-

egyszerűbb ismeretek, a melyek okvetlenül szükségesek az ember boldogulásához, egészen hiányoztak.

Azt talán felesleges is mondanom, hogy morális tekintetben is a lehető legalacsonyabb színvonalon állottak, a morálról egyáltalán fogalmuk sem volt; erre vonatkozólag is a legsúlyosabb panaszok merültek fel az 1833-iki ankéten s a felhozott konkrét esetek a mellett szóltak és azt igazolták, hogy nagyon alacsony fokon állott a népesség erkölcsisége. A gyárosok háremnek tekintették a gyárakat. Egy tanú azt mondja, hogy a 14-20 éves munkásleányok háromnegyedrészre bukott, egy másik tanú pedig azt mondja, inkább óhajtáná leányát az utcán koldulni látni, mint a gyárban. Arra a kérdésre, mikor mosakodott utoljára, egy munkás azt felelte, mikor utoljára a börtönben voltam. A lakásviszonyokról is a legszönyűbb állapotok kerültek napfényre. Lakásokat találtak, melyekbe az eső beesik, se kályha, se bármely szilárd tárgy, a padlón évek óta felhalmozott piszok, a szoba sötét, egészségtelen. Műhelyeket találtak, melyekben nyáron a hőség harmincz fokkal magasabb volt, mint künn. Az emberek elájultak a hőségtől és a büztől. Találtak hálóhelyeket, melyekben egymás fölött hét sorban hét ágy volt, minden ágyban három ember aludt és a lábaknál még egy fiú. És daczára annak, hogy e térben negyven ember hált, nem volt semmi nyílás a rossz levegő eltávolítására. Ily hálóhelyeken oly rossz a levegő, hogy egy tanú borzasztónak találta, csak egy negyedórát ott tölteni, ehhez képest huszonnégyórái bányamunka – élvezet.

Gyermekek gyakran már 4-5 éves korban 14-16 órai munkára kényszerítették; szigorú büntetések, iszonyú kínzások nem tartoztak a ritkaságok közé. Egy skót gyáros egy megszökött munkást üldözvén, kényszerítette a lovával versenyt futni, mi közben folytonosan ostorral ütlegelte.

A mi a gazdasági helyzetet illeti, nagyon természetes, hogy éppen ennek a rendszernek célja az volt, hogy a termelési költségek leszállítása által lehetőleg takarékoskodjanak és olcsó termelményeket hozzanak a világpiacra. Ebben a tekintetben különben, azon veszteségekért, a melyeket intellektuális és szociális szempontból szenvedett a népesség, az sem nyújthat kárpótlást, ha egyik-másik talán kedvezőbb anyagi helyzetbe jutott volna.

Ezek voltak a tapasztalatok. Felléptek kiváló emberek, a kik azt kívánták, hogy a törvényhozás gondoskodjék és rendezze ezeket a viszonyokat. Meg is hozták az ú. n. gyári törvényeket, a melyek közül az 1847-ben életbeléptetett törvény volt a legfontosabb, legradikálisabb, a melyben a *normál munkanapot* mondták ki s megállapították a munkaidőt főleg a népesség azon részére nézve, a mely az állam gyámkodását követelheti. Az angol törvényhozásnak ugyanis igen becses lélektani momentuma, hogy nem szokott többet tenni, mint a mennyi föltétlenül szükséges, csak ott nyúl bele a társadalom sebébe, a hol az operáció elmaradhatatlan volt, minden tekintetben csak a szükségesre szorítkozik s nem kockáztat nagy alkotásokat, mint más ország megteszi. Most is a törvény gondoskodása jóformán abból állott, hogy a nők és gyermekek védelemben részesüljenek; a térti – így vélekedik az angol törvényhozás – elég erős ahhoz, hogy a társadalom gyámkodását és védelmét ne kelljen igénybe vennie. Természetes azonban, hogy az egész gyári termelés úgy lévén berendezve, hogy egy egészet képez, midőn a gyermekek és nők idejét szabályozták, ez indirekt úton kihatott azokra is, a kiknek ők tulajdonképpen segédjeik voltak.

Ennek az alakulásnak egyik következménye, a mely különösen kiemelendő, az volt, hogy – a mint majdnem klasszikus rövidséggel a kommunisták kifejezték – a kapitalizmus magának teremtette meg a sírásóját az által, hogy csak a termelési költség csökkentésével tudott érvényesülni. Ez a körülmény a nagy organizmusokhoz, gyárakhoz vezetett s előállott az a helyzet, hogy a munkások, a kik eddig elszigetelve állottak, nagy tömegekké egyesítettek, melyekben csakhamar kifejlődött a tudat saját nagy társadalmi erejéről, valamint arról, hogy érdekeik lényegesen különböznek a többi osztályok érdekeitől.

Ezek után röviden érintenem kell – a mint ez különben a történelemből és irodalomból is ismeretes – hogy mindig voltak törekvések, mozgalmak, a melyek arra irányultak, hogy a társadalmi rendszert javítsák, mert a társadalom legtökéletesebb alakját az emberiség még nem találta meg. Vallási apostolok, bölcselők, tudósok s államférfiak mindannyian a társadalmi rendszer javításán fáradoztak s ezen mozgalomnak kritikáját találjuk egyeseknél, a kik ebben az

időben felléptek s különösen a 30-as években díszes társaságot képeztek Franciaországban. Paris akkor nemcsak a műveltség, hanem ezen törekvések központja is s ez alkalommal nagy számmal voltak ott együtt kiváló szellemek, a kik azzal a problémával foglalkoztak, mi a teendője a társadalomnak a kapitalizmussal szemben, a mely az emberiség legdrágább kincseit veszélyezteti?

Nagyobbára idealisták voltak, ideális szempontból eszeltek ki a legtökéletesebb rendszert, eszményi fogalmakból, pl. az igazságosság eszméjéből indulván ki. Hirdették, hogy az igazságosság érdekében tűrhetetlen, hogy míg egyesek a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak, addig mások dőzsölnek s lejtik a tánczot az arany borjú körül. A szocializmusnak ez az iránya azonban gyakorlatilag érvényesülni nem tudott, a tett kísérletek eredménytelenek maradtak. Szükséges volt megtalálni azt a pontot, a hol élő tömege az embereknek követeli ezeknek az eszméknek megvalósulását. Ez a körülmény a munkások tömörülését vonta maga után. Mikor látták, hogy külön osztályt képeznek s hogy a társadalom róluk egyáltalában nem gondoskodik – pedig a minimum, a mit a társadalomtól megkövetelhetnek, hogy megélhetésüket biztosítsa – az elégtelenség kifejezésre jutott. Ahhoz azonban, hogy ezt követeljék, kellett egy élő oknak lennie, egy működő, mechanikai oknak, a mely beleviszi a munkásságot a szocialisztikus irányba.

Azok, azonban, a kik figyelték, kutatták a társadalmi életet, azt látták, hogy mindez tulajdonképpen ideológia, a mit megvalósítani nem lehet. Nem is ezen az alapon kell kiindulnia, mert végre talán nem is a földi lét feladata az igazságot megvalósítani, hanem igenis, a mit lehet és kell a szocializmusból valóra váltani, arra itt van egy tömeg, a mely közvetlenül érdeklődik, a mely érintve érzi magát, felkarolja az eszméket s így keletkezett az a párt, a mely magát *kommunistának* nevezte. Nem a mai értelemben nevezték magukat ezek kommunistáknak, nem azon irány meghatározására használták e kifejezést, a mely teljesen egyenlő vagyonszerelést követel, teljes közösséget a termelésben és fogyasztásban. A kommunista a szocializmus azon csoportját alkotta, mely a munkások segítségével akarja a társadalmat átalakítani. Szocialisták alatt pedig azokat értették, a kik

ideális légkörben mozognak, a filantrópokat, a kik terveik keresztülvitelére a létező osztályok hozzájárulását kérték s a kik e célból még nagy pénzemberek (Rothschild stb.) támogatásának megnyerését is megkísérették, a mi természetesen részükről nagy naivságra mutat. Azért vették fel a kommunista nevet, mert a kommunista irány alatt a szocializmus azon iránya értendő, a mely a jövő társadalomnak felépítését a munkások érdekének megfelelően akarja keresztülvinni; ez az osztály az, a mely leginkább érdekelve van ma a szocializmus tanai körül. Egyelőre égető szükség, hogy a társadalom tegye meg mindazt, a mit a kapitalizmus visszaéléseinek megszűnése követel, hogy a gyári munkás a létnek magasabb fokára emelkedjék és ne sülyedjen olyan pontra, a hol még azt sem lehet mondani, hogy egészséges állati életet folytat, szóval a kommunisták azt hirdették, hogy nem szabad másra támaszkodni, mint a munkásra. Ezzel összefügg, hogy a munkásosztálynak külön érdekei vannak, a mely érdekeket csak úgy lehet keresztülvinni, ha a leghevesebb és legkíméletlenebb harcra bocsájtkozik a többi osztályokkal; kifejlődött) tehát az úgynevezett osztályérdek és osztályharc. Ebből folyólag természetesen hirdették az osztályok közötti harcot, s ebből az eszmemozgalomból keletkezett az a kiáltvány, a melyet Marx és Engels szerkesztettek, a mely megmagyarázza a törekvésüket, megmagyarázza miképen fejlődött a munkáskérdés, a melyet magas történelmi, bölcséleti szempontból ítéltek meg, s arra az eredményre jutottak, hogy a munkások ne számítsanak senki másra, s egyedül a munkásosztály próbálkozzék ennek a kérdésnek a megoldásával, még pedig azon az alapon, hogy a feltétlen küzdelmet hirdeti a mai társadalom ellen. Arra a következtetésre jutottak, hogy minden osztálynak meg kell szűnnie. Ha a munkásosztály törekvése megvalósul, akkor ez magába veszi, feloldja a többi társadalmi réteget, az osztály-különbség megszűnik és ezzel megszűnik lassankint, vagy a mint mondják, önmagától lassú elhalással kimúlik, eltűnik, maga az állam is, a mely szerintök szintén csak osztály érdekeket szolgál.

Ezzel kifejtettem, a mit mai előadásom utolsó pontjául tűztem ki, a szocialista világnézetnek lényeges elemeit. Ha tovább megyünk, akkor láthatjuk, hogy a szocialista világnézetnek jelszava a kapitalizmus elleni harc és pedig a

kapitalizmus elleni harc az egész vonalon, a mi annyit jelent, hogy a tőke mindenféle érvényesülését le kell törni. Es .miután meggyőződésük és felfogásuk az, hogy a tőke csak megkezdte működését a gazdaság terén, de más téren folytatta, hogy j ma az egész politikai, családi, szellemi élet a kapitalizmus bélyegét hordja magán és hogy az egész élet a kapitalizmus nyüge alatt szenved, ennek következtében a jelszó: *harc a kapitalizmus ellen minden téren*. A hol a kapitalizmus érvényesül, ott azt meg kell szüntetni, a mivel mint említettem, megszűnik maga az állam is, de megszűnik az egész mai gazdasági szervezet is. Hogy csak egyet ragadjak ki, azok a kik ezen program álláspontján állanak, pl. meg akarják szüntetni a munkamegosztást is, a melyet – habár vannak kinövései, de megtámadni még sem lehet. Ha Engels szerint nem szabad különbségnek lenni, például a kubikos és egy kiváló nagy építész között, akkor felváltva a kubikos az építész, az építész a kubikos munkáját fogja végezni, ennek a megvalósítása alig képzelhető.

A szocialista világnézetéből annyira kirí az osztályharc, hogy ezzel a társadalmi élet uralkodó csillagává a gyűlölet válik. Ennek hatása alatt a szocialisták a többi osztályok érdekeit mindenáron letaposni készek. Már pedig abban a nézetben éltem eddig és élek továbbra is, hogy a gyűlöletnek soha sincsen igaza.

II.

Első előadásomban talán sikerült némileg vázolni azt a nagy történelmi processzust, a mely bekövetkezett annak folytán, hogy a tőke nem tartotta, he azon észszerű határokat, melyek megtartása a gazdasági élet és a gazdasági politika érdekében áll. Ennek következménye volt az, hogy utat tört.l magának egy irány, a mely egyenesen tagadja a kapitalizmus jogosultságát és kívánja a társadalom átalakítását abban az irányban, hogy a kapitalizmus megszűnjék. Ez a szocializmus azon iránya, melyet antikapitalizmusnak neveznek, a mely először áll szemben a múlt század negyvenes éveiben a kapitalizmussal. Daczára annak, hogy a két irányzat ellentétes törekvéseket jelez, tulajdonképpen egyben mégis találkozik, abban t. i., hogy mind a két irány a társadalomnak igen fontos, s legfőbb javait veszélyezteti, úgy mint a társadalom

fizikai, morális és intellektuális érdekeit. Ebből az következik, hogy egyik irány sem érvényesülhet a nélkül, hogy a társadalomnak egészséges fejlődése veszélyeztetve ne volna. A helyes irány csak az lehet első sorban a közeli jövőre nézve, hogy a kapitalizmus gazdálkodásának határt szabjunk, működését ellenőrizzük és szorítsuk észszerű határok közé. Hogyha vizsgáljuk ama törekvéseket, a melyek ezt megvalósítani akarják, azt látjuk, hogy ezek három irányból indulnak ki, vagy mondjuk: három erő és három szervezet az, a mely a kapitalizmusnak ezen helyes útba való szorítását akarja előmozdítani. Eme három erő, eme három közeg, az állam, a társadalom és maga azon osztály, melynek érdekei első sôiban tekintetbe jönnek, t. i. a munkásosztály.

Röviden fogom vázolni azon intézkedéseket, reformokat és törekvéseket, melyek e három iránynak megfelelnek. Ha vizsgáljuk, hogy az állam mit tett e téren, legjobban tájékozódunk akkor, hogyha kérdezzük, hogy mit tehet az állam; mik a természetes határai az állami tevékenységnek? Röviden érintettem ezt már múlt előadásomban; láttuk, hogy a nemzetgazdaságtanban a XVIII-ik században oly fölfogás érvényesült, a mely az állami tevékenységnek, a beavatkozásnak nem volt barátja, λ társadalmi súlyos bajok, melyek a XVIII. század végén és a XIX. század elején fejlődtek a nagyipar terén, azon fölfogáshoz vezettek, hogy az állam teljes téletlenségét, vagy közömbösségét nem lehetett tovább helyeselni s hogy az államnak e téren is fontos föladatai vannak. A föladatok körét a következőkben állapíthatjuk meg: Az állam tevékenységére szükség van ott, a hol az egyéni fejlődés föltételeit az egyén magának meg nem adhatja, tehát utalva van az állami tevékenységre, melyet az helyette végez. Sok oly intézmény föllállítása szükséges, a mely az egyéni erőt meghaladja s ott az államnak közbe kell lépnie s létesíteni azon intézményeket, melyek az egyén érdekeinek biztosítására szolgálnak.

Ez az egyik határvonal, a mely meghatározza nekünk az állami tevékenység irányát és tartalmát, a másik határt pedig ott látjuk, hol az egyéni érdekek egymással összeütköznek; itt magasabb nivóra van szükség, oly közegre, elemre, intézményre, a mely az ellentétes érdekeket egy magasabb összhangba összeolvasztja, kiegyenlíti; ezt is az egyén magának

meg nem adhatja, hanem az államtól várja ezen intézkedéseket. Hogyha ezt a keretet meg akarjuk tölteni, azon intézkedéseket, melyeket az állam ezen két követelmény teljesítésére tesz, akkor elsősorban találkozunk azon intézkedésekkel, melyek legsürgősebbek voltak, t. i. azon törvényes intézkedések, melyeket összefoglalunk a munkásvédő, vagy úgynevezett gyári törvények címe alatt.

Az állam ezen törvényhozással az egyéni kezdeményezést nem akarta korlátozni, csak védelmet akart nyújtani azon rétegeknek és azon osztályoknak, melyek magokat meg nem védhetik. Különösen három kategóriára: a gyermekekre, fiatal személyekre és nőkre vonatkoznak ezek a törvények.

A legfontosabb föladat volt a munkaidő meghatározása, mert ezen a téren a kapitalizmus nagyon vétkezett s mert a kapitalizmustól kellett e téren félni, mivel természete, vágya s mohósága azt követeli – minthogy a gépnek pihenésre alig van szüksége – hogy az ember örök közreműködését biztosítsa magának; lehetőleg éjjel-nappal, hétköznap és vasárnap egyaránt. Ez pedig nagy veszélylyel jár gazdasági, kulturális és intellektuális szempontból, mert a modern munkamegosztással járó hátrányokat lehet némileg ellensúlyozni akkor, hogyha az egyént nem emészti föl teljesen termelési, gazdasági tevékenysége, hanem idő marad arra, hogy magasabb társadalmi érdekekkel: felekezeti, családi, községi, állami érdekeivel is foglalkozzék és elsősorban művelődés által erre magát képessé tegye. A munkaidő megrövidítése tehát nem pusztán gazdasági fontossággal bír.

A mi a gyári törvényeket illeti, itt is megvalósul az angolok érintett gyakorlati érzéke; úgy kezdték a törvényhozást, hogy elsősorban azon ponton segítettek, a hol erre föltétlen szükség volt s minthogy a kapitalizmus a legrohamosabban megtámadta a textilipart, elsősorban arra terjeszkedtek ki, azután a bánya és fehéritő és más iparágak munkára, de nem hoztak általános törvényeket. A szükséghez képest aztán e törvényeket kiterjesztették; így keletkeztek az extenzív törvények; végre 1847-ben általános törvényben foglalták össze a gyárakra vonatkozó törvényeket. A műhely-törvény nyel 1857-ben foglalkoztak. Mint a statisztika igazolja, itt talán még a nagyiparnál is nagyobb bajok voltak, kivált itt volt nehéz a törvénynek érvényt szerezni, mert a műhelyek meghúzódnak egy-

egy félreeső városrészben s az ellenőrzés a közigazgatásra volt bízva, a mely arra képtelen volt – míg a gyárakra nézve külön intézményt állították föl; az ügynevezett gyári felügyelősegeket.

Ezen munkásvédő törvényeknek legfontosabb intézkedése a munkaidővel függ össze, de nem szorítkozott tisztán csak erre, hanem bizonyos tekintetben a munkabérekre is vonatkozott. Ezeknek magasságába azonban az állam nem mert beleavatkozni, hogy t. i. minimális munkabéreket állapítson meg. Ezt nem tette, az angol törvényhozás ettől tartózkodott. De igenis, meg szüntetett bizonyos visszaéléseket s ezen visszaélésekhez tartozott, hogy nagyon elharapózott a munkabérnek ^termékekben, italokban és élelmi cikkekben való kiszolgáltatása. Itt nagy visszaélések voltak, nemcsak azért, mert a gyáros gyakran nyereszkedett s ennek folytán a munkabér megrövidült, hanem igen sokszor ezt a jogosítványt bérbe adták. Míg az élelmiszer-ellátás a munkaadó kezében volt, míg ő érdekelve volt abban, hogy a munkás jól táplálkozzék, törekedett, hogy jó anyagot, jó élelmiszereket szerezzen be, de midőn harmadik embernek bérbe adta a jogot, ez azt arra használta ki, hogy kiszipolyozza a munkást. Megtiltották, tehát ezt is, úgyszintén a hitelezést; megtiltották, hogy a munkabért a korcsmákban fizessék ki, mert a munkásnak ottan alkalmá nyílik keresete elköltésére.

Ez a lényeges tartalma ennek a törvényhozásnak, a mely nagyobb haladást nem mutat, mert szigorúan meg voltak határozva a keretek, melyekben mozogni kellett. Az állani azonban más téren is intézkedett, létesítette a társadalmi igazgatás talán legfontosabb ágát, a munkásbiztosítást. A munkásbiztosításnak ugyanis igen fontos elvi oldala az t. i., hogy bizonyos mértékben ezáltal a munkásnak a szerepe a mai társadalomban megváltozik; gondoskodás történik az aggkori, rokkantsági, esetleg özvegyi biztosításról, munkanélküliségre biztosítják a munkásnak a minimális jövedelem kiszolgáltatását. Tulajdonképpen sokkal helyesebb volna nézetem szerint az, hogyha a viszonyok megengednék, csak fokozatosan a munkabér oly mértékben való fölemelése, hogy a munka ára teljesen meg legyen fizetve; úgy kellene megállapítani, hogy a munkás saját szerű helyzetének megfelelőleg tudja kielégíteni minden szükségletét. Azt meg kellene követelni, hogy a

munka teljes értékét meg kell fizetni. Hogyha a jövedelmi forrás természete az, hogy a munkás 60 éven túl nem dolgozhat, akkor neki, míg dolgozik, annyit kell keresnie, hogy 60 éves korában is biztosítva legyen. Ez volna az észszerű, morális alakja a munkabérnek. De arról nem szólhatunk; míg a munkás nem kapja meg ezt a munkabért, ő nem képes a biztosító-társasággal kötött szerződés alapján magát biztosítani, nem kapván meg a munka előállítási költségeit, ő joggal panaszkodhatik, hogy ennek a munkának, melyet a társadalom megbízásából teljesít, nem kapja meg a teljes értékét. Ha a munka természete az, hogy a munkás néha beteg, kell, hogy arra az időre ne szoruljon alamizsnára. Ez ma nem lehetséges. Az állam is gondoskodik arról, hogy biztosítás útján a munkás is hozzájáruljon. Itt legföljebb azt lehet megjegyezni, hogy ez a fölfogás kiegészítést követel annyiban, hogy a munkás is hozzájárul, de nem helyes, hogy a munkás hozzájárulását követeljük, mert a munkás hozzájárulása annyit jelent – a mit joggal panasznak – hogy tulajdonképpen ez teherátvétel a munkásra. A mai társadalomban nem vagyunk oly kegyetlenek, hogyha valaki nem kereshet, elpusztulni hagyjuk, hanem a társadalom gondoskodik róla. Már most fölvetem a kérdést; mi a morálisabb, ha munkabérben annyit adunk, hogy ne szoruljon alamizsnára, vagy kényszerítjük ennek elfogadására? Ethikai szempontból az volna a helyes, hogy a munkás minden esélyre önmagát biztosíthassa.

Minden esetre fontos lépés volt a munkásbiztosítás létesítése. Részletekbe nem bocsátkozom, csak annyit említek meg, hogy a munkásbiztosítás egy szükséges kiegészítése magának a munkásvédelemnek, illetve azon intézkedéseknek, melyek a munkásvédő törvényhozás terén történnek, mert a munkás biztosítása által meg lévén nyugtatva, hogy a betegség esetére vagy munkanélküliség esetére stb. biztosítva lesz, ez kedvező befolyást gyakorol a munkásra. Az állami ezirányú tevékenységére szükség is volt. Az állam tevékenysége természetesen nem szorítkozik pusztán erre, az államnak vannak egyéb fontos intézkedései, így igen fontos feladata a munkásosztály intellektuális helyzetének emelése, mert bármiképpen vélekedünk e tárgyról, kétséget nem szenved, hogy az értelmiség fejlesztésével a munka értékesebb lesz s ez is egyik módja, hogy biztosítsuk a kedvezőbb jövedelmi esélyeket.

Ide tartoznak egyéb intézkedések, melyeket itt csak röviden érintek, így a vasárnapi munkaszünet, a mely ugyancsak azon eszméből származik, hogy a munkamegosztás hátrányai ellensúlyoztassanak azáltal, hogy a munkásnak alkalom nyújtatik szellemi és vallási szükségletének kielégítésére. Más kérdés természetesen az, hogy mily mértékben használja föl a munkásosztály az alkalmat erre.

Az állami tevékenység tekintetében nagy szerepet játszik a termelési, forgalmi eszközök államosítása, mely a szocializmus legfőbb programpontját képezi és mindenesetre a magánkapitalizmus korlátolását eredményezi. E tekintetben is folytonos haladás mutatkozik. Államosítás alá kerültek több államban vasutak, szénbányák, jegybankok; községi tulajdonba kerültek vízvezeték, légszuszvilágítás, vízi erő, helyi közlekedés stb. A termelés igen fontos eszközei nagyobb és nagyobb mértékben a társadalom rendelkezése alá kerülnek.

Áttérek most a társadalmi működésre. Mi az, a mit a társadalom eddig tett és jövőben mit tehet a munkásosztály emelése érdekében? Itt elsősorban látjuk azt, hogy az érdekelt osztály is törekszik a társadalmi béke biztosítására azáltal, hogy lassanként az egyoldalú és osztályérdekeket szolgáló szervezetek mellett keletkeznek közös szervezetek, mint az alliance-ok, a melyekben a munkások és munkadók együttesen gondoskodnak közös érdekeik biztosításáról. Ennek az érintkezésnek különösen egy oldalát és eredményét említem csak föl, a mely újabb időben nagy fontossággal bír és kedvező kilátást nyújt a jövőre nézve a munkás viszonyoknak helyes szabályozása tekintetében, t. i. a tarifa-szerződéseket. Ezek lényegükben oly intézkedések, melyek a két fél közös működéséből és egyetértéséből származnak, a mely nemcsak a munkabérré vonatkozólag tesz intézkedéseket, hanem szabályozza általában a munka összes körülményeit. A tarifa-szerződések fontos eszközét képezik a társadalmi békének, a mennyiben hosszabb időre sztrájkok elkerülését biztosítják. A tarifa-szerződés magában foglalja az összes munkafeltételeket, egyáltalán mindent, a mi a munka gyakorlására vonatkozik. Ezek oly jelentőséggel bírnak, hogy az eredmények a mellett szólanak, miszerint hosszú időre teszik lehetségessé, hogy a társadalmi béke megzavarása nélkül a működés a munkás és a munkaadó között megtörtén-

jék. Legnevezetesebb tarifa-szerződés eddig az úgynevezett Brookland Agreement, a melyet a legjelentékenyebb iparágra, a textiliparra vonatkozólag állapítottak meg Angliában, a bol úgy tekintették, mint a munkaadó és munkás között kötött békeszerződést; oly fontos okmánynak tartják, hogy az minden gyáros asztalán díszkötésben található.

A társadalmi működésre vonatkozólag még a következőket említem föl; először azt, hogy egy igen fontos törekvés, a mely újabban nagy mértékben érvényesül, az *ipar kitelepítése a vidékre*. Ennek célja az, hogy a hátrányos, káros befolyásokat, melyek a városokban mutatkoznak, ellensúlyozza és a túlságig vitt munkamegosztást a mezőgazdasági és ipari munka egyesítése által korlátozza. Ennek az iránynak is meg vannak az igen jelentékeny eredményei, melyek biztatóak.

A társadalom működéséhez tartozik a *szövetkezeti ügy is*. Mi volt kiindulási pontja a szövetkezeti mozgalomnak? A szövetkezés nem az, a mivé indult, mert a szövetkezeti mozgalom a kitűzött programnak legfontosabb részét csak csekély mértékben valósította meg. Nem azt akarom ezáltal kifejezni, hogy a szövetkezetek nálunk vagy másutt nem fejlődésképesek, de a mi tulajdonképeni kiindulási pontja volt e mozgalomnak, a melyért a társadalom legelőkelőbb tagjai: költők, papok, lelkészek, tudósok tevékenykedtek, az volt, hogy ők azon reményben éltek, hogy a szövetkezeti elv megfogja változtatni a társadalom egész szervezetét. Arra számítottak, hogy azt a gazdasági rendszert, a mely a szabad verseny alapján nyugszik, és azt az elvet, a melyet a nemzetgazdaságtan is hirdetett, hogy az egymással versenyzők közül az, a ki erős, a ki megállja helyét, boldoguljon, a gyenge pedig pusztuljon el, elejti és ezzel szemben azt az evangéliumból vett elvei állították föl, hogy nem egymás ellen, hanem egymással karöltve igyekezzünk a társadalmi föladatokat megoldani.

Ez volt a törekvés lényege, a mely a szövetkezésben kifejezésre jutott.

Kétséget nem szenved, hogy ennek a törekvésnek a megvalósítása lényegesen enyhítette volna a bajokat, a melyeket mai társadalmunkban látunk. A szövetkezeti eszmének is volt egy mozzanata, a mely a munkásosztálynak emelését leggyökeresebben akarta előmozdítani, t. i. a termelési szövetkezés. Ezek a szövetkezetek legkevésbé fejlődtek, mert nehéz

a létük és boldogulásuknak a föltétele. A termelési szövetkezet célja, hogy a munkás és vállalkozó szerepe egyesítették és a munkás az egész jövedelemmel rendelkezék, hogy ő ne csak munkabért kapjon, de a jövedelemnek azt a részét, a melyet tőkekamatnak nevezünk s azt is, a mit vállalkozói nyereségnek nevezünk. Ez lett volna ezen intézmény föladata, a melyért különösen Lassalle harczolt, a ki azt hitte, hogy ezzel meg fogja oldani Németországon a munkáskérdést. Egyenlőre azt tapasztaljuk, hogy a termelési szövetkezetek Angolországban sem tudtak erősebb gyökeret verni.

Ezzel kapcsolatban érintenem kell azt a törekvést is, a mely az úgynevezett *patriarchalizmusban*, jobban patronageban jut kifejezésre. Ezért használom az utóbbi kifejezésemért a patriarchalizmus más értelemben is használtatik. A patronage alatt értem azt a rendszert, hogy fa munkás és munkaadó közötti viszony ne pusztán pénztári, gazdasági, hanem emberi, társadalmi viszonylat legyen. Egy nagy vállalat szervezését nemcsak termelési feladatnak kell tekinteni, hanem társadalmi feladatnak, sőt kulturális feladatnak. A ki több ezer munkást egyesít, annak az illető munkások kulturális, társadalmi viszonyainak szervezésével is kell foglalkozni. Marken, Joubert és mások a patronage fényes mintáit állítottak föl. Hogy miként oldják meg ezt, erre már igen szép példák vannak.

Végre a társadalmi működésnek tulajdonítom azon intézmény létesítését is, a melyet *munkakamaráknak* nevezük. Itt is az érdekeltek gondoskodtak az intézmény létesítéséről. Mit értünk munkáskamara alatt? Újabban törekednek munkáskamarák föllállítására, melyek célja, hogy abban a munkások külön képviselőt nyerjenek. A munkakamara feladata pedig más. A munkakamara azon korban keletkezett, mikor a munkások szabad egyesülése (a koalíciókról szóló törvény Angliában) folytán a sűrűn előforduló sztrájkok nagyon veszélyeztették a társadalom békéjét; iparkodtak tehát más, preventív intézkedéseket tenni; ezek közé tartoznak a munkakamarák, a melyek békéltetési és egyeztetési intézmények. A munkakamara a munkások és munkaadók között fönforgó vitás ügyekben vagy békéltet, vagy mint választott bíróság ítéletet mond. Tagjaik egyenlő részben munkások és munkaadók. Az elnökséget fölváltva munkás vagy munkaadó viseli, vagy egyik osztályhoz sem tartozó részrehajlatlan egyén. Ez

intézmény jelentősége nem csak a vitás ügyek békés, a sztrájk elkerülésére való elintézése, hanem annak köszönhető, hogy a munkások és munkaadók közti érintkezés kellemesebbé vált azáltal, hogy arra fektettek súlyt, hogy kifejezésre jusson a teljes paritás a munkások és munkaadó osztály között, a munkás ugyanazon jogokat gyakorolja, mint azon munkaadó, a ki 50-60 ezer munkás fölött rendelkezik s e szervezetben mindenki egyenlően érvényesüljön. Elképzelhető, hogy midőn ezt először szervezték Nottinghamben, a munkások lelkiületére mily benyomással volt, hogy fölfogásukat ugyanazon súlylyal fejezhették ki. Abban is meg van az egyenjogúság, hogy az elnökség fölváltva egy munkás és egy munkaadó által vitetik, míg a másik rendszer mellett az elnökséget sem a munkás, sem a munkaadó, hanem úgynevezett részrehajlatlan ember vezeti.

Ezen intézmény abban is nagy szerepet játszott a társadalmi béke biztosítására, hogy az érintkezés következtében meglátták, hogy nem nagy ür választja el a két osztályt, hogy van hely, a hol találkozhatnak és kölcsönös érdekeikről fölvilágosítják egymást. Ez eredeti rendeltetésén azután túlmént abban is, hogy a kamara határozatai jóformán döntvény erejével bírnak. Határozataiknak nemcsak azon egy esetre volt jelentőségük, hanem a jövőre is kihatottak és kifejlődött lassanként egy modern társadalmi jog. A gyáros vagy munkás tudván azt, hogy a kamara előző esetben mikép ítélkezett, hasonló esetben előre látta, hogyan fog ügye eldőlni és ahhoz tartja magát.

Végre a legfontosabb részhez j utók, annak ismertetéséhez, hogy a munkásosztályok ezen munkában, a mely nem a gyűlöletet, osztályharczot hirdeti, hanem a mai társadalmi intézmények föntartása mellett akarja a kapitalizmus bajainak kiirtásával kiépíteni a társadalmat – mire törekedtek.

Az itt fontossággal bíró intézmények fejlődésének első talaját Angliában találjuk, ott merült föl először a kérdés és ott szoktak megoldani hasonló kérdéseket. Más, országok, mi is többnyire azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy a kész dolgokat átvesszük. Angliában a konzervativizmus, a ragaszkodás a hagyományhoz e téren is érvényesült.

Az a szervezet, a mely a munkások körében keletkezett, bekapcsolódik a régi intézményekbe, melyek a czéh-rendszer-

rel összefüggésben állanak. Ez képezi a történelmi alapot; ott is gondoskodás volt a munkások érdekeinek külön kielégítéséről. A munkások, mihelyt a törvény az egyesülést megengedte, létesítették a *Trades-Unionst* és ezek képezik ezentúl a munkások külön szervezetét. A Trade-union főadata tisztán csak arra szorítkozik, hogy a mai társadalmi rendszer és gazdasági, főleg termelési rendszer mellett biztosítsák a munkások jogos érdekeinek kielégítését. Ennek niegfelelőleg a következő okoskodás vezette őket. A Trade-unions alapgondolata az volt, hogy jó bért csak az érdemel, a ki jó munkát végez. Ebben sok az erkölcsi tartalom. Csak az számíthat arra, hogy a társadalom őt jutalmazza, hogy szükségleteit ki tudja elégíteni, csak az bír elég erővel és hátgerincczel, hogy jogos érdekeiért küzdelemben mehessen.

Tudja, hogy őt egykönnyen helyettesíteni nem lehet. Ezen tételt bizony mások is megszívelhetnék. Csak annak van joga a társadalomtól méltányos bért követelni, a ki jó munkát végez; ebből következik, hogy az úgynevezett tanulatlan munkás ki van zárva, a régi unionizmus abból indul ki, hogy csak tanult munkások érvényesülhetnek.

A termelési viszonyok tanulmányozása folytán azon eredményre jutottak, hogy a munkásra nem az a fontos, hogy ő magas bért kapjon időről-időre s ha bekövetkeznek a válságok, akkor lemegy a munkabér és csökken oly pontig, a mely a megélhetést lehetetlenné teszi. Miután a munkás külön tártalékkai nem rendelkezik, reá nézve fontos, hogy ő megélhessen családjával együtt, a mire szükséges, hogy jövedelme, habár szerényebb, de állandó legyen. A Trade-Union ezen törekvése kihat az egész termelésre, mert föltétel az, hogy a termelés ne lökészerűen menjen, nagy hullani/ásokkal, hanem rendszerben folyjon le.

A harmadik követelmény, hogy mivel a tanulatlan munkás kiképzése a tanult munkást terheli, ezt meg kell határozni; ez egy régi czéh-szabály, hogy minden tanult munkás mellett hány tanulatlan munkást lehet alkalmazni. Egy további fontos törekvése a Trade-Uniónak, hogy a munkának, mint árúnak, a piacját szabályozni és szervezni akarja.

Ez fontos átalakulás volt, mert arra eddig nem gondolt senki, hogy a munka árát ép úgy lehessen jegyezni, a munka piacját ép úgy lehessen szervezni, mint a búzáét vagy mint

a koronajáradékot. Ezt a Trade-union keresztülvitte; szervezték a tudósítást arra nézve, hogy miként áll a kereslet és kínálat az egész országban. A munkások érdekében törekedtek a keresletre és kínálatra hatni, hogy a munkásra nézve előnyösen alakuljon. Ha egy helyen nagy munkakínálat volt, a munkásokat onnét elküldték, adtak nekik várakozási, utazási díjakat s nem engedték, hogy ott, a hol a munkabér kedvezőtlen, versengés támadjon a munkabér leszorítására; ellenben arra törekedtek, hogy a munkások azt a bért megkapják, a mi őket megilleti.

Volt a Trade-unionnak még egy terve, a mely utolsó fegyvernek mutatkozott. Szervezte a sztrájkokat, a munkások küzdelmét a tőke ellen. Azonban csak akkor engedték a sztrájkot, ha a körülmények ezt indokolták, ha a munkások követelései jogosok voltak és ha azok érvényesítése reménnyel kecsegtetett. Ellenben nem engedték meg a sztrájkot, ha a viszonyok olyanok voltak, hogy nem lehetett kedvező eredményre számítani. Ezt annál inkább tették, mert a sztrájk költséggel jár; hiszen voltak Angliában sztrájkok, melyek közel egy évig tartottak, melyekben 100.000-nél több munkás vett részt.

A Trade-unionnak messze kihatása volt a munkásosztály helyzetére, gondolkozására, társadalmi, gazdasági és politikai nevelésére.

Az ecsetelt három irányban történik, főképp a kapitalizmus megszorítása a mai társadalomban. Ennek megfelelően számíthatunk arra, hogy e törekvések, melyek az állam, a társadalom és munkásosztály körében érvényesülnek, ha azok célzt érnek, egyúttal végbe fog menni az egészséges osztálymozgalom, a kiváló része a munkásosztálynak fölemelkedik, nem mondjuk más osztályba, mert az kívánatos, hogy az osztály-különbségek lehetőleg eltűnjenek, de egy magasabb standard of life felé.

Vissza emlékezvén a szocializmus programjára és azt összehasonlítván a bekövetkezett átalakulásokkal, azt láttuk, hogy az államosítás nagy lépésben halad előre; bizonyos vállalatokat ma már nem is engedünk át másnak, mint az államnak, községnek, vagy közhatóságnak, vagyis oly közégnek, a mely képviseli az összes társadalmi érdekeket. Azt, hogy a tőke teljesen átmenjen köztulajdonba, azt maguk a szociálisták sem tartják a közeli jövőben lehetségesnek.

Meg vannak győződve ők is, hogy legalább is egy hosszú átmenet lesz, a melyet 2-3 száz évre számítanak; ezen belül még ha a szocializmus kezébe kerülne is az államhatalom, akkor sem tudnának egyebet tenni, mint a mostani állapotot főn tartani legalább nagyjában.

Azonban nem is szabad a tőke államosításánál megállani. A tőke átmehet az állam kezébe a nélkül, hogy abból a munkásoknak nagyobb haszna lenne. Tehát itt még szükségesek oly intézkedések, melyek a munkások érdekeit biztosítják. Minthogy pedig maga a szocializmus csak messze jövőben számít gazdasági rendszerének megvalósítására: a legközelebbi jövő keretét abban látom, hogy a modern gazdálkodás terén annak káros következményeit elhárítsuk, biztosítsuk azt, hogy a munkás a mai társadalomban is az emberhez méltó életet folytathasson és befejezhessen. A szociális világnézet a tőke hatalmát kívánja megtörni oly képen, hogy sem gazdasági, sem politikai téren ne érvényesülhessen. De más téren, így erkölcsi téren sem, mert a szocializmus materialisztikus álláspontjának megfelelően, ma mindezek az intézmények és életkörülmények a kapitalizmus hatása alatt állanak.

Ezzel szemben törekedjünk más világnézetet konstruálni. E világnézet kiindulási pontját abban látom, hogy az emberi elme nagy haladása, a mely az utolsó két században bekövetkezett, minden esetre arra irányít minket, hogy más alapot a társadalom berendezésénél elfogadni, mint a racionális alapot, a melyet tudományosan megvédeni lehet, teljesen lehetetlen.

Minden oly tényezőt tehát, a mely ma még a társadalom szervezésében működik és mely az észszerűség alapján nem védhető, minden babonát ki kell irtani, minden tévhitet, legyen az faji, nemzetiségi, foglalkozási vagy osztály tévhit.

Ma a társadalom, az emberi élet oda fejlődött, hogy belátta, hogy a mi nem racionális, lehetetlen azt főntartani. Ez irányban okvetlenül minden koncessziót, még ha a szociális táborból származik is, el kell fogadnunk.

Így a társadalmi igazgatásban más jogcímet, mint a képességet, el nem ismerünk.

A mi pedig a társadalom továbbfejlesztésének problémáját illeti, minthogy a legfontosabb törvény, melyet modern

ismereteink nyújtanak, a fejlődés törvénye, a társadalom fejlődésének követelményeit a társadalom szervezetében meg kell valósítani.

Végül pár szót az új világnézetről. Az új világnézet alapja az emberiség óriásilag előrehaladt ismerete. A társadalmat csakis racionális alapokra lehet fektetni, minden mi irracionális, minden mi babona, azt ki kell irtani, a társadalom igazgatására más jogcím nem lehet, mint az arra való képesség; minthogy pedig a legfontosabb törvény, melyet modern ismereteink nyújtanak, a fejlődés törvénye, a társadalom fejlődésének követelményeit a társadalom szervezetében meg kell valósítani. Új osztály alakulván, a munkás-osztály, melyből az egyén csak ritkán léphet ki, nem úgy, mint a középkorban, a hol a függő állapot csak átmeneti volt, szükséges, tegye a társadalom lehetővé, hogy ebben az új helyzetben a munkás is megelégedett életet élhessen, emberi föladatait és céljait megvalósíthassa. Szabad utat kell engedni a fölmenő osztálymozgalomnak, mely már ma a munkásosztály javát a standard of life egy magasabb fokára viszi, ellenben sokat, kik magokat még az úgynevezett középosztály tagjainak tekintik, már letaszítja egy elsőbb fokra. Az élet által nyújtott előnyöket és terheket helyesebben kell fölosztani, első sorban pedig arra kell törekedni, hogy lehetőleg csökkentessenek a munkanélküli jövedelmek esetei és minden munkaképes ember munkára köteleztessék. Mennél nagyobb lesz e tekintetben az emberek között az egyenlőség, annál nagyobb is lesz az egyetemlegesség, a szolidarizmus. Való igaz a szociálizmus az a fölfogása, hogy természettörvények szerint alakul a társadalmi élet is, de a társadalmi élet természeti erői közé tartozik a szeretet is, mely az emberiség haladásának legalább is ép úgy tényezője, mint a brutális kitörése a fizikai erőnek. Épen a kapitalizmus önzésének pathológiája legjobb bizonyíték arra, hogy a társadalmat nem lehet egyedül az önzésre alapítani; az önzés is egy hatalmas eszköz a természet rendjében, de még hatalmasabb eszköz az altruizmus.

Ezt kell hirdetnünk nemcsak az evangélium alapján, hanem a tudományos pozitívizmus megdönthetlen igazságaként.

MEZŐGAZDASÁGI SZOCZIÁLPOLITIKA.

Előadta: CZETTLER JENŐ DR.

Az a tárgy, a melyről jelen előadásom keretében szólni fogok, a legeslegújabb időben vált önálló s tudományos rendszerré,¹ azon törekvések és a mindennapi élet által létesített azon intézmények közgazdaságtani és társadalomtudományi földolgozása folytán, a melyeknek közös célja a mezőgazdasággal foglalkozó néposztályok, különösen a kisbirtokosság és mezőgazdasági munkásság társadalmi, gazdasági és kulturális előbbrevitele, *a nemzetegész érdekében.*

Hogy ez a tudományág ép úgy levált a mezőgazdasági üzemtechnika és agrárpolitika testéről, mint az ipari szociálpolitika az iparpolitikaéről s hogy a két szociálpolitika, dacára az intézmények és törekvések sokban egyező voltának, egymással szerves egésszé nem forrott össze, annak oka a gazdasági fejlődésben keresendő.

A modern gazdasági élet fejlődése teljesen ellentétes

¹ Németország egyetemlein 1904. év óta tartatnak mezőgazdasági jóléti és szövetkezeti előadások. A berlini mezőgazdasági főiskolán külön tanszéket állítottak föl e tárgy számára. Művelői közül megemlítendő Prof. *Sohnrey*, kinek «Wegweiser für ländliche Wohlfahrts und Heimathpflege» című munkája kitűnő összefoglalását adja a terjedelmes anyagnak, Prof. *Fassbender*, kinek többrendbeli munkái, de különösen Raiffeisenről írott könyve nyújt kellő tájékoztatást az új tudományágról. Nálunk *Bernát* István dolgozik ezen a területen évek hosszú sora óta. Számtalan idevonatkozó munkája közül 1. «Magyar demokrácia múltja, jelene és jövője», 2. «Ágiárpolitika» és 3. «Szociálista programmok» alapvetőek. Ezeken a munkákon kívül megemlítendő még Jules *Méline*: «Vissza a faluba» című műve, a mely bizonyos tekintetben a mezőgazdasági szociálpolitika filozófia propedeutikájának tekintendő. Hazai viszonyainkról gyakorlati tájékoztatást nyújt a társadalom munkáját illetőleg Dr. Boroviczényi Nándor: «Szociális Vezérfonál» ez. műve, az állami intézkedések tekintetében pedig Dr. *Czettler* Jenő: «A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája.»

irányú azokkal az alapokkal, a melyeken a földműveléssel foglalkozó néposztályok gazdasági egzisztenciája, társadalmi és kultúrélete több mint ezer esztendeje nyugodott. Utóbbinak alapja a kölcsönösség és a szabad versenyt kizáró naturálgazdálkodás volt. A falu közös legelői, erdősegei, a szövetkezeti gondolatnak ősi formáját képviselték, a mely a haszonra való dolgozás üzleti elve helyett a kölcsönös segítség s a primitív tűzhelybiztosítás gazdasági rendszerét váltotta valóra. Ezen az altruisztikus és szövetkezeti alapon épült föl a falu kultúrája: a népköltészet, a népművészet, a szokásjog stb., stb., olyan szövedéke, a melynek minthogy írásos emlékek keletkezését és fejlődését igen gyéren mutatják – titkos szálait ma már csak a földműves ember sajátos jellemének, jogi fölfogásának, gazdálkodási rendszerének konzervatív voltában, a városi kultúrától nagyrészt elütő fölfogásában lelhetjük meg.

A kapitalizmus minden téren a szabad versenyt s vele az *egyéni hasznot* tette vezetőelvé, a mint ezt Földes tanár úr előadásában az egyes részletekig hatolva, behatóan megmagyarázta volt. Diadalmas előrenyomulása, nagyszerű gazdaságtechnikai, de különösen pénzgazdasági intézményei elsősorban a régi gazdálkodási rendszer alapelvét támadták meg: a szolidaritást. A közös legelők fölosztása, a közös erdők kikapuztatása, a pénz és hitelgazdaságnak terjedése nemcsak a mezőgazdasággal foglalkozó néposztályokat vontá az értékesítés és a hitelműveletek kapcsán a kapitalizmus bűvkörébe hanem a mezőgazdaságon fölépült kultúrát is teljesen háttérbe szorította az új gazdasági rendszer tipikus városi kultúrája. Még olyan par excellence agrárállamban is, mint a minő Magyarország, az összes állami berendezkedés, a közigazgatás, a jog, az iskola stb. az ipari és városi fejlődés elveinek megfelelően alakítottát át, daczára hogy ezek a legtöbb esetben teljes ellentétben állanak a falu kultúrájának nemzeti jellegével.¹

Eltekintve attól az ingatag gazdasági helyzettől, a melybe különösen kisbirtokosságunk és mezőgazdasági munkásosztályunk egyrészt a gazdálkodás, illetve megélhetés hátvédét képező közös birtokok fölosztása s a nagy tőkével szemben

¹ Erre vonatkozólag 1. a «Magyar Gazdaszövetség» előző szociális kurzusainak irományait.

gazdaságonként izolált küzdelme folytán került, a nemzet kultúrfejlődése szempontjából is végtelen sajnálatos, hogy a folytonosság a fejlődésben megszakadt s hogy a helyett, miszerint ezeken a bevált alapokon igyekeztünk volna modern szellemben tovább építeni, a falu kultúráját, sőt magát a mezőgazdaságot is valami alsóbbrendű jelenségnek kezdtük tekinteni és beható kritika és kellő mérlegelés nélkül szorítottuk háttérbe mindakettőt oly javakért, a melyeknek csillogását külföldi népeknél, kiknek életviszonyai egészen mások, megbámultuk ugyan, de árnyoldalait figyelembe nem vettük. K mellett feledtük azt is, hogy ez az ipari kultúra nemcsak elemeiben, de szellemében is idegen s még ha oly hiánymentes volna is, mint a minő nem, akkor is aggályos lenne nemzeti szempontból egyeduralmát propagálni.

Ennek az idegenszerű gazdasági és kulturális fejlődésnek következményei a városbatódulásban és a kivándorlásban nyilatkoztak meg legelőbb és legkifejezőbben. Először az intelligencia fordult el a falutól, még azok is, a kiket élethivatásuk, lakóhelyük szilárdan odakötött. A lelkek, az érzelmek városbatódulása (a mit nemsokára a jobb erőknek központi hivatalokba való vándorlása követett) fölbontotta azt a kapcsolatot a falu népe és intelligenciája között, a mely hosszú időn keresztül nemcsak az utóbbi vezető-szerepének, de az előbbi gazdaságtechnikai és kulturális emelkedésének is alapjául szolgált. Az intelligencia érzéketlen lévén a nép természetes szükségletei iránt, elvesztette befolyását arra s a falu népe magára hagyatva, tehetetlenségében saját régi, becses szokásainak, kultúrájának ellenségévé Ion s vakon rohant a műveltségadás leple alatt bujkáló izgatás karjaiba, vagy a csillogó élvezeteket, szórakozást nyújtó nagy város bűvkörébe.

A falu kultúrájának és a mezőgazdaság produktivitásának háttérbe szorulása ma már minden téren megtermi a maga keserű gyümölcsét. A művészet és irodalom idegen istenek oltárain áldozván, nem tudja megnyerni azt az óriási fogyasztóerőt, a mely a magyar gazdaközönségben rejlik. A gazdasági élet fejlesztésének súlypontja a nagy iparra helyeztetvén át, ez által a mezőgazdaságnak, mint nemzeti iparnak a fejlődése lassabbodott. Nem ugyan a kormány és a többi illetékes faktorok erre irányuló tevékenysége csökkent meg, hanem a mi ennél sokkal veszedelmesebb, a gazdáknak és a

mezőgazdasági munkásokban az a téves nézet vert gyökeret, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége és tőkeképzőereje minimális, hogy az épen csak a mindennapi élelmet adja meg, de a vagyoni gyarapodás föltételeit nem. E fölfogás elveszi a kedvet a technikai javítástól s ez és a szövetkezeti önségtség hiánya képezi egyik legfontosabb mozgóerejét a falu gazdasági és társadalmi pesszimizmusa azon veszedelmes megnyilatkozásának is, a mely a kivándorlásban és városbatódlásban észlelhető.

De talán egyetlen téren sem oly káros és veszélyes a falu népének háttérbe szorulása a nemzeti fejlődésre nézve, mint a társadalmi kiválás terén. Általánosan elismert tény, hogy azok a korlátok, a melyeken belül ma a magyar nemzeti élet aktív tényezői működnek, meglehetősen szűkek. Nemcsak a politikai viszonyokat értem itt, hanem a szellemi élet minden más megnyilvánulását is. Egy nemzet kultúreletének megítélésénél nemcsak a torony csúcsának aranyozását kell ügyelnünk, hanem az alapépítményt is. Minél szélesebb és jobban megépített az alap, annál biztosabb és értékesebb az egész alkotás. Minden államban a középosztály képezi a nemzetélet alapját. Nálunk azonban a középosztály nagyon meggyengült. A földbirtok ellenállóereje épen ezen a ponton roppant meg először s a lateiner elem sem számban, sem függetlenségben nincs oly erős, hogy ezt a pusztulásnak indult alapot pótolhatná. A sorompókba tehát újabb néposztályokat kell állítanunk, ha a magyar nemzet haladását, sőt fönnmaradását biztosítani akarjuk. Erre a folyamatra két fejlődési típus ad útmutatást. Egyik az angol-amerikai, a hol az ipari demokrácia a nagyarányú iparosodás és részben a szociálistikus ideológia segítségével igyekszik a középosztályhoz tartozás gazdasági és kulturális előföltételeit megszerezni, másik a mezőgazdasági demokráciának a gazdaságtechnikai fejlődés, a szövetkezeti mozgalom és a mezőgazdasági szociálpolitika révén a középosztály soraiba oly módon való fölemelkedése, a mint ez Németországban és a skandináv országokban észlelhető, a hol a régi középosztály a parasztság soraiból nyerte leghatalmasabb megerősítését szemben a nagyipari demokráciával.¹

¹ Ennek a fejlődésnek tudományos hirdetője nálunk Bernát István, a kinek a «Magyar demokrácia múltja, jelene és jövője» cz. munkájában bővebb indokolást talál az olvasó.

Sokan ezt az utóbbi irányt ép úgy összeegyeztethetlennék tartják a modern fejlődéssel, mint a falu kultúráját. Fölfogásuk szerint csak a múlt teljes negációja, a melyet úgy gazdasági elveiben, mint ideologikus törekvéseiben az ipari munkásság kéjvisel, képezheti alapját a haladásnak. Ezzel a fölfogással szemben – a méhnek csupán egyik mérsékeltebb árnyalatát képezi az a nem szocialista körökben is elterjedt nézet – hogy a városi kultúra, beleértve itt az iparosodást is, mint e kultúra gazdasági oldalát, a fejlődésnek magasabb fokát képezi; míg a földművelés és a falusi kultúra a csökönyös maradiságot – legyen szabad egy legkevésbé sem agrárius nemzetgazdára, Werner Sombart-ra hivatkozni, a ki szerint⁵ minden városi kultúra és ipari fejlődés abból a *földöslégből* fejlődött ki, a mely a mezőgazdasággal foglalkozó néposztály megélhetéséhez szükséges gabonamennyiségen és mezőgazdasági termelvényeken *felül* *produkáltatott*. Az ipari fejlődésnek ma is ez szabja meg a korlátait s ha a mezőgazdasági termelés nem tart lépést az iparival, utóbbinak krízise a munkanélküliség, a csődök és bukások összes borzalmaival együtt bekövetkezik. De nemcsak a mezőgazdasági termelés, de a mezőgazdasággal foglalkozó népesség is döntő befolyással van az ipari fejlődésre. A városok, a gyárak népessége a faluról egészül ki s ott, a hol ez az egészséges, életerős, a nagy városok romlottsága által nem érintett néposztály friss anyagot nem szolgáltat, az ipari fejlődés hanyatlásnak indul.² A mi a felületes szemlélőben a falu népességét maradi színben tünteti föl, semmi más, mint a ragaszkodás a múlt értékeihez és kritikai tartózkodás az újításokkal szemben. De vájjon nem éppen ez a tulajdonsága teszi-e ezt az osztályt a szerves nemzeti fejlődés hivatott bajnokává? Hány oklatan közgazdasági, társadalmi és tudományos irány suhant el nyom-

¹ «Der moderne Kapitalismus».

² G. Hansen («Die drei Bevölkerungsstufen») szerint a város kihalna, ha a falu népe a bevándorlás útján új erővel nem látná el. Shadwell oxfordi tanár («Industrial Efficiency») az angol kivitel hanyatlása kapcsán a gyáripari fejlődést vizsgálván, arra az eredményre jut, hogy Németország és az Egyesült Államok iparának az angol iparét túlszárnyaló fejlődése a faluról bevándorló munkások fizikai kiválóságának és szellemi sokoldalúságának eredménye, a melylyel szemben a generációkon át ipari foglalkozást űző angol munkás szellemileg egyoldalú és testileg gyöngé.

talán a parasztság teje fölött, a melynek üdvözítő voltában kétkedni annak idején reakziót jelentett, ma pedig a közfel-fogás alkalmazásukat helyteleníti.¹ A falu kultúrája tartalmaz konzerváló elemeket, de éppen ezek az elemek raktározzák el azokat a speciális sajátosságokat, a melyeknek kellő időben, kellő módon való fölhasználása és fejlesztése a nemzeti haladás és megújulás kincsesládául szolgál. A népköltészet teremtette meg nálunk is Petőfi Sándor és Arany János világirodalmi művészetét. Ugyanebből a forrásból kell merítenie képzőművészetünknek s modern irodalmunknak is, ha az olcsó s tisztavirágéletű tapsok helyett maradandót kíván alkotni.

Hogy tudomány, műveltség, művészet és irodalom ép úgy nem ellentétes a falu kultúrájával, mint a modern gazdasági haladás, azt legékezzelőbban a skandináv népek példája bizonyítja. Ez országokban az ipar és hivatalos kereskedelem elenyészik a mezőgazdasági termelés és a szövetkezeti értékesítés mellett. Es emez országok műveltsége még is nagyobb az iparos országok átlagos műveltségénél. Az analfabetizmus a lehető legkisebb, az irodalmi termékek legszorgalmasabb fogyasztói a kisbirtokosok, a népfőiskolák hallgatóinak túlnyomó része paraszt fiú és leány s az a nagyszerű szövetkezeti mozgalom, a melyet ott a parasztság teremtett s a mely kapcsolatban a demokratikus telepítési törvény intézkedéseivel a parasztosztály társadalmi kiválásának alapját képezi, egyben a legintenzívebb kölcsönhatásban áll az ország kulturális és gazdasági fejlődésével.

Én azt hiszem, hogy reánk magyarokra nézve, a kik nemcsak túlnyomólag földműves nép vagyunk, de történelmi alkotmányunkkal és nemzetérettel bíró nép is, csak ez a fejlődés az egyedül helyes út. Nem hadüzenet ez az iparnak és kereskedelemnek, annál kevésbé az ipari szociálpolitikának, hanem csupán azoknak a szempontoknak a hangoztatása, a melyeknek ezer esztendősen becséről a külföld szédítő ipari fejlődése közben teljesen megfeledkeztünk. Haladjunk az ipa-

¹ A «Magyar Gazdák Szemléje» 1908. december havi számában Sebess Dénes ismerteti az erdélyi községek azon szolidáris gazdasági alakulatait, a melyek fölött a kapitalizmus legkártevőbb rohama nyomtalanul suhant el. Ezek közül több felhasználható azon gazdaságpolitikai törekvés megvalósítására, amelyet a modern agrárpolitika a közbirtokosságokhoz fűz.

rosodás útján erőnkhez mérten, létesítsünk az ipari munkás-ság számára szociálpolitikai intézményeket, hogy idővel ezek is fölemelkedhessenek a középosztály soraiba, de ne hanyagoljuk el a mezőgazdasággal foglalkozó néposztályok, különösen a támogatásra szoruló kisbirtokosság és mezőgazdasági munkásosztály sajátos érdekeit, különleges viszonyait s úgy az állam, mint a társadalom igyekezzék a mezőgazdasági szociálpolitika mindazon eszközét alkalmazni, a melyek a szorosan vett agrárpolitika és üzemtechnika mellett a kisbirtokosok és mezőgazdasági munkások társadalmi fölemelkedését előmozdítani hivatvák.

A mezőgazdasági szociálpolitika, a mint már említettem volt, számtalan apró eszköz igénybevételével igyekszik nagy összhatást elérni, híven ahhoz a gondolathoz, a mely az ipari szociálpolitikában oly kitűnően bevált, hogy t. i. a társadalmi kérdés megoldása nem egyetlen hatalmi eszköz (pl. a magántulajdon eltörlése) igénybevételétől, hanem az állami, társadalmi, gazdasági és kultúrélet ezernyi hiányának helyes reformjától függ. Sajnos, ezeknek az eszközöknek sokféleségét nem csupán tudományos rendezésük, de gyakorlati alkalmazásuk is megsínyli. Sokan, különösen azok, a kik a falu vezetésére hivatvák, nem ismerik a segítési módokat s a rendelkezésre álló eszközöket s ezért nem képesek a legjobb akarat mellett sem eredményt elérni. Jelen előadásom keretei sokkal szűkebbek, semhogy tisztelt hallgatóimnak részletes tájékoztatást adhatnék¹ s így csupán általános vonásait jelzem az új tudománynak.

A mezőgazdasági szociálpolitikában kétféle irányzat észlelhető: lehet az állam, lehet a társadalom a reformok megindítója és propagálója. Nálunk ez ideig az állami szociálpolitika túlnyomó, szemben a külfölddel, a hol a társadalom jár elől e téren. A két irány helyessége már számtalan tudományos vitatkozásnak állott a középpontjában. Én e vitát teljesen meddőnek tartom. Vannak olyan intézkedések, a

¹ Egyébként a földművelésügyi miniszter úr megbízásából most dolgozom egy rendszeres mezőgazdasági szociálpolitikán s ez a munka nemcsak általánosságban, de a legapróbb részletig megfelelő útmutatásokat fog tartalmazni.

melyeket csakis az állani oldhat meg (pl. jogiak, törvényhozásaiak stb.) s vannak ismét, a melyeknek foganatosításánál a társadalom munkája hatályosabb. Mindkettő tegye meg a maga kötelességét, azaz tegyen meg minden lehető, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó néposztály, különösen a kisbirtokosság és a mezőgazdasági munkásság az önsegítség nagy eszmei magaslatára emeltessek. Ezt a nagy eredményt *ügygazdasági, mini kulturális téten, következetesen folytatandó s egymást szem elől soha nem tévesztő munkával lehet csak elérni.* A földművelők helyzetének gazdasági javítása, kultúrjajaiknak megfelelő gyarapítása nélkül egyszerűen lehetetlen, mert ez a javítás csak a gazdasági élet összes területén egységesen keresztül vitt reformoktól, haladástól várható, a minek előfeltételét a termelő intelligenciája képezi.¹ Viszont a közműveltség emelkedése kellő gazdasági gyarapodás nélkül csak sorsukkal elégedetlen embereket nevel, A midőn tehát a mezőgazdasági szociálpolitika anyagának tárgyalását a földművesek materiális helyzetének javítására vonatkozó rendszabályok ismeretetésével kezdjük meg, ez csak sorrendbeli, de nem érdembeli elsőbbséget jelent, mert fölfogásunk szerint úgy az anyagi, mint a szellemi javak megoszlása egyforma fontosságú s meri a szociálpolitikánál soha sem maga a teendő intézkedés, hanem annak a néposztálynak az érdeke, illetve a létesítendő intézménynek e szempontból várható hatása áll a kutatás középpontjában, a melynek fölemelését a szociálpolitika czélul tűzte ki.²

¹ Sok ideig az a balga hit uralkodott, hogy elégséges a kisebb földművelőt a gazdaságtechnikai haladás útjára terelni. Minthogy azonban ennek az értékesítés nehézségeivel való megküzdéshez nem volt meg a kellő tudása s így az üzemtechnikai haladást nem válthatta azonnal készpénzre, bizalmatlanná vált azzal szemben is. A gazdasági haladás alapja a jó iskola, különösen a továbbképzés és a szabad tanítás, a mint ezt Dánia mezőgazdasági fejlődése bizonyítja. Azt a csapást, a mit Németország a határzár által Dánia állattenyésztésére mért, soha sem lett volna képes utóbbi kiheverni, ha a dán népfőiskolák által általános műveltséggel ellátott parasztság azonnal vágóhídi és állattenyésztő szövetkezetekbe nem tömörül. Németországban is minden gazdasági testület nagy súlyt helyez arra, hogy a parasztság megfelelő általános műveltséget és kereskedelmi ismereteket sajátítson el.

² E tekintetben élénken jelentkezik egy alapvető különbség a mezőgazdasági és ipari szociálpolitika között. Az ipari szociálpoliti-

A mezőgazdasági munka alapja a föld. Ezért a mezőgazdasági szociálpolitikának is első teendője, hogy lehetővé tegye azt, miszerint megfelelő igyekezettel, szorgalmas munkával és takarékosággal minden mezőgazdasági munkás valamelyes tulajdont szerezhessen. Ha csak pár négyszögöl kertecske s egy kis házikó is az, a mit magáénak nevezhet, lényeges az, hogy az illető érezze a magántulajdon áldását és élvezhesse igyekezetének gyümölcsét. A másik nagy cél, hogy az ország egyes részein mutatkozó egészségtelen birtokmegoszláson segítsünk és erős parasztosztály kialakulását előmozdítsuk.¹ Mindkét törekvést elsősorban a *telepítés, parcellázás*, valamint a *munkásházak létesítése* szolgálja. A telepítés par excellence állami föladat, e; téren a magyar állam már eddig is jelentős sikereket ért el² s a jövőben kétségkívül még nagyobb eredményeket fog elérni, ha a törvényhozáshoz most benyújtott telepítési javaslat³ törvényerőre emelkedik. Egyik igen helyes intézkedése eme javaslatnak, hogy a birtokfeldarabolásokat is állami ellenőrzés alá vonja, mert bizony

kanak oly társadalmi osztálylyal van dolga, a mely a munkaeszközök birtokát nélkülözvén, két keze munkájára van utalva, mint a megélhetés egyedüli forrására. Az ipari szociálpolitika le is vonja ennek a ténynek a következményeit, a midőn kiindulási pontjául az ipari munkásosztálynak, mint ilyennek helyzetjavításával foglalkozik a nélkül, hogy végeredményben azt a munkaeszközök birtokába juttatni, tehát önálló vállalkozóvá tenni gondolná. Ennek a gondolatnak elejtése szorosán összefügg a kapitalisztikus termelés egyik sajátos jelenségével, a nagy ipari koncentrációval, a mely a legtöbb iparágban kizárja a kézműves-termelést. Az ipari szociálpolitika a szó legteljesebb értelmében munkásügyi politika. Ezzel szemben a mezőgazdasági szociálpolitika középosztálypolitika, minthogy nemcsak a vagyontalan mezőgazdasági munkásokkal foglalkozik, hanem támaszkodva a legújabb gazdasági fejlődés adataira, a melyek a kis üzem létjogosultságát és életképességét a mezőgazdasági nagy üzem mellett igazolják, a kisgazdák helyzetének javítását is célul tűzte ki s keresi a módokat és eszközöket, a melyek segítségével a mezőgazdasági munkásosztály is, legalább mellékfoglalkozásában, részint mint parcella-tulajdonos, részint mint vállalkozó (bérlő, feles-munkás, vagy eladó) a kis birtokosok gazdasági önállóságának nivójára emelkedhetik.

¹ Erre vonatkozólag l. Beksics Gusztáv munkáit.

² 1. «Legújabb állami telepítések Magyarországon» Földmiv. minisztérium kiadványa.

³ «Telepítési törvényjavaslat». Földmiv. minisztérium kiadványa.

a parcellázással, a mely pedig elsősorban volna hivatva erős parasztosztály megteremtésére és a mezőgazdasági munkások birtokszerzésének lehetővé léételére, nagyon sok visszaélést követett el a kapzsi nyereszkesedés, úgy hogy sok esetben a föld hozadéki értékével arányban nem álló vételár miatt a földszerzés vágyától vakká tett kisgazda még meglevő tőkéjét is elvesztette. Külföldön, különösen Württembergben és Bajorországban a törvényhozás már régen üldözi a földuzsorrát, ideje tehát, hogy nálunk is korlátok közé vegyék e visszaéléseket. A tulajdonszerzésnek egy igen előnyös módját teremtette meg a mezőgazdasági munkások és kisbirtokosok részére a gazdasági munkásházak létesítésének állami támogatásáról szóló 1908. évi XLVI. t.-cz. E szerint a törvényhatóságok, községek, vagy ezek vonakodása esetén házépítő-szövetkezetek, a községenként legalább 10 munkásház építésére fölvetett kölcsön kamatának és törlesztésének bizonyos hányadát az államtól évi segély gyanánt megnyerhetik. Ez alapon már eddig körülbelül 15.000 gazdasági munkásház épült s a jövőben kétségtelenül még több fog épülni. Természetesen a birtokszerzéssel egy tekintet alá esik annak megtartása is, a mely a más előadás keretében említett tűzhelymentesség (homestead), valamint az örökjog megfelelő reformja által biztosítható.

A tulajdonszerzéssel majdnem egyenlőrangú önálló mezőgazdasági vállalkozás szempontjából a bérlet. Sajnos, nálunk a kisbérleti formát eddig nem igen kedvelték. Oka ennek egyrészt a bérleti idő rövid tartama, másrészt a tulajdonosok idegenkedése, hogy a nagy bérlő helyeit számtalan kisbérlővel kelljen tárgyalni ok s a bérösszeget ezektől beszélniök. Az utóbbi hiányon újabban a «Magyar Gazdaszövetség» földbérlőszövetkezetek alakításával kivan segíteni, a helyi hitelszövetkezetek tőkeerejét állítja kezesül a bérlőszövetkezet tagjai mögé s így nemcsak teljes biztosságot nyújt a tulajdonosnak, de a bérösszeg lefizetése körül is megkönnyíti az eljárást.

A szűkre szabott bérleti időtartam is, a mely a vállalkozó szellemű munkást és kisbirtokost nemcsak a beruházástól, de magától az önálló existenzia alapításának emez alakjától is visszariasztja, hovatovább meg fog szűnni. Különösen a jogi személyek birtokainak kezelői fogják belátni, hogy a rövid lejáratú kisbérlet-rendszer a legrosszabb kezelési

mód,¹ a mely mellett a bérlő magát biztonságban nem érezvén, csak a föld kizsárolására törekszik, a földbérlőszövetkezetek terjedése² egyik hathatós ellenszere lesz a parcellázási uzsorának is, mert a földműves hamarosan rájön, hogy gazdasági boldogulását sokkal inkább biztosítja egy olyan bérlet, a melybe megfelelő tőkeerővel megy be, mint az a vétel, a melyet csak beruházási költségeinek a foglaló céljaira való fölhasználása mellett, súlyos adóssággal tud lebonyolítani. Nem csalódunk, ha a kivándorlási láz leghatékonyabb orvosszerét is a bérlőszövetésekben keressük.

A termelésnek azonban csak alapját képezi a föld, de annak eredményessége és jövedelmezősége számtalan más körülménytől függ. Első sorban attól, hogy jól megművelje az ember a földjét; kiszáradnál pedig, a kinek nincs elég földje ahhoz, hogy a termények között válogathasson, attól hogy oly művelési ágakat karoljon fel, a melyek saját erejéhez és a mindenkori konjunktúrákhoz, értékesítési viszonyokhoz simulva, a legtöbb jövedelmet szolgáltatják. Sajnos, ebben a tekintetben mi még nagyon el vagyunk maradva. A magyar paraszt, s valljuk be őszintén: nagyobb gazdáink nagy része is, azon balga hitben él, hogy a jövedelem fokozása csakis a megművelendő terület kiterjesztésével érhető el s a helyett, hogy intenzív gazdálkodásra törekednének, a mely kisebb földterületen sokkal kevesebb munkával és kiadással sokkal több nyers és tiszta hasznot szolgáltat, a szemtermelés területi kiterjesztésére koncentrálnak összes gazdasági erejüket. A falu vezetőinek egyik nagy hivatása megértetni a parasztsággal, hogy saját vesztére tör, ha a helyett, hogy tőkét, munkaerejét meglevő gazdaságának fejlesztésére, jobb kihasználására fordítaná, olyan földvásárlásba kap, a melyhez kellő ereje nincsen.³ Az állattenyésztés, különösen a

¹ A földműv. minisztérium kiadásában megjelent «Közgazdasági tanulmányok» egyik fejezetében György Endre kimutatja, hogy a holtkezi birtok racionális kezelése csak hosszú lejáratú bérletek segítségével lehetséges.

² Megalakításukra és vezetésükre vonatkozólag a Magyar Gazdaszövetség szívesen szolgál útmutatással.

³ A termelési rendszer javítása egyben a legjobb argumentum a földosztó agitáció ellen is, mert az ily módon elért s azonnal kézzelfoghatóan bebizonyítható eredmények a jövőre vonatkozó s a legtöbbszőr nagyon is bizonytalan esélyű ígéreteket való értékükre redukálják.

baromfi- és házinyúl-tenyésztés, a mely kiválóan alkalmas a kisember fölösleges munkaerejének értékesítésére, a méhészet, kertészet, gyümölcstermelés stb., karöltve a mezőgazdasági munkáskérdés megoldásánál oly végtelen fontosságú háziiparral, a földművesember jövedelmi viszonyait a legteljesebb mértékben javítani hivatott.

Nem szabad azonban felednünk, hogy a modern gazdasági élet a szabad verseny elvén épült föl s így a termelő munkájának jutalmát csak részben határozza meg az előállított termék mennyisége és minősége. A jövedelem nagyrészt a piaczi konjunktúráktól függ. Es itt ismét a gazdasági intelligencia dönt a termelés irányát illetőleg. Ha a termelő nem ismeri a piaczi árakat és az értékesítési lehetőségeket, hasztalan termel intenzíve, nem bírja megelélni számadását. Alább rátérek arra, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika szellemi eszközei mily hatással vannak a termelési irányok megválasztására, valamint azoknak a tulajdonságoknak a kialakulására, a melyek az értékesítéshez első sorban szükségesek. E részben csak a konjunktúrákhoz való alkalmazkodás anyagi föltételeiről kívánok szólni. Fönnebb láttuk, hogy mily hatalommá lett a nagytőke a gazdálkodók fölött. Ez a hatalom főként az értékesítésen nyugszik. A termelő szembekerül a világpiac esélyeivel, a melyet semmikép sem ismer, kicsiny tőkeereje kénytelen fölvenni a harcot a közvetítő kereskedelem milliós tőkéjével, s így saját körülményeinek nyomása alatt minden árt el kell fogadnia, gyakran – miként ez az idén a bor áránál észlelhető volt – mélyen a termelési költségek alatt. Az egyoldalú szemtermelésnek egyik nagy oka nálunk épen az, hogy a gazda nem lévén a piacz esélyei fölött úr, oly termények előállítására törekszik, a melyek aránylag legkevésbé vannak kitéve az árhullámszás esélyeinek. Egyetlen téren sem jogosult annyira az a tétel, hogy a nagytőkével szemben a falu tőkeerejét kell egyesíteni, mint az értékesítésnél. A község elveszett gazdasági tartalmát a szövetkezetekben kell új életre kelteni, különösen az *értékesítő-szövetkezetekben*. Gabonarakár-, tej-, tojás-, értékesítő-, pincze stb. szövetkezet nemcsak méltányos árakat kényszerít ki a közvetítő kereskedelemtől, de a raktározás, fuvarozás, eladás költségeit is csökkenti, illetve ezen megtakarítást az egyes termelők javára biztosítja.

Nem feladatom a szövetkezeti kérdést részletesen tár-

gyalni s ezért csak épen főlemlítem, hogy a kiscgazda jövedelmének nagyságát a termelési költségek csökkentésénél nagy szereppel bíró szövetkezeti alakulatok is jelentékenyen módosítják. A fogyasztási, műtrágya-, vetőmag-beszerző szövetkezetek; a jelzálogos birtokhitelt ép úgy, mint a személyi és üzemi hitelt olcsóbbá tevő s az áru- és a hiteluzsorát egyaránt fékező hitelszövetkezetek¹ ép oly sikeresen segítik a kiscgazda üzemi költségeit csökkenteni s ez által jövedelmét közvetve gyarapítani, mint a hogyan a magyar kisbirtokosság által eléggé fel nem karolt tűz-, jégkár- és állatbiztosítás szövetkezeti szervezése, vagy legalább többeknek kollektív alapon kötött biztosítási szerződése nemcsak a kisüzemet teljes tönkremenéssel fenyegető kárt hivatott elhárítani, de a díjtételeket is a kisüzem teherbírásához idomítja. Különben a magyar paraszt nemcsak ingóságait és gazdasági fölszerelését teszi ki nap-nap után a koczkázatnak, hanem legbecsesebb értékét, munkaerejét és életét is. A magyar állam úgy a mezőgazdasági munkások, mint a kisbirtokosok számára megalkotta volt az «Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztárt», a melynek jótéteményeiben nemcsak a baleset ellen kötelezőleg biztosítandó gazdasági cseléd részesülhet, de önkéntes biztosítás, csekély befizetés által a kiscgazda is biztosíthat magának baleset alkalmára gyógyítási segélyt, rokkantság esetére évjáradékot, ezenkívül családja számára temetési, kiházásítási, katonáskodási segélyt.² Daczára a mérsékelt díjnak, mégis édeskeves kiscgazda biztosítja magát ezen intézménynél öreg napjaira. Ezen a téren is első sorban a nagyobb gazdáknak kellene jó példával, buzdítással előljárni: cselédeiket nemcsak baleset, de rokkantság esetére is biztosítván, a mit a törvény kötelezőleg nem ír ugyan elő, de mint a gazdasági cseléd egy helyben maradásának előmozdítását, hathatósan munkáló eszköz, maguknak a gazdáknak is érdekében állana. Külföldön a gazdák ennél sokkal többet tesznek gazdasági cselédjeikért. A bajor »Bauernvereine« most vásárolt egy birtokot, gyönyörű kastélylyal, a melyben a munkából

¹ A munkások hitelét a községi segélyalapok hivatvák rendezni, a melyekből az önhibáján kívül bajba került munkás kamatmentes kölcsönt nyerhet.

² L. bővebben «A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája» című munkám megfelelő fejezetét.

kiöregedett cselédek nyernek majd teljes ellátást azon csekély biztosítási díj fejében, a mit a gazdák évenként az egylet pénztárába cselédjeik illetményjavítása gyanánt befizetnek. Ugyancsak ezen egylet igazgatója, dr. Heim György hirdeti azt az eszmét, hogy az egy helyben hosszabb ideig szolgáló cselédeket pénzbeli jutalmazás helyett az állam a telepítések-nél földdel jutalmazza s a vételárnak biztosítékul leteendő 10%-át a gazdák a szolgálati évekkal növekvő biztosítási díj gyanánt valamely szövetkezethél fizessék be.

Bár az állam a cselédtörvényben a gazdának a cseléd gyógyíttatására irányuló kötelmét megfelelően kiterjesztette, ezen a téren is sok tennivaló vár úgy a társadalomra, mint az államra. A mit a törvényhozás úgy az ipari munkásbiztosítás, mint a cselédtörvény tárgyalása alkalmával határozatilag kimondott: a mezőgazdasági cselédek és kigazdák kötelező betegsegélyzéséről szóló törvényi mielőbb meg kellene alkotni, s ez az orvosi közszolgálat rendezése után ma már nem is ütköznék legyőzhetetlen akadályba. Külföldön a társadalom nemcsak kórházak alapítása által igyekszik a szenvedő emberiségen segíteni, hanem a falu viszonyaihoz alkalmazkodva, apáczákat és diakonissákat képeztet ki, külön e célra rendezett kurzusokon, a kiknek hivatása lesz egyesével, kettesével megtelepedve, a falvak betegeit ápolni, egyben a rendelkezésükre bocsájtott betegápoló szekrények eszközcinek, használati módját a falu népével megismertetni, ezenkívül tanítani a betegkoszt főzését, a melynek hiánya igen gyakran súlyosbítja, sőt teljesen gyógyíthatatlanná teszi a falusi beteg állapotát.¹

¹ Ezek az ápolónők egyben a háztartási ismereteket tanítják és megismertetik a népet a legtakarékosabb főzőmódszerek (pl. főzőszekrény) s a legolcsóbb és legtáplálóbb anyagok felhasználásának módjával. L. különben erre vonatkozólag a «Szövetkezés» 1909. évi február 20-iki számában megjelent cikket: «A német nők és a falusi jólétiügy oktatása». A falusi ápolónők tevékenységének talán egyik legszebb eredménye az a társadalmi mozgalom, a mely a Rajna melletti falvakban a Rajna-westfáliai tartományi biztosító intézet (különösen dr. Schmidt-mann tartományi tanácsos) támogatása mellett megindult. A falu ifjúsága betegsegítő egyesületet alkot s ha valaki a faluban beteg lesz, a leányok naponként felváltva ápolják; ha asszony, főznek helyette és családját gondozzák; ha férfi, a fiúk végzik helyette a legszükségesebb munkát.

Lehetne még sokat beszélni a mezőgazdasági szociálpolitika anyagi eszközeiről, különösen a mezőgazdasági munkás- és cselédtörvényekben (1898:11, 1907: XLV.) lefektetett munkásvédelmi intézkedésekről, valamint a *munkásközvetítésről*, de előadásom ideje hovatovább lejár s ez kényszerít, hogy áttérjek e tudományágnak a szellemi eszközökről szóló részére.

A mezőgazdasági szociálpolitika szellemi eszközei a szociálpedagógia, vagy talán helyesebb ezt a kifejezést használnunk: kultúrpolitika népművelő eszközeivel azonosak. Céljük egységes: oly szellemi magaslatra emelni a magyar kisgazdát és mezőgazdasági munkást, hogy közvetlen fogyasztója legyen a nemzet kultúrjainak, sőt ezen túlmenőleg, hogy ma még irodalmi vásárlásokra ki nem használt latens tőkeerejének segítségével egyrészt, másrészt pedig a nevelés és továbbképzés által kritikai magaslatra emelt egészséges, romlatlan magyar Ízlésével s öntudatos föllépésével ne csak a politikai, de az irodalmi, művészeti, szóval a kulturális közvéleményben is szóhoz juthasson. Ez a magas cél egyáltalán nincs ellentétben a népműveltség gazdasági hasznosításával. Sőt a skandináv parasztszágok jelen viszonyai igazolják, hogy az általános kultúra kifejleszti a népben a gazdasági érzéket, képessé teszi őt arra, hogy a legbonyolultabb világ-gazdasági processzusokat megértse és azokhoz alkalmazkodjék. Ezeknek a népeknek virágzó mezőgazdaságát, páratlan szövetkezeti mozgalmát nem a gazdasági szakiskolák alapozták meg, hanem a kitűnő népiskolák és a világhírű népfőiskolák.¹ Ez az iskolapolitika, a mely nem a városi parádé-

¹ Ez utóbbi tétel helyességét elismerik a dán mezőgazdaságot tanulmányozó összes agrárpolitikuskok (Brinkmann, Hollmann), de beszédes tanúbizonysága az is, hogy a dán szövetkezeti vezetőférfiak e népfőiskolák tanárai, vagy ezeknek gyermekei közül kerülnek ki (pl. Swend Högsbro), a világon legelőször alakult tej szövetkezetet a svéd dr. Holström, az akarpi népfőiskola igazgatója alapította; Dánia állat-tenyésztésére döntő hatású ellenőrző egyesület pedig legelőször Vejjenben alakult, az askowi népegyetem politikai községében. A skandináv népfőiskolák, bár az általános műveltség iskolái, a mennyiben első sorban irodalmat, történelmet, nyelveket tanítanak öthónapos kurzusaikon (októbertől márczius végéig fiúk, május 1-től októberig leányok számára), mégis a nemzetgazdaságtan kötelező oktatása, a kereskedelmi érintkezésekben legfontosabb német és angol nyelvek tanítása, valamint

iskolákra helyez súlyt, hanem a falusi nép nevelésére, fogja lehetővé tenni, hogy a magyar állam és társadalom által a falu számára létesített kultúrpolitikai intézmények a népképzés

az esti általános jellegű előadás aktuális tárgyválasztása által közvetve az életre nevelik az ifjúságot. Ezek a népfőiskolák teljesen magánintézetek, a melyeket az állam évi segélyvel támogat ugyan, de tanításukba nem avatkozik. Ez idő szerint körülbelül 80 népfőiskola működik Dániában és több mint 60 Svédországban. Utóbbi helyütt többnyire a paraszt-egyletek és gazdaszövetségek állítják fel ez intézeteket, az állam anyagi és erkölcsi támogatása mellett. A tanulók száma intézetenkint változik, Dániában körülbelül 8000 hallgatót képeznek ki évenként. Ezek többnyire egyszerű parasztfiúk és leányok, a kik az iskola elvégzése után is megmaradnak hivatásuknál és nem kilincselnek vasúti baktérségért és hivatalosjai állásért. A tanfolyam vége felé gyakran látni a fekete táblán hirdetést béresi, vagy szolgálói foglalkozás elnyerése végett. Jellemző azonban a skandináv országok demokratikus felfogására, hogy az egészen egyszerű ifjak mellett (18 éven aluli növendéket csak kivételkép vesznek fel) ott tanulnak az egyetemet végzett tanárjelöltek is s a protestáns püspökök, egyetemi tanárok, sőt miniszterek leányai egy internátusban lakkak (az internátusi élet többnyire kötelező) és egy padban ülnek a cselédányokkal, a nélkül, hogy a nálunk oly gyakori toalett-kérdések szerepet játszanának az érintkezésben. Ez nagyrészt annak a családiasságnak a következménye, a melyet az igazgató családjával és a tanárokkal való együttélés teremt meg s a mely az askowi népegyetemet meglátogató angol és amerikai pedagógusok tanúsága szerint kulcsul szolgál a dán népfőiskolák páratlan sikereinek megértéséhez. Véleményem szerint e mellett még egy másik jelenség is oka az elért eredményeknek. Egész családok szentelik magukat a parasztnép nevelésének: a dán Högsbro, Schröder, La Cour, Appel családok minden tagja részint mint tanerő, részint mint igazgatósi tag hosszabb-rövidebb ideig összeköttetésben állott ez intézménnyel. A tanárok is nem a nagyobb fizetés és az előmenetel vágyától vannak eltelve, de valódi kultúrfanatikusok, a kik lelkük minden kincsét egyszerű tanítványaiknak áldozzák. Az askowi népfőiskolának hírneves természetrajztanára, La Cour, háromszor utasította vissza a tudományegyetemi katedrát; dr. Marius Cristensen, elsőrangú skandináv folklorista is könnyen kaphatna magas állást az egyetemen, ha az askowi kicsiny falvacskát ott akarná hagyni. Az akarpi (Svédország) népegyetemnek nyugalmazott igazgatója dr. Holström egyetemi tanszéket hagyott el, hogy egy rozzant korcsma kibérelt nagytermében az első svéd paraszt főiskolát ezelőtt 40 évvel megnyithassa. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt sem, hogy ezelőtt 15–20 évvel, a midőn az askowi népfőiskola pénzügyi nehézségek miatt a tanulók részére adott kedvezményeket s a tanítás intenzívebb módszereit lett volna kénytelen feláldozni, a tanárikar önként lemondott fizetésének 25%-áról a visszaesés meggátlása végett.

érdekében intenzíven kihasználhatók legyenek. Mert hasztalan a kormány igyekezete *népkönyvtárak* felállítása, népies *folyóiratok*, hasznos gazdasági és általános irányú *olvasmányok* terjesztése érdekében, ha az iskola a kisembert nem tanítja meg a könyv és betű szeretetére, az olvasásnak a technikai fogásokon túlterjedő művészetére. Hasztalan csinál a társadalom *gazdaköröket*, *olvasó-egyesületeket*, *ének- és ifjúsági* stb. egyleteket, ha az iskola belé nem oltja a gyermekbe az összetartozandóság, a szépért, jóért való rajongás altruisztikus érzését. Hasztalan alakít szövetkezeteket a társadalom, hasztalan igyekszik az egyeseket tömöríteni közös értékesítésre, anyagbeszerzésre stb., ha a népben hiányzik az a jogérzet, a mely nemcsak a lopást és csalást tiltja, de a kereskedelmi érintkezésben oly fontos megbízhatóságot és pontosságot is szinte véérébe oltja falusi gazdáinknak.¹ A hitelszövetkezetek működése is hiányos marad mindazideig, a míg az iskola a takarékoság elvét belé nem neveli az ifjúságba.² Sőt a nálunk oly könnyűszerrel megoldhatónak vélt politikai jogkiterjesztés sem történhetik meg mindazideig – névleg igen, de tényleg nem – a míg a nép az alkotmányos jogok gyakorlásának helyes módját az iskolában meg nem tanulja.³

¹ Ma bizony gyakran hiányzik ez a jogérzet s ez az oka, hogy az adott ígéretet, a szerződést oly gyakran szegik meg a mezőgazdasági munkások; a kisgazdák és falusi mesteremberek pedig különösen a szállítási határidőket, többnyire saját kárukra.

² Külföldön az iskolák mellett iskolai szövetkezeteket állítanak fel, hogy a takarékoság, kölcsönös segítség és a gazdasági életrevalóság elvét a gyermekekbe oltás (Wilmersdorf b. Berlin, sleswig-holsteini iskolák). Darmstadtban a szövetkezeti kurzus mellett minden tanévben megalakul az iskolai szövetkezet, a mely nemcsak a takarékoskodást tűzi ki célul (hónap elején a pénzt takarékbba rakják s a szükséghez képest szedik ki újra, hogy a kicsiny kamat se menjen veszendőbe), hanem közösen szerzik be a könyveket, füzeteket, narancsot, képeskártyát, cigarettát stb. Ez évi forgalmuk 15.000 márka volt, a tiszta haszon pedig felül 200 márkán. Ennek egy részét a későbbi tanulók szövetkezeti könyvtára számára alap gyanánt tették le. Az iskolai szövetkezetek fontosságáról v. ő. még a londoni morálpedagógiai kongresszus számára irt tanulmányomat a szakiskolák erkölcsi neveléséről. (Megjelent a «Magyar Társadalomtudományi Szemle» 1908. évfolyamában.)

³ Különösen Németországban helyeznek nagy súlyt legújában az állampolgári ismeretek oktatására. Míg Angliában ezt egészen egybeolvasztják az erkölcsi oktatással, a Baierischer Bauernverein külön

Elismerem, hogy súlyos feladatokat ró a mezőgazdasági szociálpolitika az iskolára s a népnevelőkre, de nem szabad felejtetni, hogy külföldön is az a közoktatás lehelt új lelket a falu társadalmába, a mely annak idején erre a klasszikus tanítás intézeteivel halálos csapást mért. Egyébként ma már ez a teher nem egyedül a népiskola vállaira nehezedik, a mely nem annyira a tanítók szociális és gazdasági képzetlensége, mint inkább a tanulók fejletlen kora miatt csak nehezen küzdhetne meg a kérdés megoldásával. Segítő társul itt van a gazdasági ismétlőiskola és a különféle társadalmi és gazdasági egyesületek, különösen a «Magyar Gazdaszövetség» népművelő akciója. Ha a külföldön a hivatalos iskola és a gazdasági szervezetek meg tudták találni egymást a falu regenerációja s a földművesek társadalmi fölemelése nagy céljainak önzetlen szolgálatában, ez nálunk sem lesz lehetetlen. S ha a külföldi paraszt önérzete és kultúrképes-

parasztfőiskolát állított fel, hogy a 18-30 éves parasztfiúkat a szervezeti ismeretek mellett a községi közigazgatás mindennemű ismeretere s a politikai életben irányadó alkotmányjogi stb. tárgyakra megtanítsa. Különös figyelmet érdemelnek Kertschensteiner bajor tanfelügyelő munkái e téren. Legújabban a hivatalos körök is nagy súlyt helyeznek az állampolgári ismeretek tanítására. Bülow kancellár ez év február 9-én kelt leiratában így nyilatkozik (Soziale Praxis. 1909. 21. sz.): «Azokat a törekvéseket, a melyek népünk magasabb politikai iskolázását célul tűzik ki, igen fontosaknak tartom. Mert azt hiszem, hogy semmi sem alkalmasabb a hazához való ragaszkodást és a készséget, érette munkát, vagyont, vért áldozni: a németekben ébrentartani és erősíteni, mint az állam lényegének és magasztos feladatainak növekvő megismerése és annak belátása, mily jótéteményekért tartozik az egyes közső-nettel irányában. Tanulmány tárgyává tétettem, hogy... a továbbképző és szakiskolákon, a közép- és felsőfokú tanintézetekben és a főiskolákon az állampolgári ismeret, mint külön tárgy... mennyiben volna bevezethető». Svédországban minden egyes népfőiskola növendékei megalakítják az iskolaközséget. Elöljáróságot, képviselőtestületet választanak, községi könyveket vezetnek, adót vetnek ki. A szombat esténként tartandó községi gyűléseken a község gazdái is megjelennek s végighallgatván az ifjúság tanácskozását, a legújabb állami törvényeket vitatkozás közben tanulják meg. Pálóczi Horváth Zoltán tisztelt barátom értesítése szerint régebben a sárospataki főiskolán is volt hasonló intézmény, a «Pánczél vármegye». Kár, hogy e fontos pedagógiai intézményt nálunk újabban annyira elhanyagolják.

¹ Míg nálunk mindenki városi címek után törekszik, az ingolstadtí járási parasztképviselek határozatilag kimondták, hogy a parasz-

sége e munka nyomán a társadalmi rend föntartása, a nemzeti fejlődés előmozdítása, a gazdasági haladás és az erkölcsi fölemelkedés terén egyaránt csodákat tud művelni, a mi népünk romlatlan őseire is képes lesz erre, csak Mózesre kerüljön, a ki a sivár pusztaságból kivezesse. Magyarország jövője nem a czifra-palotás városokban, de a szalmatetős kunyhókban dől el. Tehát «vissza a faluba!»

tokát ezentúl ne «Landwirth»-nek, se «Oekonom»-nak nevezzék hivatalosan, hanem az ősrégi elnevezéssel «Bauer»-nak. Vannak ugyan egyesek, kik a «Bauer» és a «paraszt» szó ethimologiai különbségéből kiindulva ezt a tényt a mi viszonyainkra alkalmazhatatlannak s így jelentőség nélkülinek tartják. Reánk nézve a nyelvészeti szempont közömbös, csak az a fontos, hogy a falusi szegletesség, tudatlanság kifejezésére különféle díszítő jelzőkkel együtt használt «Bauer» gúnynevet ma az a társadalmi osztály, a melynek sértésére alkalmazták, tiszteleti név gyanánt tekinti. Ez mindennél ékesszólóbban hirdeti a falu önérzetének feltámadását.

FÖLDMÍVESEINK ÉS A SZOCZIÁLDEMOKRÁCZIA.

Előadta: BAROSS JÁNOS DR.

Földes Béla egyetemi tanár úrnak a legközelebbi napokban itt elhangzott érdekes előadása után a szocializmus lényegét bővebben fejtegetnem fölösleges. Az, a mi előadásom tulajdonképeni tárgyát képezi: földművelő népünk és a nemzetközi szocializmus egész gondolatvilága közötti különbség lesz. Hogy ezt a különbséget megvilágítsam, vissza kell nyúlnom egy régi nemzetgazdasági és társadalmi iskolához s utalnom kell a szocializmus szülőanyjára, t. i. az angol szabadkereskedelmi, manchesteri iskolára s annak alapvető mestereire Smith-re és Ricardo-ra, a kik nagymesterei az angol nemzetgazdaságnak, a mely a teljes egyéni szabadságot és a szabad verseny önös uralmát hirdeti a gazdasági és társadalmi életben s a melyek alapján fejlődött ki a mostani állami, társadalmi és gazdasági rend és különösen a gazdasági liberalizmus. Ezek ugyanazon hibában leledzettek, mint logikus gyermekük, a szocializmus, hogy nem tettek különbséget az ipari és mezőgazdasági termelés között, nem tettek különbséget az ipari tőke és mezőgazdasági tőke között, nem tettek különbséget a kapitális, a pénz és föld között.

E helyről sokszor reámutattak már azon óriási különbségre, a mely a kapitális, az ipari és pénzügyi tőke és a mezőgazdaság s a földbirtok között létezik. Azok a végletek, a melyekben az utolsó száz esztendőben egész gazdasági és társadalmi életünk az egész világon hánykolódott, elsősorban arra vezetendők vissza, hogy nem tettek különbséget sem tudósaink, sem politikusaink a föld és ingótőke között. Csak természetesen, hogy az angol szabadkereskedelmi iskolának és az angol szabadversenynek a *laissez faire laissez passé*nek elvét követő nemzetgazdák gyermekei, a szocialisták szintén e

hibába estek s elibe a hibába estek a mostani nemzetközi szocializmus megteremtője Marx és munkatársai is. Ugyanis bár én elismerem s ezt minden kultúremlernek el kell ismerni, hogy Marx a most divatban levő szocializmus atyamestere s megalkotója, a ki gondolkozásában az angol Ricardot követte, hogy nagy zseni, de egyoldalú ember volt azért, mert nem látott mást, csak az ipari termelést és nem vett mást ügyelembre, mint azt, hogy az utolsó két évszázadnak nagy technikai és társadalmi átalakulásai következtében az ipari termelés teljesen kapitalizálódott. Azon törvények, melyeket ő a gazdasági és társadalmi élet jövő fejlődésére nézve ezen vizsgálódásai során leszűrte, bizonyos fokig talán megállanak s megálhatnak az ipari termelésre, de semmi esetre sem vonatkozathatók a földművelésre.

Előre kell bocsájtanom, hogy Marx-nak eme tévedését már a szociálisták is kénytelenek belátni azért, mert a szociálista teória, az ő lelki szemeik előtt kifestett átalakulása a a társadalmi és gazdasági életnek, s az egész szociális világrend megtörik egy általuk eddig figyelembe nem vett kis társadalmi és közgazdasági faktoron, a paraszton. Megtörik még pedig azért, mert mindaz, a mit ők az ipari és kapitalisztikus rendszerre nézve megállapítottak törvényként és a miből – ha nem is mindent – de egy részt kénytelenek vagyunk elismerni és akzeptálni, mindaz jóformán kivétel nélkül nem alkalmazható és nem áll a mezőgazdasági termelésre s nem különösen a kis parasztbirtokokra. Ezt már úgy a francia, de főleg az újabb német szociálista írók is elismerik. Marx követője, *Kautsky*, a ki szintén látta ezt a veszedelmet az ő tudományos s politikai tendenciáik és törekvéseire nézve és próbált bizonyos áthidalást létesíteni Marx teóriái és a való élet, az eleven paraszt között, de – sikertelenül. Az újabb német szociálista írók, különösen *David*, már megadják magukat; belátják, hogy a Marx-féle teória megtörik a parasztságon. Ok már nem kívánják azt, a mit Marx kívánt, hogy a paraszt ép úgy, mint a kisiparos szívódjék föl nagy kapitalisztikus vállalatokba; tudatára ébrednek annak, hogy az a kép, a mit Marx megfestett a parasztságra nézve, nem fog bekövetkezni a parasztságra nézve.

Ezen tételelem igazolására egy kis összehasonlítást kell Önök előtt fölfejtennem az ipari termelés és a földművelés

közötti különbségre nézve. Ezt a különbséget meg akarom szorítani, különösen a szocialisztikus álláspont és nézőpontra, hogy mik voltak tulajdonképen Marxnak főteóriái az ipari termelésre nézve és mik nem váltak be azokból a földművelésre nézve.

Hogy az ipari termelésre vonatkozólag mik nem váltak be, valamint azt, hogy ezeket a szocialista tendenciákat kellő medrűkbe visszaszorítani hogyan lehetséges és hogyan nem lehet s az azokban rejlő határozottan magasabb erőket hogyan lehet jó és helyes irányban fölhasználni, azokat bőven kifejtette *Földes* Béla egyetemi tanár úr. En részemről ez alkalommal csak néhány szempontra akarok rámutatni.

Köztudomású dolog, hogy az ipari termelés az utolsó kétszáz esztendő alatt óriási átalakuláson ment keresztül. Azelőtt nem volt oly kooperatiztikus termelés, mint ma; a mikor például egy nagy gyárban 1000-10.000 ember mindig ugyanazt a munkát végzi, az egyik mindig csak ezt, a másik csupán azt, egyszóval a munkás izzadásos munkájának végső eredményét sohasem látja; a mikor a munkás ép úgy, mint a gépnek egy alkotórésze, annak a masinának egy kerekét képezi. Azelőtt mindenki teljesen egyedül végezte el az egész munkát s így megvolt az ő lélektani, erkölcsi diadala, hogy az általa végzett munkának eredményét látta és ha valamit remekbe alkotott, azért övé volt a dicsőség, övé az anyagi és erkölcsi elismerés. A legmélyebb különbség a mostani nagyipari s az akkori kisiparos-termelés között természetesen az volt, hogy ma a termelő erő kevés kivétellel nem képezi a munkás tulajdonát, míg a régebbi kisipari termelésben a munkás birtokát képezte az. Manapság egyes nagy tőkésék tulajdona az a gyár, azok a gépek, azok a nyers anyagok, a melyeket a munkások földolgoznak, egyszóval a munkás csak a munkaerejével járul hozzá a termeléshez, a termelő eszközök és anyagok pedig a tőkés birtokában fekszenek. E nagy átalakulásnak oka a történelem egy nagy proceszszusában, a feudális termelésnek kapitalisztikus termelésre való áttérésében s elsősorban ama nagy technikai találmányokban keresendő, a melyek a mai termelés középpontjába állították a gépet. A gépnek szerepe, a hogy a szocialisták különös zsenialitással kifejtik, olyan óriási átalakulást idézett elő az egész társadalmi és gazdasági életben, a mely szinte a

nehézkedés törvényével – szerintük természetesen – okvetlenül át fogja alakítani az egész társadalmi és gazdasági berendezkedést. A technikai vívmányok folytonos haladása, a technikai fejlődés, a gépek tökéletesbülése folytán, t. i. a gép mindinkább kevés munkáskezet fog foglalkoztatni, folyton és folyton több munkást szorít ki Marx teóriája szerint a munkából, a termelésből; a gép által kiszorított munkások ezrei tehát mint egy rezervoárt fognak képezni, egy munkátlan tömeget, mely, hogy meg bírjon élni, képes legyen enni, az ő munkáinálataival mindig le fogja nyomni a munkabéreket. Azután a gép mindinkább tökéletesedvén, az így létminimumra leszorított munkásokat magához lánczolja és időn túl is, vagyis azon időn túl, a melyre munkáját a munkás létfönn-tartás szempontjából kifejtetni kénytelen lenne, még ezen túl is munkában tartja, vagyis túlmunkát produkál. A munkás ezért külön munkabért kivan, de eredménytelenül s ezen túlmunka értéke képezi azt a kapitalisztikus többletértéket, a melyből a tőkék halmozódnak a kapitalisták kezében, míg a munkások épen a munkásrezervoárok, a munkátlanság, a munkáinálát következtében, a létminimum legalsó fokára szorulnak, szükségletük kielégítése tekintetében. Ez az ipari verseny örült galoppban rohan előre, mint sok nemzetgazda kifejti; jönnek a túlprodukciók a raktári készítés, a piacok elárasztása óriási termésmoegekkel, jönnek természetesen a krach ok, a gazdasági válságok, a melyeket csak azok tudnak kiállani, a kik kapitálisban erősebbek. Az ipari vállalatok nagy része tehát megbukik, olcsón összeveszi egy pár erős kapitalista azokat, egyik a másik után szívódik föl, fölszívódnak a kisebb ipari telepek is, végre Marx teóriája szerint egy pár óriási kapitalisztikus vállalatban lesz koncentrálván minden ipari termelés. A tőke hüvelyke, a mely a gazdasági és társadalmi szervezetet körülveszi, tarthatatlanná lesz és azután a pár nagy kapitalisztikus termelési vállalatokat a társadalom ki fogja sajátítani és államosítani, társadalmasítani, ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem, az összes termelési eszközöket. Marx teóriájának tehát alapja, hogy e termelési eszközök, a melyek valamikor a czéh-rendszer, a kisipar idejében a munkásegén tulajdonát képezték, a melyek a nagy technikai és politikai átalakulásban egy pár kapitalista kezében koncentrálódnak, azok kezéből kivétessenek és az államnak vagy

társadalomnak adassanak át. Nem akarok vitába elegyedni a szociálistákkal, hogy vájjon az ipari termelésre fölállított ezen teóriák megállanak-e vagy sem (Földes Béla képviselő-társam ügyis foglalkozott e kérdéssel), de tény, hogy ma már a szociálisták is, különösen a német *Bernstein*, belátják és hirdetik, hogy ez a processzus, a melyet Marx és Engels zseniálisan festettek meg, az ipari termelés terén sem válik be minden tekintetben,- A fák nem nőnek az évig, ott is van visszahatás, ott is van más tempó, más meder, más fejlődés, de egyet el kell ismernünk, azt, hogy nagyjában azok a hátrányok, a melyeket Marx az ipari termelésre nézve fölállított, azok ma még sok tekintetben tényleg fönnállanak. Valóban manapság az ipari termelésben egy olyan örült hajsza, a gyengének olyan kizsákmányolása, a gazdagoknak napról-napra való gazdagodása, a gyengék erőtlenedése van folyamatban, a mely társadalmi és gazdasági reformokra szorul. Hogy mik legyenek e reformok, mint lehet ezt a fejlődést egészséges mederbe terelni, arról nem beszélek, mert hisz előadásom keretén kívül áll. En csupán szembe kívánom állítani azt a processzust, a melyet előbb megfestettem az ipari termelésre nézve, a gazdasági, mezőgazdasági termeléssel.

Azok a pontok, a melyeket Marx fölállított, a mezőgazdasági termelésre nézve, egyáltalán nem állanak, vagy csak nagyon kis mértékben alkalmazhatók. Az a kolosszus, a mely az ipari termelés frontjában áll, a gép, a centrális erő, a motor, a mely egy nagy gyárban sok ezer kis gépet hajt és számos munkást foglalkoztat, egyszóval a modern technika ereje mezőgazdasági termelésre, a mint *Dávid* német szociálista kifejtette, szinte alig alkalmazható, hatásával gazdasági és társadalmi tekintetben egyáltalán megközelítőleg sem az a szörnyeteg, a minek azt az ipari termelés megfestette. Az új teória szerint ugyanis különbséget kell tenni, mechanikus termelés és organikus termelés között; az előbbi az ipari, az utóbbi a mezőgazdasági. A mechanikus – ipari – termelésben a gépnek ez az óriási társadalomátalakító hatása sok tekintetben érvényesül, míg az organikus – mezőgazdasági – termelésben ilyen hatása nem mutatkozik, mert ez utóbbiban a technika haladásának, a gépnek természetszerűleg nem lehet meg a hatása, a mint hogy azt az óriási fejlődési és lendületet, óriási fokozását a termelésnek, a melyet az iparban a

gép előidézett, a mezőgazdaságban nem látszatjuk és nem látjuk. A mezőgazdasági fejlődést nem annyira a technika, mint az élettani és kémiai tudományok haladásának köszönhetjük, hiszen ez egy organikus termelés s a növénytan és állat organizmusának produkálását célozza, a mely organikus termelés technikailag nem sokszorosítható, mert a természet erőivel, a melyek bizonyos korlátok és határok között működnek, a legszorosabb összefüggésben van. Különösen fontos itt rámutatnom arra a *Malthus-féle* sokat támadott, félreértett, de nagyjában fönnálló törvényre, a föld termelő erejének csökkenékenységére. Mit jelent ez? Ez a legnagyobb különbség az ipari és mezőgazdasági termelés között. Minél több tőkét fektet be valaki az ipari termelésbe, annál nagyobb inertekben, annál korlátlanabban tudja a termelést fokozni. Ha például egy cipőgyáros egy millió értékű gépet rendez be, kifejleszti a telepet, több cipőt tud előállítani, mint az első alaptőkével, mert akkor, bár a központi vezetés, ellenőrzése a gyárnak ugyanazon költséget igényli, mint azelőtt, de az új gépek segítségével ugyanannyi, sőt sokkal kisebb költséggel mégegyszer annyit tud produkálni; a tőkének az iparba való befektetése tehát szinte korlátlan eredményeket tud előállítani, mert termelés és értékesítés nem azonos fogalmak. Egyszóval az ipar termelékenységének fokozása korlátlan, a földre nézve azonban korlátolt. A földművelési tudomány bizonyos statusa, állása mellett t. i. a föld termőerejét fokozni csak bizonyos melléig lehet. Ha egy földel fölszántok kétszer-háromszor, bizonyára több termést fog hozni, mintha a szántást csak egyszer végeztem volna el. De hat-, hét-, tízszeri szántással, vagyis ha több tőkét, munkát fektelünk a földbe, annak termőereje nem fokozható olyan arányban, mint a mennyi munkát és tőkét azon bizonyos ponton túl belefektetünk.

A tőkének hatása, szerepe tehát a földművelésben nem érvényesülhet olyan mértékben, mint érvényesül az ipari termelésben. Ez az óriási különbség a földművelés és ipari termelés, a mechanikai és organikus termelés között. Ez a föld csökkenő termelékenységének törvénye, a mely a népesedés-tanban, tudományban óriási forradalmakat idézett elő. En csupán leszegezem, mint első nagy, radikális különbségei az ipari és földművelő termelés között, hogy a gépek centrális hatása a földművelésben nem lehet olyan nagy, mint az ipari

termelésben. S ezt minden praktikus gondolkozó ember képes belátni! A földművelésben t. i. a munkamegosztást olyan nagy mértékben, mint az ipari termelésben, keresztülvinni lehetetlen. A mint említeni szerencsém volt, egy gyárban minden egyén csak egy meghatározott munkát végez az egyik csak asztallábat, a másik asztallapot, az egyik csak cipőfelsőrészt, a másik cipőzsinórt itt tehát a legminuciózusabban keresztül vitt munkamegosztás uralkodik. A földművelésben, az organikus termelésben ez az egyoldalú munkamegosztás keresztülvihetetlen, vagy csak bizonyos minimális mértékben vihető keresztül. Annak a béresnek kész munkát kell végeznie, értenie kell egy kicsit az állattenyésztéshez, állatgondozáshoz, kissé gépésznek is kell lennie, kevéssé tudnia kell a kovács-, asztalos, esztergályos mesterséget, ismernie kell a növénytermesztés módjait stb., egyszóval a munkamegosztás az iparban a mai technikai fejlődés mellett a legvégső fokig alkalmazható; a mezőgazdaságban azonban a munkamegosztásnak ilyen nagy a tere a dolog természeténél fogva nem nyílik. Tudjuk azt, hogy egy valamire való magyar parasztgazda szinte ezermester. Egy földművelő sohasem olyan egyoldalú, mint egy városi munkás. Ez utóbbi lehet ugyan a maga szakmájában sokoldalú, de máshoz abszolúte nem ért; egy földművelőnek azonban mindig mindenféle, még ipari munkához is aránylag több tehetsége és gyakorlata van, mint az egyoldalú városi munkásnak. Ha mégis lehel szó a földművelésben munkamegosztásról, az inkább a családban bent érvényesül, a mikor az erősebb, nehezebb testi és szellemi munkát a család feje végzi, a házkörűli dolgokat az asszony látja el, míg a külső munkával, állattenyésztéssel, állatorzással a gyermek foglalkozik. Ennyiben tehát van a földművelésben is munkamegosztás, de az egy természetes családi kötelességgel függ össze. Kimutattam tehát, hogy a mezőgazdaságban sem a munkamegosztásnak, sem a gépeknek, tőkének, kapitalizmusnak nincsen olyan tulajdonsága és szerepe, mint a milyen az ipari munkában és fejlődésben van. Ennek a körülménynek hatása természetesen el sem maradhat. Ezek a nagy alapos kifogások, a melyek a mezőgazdaság természetéből állanak elő Marx teóriája ellen s a melyek a gazdasági és társadalmi élet fejlődésében statisztikailag kimutathatók. Ugyancsak meg voltak akadva a német szoczialisták, a mikor konstatálták, hogy a

gyárüzemek nagyon sok kisipari elnyeltek, míg ugyanazon idő alatt a mezőgazdasági kis üzemek megszorodtak. Nem tudtak megbarátkozni Marx azon tételével, hogy a gazdasági és technikai fejlődés dacára a parasztgazdaságok – még a legeszszerűtlenebbül vezetett és berendezett parasztgazdaságok – száma is megszorodott. Csőd előtt állott az egész szociális teória, a mely szerint rövid évtizedek alatt a nagy iparok és nagy centrumok el fogják nyelni s fölszívják az egyéni gazdasági telepeket, kis üzemeket. Ez az iparban bizonyos fokig igazolódott, de a földművelésben ép az ellenkező következett be. *Az első csatát tehát a szocializmus a paraszt-sággal szemben elvesztette.* A szociálisták annyira megijedtek ettől, hogy volt egy idő például Németországban, a mikor pártjelszóvá tették, hogy a parasztbirtokok tönkremenése, nagy latifundiumokba való fölszívódása az általános haladás szempontjából kívánatos és kedvező. Miért? Mert az ő szocialisztikus állami berendezésük csak akkor következhetné be, ha épúgy, mint a kis csizmadiát a cipőgyár, a kapitalisztikus latifundiumok a parasztságot fölszívják; ez esetben a parasztból lehet szociálistát nevelni. Ez a törekvésük a szociálisták -nak azonban nem következett be, de beállott ép az ellenkezője: a kis parasztbirtokok számának megszorodása. S ez természetes is. A hetvenes években beállott tengerentúli mezőgazdasági verseny ugyanis, a mely a nagybirtokoknak, főleg a gabonatermeléssel foglalkozó nagybirtokoknak és közép-birtokoknak helyzetét megnehezítette, a gabona árát leverte, a nagybirtokok fő jövedelmi forrását elapasztotta, a mit a parasztság kisebb mérvben érzett meg. A paraszt gazdasági rendszer tudvalevőleg nem olyan egy oldalú, mint a nagy: birtoki gazdálkodás, a hol – mint például nálunk – búzát búzára, kukoriczát kukoriczára vetnek. A parasztgazdaságban változatosságot látunk: itt nemcsak szemtermeléssel foglalkoznak, hanem – különösen az utóbbi évtizedekben – kertészettel, szőlőműveléssel, aprójószág-tenyésztéssel, tojástermeléssel, tejgazdasággal, méhészettel, egyszóval a mezőgazdasági termelésnek jóformán valamennyi ágával. Es épen a többször idézett *David* volt az, a ki rámutatott arra, hogy az ipari fejlődéssel, tehát a nagy centrumok keletkezésével egyidejűleg, a melyek a sok egyéni ipartelepet fölszívták, szinte ők maguk teremtik meg és szaporítják a kis üzemeket.

Egy *Krupp-féle* nagy ipartelep Németországban, a mely évről-évre több tőkét fektet be, mely évről-évre több munkást foglalkoztat, maga körül egy gyűrűt teremtett az utolsó évtizedekben apró mezőgazdasági termelési telepekből. *Krupp* gyárának az a sok munkása nagy mennyiségű zöldséget, tojást, juhot stb. fogyaszt, tehát azok ellátására ott számos apró kertész, kisiparos, gazda telepedett meg, minek következtében az e helyen levő nagyobb birtokok fölaprózódtak kisebb kertész, baromfitenyésztő, egyszóval a mezőgazdaságnak nem szemtermelési, hanem kertészeti és állattenyésztési telepeire. A nagyipari cenzralizáció, a gyárak koncentrációja tehát, a tőke és munkaerő, épen a mezőgazdaságnak és pedig sok ezer kis egyén gazdálkodásának vetette meg alapját. Ez azt mutatja, hogy a Marx-féle teória, a milyen mérvben igazolódik az ipar terén, ép oly kevéssé bizonyult beválhatónak s valósággal saját magának ellenhatását teremti meg a mezőgazdaságban. Ez olyan óriási jelentőségű dolog a legújabb szocializmus fejlődésében és tudományában, a melynek politikai és tudományos hatásai is mutatkoztak, de a mely véleményem szerint megdöntését sarkpontját fogja képezni az egész szociális teória s esetleg bekövetkezendő szociális társadalom és világrend bukásának. Az a paraszt ugyanis, a ki az ő kis földjén szépen meg bír élni, semmiféle Marx-féle teória kedvéért nem fog lemondani egyéni tulajdonáról s kézzel-lábbal ellene fog szegülni a magántulajdon államosításának; a szocialisztikus nagyipari Telepek tehát saját maguknak ellenséget, politikai és társadalmi ellenfelet teremtenek az ipari cenztruniok körében. Az egész lelkivilága természetesen annak az egyéni tulajdonon alapuló parasztexiszlencziának ellentétben fog állani a szociális tendenciákkal, mert a dolog természetéből folyik az, hogy a ki az egyéni tulajdont védi az állami szocializmussal szemben, az politikailag, társadalmilag, egész gondolatvilágát tekintve, ellensége lesz s az is marad a szocializmus tendenciáinak.

Kifejtettem, hogy gazdasági tekintetben milyen mély, áthidalhatatlan árok választja el a szocialisztikus fölfogást, a parasztnak gazdasági és magánjogi fölfogásától; ez természetesen kihat egész gondolkodási módjára is. Mert, hogy a szocializmus hitetlen, hogy a szocializmus hazátlan, annak egyik alapokát abban kell találnunk, hogy magántulajdona

ma az ipari munkásnak egyáltalán nincs. Az a kisipari munkás, a ki tanoncz vagy segéd korában tudatával bír annak, hogy valamikor a saját maga mestere lesz, nem volt hitetlen, nem volt hazátlan, azért, mert az ő anyagi existenciájának biztosítását ebben az országban, szülőhazájában megtalálta. A mint azonban az ipar terén a kapitalisztikus fejlődés azokat a gazdasági gyökereket és szálakat, a melyek a régi kisiparost a haza földjéhez fűzték, elszakította, az ipari munkások százezrei mint a gyökérmélyre katángkóró — fúvatnak a gazdasági szelek által egyik országból a másikba. Ezeknél tehát a hazátlanságot, ha megérteni nem is, de indokolni lehet gazdasági okokból vagyontalanságnkkal. De az a paraszt, a kinek a haza földjéből öt, tíz, akárhány hold föld jutott, a mely gazdasági szálakkal kapcsolja őt a haza földjéhez, természetesen ezen gazdasági gyökerek és szálak által erősen magába fogja szívni a hazai földből a magyar rög iránt való szeretetet, ragaszkodást mert hiszen elvégre az embert érdekei is, de érzelmei is fűzik a haza földjéhez a melyből gazdasági erejét meríti, a melyhez egész családjának, gyermekeinek gazdasági jövedője kapcsolva van. Ha tehát gazdasági tekintetben külön álláspontot foglal el és egymással szemben áll az ipari proletárság a parasztsággal, annál inkább szembe fog helyezkedni érzelmi momentumok, különösen a nemzetköziség és hazafiság tekintetében. Végre is annak a gyári munkásnak, a ki a mindennapi robotolásban elfásul, annak talán kevesebb érzéke van az általános nemzeti érdekek iránt, habár azt a tételt sem szabad általánosítani, mert hisz tanúi lehetünk annak, hogy különösen a német ipari szociálisták kezdenek reájönni arra, hogy az általános nagy nemzeti érdekekhez van fűzve minden egyes ipari munkás sorsa; ma már a német szociálisták kezdenek megbékélni a hazafiság eszméjével és e tekintetben széles szakadás választja el őket például a francziáktól, mégis a gazdasági okok olyan mélyen, annyira befolyásolják különösen a műveletlenek lelkét, hogy az ipari munkások nemzetközisége sok tekintetben megindokolható az ő gazdasági helyzetükkel; a parasztság erre a veszedelmes térére sohasem fogja követni őket, hanem örökké hű marad ahhoz az országhoz, ahhoz a nemzethez, a melynek földjét generációkon át művelte, a hol apái nyugosznak, gyermekei élnek és munkálkodnak.

Érdekes megfigyelni egy más etikai momentumot, a vallástalanság eszméjét is. Marx az ő szocialista tanát amoralistának, morálnélkülinek nevezte. Mint említettem, Marxnak szellemi apja Ricardo, londoni kereskedő volt, a ki a XVIII. század végén az angol szabadkereskedelem manchesteri iskolájának legpregnansabb kifejezője volt. Ő irataiban mintegy pőrére vetkőzhetette az egoista embert s – mondhatni – légmentesített lombikban kísérletezik olyan emberekkel is, a kiket nem vezet más, mint az önző magánérdek. Ezeknek a Ricardo-féle önző embereknek számára készítette Marx az ő teóriáját. Hála Istennek, minél kisebb tömege az ilyen embereknek szaladgál a világon. Ezeknek végcélja nem más, mint szükségleteiknek minél nagyobb fokban való kielégítése. S ez az egyedüli célja a Marx-féle úgynevezett amoralista embernek, a ki nem ismer morált és szinte természetyszerűleg fejlődött ki egy olyan kapitális, ipari fejlődésből, a hol – ezt kétségtelenül el kell ismernünk – különösen az átmeneti évtizedekben, például Angliában, a kiszorított régi kisiparosság helyébe egy egészen más *antiagrár* irányzatnak a földről kiszorított és a városokba proletárnak beszorított parasztsággá okvetlenül ki kellett fejlődni. Mert végre is, hogyha az egyéni existenciájában tönkrement, napról-napra élő, a leprimitívebb emberi szükségleteit nehezen és bizonytalanul kielégíteni tudó emberben, a tudományos és politikai agitátorok elsősorban az éhes embert tudták fölébreszteni, ez természetes. Az az ember, a ki nem tudja, mit eszik holnap, hol nyugszik le, abban elsősorban az állati ösztönök, szükségletek kielégítése utáni vágy a legerősebb. Ennek az embertömegnek azután produkálni s vele elhitetni, hogy az egész emberi életnek célja nem más, mint az állati szükségletek kielégítése, könnyű dolog, valamint azt is, hogy morális és etikai szükségletek kielégítésére nincs szükség. De ezek a teóriák, ezek az irányzatok meg fognak törni a parasztságon elsősorban gazdasági okokból, mert egy jó helyzetben lévő parasztbirtokosnál azok az állati szükségletek, a testnek leprimitívebb szükségletei ki vannak elégítve, tehát a parasztság sokkal elégedettebb, kevésbé forradalmi, sőt mondhatnám forradalomellenes.

A fentiekből következik, hogy a paraszt egyénisége és energiája, szelleme és lelke fogékonyabb a magasabb parancsok és magasabb szükségletekkel szemben; ezért a paraszt-

ságnak erkölce is erősebb, mint a városi proletáré; ezért meg van a parasztban a hit, a lelki harmónia, vallásosság, a mindenséghez való viszonya az egyénnek, önérzet, becsület, megnyugvás egy magasabb erőben – nevezzük bár azt Istennek, Ezen tan ezért maradt meg a parasztságban és ezért veszett ki a városi proletárságból. Tehát az amoralizmus, a hitetlenség, a hazaellenesség, a városi proletárságnak, szocializmusnak, az ipari szocializmus törekvéseinek, politikai tendenciáinak egyik sarkköve: nos, a szocializmus ezt a sarkövet nem fogja megtalálni a parasztban. Tehát a mint gazdasági tekintetben megtörik a parasztbirtokon a szocializmus, megtörnek annak tendenciái, ép úgy megtörik a paraszt lelkén és lelki világán, hazafias és vallási, erkölcsi világnézetén.

Ez az, a mit én ki akartam fejteni a szocializmusnak a parasztsággal szemben főnnálló és konstatálható tehetetlenségéről. Az idő rövidsége miatt most csupán rá akarok mutatni arra, hogy az úgynevezett szocialista tendenciák, a melyek Magyarországon a parasztság körében évtizedek óta többkevesebb erővel fölütötték fejüket, tulajdonképpen nem szocialis tendenciák. Az a magyar paraszt, a ki magát szocialistának vallja, minden, csak nem Marxista. Ő nem akarja az egyéni tulajdont eltörölni: az szerezni akar. Tehát, a mikor hazai és külföldi szocialisták nagyhangon hirdetik, hogy Magyarországon a szocializmusnak legnagyobb ereje az agrárszocializmus terjesztésében rejlik, hogy a szocializmus agrárius téren nem vesztette el a csatát, hanem annak van jövője: akkor a szocializmus egyszerűen hazudik, mert a szocialista tendenciák közül egyetlen egy irányért sem lelkesedik a földművelő munkásság, hisz tudvalevő dolog, hogy a földművelő, zsellér, gazda akar lenni; a munkás földet akar, olyan gazdasági és társadalmi fokig kíván emelkedni, a hol a Marx-féle teóriával szemben áll minden paraszt gazdasági és etikai tekintetben.

A mikor mi Magyarországon a szocializmus terjedését látjuk a városban, a mikor politikai és társadalmi irányban nem kicsinylendő erővel tör elő a szocializmus, akkor mi nekünk egyedüli biztos bázisunk, ellenszerünk és fegyverünk az, hogy ha a magyar parasztságot erősítjük. A magyar parasztságon, a mint Németországban megtörtött, ép úgy nálunk is

meg fog törni a szocializmus ereje. Sajnos, a magyar parasztságnak helyzete ma még sok tekintetben ki nem elégitő, habár az utolsó évtizedekben erős javulást látunk. Nem kielégítő első sorban azért, mert túlságosan pulverizált, a magyar földbirtok kicsi, tehát birtokpolitikai reformokra van szükség, a melyeknek egyik alapkövét látjuk abban a javaslatban, a melyet pár héttel ezelőtt *Darányi* földművelésügyi miniszter a képviselőház elé beterjesztett a telepítésről.

Nem tökéletes a magyar parasztság helyzete ma szolidaritás, gazdasági műveltség, az összetartozandóság érzetének elmaradottságában. Ezt a szövetkezeti eszmének propagálása és nevelő hatása fogja megjavítani, a melyet épen azok a politikusok és közigazdászok, a kik ezt a szociális kurzust rendezik, épen azok terjesztik az országban s ez által apostoli munkát fejtenek ki. És épen önöknek, mélyen tisztelt hallgatóim, a kiknek működésétől fog a jövő Magyarország sorsa függni, épen Önöknek kell első sorban a szociális munkából osztályrészüket kivenniök, hogy a szövetkezeti eszmének, a társulási ösztönnek, a szolidaritás érzetének a parasztságban és a föld népében minél mélyebb gyökereket eresztenei és ásni segítsenek. Hogyha ezek a nagy munkák tehát, a melyek a magyar parasztság helyzetén javítani vannak hivatva, ezek a reformok a magyar parasztság érdekében keresztül lesznek vive, hogy ha egy demokratikus agrárius program Magyarországon a jövő évtizedben uralomra tud jutni és hogy ha az agrárius törekvések itt Magyarországon, különösen a parasztság erősítése, számának szaporítása, gazdasági függetlenségének megszilárdítása, eladósodottságának megszüntetése, a szétszórt erőknék egyesítése tekintetében diadalra jutnak, akkor én meg vagyok győződve, hogy Magyarországon a nemzetközi szocializmus réme mindinkább halványulni fog és ebben az országban, a mely első sorban mezőgazdasági termelésre van a természet és természeti fekvése által predestinálva, boldog, erős, földjéhez, hazájához és nemzetéhez hű istenimádó magyar parasztságot fognak a szocialista agitátorok találni, a kik ajtót fognak nekik mutatni és mindazon szocialista rém, a mely – mondjuk a külföldi ipari államokban – ma annyi gondot okoz a jó hazafinak, nemzetgazdásznak és politikusnak, mi nálunk a magyar föld erején fog megtörni. A magyar nemzet összehasonlítható

azzal a görög mithosi hőssel, a kit a küzdelemben valahányszor ősanyjához a Földhöz vágtak, mindig új erőt szítt magába abból a további küzdelemhez. A magyar népnek, a magyar parasztságnak egyedüli ereje a föld, ennek a magyar parasztságnak erősítése legyen tehát minden magyar embernek, első sorban pedig Önöknek, mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, a kiktől Magyarország jövő generációjának sorsa függ, legszentebb kötelessége.

A KÖZIGAZGATÁS SZOCZIÁLIS FÖLADATAIRÓL.

Előadta: RÉNYI JÓZSEF DR.

A szocziális föladatok ellátásával foglalkozó sok mindenféle szervezet között egyik sem oly hatalmas és gazdag tagsultsággal bíró szervezet, mint az, a melyet közigazgatási szervezet neve alatt ismerünk. Élén a király áll az ő minisztereivel; ezeknek legtöbb vezetése alatt egyfelől különféle állami hatóságok, hivatalok és intézetek állanak, másfelől pedig a törvényhatóságok (vármegyék és törvényh. városok) és a községek (kis- és nagyközségek, rend. tan. városok), mindezek keretében szintén sokféle helyi hatóság, hivatal és intézet.

A közigazgatásnak ezen sok ezernyi emberből álló szervezete ma már jóval több föladatot végez, mint régente, kezdetlegesebb viszonyok között. Ha a történetet tekintjük, a közigazgatásnak legegységesebb jelentkező föladatai: a honvédelemnek és az állami (királyi) pénzügyeknek igazgatása, továbbá az igazságszolgáltatás. Ez utóbbit a modern államban már a közigazgatástól különvált, független szervezet, a bíróságok látják el. De a közigazgatási szervezet teendői is már régen túlhaladták régi föladatainak körét. A közigazgatás ma már korántsem szorítkozik arra, hogy a királynak katonát állítson és adót hajtson be: megszámlálhatlan sok intézkedéssel törekszik arra, hogy a nemzetnek és tagjainak legkülönbözőbb mindenféle más szükségleteit is kielégítse.

Ezt a kiterjedt nagy tevékenységet, úgy a hogy azt törvényeink szabályozzák, a maga *egészében* tekintve: nyilvánvaló, hogy azt egy alapjában véve igen erős szocziális gondolat mozgatja. Az egyes közigazgatási intézkedések megtételénél csak épen úgy, mint a közigazgatási törvények megalkotásánál, nem az érdekelt egyéneknek magánérdeke az, a mely első sorban veendő figyelembe, hanem az ő egyéni érdekeik mindenekelőtt a közérdek szempontjából bírálандók el. Az egye

embernek érdekei egyes embereknek egymással ütköző érdekei, vagy épen egyes társadalmi osztályoknak, foglalkozási köröknek, pártoknak „stb. egymással ütköző érdekei fölött egy sokkal magasabb szempont és egy azoknál sokkal fontosabb kérdés áll: mit kíván vagy mit enged meg az adott esetben az *egész* nemzeti társadalomnak érdeke, a legmagasabb értelemben vett közérdek.

ilyen értelemben a modern közigazgatás, a mely manapság úgyszólván évről-évre mind több olyan ügyet intéz, a melynek ellátása azelőtt a magánosok szabad rendelkezésének, magán-egyének, társulatok, főleg az egyházak gondoskodásának tárgya volt: kiválóképen szociális jellegű.

Törvényhozásunk rendelkezéseit is mindinkább azon alapvető gondolat hatja át, hogy az egyes egyént csak mint a nagy egésznek, az államnak és az abban élő nemzetnek tagját tekinti. Közigazgatásunk jogi szabályzatának, a közigazgatási jognak ilyen értelemben való «szocializálása» kezdetét vette és folytatódni fog.

Érdekes, hogyan tükröződik vissza ez a fejlődési menet állami szervezetünk történeti kifejlődésében.

A mai értelemben vett modern állam egyik elődje a XVIII. század ú. n. kultúrállama. Ennek egyik alapvető gondolata, a mely nálunk Mária Terézia és II. József kormányzatában talál különösen kifejezésre, az, hogy a közigazgatásnak elsőrendű föladata az összes népességnek művelődését és jólétét minden irányban előmozdítani. Igaz, hogy ez a kormányzati rendszer inkább a fejedelmi abszolútizmusra, mint az országgyűlésre támaszkodott; de nem lehet tagadni, hogy abban a korban a rendi alapon álló országgyűléssel szemben sok minden téren tulajdonképen a királyság volt a modern állam eszméjének képviselője és a királyi kormányzatnak jótékony befolyása látszik a török hódoltság megszűnte után történt telepítésekben, az elnyomott jobbágyság viszonyainak királyi rendelettel történt szabályozásában, a közoktatás és a gazdasági élet minden terén.

Bármily ideális törekvésből indult is azonban ki a XVIII. század kultúrállamának azon fölfogása, hogy a fejedelemnek kötelessége a magukról gondoskodni nem tudó hűséges alattvalókról való atyai gondoskodás, a túltengő fejedelmi hatalom mindenfelé élénk vágyat keltett egy olyan kormányzati rend-

szer behozatala iránt, a mely a népnek a maga sorsa intézésére való befolyását biztosítaná. E törekvések eredménye a XIX. század modern alkotmányos állama, melynek betetőzését nálunk az 1848. évi törvények, különösen a király minisztereinek az-országgyűlés előtt való felelősségének törvénybe] ktatása jelenti.

A nemzetek azonban mihamarabb egy illúzióval lettek szegényebbek. A király minisztereinek felelősségre vonhatása, különösen ú. n. parlamentáris kormányzat mellett, mikor mögöttük a képviselőház többsége áll, korántsem bizonyult elegendőnek arra, hogy a közigazgatásnak minden részleteiben való törvényessége biztosíttassék. Hiszen azért pl, hogy az x-i kir. adóhivatal valakire hibásan róttá ki az adót, a pénzügyminisztert az ő többségi pártja aligha engedné bukni stb. Világossá vált tehát, hogy az egyes polgárnak az állammal és a közhatóságokkal szemben való jogait más utón is kell biztosítani, közigazgatási bíróságok szervezése útján. Ez a fejlődési stádium aztán a sokszor emlegetett, de nem mindig világosan megértett jogállam.

A mi XX. századbeli államunkban lényegileg mind a három fejlődési fokozatnak, a XVIII. század kultúrállamának, a XIX. század alkotmányos államának és jogállamának eszmeköre található. Azt a szociális gondolatot azonban, hogy a közigazgatásnak egyik főadata az *egész* népesség művelődését és jólétét minden irányban előmozdítani, még a XVIII. század kultúrállamától örökölte. Ennek a gondolatnak keresztülvitelére is alkalmas eszközül szolgálnak modern alkotmányos intézményei is. Ennek a gondolatnak érvényesülése látszik meg a közigazgatás jogi szabályzatának, a közigazgatási jognak és intézményeinek megalkotásában, a melyek «szociálizálódása» – részben az öntudatra ébredt tömegek hatása alatt – még fokozottabban halad és a melyek védelmére a jogállamban szervezett közigazgatási bíraskodás intézménye is jó szolgálatakat tesz.

Alig van közigazgatásunknak ügyköre, a melyben szociális főadatokat szolgáló intézményeket ne találánk.

Ha elsőbben is a népességi rendtartást és az ezzel kapcsolatosan tárgyaltatni szokott rokon ügyköröket tekintjük és nem is szólunk bővebben az állami anyakönyvvezetés intézményéről, a mely minden rendezett társadalmi életnek egyik

elemi előfeltétele: ott látjuk a közigazgatás tevékenységét a népforgalom, különösen a nemzetközi népforgalom – a ki- és bevándorlás – terén. Oltalmazza itt egyfelől az állam érdekeit (pl. a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állók, kiskorúak, 15 éven aluli gyermekeiket kellő gondozás nélkül itthon hagyni szándékozó szülők kivándorlásának korlátozása), másfelől a kivándorlóknak (főleg a kivándorlási vállalkozókkal szemben) érdekeit. Viszont pedig szemmeltartja a bevándorló külföldieket, közülök olyanokat, a kiknek ittmaradásuk nemzeti szempontból nem kívánatos, az állam területéről kiutasít.

Csak természetes, hogy az állam, a mely elvégre is nemcsak a költők által annyiszor megénekelt földből, a rónákból meg az erdőkoszorúzta bérczekből áll, hanem a melynek legalább oly fontos alkotórészei mi magunk is vagyunk (nem pusztá frázis a mondás, hogy a haza mi vagyunk): gondoskodni tartozik a benne élő embereknek legalább minimális szükségleteiről.

Főleg oly esetekben, a mikor egyesek szerencsétlen viszonyok folytán a maguk föntartásához szükséges legyszerényebb anyagi eszközökkel sem rendelkeznek. Azon törvényhozási és kormányzati intézkedések mellett tehát, a melyek az elszegényedés okainak megszüntetésére irányulnak, magának a közigazgatásnak mindenütt egyik legszükségesebb szociális feladata marad a szegényügy kezelése. Községi törvényünk (1886: XXI. t.-cz.) szerint, a mely a magyar szegényügynek sokáig egyetlen jogforrása volt: a szegények ellátásának terheit az illetőségi község (azon község, a melyben a szegény illetőséggel bír) viseli – «a mennyiben a szegények ellátására jótékony intézetek vagy egyesek könyöradományai elegendő nem volna». Eltekintve attól, hogy ez az utóbbi passzus tulajdonképen egyenesen a koldulásra való utalást jelent, szegényügyünknek ez a rendezése már csak azért sem kielégítő, mert a szegények ellátásának terhe sok községünkre igen nyomasztóan nehezedik, vagy azt eredményezi, hogy a községek költségvetéseikbe a szegényügyi költségeket olykor igen minimális összeggel állítják be. A legsürgősebb teendők egyike volna, hogy a szegények ellátásáról az állam, melynek egyik polgárát sem szabad éhenveszni engednie, a maga költségére gondoskodnék – természetesen olyképp, hogy a

munkára képes szegényeknek a munkára való alkalmat állandóan és rendszeresen megadná.

Ma a helyzet valósággal az, hogy a szegény sokkalta kedvezőbb helyzetbe kerül, ha beteg lesz. Akkor az országos betegápolási alap (1. alább), illetve az államkincstár helytáll érte; egy olyan intézmény, a melynek szociális szempontból való fontossága és szolgálatai mindenki ügyeimére méltók.

Különös jelenség, hogy míg az általános szegényügy terén szociálpolitikai törvényhozásunknak még sok a teendője, a szegény gyermekek védelmére olyan közigazgatási intézményeink vannak, a melyekkel az összes kulturállamokat túlszárnyaltuk és a melyeket ma már az egész művelt világ ismerés méltányol. Az országszerte főnnálló gyermekmenhelyekbe (1901: VIII. t.-cz. és 1901: XXI. t.-cz.) helyezendők el a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított 7 éven aluli gyermekek; az állami gyermekmenhelyekbe föl-tett gyeimekek, a mennyiben 7-ik évük betöltésekor törvényhatósági vagy magánárvaházban, avagy valamely más jótékony intézetben vagy egyesületnél el nem helyezhetők, lő éves korukig az állami gyermekmenhelyek kötelékében maradnak; a 7 éves koruk betöltése után hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek az állami gyermekmenhelyekbe szintén fölvehetők és 15 éves korukig azok kötelékében maradnak. Ma már 35.000 körül jár az így állami gondozás alá vett gyermekek száma.

Nemcsak épen a gyermekeknek, de általában a kiskorú (24 éven aluli) egyéneknek védelmére, hiányzó személyi képességeiknek a jogi forgalomban való pótlására, bizonyos személyi és vagyoni ügyeik felől való gondoskodásra állanak fönn közigazgatási szervezetünkben a gyámhatóságok (árvaszékek), a melyek tulajdonképen nem is csak a gyámoknak, hanem bizonyos esetekben még az atyai hatalmat gyakorló atyának ellenőrzésére is hivatvák. (1877: XX. t.-cz. és 1885; VI. t.-cz.)

A rendészet, különösen a közbiztonsági rendészet szintén egyik olyan ügyköre a közigazgatásnak, a melynek szociális fontossága szembeötlő. A közrendnek föntartásában közreműködni ugyan mindnyájunknak kötelessége azzal, hogy saját magunk tartásával a főnnálló törvényes szabályokhoz önként alkalmazkodunk, egyéni érdekeinket és vágyainkat,

egész viselkedésünket a közérdeknek alárendeljük, mégis egy állam sem alapíthatja pusztán erre az ő «jó» polgáraitól várt magatartásra a közrendnek föntartását, hanem azt a közigazgatás egyik föladatává teszi. A közigazgatásnak, különösen pedig az ú. n. rendőri hatóságoknak és közegeknek föladatává válik így (pl. az 1881: XXI. t.-cz.) a fönnálló rendnek egyes emberek törvénybeütköző vagy veszélyes cselekménjei ellen való védelme, a bűncselekmények nyomainak fölkutatása, általában a nyomozással járó teendők (1896:XXXIII. t.-cz.K bizonyos természeti erők (tűzveszély stb.) ellen való oltalom stb. Igaz, hogy az, a mit az ú. n. rendőri közigazgatás a «közbiztonság» formájában a társadalomnak biztosítani törekszik, egymagában még nem elégíti ki a társadalomnak olyan konkrét szükségleteit, a milyenek pl. a közegészségügyi igazgatásban a betegek ápolása, a közoktatásügyi igazgatásban az iskoláztatásba gazdasági közigazgatásban a termelés előmozdítása, a forgalmi közigazgatásban a közutak, vasutak stb. megépítése és föntartása stb., de világos, hogy jó rendőri közigazgatás *nélkül* viszont ezek a föladatok sem elégíthetők ki; mert a mit olyan nyomatékosan «jó» rendnek nevezünk, minden egyéb társadalmi életnek és közigazgatási működésnek legelemibb előföltétele.

Kiválóan szociális fontosságú a rendészetnek azon ága, a melyet «magasabb rendészet» neve alatt szoktak emlegetni (a sokadalmak, nyilvános gyűlések, egyesületek, sajtó rendészete). Nem az ennek a föladata, hogy az új eszméknek, törekvéseknek, szervezkedéseknek, a melyek törvényes útonmódon kívánnak érvényesülni, ezt az érvényesülését már elvből is a közhatalom minden eszközeivel megakadályozza. De a könnyen erőszakra hajló tömegekben rejlő veszélyek ellen meg kell oltalmaznia a társadalmat. A fönnálló törvényes rend védelmére irányuló intézkedései a társadalom jogos önvédelmét jelentik minden olyan kisebbségi töredékek ellenében, a melyek talán mindent letörve és elgázolva, rombolás útján óhajtának a maguk törekvéseit a nemzeti társadalom náluk sokkalta nagyobb részére reáerőszakolni.

A közegészség ügyének közigazgatási gondozás tárgyává tétele, illetőleg a közegészségi igazgatás már eredetileg is azon a szociális gondolaton alapul, hogy az egyes ember egészsége korántsem kizárólag az ő magánügye, hanem igen sok

esetben (főleg pl. járványok idején) a többi ember egészségének is egyik előfeltétele. Ezen az elvi alapon áll a közegészségügy rendezéséről szóló törvény is (1876: XIV. t.-cz.), a mikor kimondja, hogy mindaz, a mi a közegészség fontartására, javítására és a megromlott közegészség helyreállítására szolgál, hatósági felügyelet és intézkedés tárgyát képezi. A közigazgatásnak a közegészség föntartására és előmozdítására irányuló tevékenysége (a köztisztasági felügyelet, a lakások, élelmiszerek, a veszélyes anyagok és készítmények, a ragályok és járványos betegségek elleni intézkedések, az elhalálozás és temetkezés körüli közigazgatási rendtartás egészségügyi rendszere; az egészségügyi rendszabályoknak az őstermelési ágak, ipar és kereskedelem, forgalom terén betartásáról való gondoskodás) csakugyan egyúttal nagyjelentőségű szociális föladatok is. Magának a gyógyításnak terén ugyanily természetű föladatokat old meg a törvényhozás azzal, hogy kórházokról és egyéb gyógyintézetekről, illetőleg kellő számú gyógyszeremélyzetről, orvosokról stb. (1908: XXXVIII. t.-cz.) gondoskodik, a gyógyszeremélyzetre vonatkozólag pedig – még-a nem hatósági orvosokra vonatkozólag is – a gyógyítást egyenesen kötelességévé teszi. (1879: XL. t.-cz. IX. fej.) A gyógyítás költségeinek viselése körül nagyfontosságú szociálpolitikai föladatot teljesít közigazgatásunk a betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvény (1898:XXI. t.-cz.) végrehajtása körül, a mely meghatározott esetekben ama költségek viselését – a mennyiben arra maga az ápolts és hozzátartozói nem képesek, más tényezők, mint pl. a munkásbetegsegélyző pénztár, pedig nem kötelesek – a mindnyájunk adófilléreiből összegyűjtött országos betegápolási alapra, illetőleg az államkincstárra hárítja. Az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló (1907: XIX. t.-cz.) és az országos gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról szóló (1900: XVI. t.-cz., 1902: XIV. t.-cz.) törvényeink ugyancsak rendelkeznek olyan igazgatási szervezetek föllállításáról, a melyeknek föladata az e foglalkozási körökhöz tartozó polgárok fizikai jólétéről való gondoskodás.

A közoktatásügyi közigazgatás az összes közigazgatási ágak közt a legtöbb intézettel – és pedig nagyon is szociális föladatokat teljesítő intézetekkel – rendelkezik. Sok-sok ezer iskolája van. (iesswein előadó úr tegnapi előadásában

oly világosan mutatott reá a nevelésnek szociális fontosságára, hogy kár volna itt szót vesztegetni annak bizonyítására, mekkora része van az egész nemzeti társadalom jövőjének megalapozásában annak a közigazgatási tevékenységnek, a mely a különféle iskolák falain belül folyik. Itt is lehet t. i. utalni arra, hogy nemcsak az «közigazgatás», a mit az ú. n. közigazgatási hatóságok, pl. a miniszter, alispán vagy polgármester, főszolgabíró stb. végeznek. Azt a közhatalmába melyet a régi rómaiak oly találóan fejeztek ki az «impérium» szóval, javarészt ezek a hatóságok gyakorolják ugyan; de a közigazgatás egész seregét öleli föl az olyan teendőknek, a melyek ha nem is járnak akkora ú. n. hatósági hatalommal, mégis nem kevésbé fontosak és áldásosak. A miként pl. a kórházi orvos, a mikor betegeit gyógyítja, a közegészségügyi igazgatásnak egyik legfontosabb teendőjét végzi, úgy jár el a maga hivatási körében, mint a közoktatásügyi közigazgatás egyik szerve, a tanító és tanár is, a mikor növendékeit annyi fáradsággal és önfeláldozással neveli és oktatja.

A közoktatásügy három főtagozatának (az elemi népiskolai, a középiskolai és a főiskolai oktatásnak és a három fokozat rendjén szervezett sokféle szakiskolának) az egész társadalmi életre kiható nagy jelentősége első pillanatra is világos. De talán egyike sem olyan szembetűnő, mint a népiskolai oktatásé, a mely a mindenki számára szükséges elemi ismereteket van hivatva nyújtani. (1868: XXXVIII. t.-cz.) Igazi szociális gondolata a modern törvényhozásoknak az, hogy a tankötelezettséget a népiskolai oktatás fokozatában általánossá tették. A népiskolai tankötelezettség, melyet nálunk már 1848-ban is kimondott az országgyűlés, egyik ú. n. általános polgári kötelesség. Hiszen az a kérdés, vajjon tud-e valaki írni-olvasni, ismeri-e a számvetésnek stb. elemeit, kapott-e valamelyes valláserkölcsei oktatást s. i. t., csakugyan megint nem kizárólag az ő magánügye és magánérdeke, hanem az egész társadalom érdekei szempontjából bírálendő el. Az analfabéták ma terhére vannak az egész társadalomnak; terhére a többi embernek, a kiknek velük érintkezniük kell; szabad prédái a gyengeségüket kizsákmányolni törekvő elemeknek; bizonyos szellemi kiskorúságban maradt egyének, a kikre pl., egy választási törvényben csak nagyon aggodalmasan és sok elővigyázatossággal lehet reáruházni azt a jogot,

hogy az ország ügyeinek intézésébe (a mi egyben mindig a mások dolga és érdekei fölött való befolyást is jelent) szavazatukkal beavatkozhasanak.

A népiskolai tankötelezettségnek elve és a közigazgatásnak ezen elv keresztülvitelére irányuló tevékenysége csakugyan a legmagasabb szempontokból Ítélandő meg és hatalmas szociális jelentőségű közigazgatási föladat az, a mit iskolája falai közt a legszerényebb falusi tanító is végez.

A múlt század utolsó évtizedében törvényhozásunk (1891: XV. t.-cz.) a szorosabb értelemben vett közoktatási intézmények sorozata elé még egy rokonzcélú intézményt iktatott be, a kisededóvási intézmények (a kisededóvodák és menedékházak) formájában. A kisededóvás intézménye (a melynek egy ugyancsak nagyon általános kötelezettség, az ú. n. óvodai kötelezettség felel meg) a törvény szerint arra szolgál, hogy a 3-6 éves gyermekeket egyfelől ápolás és gondozás által a szülők távollétében érhető veszélyektől óvja, másfelől a gyermekeket rendre és tisztaságra szoktatás, valamint ügyességüknek, értelmüknek és kedélyüknek korukhoz mért fejlesztése által testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükben elősegítse.

A gyermekvédelem ügyének szociális közigazgatása terén egymást egészítik ki a kisededóvásnak ezen intézménye és a fentebb már említett állami gyermekmenhelyek intézménye.

A gazdasági közigazgatás (az őstermelési ágak, ipar és kereskedelem közigazgatása) szabályozásában a modern szociális szempontok viszonylag nehezebben hódítottak tért. Különösen a mezőgazdaságra vonatkozólag áll ez. Hiszen a már régen letűnt rendi korszakban a birtokos nemesség (nemcsak nálunk, de másfelé is) minden szabályozást olybá tekintett volna, mint a birtokosnak korlátozását az ő tulajdonával való szabad gazdálkodásában. A jobbágyság viszonyainak rendezésével is sokáig késett, a mikor pedig az kir. rendelettel történt meg, nem fogadta szívesen. A mezei gazdálkodásnak olyan törvények által való rendezését, a milyen ma a mezőgazdaságról szóló törvény (1894: XII. t.-cz.) a rendi országgyűlésen szintén nehéz lett volna keresztülvinni. Pedig nemcsak a mezőgazdaságnak és a vele összefüggő állattenyésztésnek, hanem pl. az erdőgazdaságnak vitele sem képzelhető jól rendezett államban másként, mint úgy, hogy az egyéni

érdekek mások, akár a szomszédok, a község vagy az egész közigazdaság kárára való korlátlan érvényesíthetésének határt szabunk és a közigazgatási hatóságoknak gondoskodását, fölügyeletet, esetleg beavatkozását, a mennyiben szükséges, a magángazdaságok dolgaira is kiterjesztjük. Csakugyan a közigazgatási hatóságok gondoskodnak is ma a «mezőgazdasági rendtartás» betartásáról, a birtok elhatárolásáról, a talaj védelméről s ha kell javításáról, kártékony állatok és növények irtásáról, mezei utakról s. i. t., sőt némely ponton a közigazgatás tevékenysége odáig terjed, hogy törvény alapján némely erdőbirtokokat egyenesen állami kezelésbe vesz át.

Különösen föladata ma már a közigazgatási hatóságoknak, hogy a mezőgazdasági cselédek és gazdáik, a mezőgazdasági munkások és munkaadók között fönnálló viszonyból eredő és törvényileg szabályozott (1907: XV. t.-cz.) kölcsönös jogok és köteleességek törvényszerű gyakorlásáról, illetőleg teljesítéséről gondoskodjanak. Nem az volt a törvényhozó célja, hogy ebből a végre is szabad szerződés alapján előálló viszonyból folyó jogok és köteleességek kapcsán az egyik felet a másik fölé emelje, különösen nem az, hogy a cselédből vagy munkásból a régi jobbágyot támaszsa föl. De a szerződési hűség, az elvállalt kötelezettségek betartásáról gondoskodni kellett; ezen a téren annál is inkább, mert termelésünknek túlnyomón mezőgazdasági jellege van s a gazda meg az ő alkalmazottja tulajdonképen a nemzeti termelés nagy szervezetének egyaránt fontos olyan részei, hogy az elvállalt kötelezettségeknek bármelyik fél részéről történő megszegése az egész országot, vele együtt a szintén kenyéren élő szegényebb polgárokat is nehéz válságba dönthetné.

Épen a kis existenciák megalapítása körül fontos föladat vár a közigazgatásra a telepítésről és a birtokföldarabolásról (parcellázásokról) alkotandó új törvényekben is, a melyeknek tervezete készen áll; a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról szóló külön törvény (1907: XL VI. t.-cz.) pedig már is törvénytárunkba iktattatott.

Az ipar és kereskedelem terén különösen az iparosok, kereskedők és alkalmazottaik közötti viszony az, melylyel újabkori szocziálpolitikai törvényhozásunk már korán foglalkozott. (1884: XVII. t.-cz.) A segédek, munkások, tanoncok szolgálati viszonya – főleg munkásvédelmi szempontokból –

állandó hatósági ellenőrzés tárgya. A vasárnapi munkaszünet-ről szóló (1891: XIII. t.-cz.) és az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről szóló (1893: XXVIII. t.-cz.) törvények végrehajtása a közigazgatásra ez irányban a szociális föladataknak hosszá sorát hárítja;- Igen nyomatékosan esik a latba az, hogy a hatóságnak a balesetek elhárítása és az ipartelepen alkalmazottaknak élete, testi épsége és egészségének megóvása érdekében kiadott meghagyása ellen közbevetett esetleges fölfolyamodás annak a meghagyásnak végrehajtását rendszerint nem is gátolhatja. A közigazgatásnak az ipari alkalmazottak ilyen védelmére irányuló tevékenységéhez egy egészen külön szerve is van az iparfelügyelői intézményben (gyárvizsgálatok stb.). Igazán nem volna fölösleges, ha a törvényhozás a mezőgazdaságban alkalmazottak testi épségének és egészségének védelmére egy ehhez hasonló intézményről gondoskodnék.

A forgalom ügyének közigazgatása a társadalmi élethez szükséges intézményeknek megint egész seregét teremti elő. Épít közutakat, vasutakat, gondoskodik a vízi utak rendezéséről (folyószabályozások stb.), hatalmas szervezetet tart fenn a posta-, távírda- és távbeszélő-forgalom céljaira, ellenőrzi a mértékek ügyét, gondoskodik a pénznek mint általános értékmérőnek ügyéről, a fémjelzésről stb. stb. Nem lehet azt mondani, hogy ezek pusztán gazdasági érdekű ügyek, mert hiábavaló volna tagadni nagyon is fontos és az egész társadalmi életre kiható szociális vonatkozásaikat is.

Folytathatnám még a szociális szempontok ilyen vázlatos kiemelését a honvédelmi közigazgatáson is, a mely épen a néphadseregek mai korában egy nagyon is szociális izű alap gondolatot rejt magában; a régi nemesi fölkelés vagy a zsoldos hadseregek helyébe egy olyan honvédelmi szervezetet állít zászló alá, a melynek elvileg az állam minden arra alkalmas férfi-polgára tagja; sőt folytathatnám akár a külügyi közigazgatáson is, a mely követségei, főleg konzulátusai által az állam polgárát védelmébe fogadja a világ minden táján és ha bizonyos kisebb keretekben is, de teljesíti vele szemben az otthoni közigazgatásnak nem egy szociális feladatát is (szegény honosok segítése, betegek gyógyíttatása, a külföldön munkát keresőknek útbaigazítása, általában védelme stb.).

Valóban a milyen igaz az, hogy minden modern állam közigazgatása fokról-fokra szocializálódik, oly értelemben,

hogy az egyes polgárt mindinkább csak mint a nemzet nagy egészének részecskéjét tekintti és mintegy annak a nagy egésznek szolgálatába állítja: épen olyan bizonyos az is, hogy épen-ezen felfogásból kifolyólag mindinkább világossá válik a jogfejlődésnek azon irányzata, mely az államnak és egész közigazgatásának az egyes egyén javára való működését is mind intenzívebbé teszi.

Az ideális értelemben vett közigazgatás csakugyan nem is engedheti elkallódní az állam egyetleneg polgárát sem; sőt legnemesebb értelemben vett nagy szociális feladata a többi közt épen az is, hogy védelmet nyújtson a gyengébbnek az erősebbel szemben, előmozdítsa ezzel is a társadalomban élő erők szükséges egyensúlyát; nemcsak a földi javakkal bővebben megáldottaknak boldog megalégedettségét, hanem az úgynevezett kisemberek megalégedettségét is, a mely minden ország felvirágzásának amannál sokkalta fontosabb előfeltétele.

NÉPJÓLÉTI INTÉZMÉNYEK.

Előadta: GEÖCZE SAHOLTA.

Keletkezésük.

Biológiai törvény, hogy ha valamely élő lény neki nem kedvező életviszonyok közé jut, alkalmazkodik, azaz kifejleszti magában a szükségessé vált védőszerveket, vagy a társulásban keres oltalmat – ellenkező esetben a létért való harcban el kellene pusztulnia. Ez a biológiai törvény az emberi társadalomra is érvényes: a mint megváltozott viszonyok közé jut, annak is alkalmazkodnia kell, vagyis ki kell fejlesztenie védő és oltalmazó szerveit. Ilyen védő és oltalmazó szervei a modern társadalom nagy szervezetének a *nép-jóléti intézményiek*, miket korántsem a véletlen, vagy egyesek látványossága hozott létre, hanem szükségszerű következményei azok a társadalom megváltozott életviszonyainak.

A XVIII. század végén végbement ipari forradalom – Awrkright szövőszéke s a gőzgép föltalálása által – szétrombolta a hajdani gazdasági élet kereteit; kifejlődik a kisipari fölszívó gyáripár s vele a proletariátus; megindul a falu elnéptelenedése s a városba-özönlés; a kapzsi vállalkozás létrehozza a túltermelést s ezzel a nagy munka-válságokat: az üzembeszüntetést s annak nyomán a tömeg-nyomort. A nagy forradalom után a jobbágy fölszabadul, de mint munkás, munkaadójától súlyos függésbe jut. *A gazdasági liberalizmus a szabad verseny útján a gyöngét kiszolgáltatja az erősnek.* A politikailag felszabadult nép anyagilag nyomorba süllyed, erkölcsileg elvadul. A paraszt elszakad falujától, mely neki szűkös, de állandó megélhetést biztosít, melynek kised társadalmában őt is megbecsülik; a nagyobb bér a gyártelepre kecsegteti, a hol ő annyi ezer összeverődött idegen közt idegen; a hol vele nem törődik senki; a hol neki ott-hona nincs s a hol az a nagyobb bér is csak arra jó, hogy

a korcsában elihassa. A korcsma igazi virágzása a gyárkémények tövében kezdődött. A gyárba özönlő munkás maga segít a munkabért leszorítani. Még jobban leszorítja a túltermelés okozta üzem-reduktió. A kapzsi gyáros olcsón akar termelni; a mit a gép végezhet, végezze a gép; a mire férfi-erő nem kell, végezze asszony. S megindul a női, sőt gyermekmunka alkalmazása a gyárakban. A *laisser-faire* elve mellett ki gondolna egész nemzedékek testi-lelki elsatnyulásával? – A politikailag felszabadult nép így sülyed nyomorba, így vadul el. S mikor a nyomor túrhetetlenné válik: a társadalmi béke megbomlik; az éhes tömeg lázong és rombol. Megindul az önvédelem harcza a kizsákmányolás ellen. A harcz elkeseredett és kíméletlen. Az ellentét kiegyenlíthetetlennek látszik. Annyi bizonyossá vált, hogy a rideg önzésre társadalmi rendet alapítani nem lehet. Az egyoldalú gazdasági fejlődés az erkölcsi tényezőket elhanyagolta s az az elhanyagolás megbosszulta magát.

Ekkor ébred föl a társadalom lelkiismerete. A gondolkozókban kezd derengeni annak a sejtelme, hogy a társadalom fejlődését nem csupán gazdasági törvények kormányozzák. A jobbak belátják, hogy a gyöngék oltalmazása kötelesség. Belátják, hogy a szabad verseny elve s a be nem avatkozás a gyöngékkal szemben kegyetlenség. Belátják, hogy módot kell találni a *gyöngék gazdasági erősítésére, erkölcsi megvédésére és szellemi emelésére*. Az ébresztés Angliában kezdődik, a hol a gazdasági átalakulás legrohamosabb volt; de azután lassankint terjed a kontinensen is.

A nemesszívű Lord *Shaftesbury* a gyermekmunkások kizsákmányolására hívja fel a törvényhozás figyelmét. A kis kéményseprő-leánykákra, kiket – alig nyolcz éves gyöngé gyermekeket – kegyetlen mesterük anyaszűzmeztelenen küld fel a szűk sípkéményekbe, a hol kis gyenge lábuk a támaszkodástól elgörbül, gyenge bőrük a forró koromtól összeperzselődik, az a gyenge kis tüdejük a forró füsttől idő előtt elpusztul. És azokra a kis, elkínzott teremtésekre, a kiket félmeztelenen odaállítottak a sötét, nyirkos kőszénbányák átjáróihoz, a deszkaajtót nyitogatni a szenes talicskák előtt, a hol varangyosbéka, patkány tanyázik – csak elgondolni is e szegény kis teremtések iszonyatát, mikor a sötétben a patkány végigszaladt rajtuk! Mikor először tette le törvény-

javaslatát, a ház megbotránkozva utasította vissza az egyéni szabadság ellen tervezett merényletet. De ő nem azért volt angol, hogy akadály elöl meghátráljon. Harmincz éven át harminczszor ismételte javaslatát, míg végre elfogadták s, törvényben szabályozták a gyermekmunkát.

A nagy *Ruskin* arra mutatott rá, hogy a gyári munkásnép nem lehet megalégedett, mert nem leli örömét munkájában, a mely mellett géppé válik maga is. Avagy kielégítheti-e az emberi lélekkel megáldott munkást, ha hónapról-hónapra, évről-évre napestig csak varrótú fülét fúrja, vagy varrótú hegyét hegyezi, vagy üveggyöngyöt szabadal? S a mai gyári-munkával szemben a középkori kézműiparra utalt, mely mellett a munkás emberi lelkének minden alkotó erejét kielégíthette s remekbe készült munkájában örömét, büszkeségét lelhetette; s rámutatott a barbárnak mondott középkor bámulatos szociális intézményére, a czéhekre is, melyek az akkori viszonyoknak megfelelően gyönyörűen megoldották a gyöngékről való gondoskodás feladatát, gondoskodván egyrészt a czéhládák útján munkaképtelen tagjaikról, szabályozván másrészt a termelést s ezzel elejét tudták venni a verseny elfajulásának s az ebből eredő nyomornak. S lángoló lelkének egész erejével igyekezett kora társadalmát önző nemtörődömségéből fölrázni s maga apostoli buzgalommal munkálkodott a munkásnép erkölcsi és szellemi emelésén.

A melegszívű *Toynbee* Arnold otthagya előkelő társadalmi állását s East-Endben telepedett le, London legzüllöttebb, legelvadultabb néprétege közt s megkezdője lett a gyermek-munkának, otthonukban, tanyájukon keresve fel a lealjasodott népet, szabad-iskolát, könyvtárt, kaszinót teremtve számukra.

Nem; nem együgyű álmadozók voltak ezek, hanem végrehajtó szervei a társadalomban vaskényszerrel ható biológiai törvénynek. Nem azért virrad, mert a kakas szól; hanem a kakas szólal meg azért, mert a virradat közelgését érzi.

Megérezték azt a virradatot egyebütt is. A társadalmi lelkiismeret ébresztői voltak: *Oberlin*, *Marbeau* és *Pestalozzi* is; az olaszoknál *Bizzozzero*, *Luzzatti* és *XIII. Leó* s nálunk *Fáy* András, *Táncsics* Mihály és gróf *Károlyi* Sándor. Mindenütt megszólalt a kakas, mert mindenütt megvirradt!

Így jöttek létre a népjóléti intézmények világszerte.

Czéljuk

tehát: *a gyöngék erősítése és védelme* s ez által a társadalmi ellentétek kiegyenlítése s a békés haladás biztosítása.

E czélnek akkor felelnek meg legjobban, ha nem csupán a nép pillanatnyi nyomorán segítenek, hanem ha megtanítják azt a maga lábán járni, azaz ha az *önsegély által nagykorúságra nevelik*. E szempontból első hely illeti meg a *szövetkezeteket*, továbbá az összes *népoktatási intézményeket*, meri ezek mind a nép gazdasági, szellemi és erkölcsi erejét nevelik.

A népjóléti intézmények azért értékesebbek a *karitatív* intézményeknél, mert ezek a szegényt kiskorú függésben tartják s a bajnak csak tüneteit gyógyítják; holott a *népjóléti* intézmények azt gyökeresen orvosolják s a beteg életerejét gyarapítják és szervezetét ellentállóbbá teszik. Megvan a maga jelentősége a karitásznak is: a betegnek már az is félgyógyulás, ha gyöngéd kézzel enyhítő balzsamot csöpögtetnek égő sebére; és a hol a nyomor igen nagy s a segítség égetően kell, ott nem lehet várni, míg munka akad, vagy a szövetkezet, vagy a szabad oktatás embert nevel a szegényből; mert az addigra belepusztul, mire az orvosság hatni kezd. Tehát a jótékonyásra szükség van és lesz is mindig. De igazán akkor becses, ha művei – miként Svájcban – szervesen kapcsolódnak a népjóléti intézményekhez s azokat tervszerűleg, céltudatosan támogatják. Tehát *központi szerv* kell, mely a segély elosztását szabályozza; a segítség pedig akkor helyes, ha *alamizna* helyett *munka* által történik.

Ezzel áttérhetünk a népjóléti intézmények

rendszeres áttekintésére,

vizsgálván a bajokat, melyeknek orvoslására hivatvák. Magától értetődik azonban, hogy az előadótársaim által bővebben kifejtetteket itt csak érinteni fogom.

Nos, a modern gazdasági fejlődés a) *kiszolgáltatta a gyöngét az erősnek*; tehát azt védekezésre kell tanítania s versenyképessé kell tennie, E szempontból becses népjóléti intézmény maga a munkásnép érdekeit védő *munkakamara* s

a *szakszervezet*, mely a társadalom egészére csak akkor válik károssá, ha jogos fegyverével, a *sztrájk*kal visszaél. Ezek működését egészíti ki az *ingyen jogi tanácsadó* s a *munkaközvetítő*, mely a munkát keresők áramlását szabályozza s a munkabérek mesterséges leszorításának és felcsigázásának veszi elejét; gazdasági pangás idején pedig munkát szerez a tétlenségre kárhóztatottaknak a *foglalkoztató*. A nép keresetképességének fokozása révén fontos népjóléti akció a *háziipar* fejlesztése is, melynek szociális jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy a népet szülőföldjéhez s annak hagyományaihoz köti, tehát becses konzerváló tényező.

De törvény által való védelemre is szorul a nép, főleg az *uzsora* ellen. E társadalmi baj ősrégi; már Mózes küzdött ellene, eltiltván az uzsorás kamat szedését és a *kürtölés évének*^a nevezett intézményével minden ötven évben helyrebillentvén a gazdasági egyensúlyt. A sötétnek nevezett középkorban Feltrei Bernardin alapítja meg a *Monte di Pietát*, az első zálogházat, melynek célja volt a vagyonosok feleslegéből gyűjtött alapból kezizálogra adni olcsó vagy kamatnélküli kölcsönt a szegénynek, a ki különben az adósok börtönébe jutott vagy valóságos rabszolgájává vált volna hitelezőjének. Ma a nép hitelszükségletét a *Raiffäisen-èle hitelszövetkezetek* elégítik ki. De a fejlett kultúrájú államokban a törvény az *uzsorát hivatalból is üldözi*. Nálunk a parasztság pusztulását főleg a törvény eddigi hiánya s a váltó idézte elő, mely a váltójogban járatlan népre nézve kés volt a gyermek kezében; a *váltójog megszorítása* ezért szükséges.

Az áruuzsora ellen a kisembert a *fogyasztószövetkezet* védi meg s a *termelő szövetkezet* teszi versenyképessé a nagytökével szemben. A népet józan életösztone tanította meg sorsán segíteni: a *rochedalei takácsok* korán felismerik az összekötözött vesszőcsomóban rejlő erőt és létrehozzák az első fogyasztószövetkezetet.

Mivel pedig a műveletlen ember, miként a barbár, nem előrelátó s a hét bő esztendő feleslegéből nem tesz el a hét szűk esztendőre – keresete fölöslegét eleszi, elissza s miként a gyermek, a holnapra nem gondol: szükség van oly intéz-

¹ Ez abban állt, hogy minden ötvenedik évben az adósok minden tartozását elengedték.

menyekre, melyek a népben a *takarékosságot* fejlesztik s keresetképtelensége esetére az ínség ellen biztosítják. E végre alapította Fáy András az *Első Hazai Takarékpénztárt*; ezért becses népjóléti intézmény a *postatakarékpénztár*; de ezért kellett állami beavatkozással is szervezni a *kötelező munkásbiztosítást* betegség és baleset ellen; ezért van szükség a *gazdasági cselédtörvényre*, valamint a *rokkantokról s elaggottokról* való állami vagy társadalmi gondoskodásra is. Ez utóbbit Ausztrália oldotta meg eddig legteljesebb mértékben, a hol öregségére mindenki biztosítva van.

bl A modern gazdasági élet a gyáripar révén *elszakította a népet falusi otthonától*; ezzel s a kisbirtok elaprózódásával megteremtette a nincsetlenek sokaságát, a *proletariátust*, a nagyváros vándorczigányéletet élő munkását, a ki ki van szolgáltatva a *házbérúrsorának*, a mit élesen világítottak meg a minapi házrombolások, miknek oka az volt, hogy a *házbérpiócza* kibérelte esztendőre az egész házat s azt a szegény munkásnépnek csak heti bérbe adta ki, a mi szerény 2-300% hasznocskát jelent. Csoda-e, ha az az elkeseredett munkás keserűségében zúz és rombol s ha ezúttal a nagy közönség, de talán maga a rendőr is, a rombolók pártjára áll? Tehát *állandó otthon* kell teremteni a nép számára. Erre való a *házbérsely* s a *házbérlő-szövetkezet*; továbbá a *homestead* s a *parcellázó és kisbérlő-szövetkezet*. Az előbbi kettő a városi munkásnak biztosítja az állandó lakást s óvja meg a gyakori költözködéssel járó zaklatottságtól és kártól; az utóbbi főleg a falusi kisember boldogulását biztosítja. A *házbérsely* abból áll, hogy az illető egyesület tagjai a heti munkabérfizetésekor beszedik a munkáscsaládok keresténeke lakásra szánt részét s nehogy időközben elkölthessék, kezelik számukra; lakbérnegyedkor a házbér együtt van, a munkáslakó pontosan fizet s így ő is élvezheti az állandó, esztendő lakót megillető előnyöket. Parisban ez az intézmény bevált és virágzik. A *házbér szövetkezet* célja az volna, hogy a mit a házbérpiócza önző érdekből a munkásnép kizsákmányolására tesz: *egy egész ház bérbevételét*, azt tenné a szövetkezet a munkásnép javára. E célú szolgálják még a magánosok s hatóságok által épített *munkásházak*, de sajátságos, hogy azoktól a munkásnép majdnem mindenütt idegenkedik. Némely német gyártelep munkásainak a gyáros

kerttel körülvett kis házat ad használatra, az ilyen kertes otthonhoz a munkáscsalád rendszeren ragaszkodik is.

A *homestead*, az otthon védelme, amerikai gondolat volt: elidegeníthetetlené tenni a családi hajlékot. A hitelképességnek talán kárára van; de a családi érzést nagyban erősíti s a munkáscsaládok boldogulását elősegíti. A *parcellázás*, ha lelketlen üzerek vissza nem élnek vele, sok parasztcsalád földvásárlását teszi lehetővé. Magyarországon van erre alkalom elég; mint a birtokforgalmi statisztika mutatja, évente mintegy 20.000 birtok¹ cserél gazdát; tehát a paraszt szerezhethet földet, csak legyen, a ki a vásárlást okosan és becsületesen szervezze. Dániában ma már az összes földbirtok négyötöde parasztkézen van s az állam a parasztbirtok alakítását annyira fontos nemzeti és társadalmi érdeknek tekinti, hogy a mely gazdasági napszámos öt évig becsületesen dolgozott valamely gazdaságban, ha földeskei akar szerezni, a vételár kilencz-tized részét előlegezi neki; ily módon az utóbbi tíz év alatt 3800 család szerzett telket.

A *földbérlő-szövetkezet*, ha nem is a tulajdon telket, de legalább a tisztességes megélhetést biztosítja sok földműves-családnak. Nálunk ezek alakításán egyetemi ifjaink lelkes csoportja, az *Országos Széchenyi-Szövetség*, fáradozik.

Nálunk azonban más teendő is volna. Az *egyenlő örökösödési jog* az egykor 30 magyar holdas paraszttelket a harmadik nemzedékben már teljesen hasznavehetetlen szilánkokká aprózta, melyeken gazdálkodni lehetetlen. A mi falunkban – a Bodroglakoson – öt testvér az apai belsőségen ügyosztott meg, hogy egyiké lett a ház eleje, a kapu s az udvar a kútig; másiké a ház közepe a kúttal; harmadiké a székérszín és az ólak; negyediké a kert; ötödiké a csűr; s mindegyik kapott a telekből egy nyilast. Hát hogyne pusztultak volna el? Ma telkük a korcsmáros kezén van. Népünk elszegényedésének és kivándorlásának ez is egyik tényezője. Ennek meggátlására találta ki a nép józan ösztöne a *törzsöröklést*, mely mellett a parasztbirtok osztatlanul száll egyik gyermekre – a baszkoknál hajdan a legidősebb lányra;

¹ Átlag 20,000 birtoktest 50 millió korona értékben csak *végrehajtás* útján; átlag 440,000 birtoktest 600 millió korona értékben *szerződés* útján.

Vesztfáliában a legidősebb, a mi borsodi magyarjainknál a legifjabb fiúra. Ott, a hol még van mit együtt tartani, ez jó családfentartó intézmény; de nekünk módot kell találnunk arra is, hogy *a szétforgácsolt birtokszilánkokat oly kis-birtoktestekké egyesítsük*, melyeken az okszerű gazdálkodás lehetséges. E téren a hitelszövetkezetekre még nagy feladat vár.

c) A modern gazdasági fejlődés a megélhetés szüksége miatt *az anyái is elszólította a tűzhely mellől*, mi által a *családi élet* meglazult. Azt tehát erősíteni kell, az *anyak védelme, betegségben való ápolásuk, kiségitésük* s nekik *otthoni munka* szerzése által. Ámde itt könnyen kifejlődik a *sweating-system*, a szorultsággal való visszaélés, vagyis a *munkauzsora*. Egy fővárosi üzletben csinosan megvarrott, hímzett, francia battisztblúzt kapni *négy* koronáért; a munkásnő ennek megvarrásaérl 40, mondd: *negyven* fillért kap. Olcsó készfehérnemű-üzleteink még ennél is kevesebbet fizetnek; egy hajtásos, csipkés női ingért 24 fillért, egy kötényért 8 fillért, egy gyermekruháért 24 fillért. S e keserves bérért dolgozik az a szegény munkásnő a maga lakásán, a maga tüzelője, a maga világítója mellett. Ez ellen a kizsákmányolás ellen kell őket valahogy megvédeni. Parisban a *Ligue des Acheteurs* – a vevők ligája – igyekszik e szerencsétlen munkaviszonyokon segíteni, az által, hogy a nagyon *olcsó* üzleteket, melyekről megtudja, hogy ily munkauzsorát üznek, bojkottálja; azonkívül kötelezi tagjait, hogy bevásárlásukat esti hét óra előtt végezzék s szabóiknak, varrónőiknek ne adjanak postamunkát, mert a munkauzsorát ép az ily munkával üzik legjobban.

De könnyíteni kell a *munkáscsaládok alapítását* is a *kelengyeperselyek* felállítására s a munkásleányok *háztartási oktatása* által; az egyoldalú gyárimunka mellett a leány t. i. elügyetlenedik s a háztartáshoz mit sem ért. Egy itteni 38 éves gombkötő-munkásnő, mikor a gombkötő-munka kiment a divatból s a gyár az üzemet beszüntette, testvére házánál élőködött, a hol beteg sógornőjének nem volt képes egy levest megfőzni, sem lakását rendesen kitakarítani, mert, mint kérdésemre mondta, ő csakis a gomb bekötéséhez ért. Ez a körülmény adja meg jelentőségét a *háztartási ismétlő iskolának*.

d) Minthogy a mai gazdasági élet *az anyát a családi körtől elvonja*, s így az nem élhet egészen gyermekeinek, egyre fontosabbá válik a társadalmi *gyermekvédelem* a fejlődés minden fokán, kezdve a *csecsemővédelmen* a születés percétől kezdve, sőt már azt megelőzőleg az anyák védelmével. Annak a kis léleknek az eljövetele, a kit a jómódú család örvendezve, várva-vár, a szegény munkáscsaládra csak újabb nyomorúságot jelent. Az a szegény anya nem kiméiheti magát; annak utolsó perczig járnia kell a nehéz dologba; s a mikor ő már betegen fekszik, nincs a ki kiseddét, nincs, a ki többi gyermekeit gondozza, a ki nekik főz, a ki rájuk mosson. Újabb időben ezért alakultak *a beteg anyákról gondoskodó egyesületek*, kiséítőket küldvén hozzájuk s ellátva őket és családjukat a szükségesekkel, az újszülött kisbabát piczi kelengyével. Némely gyártelepen a gyáros felesége gondoskodik róluk. Nálunk Erzsébetfalván a kath. Nővédő Egylet; Sárospatakon a Mária-kongregáció asszonyosztályának tagjai segítik ki egymást ilyen alkalmakkor; Ráczeven a Weisz Manfréd-féle tölténygyár munkásainak beteg feleségeiről maga a gyáros családja gondoskodik.

Másik csecsemővédő intézmény a *Mar beau* alkotta bölcsőde, hol a munkába járó anya csecsemőjét napközben gondozzák s az *Oberlin* megteremtette *gyermekmenhely*, hová apró kiseddét adja be, míg ő munkába jár, hogy az magában kárt ne tegyen. Még fontosabb az *óvó*, mely nálunk 1891. óta az előbbivel együtt törvényesen van szervezve; ezzel megelőztük a külföldet; de a törvény végre hajtva sokhelyt még ma sincs.

Az elemi iskolát kiegészíti- a *napközi otthon*, hol a munkás ember gyermeke tölti az iskolai szüneteket, míg szülője a munkából hazajő. Komáromban a napközi otthont a *Leány egylet* szervezte, melynek úrileány tagjai négyesével felváltva kísérik a kültelki munkásnép gyermekeit az iskolából a népkonyhába s ott megebédeltetvén őket, haza. A főváros sok napközi otthont tart fenn, de sajnos, többnyire csak télen: a tavasz beálltával a szegény gyermekek ismét ki vannak dobva az utcára, csatangolásra utalva, kiteve a züllésnek. Svájcz *Kinderhortjai* egész évben nyitva állnak; sőt nyáron át tejkúrával is összekötvék; s a nőegyletek gyöngéd gondoskodása folytán a gazdag gyermek félre-

tett játékát a Hortnak adja s ott azzal játszva, a szegény ember gyermeke is élvezi szerencsésebb pajtása örömét. S ez a Hortnak adott játék bizonyos gyöngéd kapcsolatot teremt a szegény gyermek s a gazdag gyermek közt.

A napközi otthon védő munkája folytatódik nyáron a nyilvános játszótéren, de csak ott, a hol az kellő felügyelet alatt áll. Drezdában, Lipszében és Münchenben ezt a felügyeletet maga a sétáló, kint üldögélő közönség gyakorolja; ott bármely felnőtt megszólítja a helytelenkedő gyereket, de segít is rajta, ha kell. A mi játszótereinken meg az erősebb szilajabb suhancz terrorizálja a többi gyereket.

A serdülő gyermekek erkölcsi megvédésére alapították az *inasotthonokat*; főleg azok számára állítvák a *vasárnapi iskolák*. *Árvaházainkon* kívül az elhagyott és züllésnek kitétt gyermekekről nálunk főleg a *Gyermekvédő Liga* s az *Állami Gyermekmenhely* gondoskodik, előbbi mintegy 15.000, utóbbi mintegy 35.000 gyermeket részesített eddig oltalomban; ez utóbbi az anyákat is védi és ellátja; a gyermekeket pedig a városokból lehetőleg falusi családokhoz telepíti. Szép, virágzó intézmények ezek, keretük nagyszabású; de azt a keretet még a társadalom önzetlen érdeklődésének kell eleven tartalommal megtöltenie. A fejlett kultúrájú országok, már csak józan önzésből is, rég megteremtették az *elhanyagolt gyermekek kényszernevelését*, a társadalmat mentik meg ezzel a leendő gonosztevőktől, ezzel kapcsolatban keletkeztek a *javító-intézetek* s újabb időben a *gyermektörvényszékek*, melyeknek célja a *feltételes elítéléssel* a kiskorú bűnösök megjavítása s főleg meggátlása annak, hogy a többi, elvetemedett gonosztevőkkel – miként eddig történt – együvé záratván, teljesen megromoljanak. Ez az intézmény mindenütt a legjobb gyümölcsöt termette. Ma már életbe lépett nálunk is.

d) De szinte még a gyermekeknél is jobban rászorul az *erkölcsi oltalomra* a családi köréből kiszakított, a cselédszerzők hálójába kerülő, vagy műhelyben, idegen férfikörnyezetben dolgozó, sokszor éjjeli munkát is végző *nőmunkás*, kivált, ha az fiatal leány. Tudok budapesti nyomdát, melybe csak föltételesen vettek föl csakis fiatal, szép leányokat próbaidőre; s ha azt a föltételt nem teljesítette, eleresztették. Hogy a cselédszerzők nagy része – a mely egyúttal más, megnevezhetetlen mesterséget is folytat – a körme közé kerülő fiatal leányt hova

juttatja – arról jobb hallgatni. A *pályaudvari misszió* is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz az ügynek. Bécsben a legelőkelőbb arisztokrata hölgyek is rendszeren végzik a pályaudvari szolgálatot. Nálunk ez az intézmény még nem tudott gyökeret verni. Nyugat művelt államaiban e bajok orvoslására szervezték a *munkafelügyelőnői* intézményt; ez az állás az illető szakképzett, művelt nőnek törvényben gyökerező jogot ad a műhelyek ellenőrzésére s a munkásnők erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédésére. Nekik t. i. joguk van éjjel-nappal bármikor betoppanni a nőmunkásokat is foglalkoztató műhelyekbe s ott személyesen győződni meg azok elhelyezéséről, a velük való bánásmódról, stb.-ről; az iparfelügyeletet gyakorló hatóság pedig az ő jelentésük alapján haladéktalanul intézkedik. Nálunk még erre a munkára intelligens nőket nevelni kell. De ott az állás nélküli tanítónők serege; azoknak komolyabbjából, megletebbjéből, derekabbjából kerülhetnének ki egy gyakorlati tanfolyamon való részvétel útján.

De gondoskodnia kell a társadalomnak *munkásleányotthonokról* is, hogy a *kvártélyos asszonyok* körme közül kiszabadítsák azokat a fiatal lányokat, a kik az idegen városban a szülői ház oltalmát nélkülözik. Nem kevésbé fontos lenne a *munkásnőétkezők* fölállítására, hol ebédjüket védett helyen költethetnek el. Egyik chicagói egyesület kellemes napközi ott-hont rendezett be számukra, a hol spanyol fallal védett kereveteken meg is pihenhetnek (tehát ott a női finomabb szeméremérzetet még a munkásnőben is tisztelik); a hol olcsó pénzen jó kis ebédet kapnak; a hol egy kis könyvtár áll rendelkezésükre s a hol esténként fölolvasásokat és zenei előadásokat hallgathatnak. Nálunk ellenben a munkásnők, ha félnapig görbedtek a kézimunka mellett, vagy ha félnapig állva dolgoztak a könyvkötőműhelyben, ebédjüket vagy a bűzös, csirizszagú műhelyben költik el, vagy az utcán kénytelenek az időt elcsavarogni, mert olyan étkezőnk, a hová – a londoni teaszobák mintájára – tisztességes fiatal lány is bemehetne egy csésze meleg tejre, vagy teára s egy-két lágy tojásra, eddig még nincs. Vasárnap délutánjaik kellemes és hasznos eltöltéséről a *leányegyletek* s a *patronage* gondoskodik, hol művelt nők foglalkoznak velük, oktatva, szórakoztatva s erkölcsileg irányítva is őket.

A már a züllés s bűn útjára jutottakat a társadalom számára a *börtönmisszió* igyekszik megmenteni; ehhez kapcsolódik a *kiszabadult rabnőkről* való gondoskodás. Nálunk e munkát a *Lorántffy Zsuzsáinna*-Egyesület kezdte meg; most a Katholikus Növédő Egyesület folytatja. Amaz Peterdy-utczai *Munkaotthonában* jó útra tért leányokat lát el; emez az államilag támogatott *Bethánia szeretetházban* igyekszik a börtönből szabadult fiatal leányokat megjavítani.

e) A modern gazdasági és munkásviszonyok fejlesztették ki vészes hatalommá a *korcsmát*, mert a hol munkáskantin nincs, a munkás odaszokik; az állami szeszmonopólium pedig pénzügyi szempontból kedvez a korcsmai üzemnek. Minthogy statisztikailag megállapított tény, hogy a népjólétnek és népességnek s a közerkölcsnek legnagyobb ellensége az *alkohol*, az tölti meg a tébolydákat s a börtönöket, az juttatja népünket a koldusbotra: ennél fogva *minden antialkoholista törekvés s a korcsmai üzem minden korlátozása* egyszersmind *népjóléti intézmény*. Fővárosunkban az első *antialkoholista étkező* nemrég nyílt meg s most fáradoznak az *iszákosok gyógyítóházának* létrehozásán. Ide kell sorolnunk az *antialkoholista* egyesületeket (a Good Templareket, a Salvation Armyt, a Hope Uniont, stb.). A hatósági intézkedések közül ide tartozik a *korcsmák vasárnapi munkaszünete* s az *italmérés korlátozása*, főleg ha az oly gyökeres, mint Norvégiában, a hol, miként egyéb mérget, a szeszt is, csak orvosi rendeletre, patikában szabad kimérni.

A *Good Temptar-rend* tagjai teljesen absztinensek s így fogadalmuk őket erkölcsileg is fegyelmezi. A *Salvation Army*, vagyis Üdv Hadserege *Booth* tábornok alkotása, kinek hivei énekelve járják be London utczáit, magukhoz édesgetve a lebujok és csapszékek látogatóit. A *Hope Union* a gyermekeket igyekszik az absztinenciának megnyerni s az angolul beszélő népek közt van elterjedve; ma már körülbelül HV2 millió tagja van. A *teljes absztinencia*, mely az alkoholon kívül a nikotinra s a nemi önmegtartóztatásra is kiterjed, főleg a lengyel egyetemi ifjúság körében van elterjedve – egyesületüknek mintegy 2000 tagja van – sa lengyel nemzet erkölcsi regenerációjának egyik legfontosabb tényezője. Az volna a mi nemzetünk megújulásának is, ha sikerülne egy hatalmas absztinens mozgalmat megindítanunk. Ma még

erőnk és törekvéseink java szeszbe fül; népünk alkotmányos joga illúzió, mert nem a saját akarata érvényesül az urnánál, hanem a korcsmárosé. De ez világszerte így van.

Minthogy azonban a korcsma a népre nézve egyszerű szórakozó hely is, nem elég ellene a negatív tilalom, hanem *pozitív kárpótlás* is kell: oly intézmények, melyekben a nép megtalálja a neki való, *egészséges szórakozást*. Erre volnának hivatva a nép társaséletét fejlesztő intézmények: az *Ifjúsági Egyesületek*, a *Legényegyletek*, a *Daloskörök*, a *Lövészegyletek*, a *Gazdakörök*, az *Olvasókörök*, Népházak és jól vezetett *Szövetkezetek*. Kár, hogy nálunk eddig a *testedző játékokat* (a labdázást, birkózást, versenyzást, futási és ugrást) mindezek elhanyagolták. Pedig ezek volnának alkalmasak az alkoholélvezés okozta fizikai hevület pótlására.

f) A népjólét egyik legfőbb tényezője azonban a *nép-mívelés*, melyet a társadalom vezető rétege önző nemtörődömségében világszerte sokáig elhanyagolt. Leggyökeresebb pótlása a mulasztásnak' a kötelező, teljesen *ingyenes népnevelés*, kezdve az *óvón*, úgy, a mint azt Franciaország és Svájc megvalósította, a hol az iskolás gyermeket minden néven nevezendő ingyen tanszerrel is ellátják; az elemi iskolában tehát a szegény és gazdag gyermek közt nincs különbség. Ehhez járulnak a kiegészítő intézmények, minők: az *óvo-*, a *gazdasági, ipari, kereskedelmi ismétlő iskola*, az *inasoktatás* fiúk és lányok számára is; a felnőttek *szabadoktatása* – elsősorban az *analfabéták* oktatása sürgős, hogy honpolgári jogukat gyakorolhassák; de hátrány az Írástudatlanság a megélhetés versenyében is. Továbbá a *gazdasági vándortanítók, mintagazdaságok, házi-ipari és szaktanfolyamok*, mert mindezek a munkás szakértelmét s ezzel keresőképességét gyarapítják s az élet versenyében előnyt biztosítanak számára. Ezért becsesek a *munkás-gimnáziumok, népakadémiák, szabad lyceumok, szabad egyetemek* és *népkönyvtárak*. Ez utóbbiak azonban a népjólét eszközlői csak úgy lehetnek, ha az *erkölcsi mérget* kizárjuk belőlük s a *pornografikus* irodalomnak irgalmatlanul hadat üzenünk; mert az a mérgező a műveletlen agyban még nagyobb rombolást visz véghez, mint a műveltben. A kiadók nemrég fölajánlották, hogy a népkönyvtáraknak *minden* megjelenő művet megküldenek. Pandora szelenczéje volna ez, mely mindenfajta erkölcsi nyavalyát rászabadítana a tanulatlan népre

g) De nem lenne a népjólétről való gondoskodás teljes, ha nem igyekeznénk a múlt *egészségügyi* mulasztásait is pótolni mindenekelőtt a nép *fölvilágosítása* s a *babona* és *kuruzslás* elleni küzdelem által; erre föl kell használnunk a népmívelés minden tényezőjét, az iskolát úgy, mint a szabadoktatást. Nálunk is megvan már az *ingyentej*, a *melegedő szoba*, a *népkonyha*, néhol iskolás gyermekek számára is; a *szünidei gyermektelep*; az ingyentej mellett az *ingyen orvosi rendelő* szegény gyermekek számára; a szegények ingyen kórháza: a *klinika*; egy-egy derék orvosunk a szegény beteget otthonában is ingyen kezeli. De megvalósításra vár még a művelt külföld nem egy intézménye: így az *iskolai kávéház*, a *tejkúra*, az *iskolai zuhany*, az *iskolások ingyeneszodája*, a *népfürdő*. Közegészségi szempontból ide tartoznak a *testi fogyatkozásban* szenvedők elhelyezésére való intézetek; *vakok*, *siketnémák*, *hülyék*, *őrültek háza*, *nyomorék gyermekek*, *elmaradottak kísérető osztálya* van már; az *iszákosok* s *nyavalyatörősek* menhelye talán rövid időn szinte létrejön. De mi ez még a tényleges szükséglethez képest!

Áttekintettük a népjóléti munkásság egész rendszerét; létrehozta azt a 2000 éves keresztény kultúra által kifejlesztett altruizmus. *A gyengék oltalmazása az erősek túlkapasai ellen s az erőgyerítés és erőgyarapítás útján versenyképessé tételük a létért való küzdelemben.* Bővítsük ki e meghatározást azzal, hogy a *társadalomban ne legyen senki teljesen elhagyatva*».

E végre az állam a rendelkezésére álló hatalommal s a törvényre támaszkodva sokat tehet. De szinte értékesebb a társadalom önkénytes munkássága, mely kifogyhatatlan a leleményben és mindig a helyi szükséglethez simul.

Megindult a szociálpolitikai munka nálunk is; a népjóléti s karitatív művek egész sora keletkezett, főleg az utóbbi 10-15 év alatt. De az mind nem elég. Hogy a megkezdett munka tervszerűen és céltudatosan folyhasson tovább, hatása pedig állandó és mély lehessen: a *társadalmi kötelességérzetet* föl kell ébreszteniünk, a *szociális érzéket* ki kell fejleszteniünk mindenkiiben, de elsősorban a nép leendő vezetőiben – a tanítóképzők ifjúságában. Nekünk, a képzők tanárainak, azért kell ezen intézményeket behatóan ismernünk. A modern kor

az eddigiek mellé egy új föladatot tűzött elénk: *a leendő tanítók szociális munkára nevelését*. A jövő nemzedék társadalmi kötelességérzettel eltelve kerüljön ki az iskolából; értse meg azt, hogy *a vagyon s a műveltség kötelez*; ha én, művelt nő, a munkásasszonyok közé megyek, ezzel nem leereszke-dem, hanem egyszerűen kötelességet teljesítek. Ezt a föladatot meö' kell oldanunk.

Függelék gyanánt legyen szabad néhány népjóléti intézményt, főleg eredményeiben, ismertetnem:

Dániában a szövetkezeti munkásság eredménye a csodálatos magas általános kultúr színvonal. 50 év előtt az ország szegény, elmaradott volt, a földbirtoknak alig 5% a parasztkézen; ma 80% parasztbirtok, analfabéta alig akad; a nép nagy része végigjárta a parasztegyetemet; de azért nem úrnak készül, hanem megy vissza az eke szarvához. Az an ti alkoholizmus terjed.

Olaszországban a firenzevidéki *nők szalmafonó-szövetkezete* sok ezer család boldogulását biztosítja. *Sesloban* a szociáldemokrata községi előljáróság *községi mézsárszéket, pékműhelyt, patikát* és ingyen *ambulatoriumot* tart fönn s a nép teljesen megszabadult az uzsorától.

Parisban a *Bon Marché* áruház tulajdonosa alkalmazottainak (több ezren vannak) ingyen élelmet s a nyereségből 5%-ot ad; sokaknak ingyen lakást is; azonkívül számukra 5 millió frankos nyugdíj-alapot létesített. A *Ligue des Ache-teurs* tagjai kötelezik magukat az üzleti alkalmazottak kimélésére s csak oly műhelyben dolgoztatnak, hol a munkásnöt becsületesen fizetik s hol *hátas* széken dolgoztatják. A *Notre Dame du Rosaire* a legzüllöttebb népréteget igyekszik erkölcsileg emelni, a leánygyermekeket házi munkára tanítani, az anyáknak munkát szerezni, az ifjúságot a korcsmától elvonni.

Angliában a *settlement*-munkában a főiskolai fiatalság vesz részt, nők, férfiak vegyesen, de egyenlő buzgalommal. A *University Extension* az egész országban elterjedt. A szövetkezetek kötelékébe 2 miyió tag tartozik, mintegy 10 millió családtaggal. Azok ott roppant kultúrmunkát is végeznek s főtényezői annak, hogy a romboló szocializmus nem bir megerősödni. A társadalmat áthatja a szociális kötelességérzet.

Nálunk a szociális munkát a *Lorántffy Zsuzsanna Egyesület* kezdte vasárnapi iskolájával, barakk-munkájával, majd

fogház-missziójával, cseléd-nevelő s ápolónó-képzőjével, Munka-otthonával, a protestáns nőtisztviselők szervezésével. Szélesebb mederben folytatja a munkát a *Kath. Nővédő Egyesület* patronage-aival, fogház-munkájával, a kath. Háziasszonyok Egyesületének cselédnevelő- és elhelyező intézetével, munkásnő-otthonával, erzsébetfalvai fiókjának anya védő-munkájával, üdülő házával, a kath. nőtisztviselők s a munkásnők szervezésével. A *Magy. Ker. Munkásnők Orsz. Egyesülete* a munkásnők szervezését s erkölcsi és anyagi érdekeik védelmét munkálja s számukra otthont tart fenn.

A *Magyarországi Nőegyletek Szövetsége* egyesíteni iparkodik a szétszórta működő erőket és közös működésben egyesíteni a fontosabb szociális feladatok megoldására.

A *Bodrogközi Nőegylet* a környék szegényeit segíti, a betegeket kórházban helyezi el; állami gyermekmenhely telepén 110 gyermeket gondoz, s az iskolás gyermekeket könyvvel látja el; háziipart fejleszt; meghonosította a fajtyúk tenyésztését; szóval, a népet úgy anyagilag, mint erkölcsileg s szellemileg emeli.

Idevágó irodalom:

A «*Magyar Gazdák Szemléje*» I-XIV. évf.; A «*(Szövetkezés)*» I-XX. évf. A *Nemzeti Nőnevelésnek* főleg 1898-1909. évfolyamai. *Kidd*: Társadalmi Evolúció. A Magyar Tud. Akad. *Le Play*: A Munkásviszonyok Reformja. A Magyar Tud. Akad. *L'Organisation de la Famille*. *Geőcze S.*: Ruskin élete és tanítása. Az Athenaeum kiadványa. *Rocquigny*: La Prévoyance Sociale en Italie. Paris, kiad. *Geőcze S.*: A dolgozó Olaszország, – u. a. Az eladósodott ország, – u. a. Külföldi tapasztalatok. A Magyar Gazdaszövetség kiad. *Kolozsváryné*: Shaftesbury. A Magyar Gazdaszövetség kiadványa, *k Lóránt ff y Zsuzsanna-Egylet*, a *Katii. Nővédő-Egylet*, a *Bodrogközi Nőegylet*, a *Szabad Lyceum*, az *Erzsébet-Népakadémia*, az *Ingyentelj-Egyesület*, a *Szünidei gyermektelep-Egyesület* évi jelentései. *Dr. Baross János*: Agrár öröklési jog. *Pásztor M.*: Az eladósodott Budapest. Az 1905-ki *Nemzetközi Antialkoholista Kongresszus* munkálatai. A *Magyar Társadalomtudományi Szemle* I-II. évfolyama.

III. SZÖVETKEZETI ÉRTEKEZÉSEK.

A SZÖVETKEZÉS, MINT GAZDASÁGI, TÁRSADALMI ÉS PEDAGÓGIAI INTÉZMÉNY.

Előadta: BERNÁT ISTVÁN.

Abban az időben, a mikor nálunk Kossuth Lajos szónoklatai lelkesítették az ébredő magyar nemzetnek legjobbrait a mikor a Széchenyi által a közvéleménybe dobott nagy elveknek hatása alatt ketté oszlott a nemzet, a mikor azt vitatták: mi okosabb, törekedni a meglevő erőkkel a politikai szabadságra és függetlenségre, vagy pedig előbb gazdaggá és erőssé lenni és akkor vívni ki politikai céljainkat, Európa nyugatán másféle harcokat látunk kifejlődni.

Nagy-Britanniában, a hol a szövetségi mozgalom, mint annyi más sok nemes törekvés és fenkölt ideál talajra talált és kifejlődött, a Napoleon ellen vívott háború után a nemzetnek fejlődése gazdasági és társadalmi téren előbb alig tapasztalt arányokban indult meg. E fejlődésnek alapelve és vezető gondolata a szabadság volt, nem csupán politikai tekintetben, hanem a közgazdasági tevékenység körében is. Axióma gyanánt fogadták el Smith Ádámnak híres tételét, mely szerint mindaddig, míg mások jogait nem sértjük, legyen szabad úgy rendezni be gazdasági tevékenységünket, a mint azt jónak látjuk: Keljen tehát versenyre az egyik a másikkal. A verseny nemesít, a küzdelem erőt ad és a harczból bizonyára az fog győztesen kikerülni, a ki a győzelemre leginkább méltó. A Darwin-féle elv alkalmazása ez, gazdasági és társadalmi téren.

Ez alapon az angol gazdasági élet szinte hihetetlen arányokban fejlődött. A gyáripár megerősült és a füstölgő kémények köré ezrenként, sőt százezrenként csoportosultak azok, a kiknek az ipar adott kenyeret és vagyont. A szaporodó gazdagság nem oszlott meg egészségesen a nemzet egyes rétegei

között, sőt azok a tanítások, melyek szerint a szabadjára hagyott gazdasági és szociális erők harmonikus működése folytán legkönnyebben orvosolhatók az előálló bajok, az államnak beavatkozását ezekbe a dolgokba szinte kizárván, bizonyos, idők múltán véghetetlen bajoknak, fokozódó nyomornak és elkeseredésnek váltak forrásává. Lehetetlen itt egy szót nem szólni az úgynevezett manchesterizmusról, a mely gyűjtőnév alá foglalták azokat a tanokat, melyeket az emelkedő nyomorért és terjedő elégedetlenségért felelőssé tettek. A manchesteristák tanai Smith Adám idézett tételén nyugosznak; követői nem voltak politikusok, vagy államférfiak. Nézetük, mint gyakorlati embereké, az volt, hogy a kormányok szerepét úgy a nemzetközi szerződéseknél, mind pedig a társadalmi és gazdasági belső fejlődés irányításánál, lehetőleg szűkre kell szabni. A gyakorlati életben tehát ez a politika az erőseknek, hatalmasoknak és a kíméletleneknek akart lehetőleg tágas teret biztosítani. Ezek tisztelték és terjesztették a be nem avatkozásnak, a *laissez-faire*-nek politikáját, a mely természetesen javukra volt, mert hiszen abban a küzdelemben, mely az erősek és gyöngék közt megindult, nem igen lehetett kétséges, hogy ki fog győzedelmes maradni.

Nem voltak hajlandók az erkölcsi és humánus tekinteteknek azt a jelentőséget megadni, mely ezeket az állami életben tényleg megilleti. Az ő révükön terjedt el az a szilaj mammon-imádás, az arany borjúnak az a szemérem nélkül való tisztelete, a melynek hullámai minket sem hagytak érintetlenül.

Ez ellen az erkölcsi és humánus érzelmekben szűkülő ködő fölfogás ellen kelt föl a jobbaknak haragja. Ezeknek törekvéseit és lelki állapotát semmi sem jellemezheti jobban, mint a nagy skót Írónak kifakadása, a melyet kötelességem szösz szerint idézni.

«Fekete Nyugot-Indiánk és fehér Írlandunk között szilaj mammonimádásunkkal, jóakaró filantrópiánkkal, hiú istentelen dőreségeinkkel minő világot alkottunk! Kínálat és kereslet! Be ne avatkozás! Az idő segít!... Ezt hangoztatják, míg a britt iparosélet a büzhödt döghalál egyetlen méreg mocsarává látszik változni, iszonyú erő Golgotájává, élő és elevenen eltemetett lelkeknek, olyan pokollal közeledő mélységévé, minőt a nap még nem látott... Ötvenezer hazátlan, magát

halálra dolgozó varrónő, három millió kényszerű henyességben rothadó szegény, kik amazoknak halni segítenek. Ezek egyszerű rovatai a kétségbeesés leltárának. Harminczezer nyomorult nő elmerülve a gyalázat rothasztó örvényébe. Mindezek Londonban folynak össze a britt iparos élet alvilági mocsarából. Ugyanennyi van fölhalmazva az üzlet örvényében.»¹

A fejlődés irányával való elégtelenség nem csupán egyes kiválasztottak lelkében élt. Mélyen áthatotta a szenvedő rétegeket is, a melyek angol szokás szerint mihamar szervezkedtek és megszületett az úgynevezett *Chartism*, mely körülbelül tíz éven keresztül itt-ott rettegésben és csaknem állandóan aggodalomban tartotta az angol politikát és a társadalmi élet vezetőit. A laissez-faire politikája igen jó lehetett arra, hogy az egyesek vagyonosodásának utat nyisson, megtölthette az állami kincstárat szaporodó bevételekkel, de semmiképen sem tudta elkerülni azt, hogy a szertelenül elharapódzó spekuláció és túltermelés folytán koronként visszaesések, az úgynevezett gazdasági válságok be ne álljanak. Ezek sarkában szaporodtak a munkabeszüntetések, bukások, sokszorosodott a kereset és kenyér nélkül lézengők száma. A munka nem volt biztosítva, drága kenyér mellett csekélyek voltak a bérek, szaporodóban a bűnesetek. A kivándorlás emelkedett. A chartisták főleg politikai utón igyekeztek e bajokon segíteni. Másoknak más volt a fölfogása. Az az álmodozó kereskedősegéd, a ki szorgalma és nem lankadó munkássága mellett mihamar gyárossá emelkedett, *Owen* Róbert, sokszori kísérlet után arra a meggyőződésre jutott, hogy a társadalmi bajokon csak a társadalmaknak szövetkezeti alapon való szervezése segíthet.

Arról volt szó, hogy a munkások mindenfelé fogyasztó szövetkezeteket alapítsanak. Ezen az utón egyrészt jobb és olcsóbb táplálékhoz jussanak, másrészt pedig megtakarítsanak egy csomó tőkét, a mely őket képessé fogja tenni arra, hogy maguk is vállalkozhassanak valamire. Az angol szövetkezeti mozgalomnak irányát, melybe erősen bele játszik az erkölcsi szempontoknak nagybecsülése, maga *Owen* adta meg. Eszméinek, törekvéseinek nyomát találjuk abban a

¹ Carlyle, *Latter-Day Pamphlets*.

programban, melyet a később híressé lett rochdalei takácsok a világ megváltására és saját maguk nyomorúságának enyhítésére összeállítottak.

A szövetkezeti mozgalom Nagy-Britanniában már a XYIII. században kezdődött. Három-négy évtizednek törekvései azonban nem sok eredményt mutattak föl s a múlt század negyvenes éveiben, a mikor sikerült Rochdaleben megalapítani a takácsoknak a szövetkezetét, a szövetkezeti ügyet, mint a legnagyobb angol író – Holyoake – mondja: már ismerték és pedig ismerték a bíróságnál is. Próbára tették és nem egyszer el is Ítélték. Sok szegény ember vesztett általa, sokan csalódtak benne, úgy, hogy lassanként a józanabbak alig voltak hajlandók egyébnek tekinteni szélhámós világcsalásnál.

A helyzet tehát sokkal rosszabb volt reá nézve a ködös szigeten, mint nálunk akkor, a midőn néhány bátorszívű szocziálreformernek sikerült megindítani az egészséges fejlődést. A hasonlatosságot azonban tagadni azon viszonyok közt, melyek ebben a tekintetben a múlt század negyvenes éveiben Angliában és a nyolczvanas években Magyarországon uralkodtak, alig lehet. Ez időtájt a magyar szövetkezeti mozgalom is főleg a bukásokról és a büntető bíróság előtti tárgyalásokról volt ismeretes. Erő és elszántság kellett hozzá, hogy a szövetkezeti eszmét ilyen körülmények közt nemcsak mint a gazdasági haladásnak, hanem mint az erkölcsi emelkedésnek is egyik tényezőjét állítsuk oda.

A mutatkozó bajok orvosszereit keresve, a ma divatos fölfogás szerint a legtöbb politikus és népbarát valószínűleg az államot hívná segítségül. Arra azonban Angliában kevés volt a kilátás, hogy e tekintetben sikert érjenek el. Az a meggyőződés, hogy az egyéni boldogság alapja elsősorban kell, hogy maga az egyén legyen, oly mélyre bocsátotta gyökereit az angol közéletben, hogy maguk azok a szerény rochdalei takácsok, a kik az első sikeres szövetkezetet megalapították, reá sem gondoltak egyébre s az állami segítségnek kívánása eszükbe sem jutott.

Lancashireben, az angol gyapotipar Mekkájában, a rochdalei nagy alapítást megelőzőleg a kereskedelem rossz menete miatt nagy nyomorúság uralkodott. Kevés volt a munka, alacsony a bér, annál égetőbb a szükség s a családapáknak aggodalma a számos tagból álló család fönntartása miatt.

Ezeknek a szegény embereknek meg lett volna a lehetőség, hogy bekéredzenek a szegényházba, vagy kivonuljanak Anglia számos gyarmatainak egyikébe. De sokkal inkább angolok és sokkal inkább férfiak voltak, e mellett sokkal inkább ragaszkodtak szülőföldjükhöz, semhogy e lehetőségeket elfogadták volna. Sok tanácskozás és aggodalmas vita után oda lyukadtak ki, hogy az élet harcát a maguk szakállára kezdik meg, kevés tőkével, kevés üzleti tapasztalattal, de annál komolyabb elhatározással és összetartó egymásbanbízással. Az aláírási ív kézről-kézre járt, de az eredmény nagyon szerény volt. Heti húsz fillér befizetésre is csak tizenkét egyén tudta magát kötelezni. Ötvenkét fölszólítás után még mindig nem volt annyi pénz, hogy egy zsák bablisztet vehettek volna. Miután a szegénységben semmi sem elég csekély arra, hogy az irigységet föl ne költse, akadtak, a kik utalva a kísérlet sikertelenségére, a meglevő pénz szétosztását javasolták. Néhány lelkesebb egyén azonban reábirta a habozókat, hogy a pénzt egy szövetkezeti árutár fölállítására fordítsák.

Nincs módunkban követni a rochdalei becsületes úttörők hosszú, fáradságos történetét minden egyes változatában, de annyit mégis ki kell emelnem, hogy nem egyszer állottak a bukás szélén, nem egyszer hitték közülük még a legjobbak is, hogy közel a vég, de e bajokból mindig kiségitte őket a szívós kitartás, a törekvéseik tisztaságába vetett hit és az, hogy a mibe egyszer belefogtak, annak megvalósításáért minden tőlük telhetőt elkövetni kötelességüknek tartottak. A rochdalei takácsok törekvéseit soha nem remélt eredmény koronázta. Hírük világgá szállott és abban a könyvben, melybe az immár tágas raktárak és műhelyek látogatói neveiket bejegyezték, a világ minden részéből láthatunk férfiakat és nőket, a kik ihletett szívvel és kegyelettel zarándokolnak el messzi országokból arra a klasszikussá vált helyre, a hol szerény emberek becsületes törekvéseiből százezrek, sőt milliók vagyoni és erkölcsi emelkedése fakadt.

Csodálatos módon csaknem abban az időben, a mikor Rochdaleben ezek a nevezetes dolgok történtek, a Rajna-mentén hasonló gondolatokat forgatott fejében két eléggé szerény és ismeretlen nevű polgára az akkor még nem egységes Németországnak.

Egyik Schulze-Delitzsch volt, a kinek vezetése mellett

1849-ben az asztalosok, később pedig a czipészek tömörültek szövetkezetekké Delitzschben. Egy évvel később megalakult az első előlegező egyesület és utána sok más, a melyek főleg a városi alsó osztályok nyomorán igyekeztek segíteni.

Mint kiváló mezőgazdasági állam polgáraihoz, hozzánk közelebb áll a másik, a melynek kiindulópontja a Rajnára támaszkodó kedves kis város, Neuwied, vagyis inkább a vele összeépült *Heddersdorf*, melynek polgármestere Raiffeisen volt, a ki a mezőgazdasági hitelszövetkezetek atyjának mondható. Ha Angliában nagy volt az iparos nép nyomorúsága, körülbelül hasonlót mondhatunk a német kisgazdák helyzetéről is. A natural gazdálkodás megszűnt, a gazdasági életnek bele kellett zökkenni a pénzzel való gazdálkodás útvesztőibe. A pénz olyan szerepre jutott, a melylyel előbb nem birt. A parasztnak azonban ebből volt a legkevesebb. Semmiképen sem lehet tehát csodálni, ha az uzsorának ezernyi fajtája ép úgy lábrakapott a Rajna mellett, mint a hogy tönkre tette a magyar parasztságot a Tisza és Duna mentén. Ezen kellett volna segíteni. A módokra nézve azonban senki sem volt tisztában, miként.

Akkor állott elő Raiffeisen az ő jóságos tervével. Azt a nagy föladatot kellett megoldani, hogyan lehessen a pénznélküli parasztnak saját becsületéből pénzhez juttatni a nélkül, hogy az uzsorának kiszolgáltassuk s ez a terv, bár lehetetlennek látszott, mégis sikerült. A siker alapja tökéletesen erkölcsi, mindnyája gyéért – egy mindnyájáért!

Alaptőke nincs, a szövetkezet tagjai azonban egymásért szavatolnak, a nyereszkesedés ki van zárva, az osztalék ismeretlen fogalom, ha üzletrészek vannak is, ezek rendszerint igen csekélyek. A szövetkezet azonban a nyereségből állandóan, föl nem osztható tőkét gyűjt a késő nemzedék javára. Ennek célja az, hogy a községet teljesen függetlenítsé másoktól és ez úton megadja a fejlődésnek és boldogulásnak föltételeit.

A további erkölcsi tényezők a vezetésben nyilvánulnak. A vezetők rendszeren minden díj nélkül, sőt szinte önként szentelik magukat a szövetkezetnek. Ezek élén az anyagilag, szellemileg és erkölcsileg erősebbek és jobbak állanak. Vezetik a falut, vezetik a békés és nyugodt fejlődés útján. Mit jelent ez a mai industrializmus hatása alatt anarchiára és forrongásokra

hajlandó társadalmi rétegekkel szemben, arról talán nem szükséges bővebben nyilatkoznom.

A mint ezekből látható, a mi szövetkezeteink nem születtek sem bíborban, sem pedig selyempárnák között. Szülőágyuk a nyomorúság volt és ők továbbra is megmaradtak a nyomorúsága gyermekeinek. Míg hatalmas versenytársaik, a nagy részvényes vállalatok, rendesen az erősödő bizalom, a nem egyszer túlzó spekuláció, szóval a gazdasági föllendülés korában szoktak létrejönni, az alatt a mi apró szövetkezeteink fejlődnek, szaporodnak és erősödnek akkor is, a mikor a nyomorúság nyomja az embereket s a mikor a sovány eszendők súlya alatt állanak. Rendszerint nem fényes, nem ragyogó, nem hivalkodó alkotások ezek, de mégis olyanok, a melyek biztosan vannak megalapozva a nép lelkében, mert hiszen nem csupán a gazdasági, az anyagi igények kielégítésére szorítkoznak, hanem magukhoz csatolják tagjaikat, szíveik nemesebb föllángolásában is az erkölcs kapcsaival.

Azzal a nagy hatalommal szemben, melyet az ingótoke, a pénz és ennek segítségével dolgozó részvényes vállalatok jelentenek, a szövetkezetekre az a nem kis föladat hárult, hogy tagjaik szegénysége mellett is szerezzenek elég ingótokét, legalább annyit, amennyi céljaik elérései lehetővé teszi. A Raiffeisen-féle szövetkezetek ezt a kölcsönös jótállás, az egyetemleges felelősség segítségével érték el, míg a rochdalei és Schultze-féle alkotások azt a nem kis önmegtagadást követelték és követelik tagjaiktól, hogy szűken folyó bevételeikből valamit félre tegyenek a jövőnek. A ki erre nem képes, nem lehet a szövetkezet tagja, ellenben a kiben, van elég erély, hogy e kötelességnek megfeleljen, az reálépett az erkölcsi emelkedés első lépcsőjére, a mely aztán őt magasabbra vezetheti.

Foglalkozni fogunk azokkal a nagy erkölcsi eredményekkel is, melyeket a szövetkezetek segítségével a különböző országokban elérni sikerült. Itt csak reá kell mutatnunk azokra az alkotó elemekre, melyek a szövetkezetek lényegét teszik ki s a melyek nélkül ama sikerek elérhetők nem lettek volna.

Szemben az önzéssel és azzal a politikával, mely az önzés szabad játékának tért engedve reméli, hogy az emberiség legnagyobb részére meg tudja valósítani a legtökéletesebb boldogságot; ellentétben azokkal, a kik az erkölcsi tényezőket

lenézve, azon a jellemző állásponton vannak, hogy a gazdasági dolgokban *az erkölcs nincs napirenden*: a szövetkezeti eszmének szerény és többnyire szegény napszamosai az ellenkező álláspontot foglalják el, a fölmerült bajokat, a tömeg nyomorát, kétségbeesését, a gazdagok kapzsi önzését csakis úgy gondolják orvosolni, illetőleg enyhíteni, hogy érvényt szereznek azoknak a parancsfoknak, melyek a keresztény társadalmaknak kétezer év óta alapvető tételei. E tekintetben mint egyikére a legjellemzőbb bizonyítékoknak, hivatkoznunk kell arra a programra, a melyet Rochdale takácsai maguk elé tűztek. Nem kevesebb volt fejükben és szívükben, mint az, hogy újra fogják alkotni a világ gazdasági rendjét. Céljukat így határozták meg:

Elő fogjuk mozdítani tagjainknak társadalmi és gazdasági helyzetét s e végből megfelelő alaptőkét szerzünk be és pedig egy fontos részvények útján, melyek heti részletekben fizetendők. Az alaptőkéből élelmi szereket, szöveteket, stb. vásárolunk s ezek eladására boltot nyitunk. Ezentúl azonban a társaság házakat épít, vásárol és rendez be, úgy, hogy azok a kik egymást helyzetük javításában támogatják, ezekben lakhassanak. Iparcikkeket gyárt azért, hogy munkát adjon azon tagjainak, a kik a nélkül maradtak, vagy a kik különben meg nem felelő csekély bérért lennének kénytelenek dolgozni.

A társaság a tagok további javára földbirtokot, vagy birtokot vásárol és bérel. Ezeket munka nélkül maradt, vagy rosszul fizetett tagjainak adják művelésre és mihelyt lehetséges lesz – ez a legérdekesebb vállalkozásuk – a társaság hozzálát, hogy a termelést, a vagyoneelosztási, a kamatozást és kormányzást rendbehozza, azaz más szavakkal, hogy az érdekeket egyesítve, önmagukban élni bíró telepeket alkosson és más társulatokat ilyenek alkotásában támogasson.

A program utolsó pontjából kiérzik azon nagyon erős szociálista irányzat, a mely a mi takácsainkat eltöltötte, csak hogy ők építve, nem pedig rombolva akartak létet adni az új, a réginel tökéletesebb társadalmi szervezetnek.

Évtizedek munkája következett ezután s a szervezkedett szövetkezők, hasznos tapasztalatok világánál, londoni kongresszusukon mondták ki, hogy az angol szövetkezetek szövetségének célja: az igazságnak, a becsületnek és takarékos-

ságnak előmozdítása a termelésben és forgalomban. Ezt úgy iparkodtak elérni, hogy igyekeznek meggátolni a tisztességtelen adást-vevést, mely abban áll, hogy meghamisítja, azaz más név alatt adja el az árucikkeket, vagy pedig eltitkol olyan tényeket, melyek az árucikkek értékének megállapításánál lényegesek. Kiegyenlíti a tőkésnek, a munkásnak, a vevőnek ellentétes érdekeit azáltal, hogy igyekszik egyenlően megosztani közöttük a hasznot. Meggátolja a munkának azt a pazarlását, mely a szabályozatlan versenyből ered.

Kiegészíti ezt az a felfogás, a mely szerint a szövetkezeti társadalom testvéreknek, nem pedig egymástól független atomoknak társasága. A munkásoknak munkatársaknak, nem pedig versenyzőknek kellene lenniök és a forgalmat a tisztességre törekvésnek, nem pedig az önzésnek kell szabályozni.

Azt hiszszük, hogy ezekben eléggé reá mutattunk azokra a tényekre, a melyek bizonyítják a megindult mozgalom erkölcsi irányát. Most itt még kötelességünk kiemelni, hogy az új alakulásoknak a legnagyobb nehézségekkel kellett küzdeni, már csak azért is, mert a jogi szabályozás ebben a tekintetben hiányzott.

Angliában úgy állott a helyzet, hogy a szövetkezeteket nem ismerte el a törvény. Azaz ezek nem szerezhettek vagyont s a tagok egyénileg korlátlanul felelősek voltak a társulat adósságaiért, sőt eltűnhetett volna a pénztár összes vagyonukkal s nem volt kilátásuk arra, hogy a bűnöst, még ha megkerül is, meg lehessen büntetni és pedig egyszerűen azért, mert a társulat nevében senkinek sem lett volna joga a törvényszék előtt fellépni. A helyzet körülbelül ugyanez volt Németországban is.

A küzdelmeknek, az első erőfeszítéseknek és csalódásoknak évei után kezdtek megeredni az első biztató eredmények. Egyik sikeresen dolgozó szövetkezet a másik után alakult. Csakhamar létrejött az a vágy, hogy a szétszórtan dolgozó alakulatok egymással kapcsolatba lépve, egymást támogassák. Így létesültek a Szövetkezetek Szövetségei, a melyek egyrészt a gazdasági munkát tették eredményesebbé, másrészt pedig segítettek létrehozni az úgynevezett ügyészségeket, a melyeknek feladata az erkölcsi és értelmi haladás biztosítása. Nem tartották a céljukat elértnek azáltal, hogy tagjaik részére vagyoni előnyöket biztosítsanak s őket meg-

tanítsák arra, miként kell kevesebb pénzből takarékosan megélni. E mellett kiterjesztve munkájukat az [emberi életnek csaknem minden fordulatára, apostolaivá szegődtek a szövetkezeti vallás dogmáinak. A fejlődés, melyet a rochdalei alapon álló fogyasztó-szövetkezetek elértek, igazában véve becsület. Ennek bizonyítékául álljanak itt a következő számok:

Év	Tagok	Alapok ftt	Forgalom ftt	Nyereség ftt
1844	28	280	–	–
1850	600	22.890	131.790	8.800
1855	1400	113.320	449.020	31.090
1865	5326	787.780	196.234	251.560
1875	8415	2,556.820	3,056.570	482.120
1885	11.084	3,324.645	2,520.720	452.540
1890	11.352	3,623.580	2,705.830	477.640

Két és fél százalékát a tiszta nyereségnek eleitől fogva nevelési célokra teszik félre és a szövetkezetnek nem kevesebb, mint 18 olvasó-szobája és húszezer kötetet meghaladó könyvtára van. A rochdalei úttörők főelve az, hogy ha fizettek is kamatot az üzletrész után, az osztalékot nem emelték, hanem megállapították az úgynevezett vásárlási visszatérítést, mely a vásárlókat jutalmazta azért, hogy a szövetkezetet támogatták. A másik elv az, hogy a rendes folyó árakon adnak el, azaz nem igyekeznek versenytársaikat csekélyebb árakkal megölni. Ezek az elvek elterjedtek nemcsak Nagy-Britanniában, hanem jóformán világszerte ott, a hol eredményesen működő fogyasztási szövetkezeteket sikerült létrehozni. Angliában a fejlődés főleg a fogyasztó-szövetkezetekre vonatkozik és hogy milyen arányú volt, arra nézve álljanak itt a legutolsó adatok.

Az angol és skót nagyban eladó szövetkezetekhez 1907 végén 1417 szövetkezet tartozott. E két szövetkezet alaptőkéje 1,794.000, tiszta haszna 868.000 font volt. A kis szövetkezetek száma 1443; nem kevesebb, mint 2,323.000 taggal. Az alaptőke 29 millió, a tiszta haszon 10⁹ millió font. A termelő-szövetkezetek száma 127, az alaptőke 4,350.000 font, melylyel 10,661.418 font forgalmat és 367.715 font hasznot csináltak. Az alkalmazottak száma 26.938.¹

A fogyasztási szövetkezetek mellett alakultak a termelők,

¹ *Cooperative Annual for 1908*. Manchester.

a melyeket maguk a fogyasztó-szövetkezetek] hoztak létre s már ezelőtt tíz évvel nem kevesebb, mint 580 ilyen termelő-szövetkezet létezett, a melyeknek biztosítva lévén az árúknak jutalmazó áron való átvétele, sikerült legnagyobb részben igen szép eredményeket elérni.

Az iparos Angliában számbavehető mennyiségben még az építő-szövetkezetek jöttek létre abból a célból, hogy a nagyvárosok lakásviszonyain segítsenek. Hatásukra és fontosságukra nézve álljanak itt a következő adatok, melyek 1896-ra vonatkoznak. Ez évben volt Angliában 3072 építő-szövetkezet 635.000 taggal, 34.8 millió font üzletrésszel. Az adott kölcsönök összege 43 millió font, a tartalék 31 millió. E szövetkezetek munkájának eredménye, hogy két évtized alatt képesek voltak nem kevesebb, mint 80.000 családnak megadni a saját otthon nyugodt megelégedését. Újabb adataink vannak a fogyasztó-szövetkezetekkel kapcsolatos építő-szövetkezetekről. Ezek szerint a fogyasztó-szövetkezetekkel kapcsolatosan 1907-ben 413 építő-szövetkezet működött, melyek 1,830.000 fontért 8350 házat építettek és tartottak tulajdonukban. Építettek és eladtak a tagoknak 5577 házat 1,232.000 fontért. Kölcsönöztek tagjaiknak 6,532.000 fontot, melyeken azok 32.600 lakóházat emeltek. Az így létesült házak száma összesen 46.527.

Nagyon érdekes azonban, hogy a legutóbbi időkben az ír hazafiak belátva azt a rendkívüli nagy fontosságot, melylyel a szövetkezetek a nemzeti élet és a nemzeti jellem fejlesztése körül bírnak, nem lankadó lelkesedéssel vetették magukat ezeknek létesítésére és valóban a szövetkezeti eszme erejét mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy segítségével sikerült a közömbös, jövőjével nem törődő, szervezkedni kevésbé hajlandó ír parasztságot megnyerni a haladásnak és biztosítani részére a fejlődés lehetőségét. A kép jóformán ugyanaz, mint a mit alább a nagy Németországba kebelezett lengyelekről alkalmunk lesz vázolni.

A második, reánk nézve nagy jelentőségű ország, a melylyel foglalkozni kell, Vilmos császár birodalma. Érintettük, hogy a kisipar nyomorúságai Schultzét, az egykori bírót indították arra, hogy érdekükben a róla elnevezett előlegező egyletet megalapítsa. Mellette Raiffeisen, Heddersdorf polgármestere, a falusi népesség bajával foglalkozott. Az eredmény, legalább, a mi az utóbbiakat illeti, meghaladja a leg-

vérmesebb várakozásokat is. Eleinte azt az elvet fogadták el, hogy a szövetkezeteket államilag támogatni körülbelül annyit jelent, mint azoknak egészséges fejlődését meggátolni. Oly őszinte és erős volt ez a meggyőződés, hogy 1867-ben a szövetkezeti törvény tárgyalásakor, egy a felsőházban tett indítványt, mely szerint a kormány hatalmaztassék fel a szövetkezetek részére két és fél millió tallér segítséget nyújtani, nemcsak elvetettek, hanem még kommunista ízűnek is kijelentettek. Ma ellenben ott állunk, hogy a berlini központi szövetkezeti pénztárt az állam nem kevesebb, mint 75 millió márkával dotálta. E mellett a szövetkezetek terjesztésére nem csekély összegeket áldoz. Szászországban a kormány egy millió márkát adott a mezőgazdasági szövetkezeteknek. Bajorországban egy jelzálogbankot állítottak szövetkezeti formában, a melynek az állam több millió márka támogatást nyújt. Württemberg, Baden szintén több milliót adnak s hasonló rendszabályokra mutathatunk reá Mecklenburg és Hessenben is. Ilyen körülmények közt, segítve a német nemzet szelleme által, a szövetkezetek csaknem csodálatos fellendülést és szaporodást értek el. A berlini szövetkezeti pénztár kötelékébe 1906-ban nem kevesebb, mint 14.633 szövetkezet tartozott 1,439.000 taggal. Ezeknek 1908 végén 99 millió márka hitel állott a pénztárnál rendelkezésre. A kamat oly kötelékek részére, melyek csak a szövetkezeti pénztárral állanak összeköttetésben, egy fél százalékkal volt olcsóbb a birodalmi bankénál, melyet általában a legolcsóbb hitelforrásnak szoktak tekinteni.

Legérdekesebb az egészben az, hogy ez a szövetkezeti pénztár képes volt függetleníteni a kamatlábat attól, mely a börze eshetőségeinek lévén kitéve, bele vonta a gazdákat a börze forgatagába azáltal, hogy azon bűnökért, melyeket a túlspekuláció okozott, büntetést mért reájuk is -a dráguló hitel képében. A szövetkezeti központhoz tartozó alkotások évek során át ugyanazon kamatláb mellett szerezték meg a pénzt s el lehet képzelni, hogy ennek folytán mennyi jót és üdvös eredményt értek el. Az a tevékenység, melyet a szövetkezetek a gazdasági életnek egyes ágaiban kifejtenek, valóban bámulatos. A hitelnyújtás mellett látjuk az úgynevezett *Bezugsgenossenschaftokat*, a melyeknek célja a gazdát a gazdaság viteléhez szükséges cikkekkel és eszközökkel ellátni.

Vannak azonban szövetkezetek a tejnek, tejtermékeknek és gyümölcsnek értékesítésére is, szövetkezeti úton építenek házakat, adják el a marhát, vagy vásárolják be azt. Vannak szövetkezeti magtárak és olyanok, a melyek a termelésnek egyes ágaiban működnek. Szaporodásukra nézve a következő adatok szolgálhatnak irányadón!

Szövetkezetek neme	1899-ben volt	1907-ben volt
Hitel	10.850	—
Nyersanyag-beszerző, a/ ipari	82	—
b/ mezőgazdasági	1.193	—
Raktárszövetkezet, a/ iparos	67	—
b/ mezőgazdasági	106	—
Termelő-szövetkezet, a/ iparos	193	—
b/ mezőgazdasági	2.017	—
Fogyasztó-szövetkezet	1.373	—
Építő-szövetkezet	224	—
A szövetkezetek száma (másfél milliót meghaladó tagszámmal) összesen	16.892	20.973

Azok között az országok között, melyekben a szövetkezeli élet nemcsak gyökeret vert, hanem a legszebb virágzásra is eljutott, szinte azt mondhatnók, hogy *Dánia* áll legfelül. Lehetnek mások, hol a szövetkezetek száma a vagyoni erőt s a tagok számát illetőleg nagyobb tért foglal el, de nincs egy is, a hol a szövetkezetek nagyobb mértékben hozzájárultak volna a nemzet gazdasági életének helyes irányba való kifejlesztéséhez, a hol a szövetkezeti tevékenység nagyobb arányokban ej terjedt volna a nép között, mint épen Dániában. Habár a szövetkezeti mozgalom csakis a hatvanas években kezdődött, máig mégis a virágzásnak legmagasabb fokára tudott eljutni. A koppenhágai nagyban bevásárló szövetkezet, a kezeink közt levő adatok szerint,¹ 915 vidéki szövetkezetet karolt fel. 1903-ban 22 millió márka forgalommal. Vannak szövetkezetek a takarmány fél ék, műtrágyák, vetőmagvak beszerzésére, ezeknél a tagok száma körülbelül 35.000, a forgalom 16 millió márka volt.

Pontosabbak ezeknél a *tejgazdasági* szövetkezetek, a melyeknek köszönhető egyrészt a dán vajkivitelnek nagymértékű fellendülése, másrészt pedig az állattenyésztésnek emelkedé-

¹ 1904. évi budapesti kongresszus irományai: Blem jelentése a társulati szövetkezetekről.

sénél is rendkívüli szerepük volt. Ezen szövetkezetek száma meghaladja az ezret, a tagoké a 150 ezret; a beszolgáltatott tej, az idézett évben, 42 és fél millió mázsa volt, ebből nem kevesebb, mint 1,580.000 mázsa vaját állítottak elő 168 millió márka értékben. Ennek 95%-a Nagy-Britanniában talált elhelyezést. Ez az angol vajbevételnek körülbelül 43%-át teszi ki.

Másik jelentékeny ága a szövetkezeti életnek Dániában a *vágóhidak*. Ezek számát Blem 30-ra, a tagokét 67 ezerre teszi. Ezek a szövetkezetek foglalkoznak a szintén nagyarányú tojáskivitellel is és tevékenységre nézve legyen elég felemlíteni azt, hogy a jelzett évben több, mint 17.000 marhát, 928.000 sertést vágtak le s nem kevesebb, mint 3,400.000 tuczat tojást exportáltak főleg Angliába. Az összes tojáskivitel egyébiránt 387 millió tuczatra rúgott 30½ millió márka értékben.

A tej-, tojás- és vágóhíd-szövetkezetek tagjainak száma meghaladja a félmilliót. Ha figyelembe vesszük, hogy Dániának összes lakossága nem több néhány milliónál, akkor előtünk áll az a nagy jelentőség, a melyre e szövetkezetek a nemzeti életben szert tenni bírtak. Nincs az iránt kétség, hogy Dánia ez utón nagy problémákat oldott meg, bemutatta a világnak, hogy egy tisztán mezőgazdaságból élő állam mint emelkedhetik a vagyonosságnak, az erőnek és társadalmi békének előbb nem is képzelt fokára és hogy a szövetkezés erejével szervezett parasztság, főleg, ha az értelmi kiképzésről is gondoskodik, milyen nagy mértékben képes magának mindazt biztosítani, a mi egyrészt műveltté, másrészt gazdaságilag emelkedővé teszi.

A többi országok közül csak *Francia- és Olaszországot* akarjuk megemlíteni. Franciaországban, habár bizonyos tekintetben nagyon érdemes fejleményekkel találkozunk s habár a Vogézek völgyében úgynevezett *Fruitière*-tejszövetkezetek évszázados múltra tekinthetnek vissza, mindamellett a politika beavatkozásának folytán a szövetkezeti élet nem vett sem olyan egészséges, sem pedig imponálóbb irányt, a melyet például lehetne oda állítani. Szociálista irányzatok és államférfiak nyomása alatt igyekeztek már a múlt század első felében termelő-szövetkezeteket hozni létre, abból a célból, hogy kiegyenlítsék a tőke és a munka közötti ellentétet. Így keletkeztek az úgynevezett nemzeti műhelyek (*Ateliers Nationaux*),

melyek azonban a bővebben mért állami segítség mellett sem tudtak számbavehető eredményeket elérni. A modern szövetkezeti élet Franciaországban, leszámítva a mezőgazdasági szindikátusokat, a melyeknek fejlődése igazán bámulatos, kevés oly vonást mutat, a melyet utánzandó például állíthatnánk oda.

Nagyon sokoldalú és nem egy tekintetben érdekes a fejlődés *Olaszországban*, a hol úgy a szocziálista irányú szövetkezetek, valamint a főleg katolikus papok kezében levő keresztény-szocziálista alkotások küzdenek egymás mellett, nem egyszer pedig egymás ellen a pálmáért.

Reánk nézve mindenesetre a legérdekesebb az, hogy milyen fejlődést vett a szövetkezeti élet saját *hazánkban* és minek köszönhetőek azok a kétségkívül nagyon elismerő eredmények, a melyeket itt elérni sikerült.

Az első kísérletek a múlt század ötvenes éveire nyúlnak vissza. Nagy eredményekre azonban ezeknek az éveknek fejlődései nem mutathatnak reá. A 80-as években a szövetkezeti ügyet főleg a törvényszék elé kerülő igazgatósági tagok bűnpörei révén ismerte a nagyközönség. 1886-ban alapította Károlyi Sándor gróf társaival együtt a Pestmegyei Hitelszövetkezetet azzal a célzattal, hogy elsősorban a kisemberek hitelviszonyain javítson. Pár évi lassú, de reményt keltő haladás után a vármegyei szövetkezet kilépett keretéből. Átalakult a Hazai Szövetkezetek Középpontjává, mint ilyen, már több megyére kiterjesztve működését, nagyobb sikereket is tudott felmutatni. 1898-ban jött létre az Országos Központi Hitelszövetkezet és a vele kapcsolatos hálózatot szabályozó XXIII. törvény-czikk, a melynek alapján áll az a több mint kétezer községi hitelszövetkezet, a melyeknek hatásköre immár nem kevesebb, mint 6000 községre terjed ki. Ezek felölelik az iparos termelés előmozdítására alakult szövetkezeteknek nagy részét is. Az üzletkör terjedelméről némi fogalmat szerezhethünk magunknak, ha tudjuk, hogy a központi szövetkezet a múlt, azaz 1908. évben 2096 szövetkezettel dolgozott, melyeknél a tagok száma 551,514 volt. A szövetkezetek 1908 végén 73.6 millióval tartoztak a központnak. A szövetkezetek vagyona 1907-ben 37.8 millió, el van náluk helyezve 63 millió takaréketét. Saját becsületekből tehát több mint 100 millió koronával rendelkeznek. Ehhez véve a központ 73 millióját, az a bámulatos tény áll

előttünk, hogy a kisemberek szorgalommal és kitartással már a nagy bankárok közé emelkedtek.

Egy másik alkotás, a mely szintén 1908-ból datálódik, a fogyasztási szövetkezetek központja, a *Hangya*, mely a Magyar Gazdaszövetség által alapítva, főleg az áruuzsora kiküszöbölésével foglalkozik és hogy ezt nem eredmény nélkül teszi, mutatják a vele kapcsolatos szövetkezetek számára és forgalmára vonatkozó adatok. Ezek szerint 1907 végén a *Hangyához* 798 működő szövetkezet tartozott 128.123 taggal 2,895.000 korona befizetett alaptőkével és 27.5 millió korona árúforgalommal, melyből a *Hangya* 12,535.000 korona forgalmat bonyolított le.

Ezeken kívül sikeresen működnek a *nagyszabeni* takarékpénztár által alapított és fönntartott szövetkezetek. Ezek száma 1907 végén 172. Ezek nagy része (139) hitelszövetkezet, majdnem 10 millió korona alaptőkével és 87.522 korona tiszta jövedelemmel. Jól működik a 30 fogyasztó szövetkezet is, bár ez üzletág viszonylag új. Nagy súlyt helyeznek a szövetkezeti eszme fennköltebb vonásainak kidomborítására, a szolidaritás kifejtésére.

Működik ezeken kívül a Keresztény Szövetkezetek Központja és van számos, úgynevezett önálló szövetkezet, a melyek kötelékbe nem tartozva, igyekeznek céljaikat megvalósítani.

Mint a jelen viszonyok között egyik érdekes formájára a szövetkezeteknek reá kell itt mutatnunk a házépítő szövetkezetekre, a melyeknek célja a tagokat olcsó lakással látni el. Ebben az irányban a budapesti Országos Tisztviselő Szövetség fennállásának rövid ideje alatt érdemes munkát végzett. Hat *Otthont* épített 3-4 szobás lakásokkal. Elég olcsón, mert egy háromszobás lakás bére 8-900 korona, egy négyszobásé állag 1200 korona. A legtöbb háznak kertje is van. Mindez azonban csekélység ahhoz, a minek történni kellett volna. Itt a szövetkezeti tevékenység még hivatott munkásokra vár.¹

Nagyon szép jövő néz a tej szövetkezetekre, melyek a kisember jólétének – jó vezetés mellett – legerősebb várai lehetnek.

Mindezek az adatok a szövetkezeti mozgalomnak külső arányait mutatják. Nekünk azonban tekintettel arra, hogy a külső

¹ Bővebb adatok a *Szövetkezés* 1909. évi 39. számában.

eredmény a belső erőfeszítések eredménye s az akarat megelőzi a cselekvést, ki kell terjeszteni figyelmünket arra is, hogy népünk gazdasági szelleme s maga a néplélek ebben a munkában, ezekben az erőfeszítésekben milyen vonásokat mutat. Szükséges erre kiterjeszkednünk nemcsak azért, hogy a jelent megértsük, hanem hogy belőle következtetést vonhassunk a jövőre nézve is.

Népünkben legalább gazdasági téren a tudással párosult egyéni erély, sajnos, nem fejlődött oly fokra, hogy a szövetkezetek létesítését saját jószántából azok tudták volna elvégezni, a kik azokra leginkább reá szorultak. A világosság felülről jött. Emberbarátok, politikusok és a gazdasági élet terén működő férfiak voltak azok, a kik ezen mozgalmakat megindították. Bátran elmondhatjuk, hogy ezek tevékenysége nélkül az ügy még ma is pólyában volna. A szövetkezeti törekvések szempontjából ezt lehet kifogásolni, de ezzel szemben fölhozhatjuk, hogy a fejlődés menete, Angliát kivéve, jóformán mindenütt ez volt. A szövetkezetek egészben véve csodálatosan, beváltak. A nép megértette és mihamar méltányolta őket. Nem habozott beléjük állni és elsajátítva a szövetkezeti szellemet, ma már egész sorára mutathatunk reá azoknak a falusi szövetkezeteknek, a melyeknek vezetői egyszerű földmívesek és mégis csodálatosan beletanultak e munkába. Különbséget kell azonban tennünk a falusi és a városokban létesült szövetkezetek között. Ez utóbbiak egészben véve sokkal több kifogásra adnak okot s különösen az iparos szövetkezeteknek története mutatja, hogy az ezek köré csoportosuló elemeknél hiányzik a fegyelemnek, az altruizmusnak szükséges mértéke. Kevéssé hajlandók tisztelni a vezetőket, engedelmeskedni a tekintélyeknek, nagyon is bíznak saját magukban, a miből a széthúzás, a széthúzásból pedig rendszerint a szövetkezet elzüllése és föloszlása következik. Kevesebb tudással, legfeljebb a műveltség alapjainak birtokában parasztszövetkezeteink itt-ott csodálatraméltó épségben fejlődnek. Központjává lesznek a falu nemesebb törekvéseinek, forrásává a haladásnak és emelkedésnek. Egész sorát tudnám elősorolni azoknak a falvaknak, a melyek a szövetkezetek segítségével emelkedtek ki szétzüllött, reménytelen helyzetükből s a melyek a virágzásnak és megerősödésnek el nem tagadható jeleit mutatják. Nem lehet tagadnunk, hogy a szövetkezeti szellemnek erős

csatákat kell vívni nem egy helyt az önzés és kapzsisággal, így alakulnak át egyes szövetkezetek nyereszkedő takarékpénztárakká vagy bankokká. De magukban a szövetkezetekben is nehezen lehet meghonosítani azt a tudatot, hogy nem csupán a vagyongyűjtésnek, hanem a nemesebb céloknak, az értelmi és szívbéli nemesbülésnek kell, hogy forrásai legyenek. Szövetkezeti társadalmunk mai állapota csak így fejthető meg. Ennek róható föl, hogy tudomásom szerint még nincs egyetlen szövetkezetünk sem, mely alapszabályszerűleg biztosítaná azt, hogy a tiszta jövedelemnek egy bizonyos része évről-évre, például nevelési célokra fordíttassék. Rochdale egyszerű tanácsai ezt egy félszázadnál régebben megtették s az ekként befektetett összegek a leggyümölcsözőbbek közé sorolhatók. Ebben a tekintetben azonban a központoknak is többet kellene tenni, mint tettek eddig.

A szövetkezeti ügyek egységes képviselőjére hosszú fáradás után a múlt évben sikerült megalapítani a *Szövetkezetek Szövetségét* és ugyanez évben jött létre a Magyar Gazdaszövetség kebelében a *Magyar Nők Szövetkezeti Ligája*, a mely a kezdet nehézségeivel küzd ugyan, de már eddig is sok reményre jogosító tevékenységet és fiatalos erőt mutat. Létesült a gróf *Károlyi* Sandor-alap, melynek célja az Országos Központi Hitelszövetkezethez tartozó vidéki szövetkezetek tisztviselőinek segítése, gyermekük neveltetésének megkönnyítése.

Szövetkezeti életünk fejlődése tehát eléggé sokoldalú és ha ehhez hozzávesszük azt, hogy sikerült külföldi bajtársainkkal is oly testvérviszonyba lépni, a melynek áldásait szinte napról-napra érezzük, akkor talán dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy azt az időt, mely a Pestmegyei Hitelszövetkezet megalapítása óta letelt, hiába nem töltöttük el.

A szövetkezeti tevékenység révén legalsó rétegeink lelki világába szinte csodálatosan nemes vonásokat látni kidomborodni. Hans Müller, a svájci szövetkezetek vezető szelleme, a midőn alkalmunk volt vele a fogyasztó szövetkezetek eredményeiről beszélni s fölemlítettük, hogy míg a magyar nemzet közel ezer éven át nem volt rábírható, hogy a kereskedelmi élet terén odaadó munkásságot fejtsen ki s ma a szövetkezetekben mégis megteszi, a következő nyilatkozatot tette: «Meg tudom érteni és meg tudom magyarázni ezt a tényt. Lehet, hogy az önök nemzetét éppen azok a nem mindig menthető,

sőt kifogásolható fogások riasztották el a kereskedelem üzésétől, melylyel annak sikeres gyakorlása a szövetkezeti élet beköszönéséig elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva. Azonban egyszerre vonzóvá és megbecsültté lett a kereskedelmi tevékenység, midőn ezeket sikerült a kereskedelemből kiküszöbölni».

Nekünk talán legkevesebb okunk van e hízelgő nyilatkozatot visszautasítva a svájci apostol szavainak igazságát kétségbe vonni.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet az ő tízéves jubileuma alkalmából egy hosszú kérdő-ívet intézett a hozzá tartozó szövetkezetekhez, a melylyel adatokat gyűjt e szövetkezetek működésének eredményeire nézve és ezek között, habár találhatunk sok értékeset, reánk nézve egyik sem tett nagyobb hatást, mint az a tény, hogy azok a szövetkezetek, melyek egészen vagyontalan egyéneknek is adtak kölcsönöket ezeknek pontosságáról, hálájáról és becsületes szótartásáról, jóformán kivétel nélkül a legnagyobb elismerés hangján emlékeznek meg. Oly bepillantást enged ez a nép lelkébe, a melyet megbecsülni eléggé alig lehet. Az igazság kényszerít annak kimondására, hogy ha kifogásolható cselekmények merültek fel ezen a téren, azok nem az egyszerű emberektől, hanem a társadalmi lét és műveltség magasabb fokán álló egyénektől eredtek. Ez a tény elég okot ad a tünődésre, vajjon műveltség-e az, a mi ilyen eredményeket szül?

Mielőtt fejtegetéseimet befejezném, kötelességem, ha csak pár vonással is utalni arra a munkára, a mely az adott körülmények között nézetem szerint leginkább mutatja, hogy micsoda nemesítő erő, az emelkedésnek milyen hatalma van bezárva a szövetkezeti eszmében. A pózeni lengyelekre gondolok. Az én tisztelt hallgatóim bizonyára tudják, hogy Poroszország lengyel tartományaiban milyen erősen németesítő politikát követ. Hallottak arról is, hogy ezzel a politikával szemben a lengyelek a legerősebb, legelszántabb ellenállást fejtik ki. Pózen városában, mely a lengyelek történetében oly előkelő szerepet játszott, az elmúlt idők történetére leginkább reá utal az a királyi sas, mely a renaissance stílusban épült városházán jelzi a szélnek irányát. A visszaszorított lengyeliség azonban reá vetette magát a szövetkezeti eszmére és a mint vezetőik megvallottak, sikerült ennek erejével a lengyel parasztot és urat oly munkássá, takarékosná és összetartóvá tenni, a mi-

ről csak nem rég álmodni is alig mertek volna. Előadásom kerete szűk arra, hogy a lengyelek munkájának részleteivel foglalkozhassam. Annyit azonban mégis ki kell emelnem, hogy itt nem annyira a rendelkezésre álló pénz, mint inkább a szellem az, mely a sikernek szülője volt.

A 225 lengyel szövetkezet tagjainak száma mindössze 98.230, a betétek azonban, a melyek még tíz évvel ezelőtt, azaz 1899-ben is csak 32.5 millió márkára rúgtak, 1907 végéig már meghaladták a 123 milliót. A tartaléktőke közel 8 millió, azaz több mint 1883-ban az összes betétek összege volt. A nagyobbarányú fejlődés azonban csakis az utóbbi években észlelhető s magam részéről hajlandó vagyok ezt a németek részéről gyakorolt nyomásnak tekinteni. A tagok nagyobb része a földművesek köréből kerül ki és jellemző, hogy ezek között nem kevesebb, mint 1521 nagybirtokos is szerepel. Oly szám, a melyet mi, szövetkezeteinkben alig tudnánk felmutatni. A szövetkezetek túlnyomó nagy része az egyetemleges felelősséget fogadta el. Mit jelent ez gazdasági és erkölcsi tekintetben, azt bővebben részletezni azoknak, a kik ilyen kérdésekkel foglalkoznak, tökéletesen fölösleges.

Miután oly hallgatósággal állok szemben, a mely nagy részben a tanító személyzet sorából került ki, a mi tehát elsősorban az iránt a kérdés iránt érdeklődik, micsoda jelentőségük van a szövetkezeteknek a nép nevelése körül, ki kell emelnem a következőket. A rochdalei takácsok példáját az angol szövetkezetek a legkiterjedtebb mértékben követték. Egyik főfeladatuknak tartják ma is tagjaik értelmi és erkölcsi nevelésére a lehető legtöbbet az anyagi érdekeket ez értékesebb eredményeknek alárendelni. Szemünkben a szövetkezés komoly törekvés az élet forgatagában, az idealistáknak a reálissal való egyesítésére, vagy az általuk annyira kedvelt új-testamentomi nyelven szólva, az isteni igazság és Isten országának megvalósítása e földön. Hogy e tekintetben feladatokat mily komolyan vették, mutatja az, hogy a nevelésre szánt összeg 1907-ben 93.000 font, azaz több mint két millió korona volt. Szerintök a szövetkezeti nevelésnek célja begyakorolni az embereket, nőket és férfiakat egyaránt, hogy részt vehessenek a társadalmi reformokban és a községi életben. Foglalkozik jogaik és kötelességeikkel s oda emeli őket, hogy igazi szövetkezők, jó munkások és kötelességtudó pol-

gárok legyenek. Tartanak fõnn esti iskolákat, külön szakszem elõadásokat és nem feledkeznek meg a hangversenyek és színelõadások, szövetkezeti ünnepek rendezésérõl sem.

Többé-kevésbé hasonlót mondhatnánk a német és dán szövetkezeti mozgalomról is. A mi bennünket illet, én már más helyen kifejtettem azt a meggyõzõdésemet, hogy a szabad tanítás érdekében megindult mozgalom nálunk a szövetkezetekben fogja találni legalább a vidéken legerõsebb támaszait. Ezek vezetõit munkába lehet állítani, mert ki vannak próbálva, mert tudnak komolyan dolgozni, mert fogékonyak az ideális föladatak iránt is. Ha ez megtörténik, haszna lesz belõle mindkét mozgalomnak és be fog válni az a meggyõzõdés, a mit mi lelkünk mélyében régóta táplálunk, hogy a felnõttek oktatása körül a szövetkezetek, az õ sokoldalú tevékenységükkel, a népnevelésnek legfontosabb eszközei közé tartoznak.

A fölforgató szocializmussal szemben *ad oculos* bizonyítják be, hogy segítségükkel erõszakos forradalmak és fölforgatások nélkül, a melyeket rendszerint a félelem segítségével csikar ki a sokaság a kisebbségtõl, meg lehet valósítani azt, a mire jogosan számot tarthatunk. Kevésbé kívülrõl jövõ adományokkal, mint inkább a lelki élet, a gazdasági tehetségek, a politikai érzés okos kifejlesztésével tudjuk ezt a szövetkezetek segítségével elérni.

Ebben a munkában tehát szinte akaratlanul megnemesül és emelkedni fog az, ki benne részt vesz. Ennél a társadalmi forradalmak, legyenek bármilyen arányúak is, különbbel nem kecsegtethetik híveiket. Nem fogják kifejleszteni bennük az érdekek közösségének azt a tudatát, mely a szövetkezésnek alapja és melegágya. Nem fogják épségben megtartani tudni, sõt talán föl sem költik azt az érzést, mely oda viszi az embereket, hogy áldozatokra legyenek hajlandók: egy mindnyájáért, mindnyája egyért. Kimutatva az anyagi elõnyöknek polczát és fokát, fölébe helyezik a nemesebb érdekeket az anyagi haszonnak s ez után megõrzik a társadalomnak és az egyénnek becsületes eszményi fejlõdését.

Ha mindezek után végig tekintve a fejlõdésnek menetén, valaki arra nézve kívánna választ, vájjon azoknak, kik a pedagógia terén mûködnek, mily szerepet és súlyt lehet szerezni ezen a mezõn, nem lesz neki nehéz felelni. A szö-

vetkezés, a mint láttuk, a gazdasági és erkölcsi szempontokat összevonva és összefonva kíván irányító szerepet a közdolgok intézése körül. Reméli, hogy tőkét, belátást és okos mérsékletet csepegtetve a munkásokba, mérsékletre és a mások érdekeinek méltányos mérlegelésére szoktatva a társadalomnak vezető rétegeit, nemcsak lehetővé fogja tenni a mai ellentéteknek elsimítását, hanem szinte kényszerítőleg tereli ebbe az irányba a társadalmakat. Szerepe tehát nevelni a népet, gazdaságilag, erkölceiben és politikailag. Vájjon azok, a kiknek életük célja a nevelés, lemondhatnak-e arról, hogy ebben a munkában maguknak helyet biztosítsanak? Vájjon nem multhatatlanul szükséges-e, hogy ennek a nagy és folyton erősülő folyamatnak részei és a mennyire lehet, vezető elemei legyenek? Vájjon azok a serkentések, melyeket így a mozgó és fejlődő, küzdelmes élettől kapnak, nem fogják-e megtermékenyíteni munkájukat az iskola falain belül is? Vájjon a munkálkodó részvétel a haladás és a társadalmi fejlődés körül, nem fogja-e emelni súlyukat és tekintélyüket? Bizonyára igen.

A tanítók és tanárok a dolog természeténél fogva kell, hogy a haladás barátai legyenek. Az a növekedő szám, mely a szövetkezeti munkában résztvevő tanítók és tanárok számát mutatja, bizonyítéka annak, hogy a lelkesebbek és tájékozottabbak már ez ideig is siettek kivenni a maguk részét a munkából, mely itt nekik oly bőven kínálkozik. Nem hiszem, hogy megbánták volna. A munka nem mindenütt ment küzdelem és csalódások nélkül, de ezért bő kárpótlás az az eredmény, mit a társadalmi súly, befolyás és tekintély emelkedésével nyertek. A szövetkezeti élet fejlődésének még-csak elején van. A legnagyobb eredmények még hátra vannak. De ellenkeznék az emberi természet legnemesebb hagyományaival, ha a késő utódok nem tekintenének hálás szívvel épen azokra, a kik a küzdelem és habozó kételkedés óráiban tiszta szív és belátó értelem által vezetettve ajánlották föl segítségüket azoknak, a kik a társadalom bajainak orvoslásán fáradozva, abban a meggyőződésben voltak, hogy a fölforgató utópiák, ködös ábrándok helyett, a mint a múltban bevált, úgy a jövőben is leginkább helyén lesz az önzés által ütött sebeket az önzés mérséklése, a szilaj mammon imádást a nemesebb indulatok fölkeltése, az internacziionalizmus mérgét a becsületes haza-

fiság serkentése által orvosolni s a magunkra támaszkodás, az önségély és egyéni erély fejlesztése révén olyan polgárokat nevelni e hazának, kik nemcsak tudásban, hanem nemes lelkesedésben és a munka szeretetében is gazdagok, a kik játszva viselik az életnek azt a terhét, mitől egyikünk sincs megóva s a mi alatt a kevésbbé szerencsésen neveltek, letörnek, mielőtt a czélt megközelíthették volna.

A SZÖVETKEZETEK A GYAKORLATI ÉLETBEN.

Előadta: MESKÓ PÁL.

Mikor Károlyi Sándor gróf ez előtt 25 esztendővel a szövetkezeti munkásság zászlaját kibontotta s a hitelszövetkezetek szervezése érdekében a kezdő lépéseket megtette, mindössze 2-3 ember akadt az egész országban, a ki őt megértette s oda állott mellé harcolni és dolgozni, hogy azok a sziklák és örvények, melyek földművelő népünk gazdasági boldogulásának útjában állottak, eltűnjenek s hogy annak a szorgalomnak és munkának verejtéke, mely a haza földjét megtermékenyíti, ne hulljon hiába, ne folyjon idegen érdekek malmára, hanem legyen táplálója a földműves gazdasági erejének, legyen forrása a földművelő jólétének és megalégedésének.

Hogy mi lett az akkori viszonyokhoz mérve vakmerőnek mondható kezdeményezés eredménye, azt ma nem cizfrazavakkal kell, hanem minden ékesszólásnál szebben beszélő tényekkel lehet bizonyítani. Az a néhány ezer fogyasztási-, háziipari-, gabonaértékesítő-, állatbiztosító-, földbérlo- és tej-szövetkezet nemcsak a zászlóbontó vezér dicsőségét hirdeti; hanem hirdeti egyúttal azt is, hogy népünk a szövetkezeti eszmét bizalmába és szeretetébe fogadta, hogy a szövetkezeti intézményekre Magyarországon szükség van s hogy a szövetkezeti intézmények gyökérszálai a magyar földben bőséges táplálékot találnak.

Ha a szövetkezetekre nem lett volna szükség Magyarországon, ha nem uralkodtak volna olyan rettenetes viszonyok közgazdasági életünkben, melyek megszüntetése csak a kizsákmányolt kisemberek szövetkezése útján volt remélhető, ha be nem látták volna a szorongatott kisemberek, hogy a közgazdasági mezők falánk ragadozói előtt másként, mint szövetkezéssel nem menekülhetnek, akkor mégis hiábavaló

lett volna a szövetkezeti eszme harcosainak minden erőlködése, hasztalan lett volna minden erőfeszítés: a szövetkezeteket népszerűvé tenni, meghonosítani nem lehetett volna.

A szövetkezeti hálózat létesítése előtt a szegényebb sorsu földművelő helyzete nagyon szomorú, sőt kétségbeejtő volt. A Bakonyerdőn keresztül utazva, nem volt kitéve annyi veszedelemnek, mint mikor valamelyik, éppen kezeügyében lévő hangzatos című gazdasági néptakarékpénztárhoz kölcsönért kellett folyamodnia. A Bakony rengetegében hébe-korban mégis csak megfordult egy csendőrőrzár, mely kissé zsenírozta a betyárvilág ott tanyázó hőseit, de a kölcsönt kereső földmívest kényük-kedvük szerint szabadon fosztogatták közgazdasági életünk jól pénzelő szegénylegényei, kik kegyetlenségben mindenkor lefőzték bakonybeli társaikat. A földműves gazda annyira elfásult és beletörődött a megváltozhatatlannak gondolt helyzetbe, hogy mikor figyelmeztették a kamat horribilis nagyságára, rezignálva azt felelte: ha kamat, hát legyen kamat. És fizetett, mint a parancsolat, mert másként nem tudott magán segíteni, miután a jótékony hitelforrásokhoz hozzáférnie nem lehetett. Fizetett kamat címen 8%-ot, de csak azért olyan keveset, mert többet e címen felszámítani szabad nem volt, aztán fizetett másik 8%-ot, vagy többet, mint váltókiállítási díjat, írárdíjat, kezelési díjat, kézvezetési díjat, pénzleolvasási díjat s a jó Isten tudja még mi mindenféle illetéket. Könnyen lehetett aztán az illető népsegítő takarékpénztár a hátralékos adóssal szemben nagylelkű és bátran mondhatta néhány év múlva: a tőkét elengedjük, csak a kamatot fizesse meg.

A falvak népe magára hagyatva, elcsüggedve nézett a jövőbe. A középbirtokos osztály, a mely vezetője, tanácsadója volt eddig, elpusztult, a lelkészek, tanítók és közigazgatási tisztviselők tehetetlenül nézték vergődését, de segíteni nem tudtak, mert bár látták és érezték a veszély nagyságát, nem rendelkezvén a szükséges közgazdasági ismeretekkel, nem tudták azokat az eszközöket megjelölni, melyekkel a bajok gyökerét kiirtani lehetett volna. A szövetkezeti intézményeket csak hírből ismerték, de arra gondolni se mertek, hogy ezeket Magyarországon meghonosítani lehessen.

Pedig most – midőn a szövetkezeti munkálkodás üdvös

következményeit már ismerjük – látjuk csak, hogy hol lennénk ma, ha a jobbágyság felszabadítása után rögtön hozzáfoghattunk volna a szövetkezeti szervezkedéshez s ha a szabadbá lett földművelő, szövetkezeti intézményekre támaszkodva kezdhette volna meg önálló gazdasági munkálkodását. Már akkor is sokkal erősebbek, gazdaságilag sokkal fejlettebbek, tehát politikailag is sokkal hatalmasabbak lehetnének, ha legalább 67-ben, az alkotmányos élet visszaállítása után fogtunk volna hozzá ahhoz a munkához, melyet ma néhány ezer szövetkezetben végeznek.

Hogy mi az a szövetkezeti munkásság, hogy mi történik azonban a szövetkezetekben, azt nem árt néha a maga valódiságában, igazi világításban bemutatni, mert bizony daczára annak, hogy az eszme már diadalmasan bejárta az országot, még mindig nagyon sokan vannak a nép vezetésére és nevelésére hivatottak közt is, a kik nem akarnak hinni a szövetkezeti munka jótékony hatásában, a kik csak felületesen ismerik a szövetkezeti intézményeket s a kik az eszmének csak kinövéseit, fattyúhajtásait vették észre s a kik a szövetkezeteket csak azokról a torzított képekről ismerik, melyeket a szövetkezet ellenségei nagy láрма kíséretében mutogatni és terjeszteni szeretnek.

Ezért nem árt, ha foglalkozunk tárgyilagosan azzal a kérdéssel, hogy méltó-e a szövetkezeti eszme a társadalom rokonszenvére, hogy méltó-e az állam és a törvényhozás támogatására s hogy képezheti-e becsvágyát a szövetkezeti munkásság mindenkinek, a ki a nép között él s társadalmi állásánál fogva hivatva van arra, hogy tanácsadója, segítője, vezetője legyen egy falu népének.

A ki a szövetkezeti munkásságnak csupán üzleti vonatkozásait veszi észre s a kinek csak az ötlük szemébe, hogy olcsóbb lett a kamatláb és a szekérkenőcs, az talán beszélhet kicsinylőleg a szövetkezetéről, annak talán lehet az a nézete, hogy e miatt a szövetkezeteket olyan magas piederstálra helyezni, glóriával körülövezni kissé túlzott dolog, de a ki ismeri ezen intézmények valódi rendeltetését, a ki látja azokat a felsőbb rendű ez él okát, melyeket egy – nemes hivatását átérző – szövetkezet maga elé tűzni szokott, a kinek már alkalom adatott megismerni egy szövetkezet jótékony munkásságát, a ki már gyönyörködött a szövetkezeti élet

fáján nyíló virágokban, a ki már láthatta, hogy minő hatásuk van a szövetkezeti munkásság ágain megérlelt gyümölcsöknek azokra a szegényebb sorsú, küzködve és nehéz viszonyok közt vergődő emberekre, a kik hitüket veszítve, remélni se merték sorsuk jobbra fordulását: azok meghódolva a szövetkezeti eszme fenséges volta előtt, kénytelenek mellette hitvallást tenni és hazafias kötelességüknek tekintik hirdetni azt a bebizonyított és megdönthetetlen igazságot: hogy a szövetkezeti intézmények által hitet, reményt, bizalmat olthatunk a csüggedőkbe, hogy a szövetkezeti intézmények által emelkedik az anyagi jólét, táplálékot nyer a megelégedés s hogy a szövetkezeti munkásság legyőzi az emberekben az önzést, a gyűlölködést, az irigységet s megtermékenyíti a lelkeket a nemesebb érzések csiráival.

Tehát nem szabad a szövetkezetekben csupán csak az üzleti előnyöket keresni, hanem észre kell venni a szövetkezeti munkásságnak azon – arany hegyekkel felérő – következményeit is, melyek az erkölcsi színvonal emelkedésében, a gondolkodás fennköltségében s a felebaráti szeretet friss hajtásaiban megnyilatkoznak.

A szövetkezés mindenütt a jobbérzésű, a nemesebb gondolkozású emberek tömörülése. A mint rostálásnál külön válnak a léha, könnyű szemek a súlyos, értékes búzaszemektől, épen úgy válnak szét a kapzsi, alantas gondolkozású emberek azoktól, a kik a szövetkezeti gondolat által vezéreltetve, sorsuk, anyagi helyzetük javítása érdekében szövetkezeti intézményeket szerveznek, de ezen szervezkedésüket a felebaráti szeretet jegyében viszik keresztül a nélkül, hogy az eszményi céloknak hátat fordítanak. Ha valahol valamelyik községben gyűlést tartunk egy szövetkezet szervezése érdekében s magyarázzuk annak várható eredményeit s iparkodunk a hallgatóságot élénk színekkel meggyőzni a szövetkezés üdvös hatásáról, főként arról, hogy mennyivel lesz ezután jobb dolga a szegény embernek, mint eddig volt, akkor, ha figyelemmel kísérjük a hallgatóság viselkedését, észre vesszük, hogy előadásunk a tehetős gazdák körében megindulást idézett elő, de nem ám lelki, vagy szívbeli megindulást, hanem afféle fizikai, hazafelé irányzott megindulást, mert ezek nem szívesen hallgatják, azon utak és eszközök ismertetését, melyek felhasználásával a szegény

emberek idővel közelükbe juthatnak. Választóvízként hat a szövetkezeti intézmények céljának ismertetése azokra is, a kiknek legbővebb jövedelmi forrásuk a szegény ember nyomorúságából fakadt. Dörmögve, elégedetlenkedve, gúnyolódva hagyják ott a gyűlést mindazok, kiknek szívében a nemes érzelmek tüze végkép kialudt, kiket nem lelkesít az a gondolat, hogy a szövetkezeti munkássággal falubeli lakostársaiknak boldogulását előmozdíthatják s a kik inkább bosszankodnak, mint örülnek akkor, ha más is jólétnek örvend és megelégedett. A haszonleső, kapzsi és a szegény ember szorongatott helyzetét saját előnyükre kihasználni szerető emberek mindenütt, mint ellenségek állnak a szövetkezetekkel szemben s mindig a jobb érzésűek azok, a kik a szövetkezeti eszmét szeretetükbe fogadják s a kik a szövetkezet létesítésekor a munkában szívesen részt vesznek.

Sok községben, a hol a szövetkezeti munka áldásait ismerik, a szerint osztályozzák az embereket, a szerint mondanak róluk véleményt, hogy részt vesznek-e a szövetkezeti munkásságban s hogy milyen mértékben osztoznak abban a közös munkában, melyet a falu jólétének emeléseért s az egyesek boldogulása érdekében a falu legjobbjai megindítottak. És így valóban biztosan kitűnik, hogy ki milyen ember, mert a kinek nem képezi becsvágyát egy falu erkölcsi, szellemi és gazdasági emelkedése s a ki közömbös falubeli polgártársainak sorsa iránt, az lehet jó adófizető, az lehet nagyon jó elv- és asztaltárs, de nem az az ember, a ki érzéseinek felsőbbségével polgártársai közül kiválik. Az legyen bár nagyon szorgalmas templomjáró s hordozhatja a legvastagabb imádságos könyvet, még sem fogja magának kivívni polgártársai szeretetét és ragaszkodását, ha nem tud fölemelkedni a felebaráti szeretetnek azon magaslatára, a honnan megláthatja községe társadalmának bajait, gazdasági életének hiányait, a szegények szenvedését és a lelkeket gyötrő indulatokat.

A ki tehát azt akarja, hogy tiszteljék és becsüljék s hogy falujában vezető szerepe legyen, az necsak esze és vagyona által akarjon különb lenni a többieknél, hanem az által is, hogy a társadalmi közmunkának ő a legszorgalmasabb napszámosa s a szövetkezeti intézményeknek ő a leglelkesebb munkása.

A ki ilyen utón akarja magának a nép bizalmát megszerezni, az eléri célját, mert a jobbérzésű emberek szívesen fogják őt vezérüknek tekinteni, szavára hallgatni fognak és bizalommal mennek majd utána, ha jó célok felé akarja őket vezérelni.

Arra kell tehát törekednünk, hogy minél több olyan intelligens ember kerüljön a falvakra a nép közé, a kik ismerve a szövetkezeti eszme nemes tartalmát, tudni fogják a módját annak is, hogy miként kell az eszmét a gyakorlatban érvényesíteni s miként kell a szövetkezeti intézmények segítségével a falu lakóinak anyagi és erkölcsi gyarapodását előmozdítani.

Hogy a szövetkezeti eszme hazánk földjében a virágzás korát elérhette, azt az ország első sorban azoknak a elkes eléggé nem is magasztalható tanítóknak és lelkészeknek köszönheti, a kik megértették, hogy itt tulajdonképpen egy új honfoglalásról van szó s hogy a szövetkezeti munkássággal sok bajt megszüntetni, sokat megelőzni lehet s hogy a szövetkezetek által, kivihetetlennek látszó dolgokat lehet megvalósítani. S ha a szövetkezetellenes merkantil köröknek sikerült volna ezelőtt 20 évvel megvalósítani azon kívánságukat, melyhez még most is ragaszkodnak, hogy t. i. a törvény tiltsa el a tanítókat és lelkészeket a szövetkezeti munkásságban való részvételtől, akkor ma Magyarországon alig volna szövetkezet s az a sok ember, a ki szövetkezetek révén visszanyerte anyagi függetlenségét s megmentette pusztulásnak indult örökségét, az most mind Amerikában élő honfitársaink számát szaporítaná.

A mi viszonyaink között lelkészek és tanítók nélkül szövetkezeteket teremteni nem lehet, mert a ki őket eltiltani akarja a szövetkezeti munkásságtól, annak az a titkos célja, hogy ezáltal lehetetlenné tegye a szövetkezeti szervezkedést. De hát akkor ki legyen a nép vezére a társadalmi munka terén? Bizonyára szívesen vállalkoznak erre azok, a kik a nép rossz szokásait, gazdasági elmaradottságát, tájékozatlanságát eddig is nagyon jól tudták gyümölcsöztetni. Kész örömmel vállalkoznak a vezérségre azok a népboldogítók is, a kik egy modern rabszolgaságot szeretnének meghonosítani s a szociáldemokrácia jármát akarnák minél több ember nyakára rátenni. De a mint nem bízzák a gyógyszerek készítését méregkeve-

rökre, a mint nem bízzák a gyorsvonatok vezetését omnibuszkocsisokra, épen úgy nem lehet egy falu népének vezetője akárki, hanem csak olyan ember, kinek tudása, jelleme, erkölcse és hazafisága kifogástalan, a ki nem önző, hazafiatlan és alantas czélok miatt pályázik a vezérségre, hanem azért, hogy a nép boldogulásának és békés fejlődésének útjait egyengesse s hogy lehetővé tegye minden jogos kívánság megvalósulását és minden nemes szándék érvényesülését. Lehetetlen tehát, hogy Magyarországnak valaha olyan törvényhozása legyen, a melyik kimondja, hogy a falusi szövetkezetekben tanító és lelkész, mint vezető, részt nem vehet s ha az mégis bekövetkeznék, akkor a mi földművelő népünk gazdasági megerősödésének, jelleme és erkölcse emelkedésének örökre befellegzett. A törvényhozásnak ilyen szembehelyezkedése a szövetkezetekkel csak akkor fog bekövetkezhetni, ha a lelkészek és tanítók a szociális munkától önként visszavonulnak s átengedik a befolyást azoknak, a kiknek egyedüli vágyuk, hogy jelenthessék a szociáldemokraták fővezérének: Elvtárs, már a mi falunk is a te lábaidnál fekszik.

Ellenkezőleg, már nevelni is úgy kell tanítóinkat, hogy minél több lelkesedéssel, minél több szeretettel, minél több hozzáértéssel léphessenek a szociális munkálkodás mezejére s hogy minél több olyan cél álljon szemük előtt, melyek elérése egyúttal előhírnöke a falu jólétének és megelégedésének. Erkölcse züllött, gazdaságilag pusztuló községben a tanító földadata az iskolában is sokkal nehezebb, mert a mi jót az iskola termel, az a szülői házban, a megmetyélezett társadalomban csakhamar elpusztul. Keserves helyzete van a tanítónak abban a faluban, a hol egy polgártárs, mikor a tanító örömmel újságolta, hogy a népiskolai tandíjat eltörölték, azt felelte: inkább szállították volna le a pálinka árát.

Ezért a tanítónak is érdekében áll, hogy a faluban olyan közszellemet, olyan gondolkozást, olyan erkölcsi fölfogást teremtsen, mely megfelel az ő nemes céljainak, mely mintegy védi, segíti azt a munkát, melyet ő az iskolában végezni akar. Nagyon bizonytalan sorsa van ott a nyájnak és pásztorának, a hol mindig a farkasok miatt kell remegni. Bizonytalan a tanító munkájának sikere is, ha az ő csemetekertjét rongálják, gázolják olyanok, a kiket eltávolítani, kipusztítani nem lehet, de a kiknek kártevésétől biztosan megszabadul, ha lel-

küket, gondolkozásukat átalakítja. Hogy ezzel a nem könnyű feladattal megbírkózhassék, szüksége van a szövetkezeti intézményekre, arra a munkatérre, a hol a falu lakóit nemes céljainak megnyerheti és végezheti azt a munkát, melynek eredménye nemcsak a gazdasági emelkedés, de a gondolkodás és fölfogás nemesbülése is. Ezekben a szövetkezetekben sűrűn érintkezve a néppel megismeri annak vágyait, törekvéseit, biztosan megállapíthatja a bajok diagnózisát és azokat a módokat, melyekkel a bajok gyógyítását, a megrögzött rossz szokások kiküszöbölését s a gazdasági fejlődés akadályainak eltávolítását megkezdheti.

De maga a nép is más követelményeket támaszt ma a tanítójával szemben, mint régebben. Most már nem elégszik meg azzal, hogy a halottakat szép rigmusokkal kiénekelje, hogy a gyerekeket a betűvetésre megtanítsa, hanem kívánja, sőt követeli, hogy legyen ügyes-bajos dolgaiban tanácsadója a társadalmi életben vezetője s kezdeményezője annak a munkásságnak, melylyel más községekben sikereket tudtak elérni. Nem egyszer hallunk hangoztatni olyan kívánságokat: bárcsak nekünk is olyan tanítónk lenne, mint a szomszéd községnek, a hol jó dolga van a népnek, mert a tanító minden szabad 'idejét a szövetkezeti munkának szenteli. Az is nagyon gyakran előfordul, hogy a tanítóválasztások előtt kérdést intéznek a jelöltekhez aziránt, hogy hajlandók-e szövetkezetekben munkálkodni.

Tehát magának a tanítónak is érdekében áll, hogy a szövetkezeti ismeretek teljes fegyverzetével lépjen pályájának rögzös útjára s hogy rendelkezék azzal a szociális tudással melyet tőle az élet megkíván s melynek birtokában nemcsak az iskolaköteleseket taníthatja, hanem azokat a felnőtteket is, a kik a tanításra és nevelésre nagyon rászorulnak. S ha a tanítóképző intézetek t. tanárai bele tudják oltani a szövetkezeti eszme, a szociális munka csiráját az új tanító nemzedék szívébe, ha föllébresztik lelkében a szövetkezeti munka utáni vágyakozást, ha föllelkesítik a szövetkezeti intézményekben való kitaró tevékenységre: akkor földművelő népünk biztosan fog előre menni az anyagi boldogulás útjain, mert lesz hivatott vezetője, lesz a ki érdekeit gondozni fogja s lesz a ki a kísértésektől és a lelki méregtől megoltalmazza. Ezért a tanítóképző intézetek tisztelt tanárai nagyfontosságú nem-

zelerősítő munkát végeznek, mikor hallgatóikban a [szövetkezeti munkásság iránti ambíciót fölébresztik, mikor fölruhazzák őket azokkal az ismeretekkel, melyek birtokában a szövetkezeti munka mezején örömmel és sikerrel fognak dolgozhatni.

Ha az elpusztult középbirtokos osztály szerepét a lelkészek és tanítók át nem veszik, ha közömbösek lesznek azon szociális eszmék iránt, melyek az elmékben rajzanak, ha nem ambíciójuk a népnek helyes irányban, hazafias czélok felé való vezetése: akkor hatalmukba kerítik a falvak népét azok, a kik a nemzetköziség és istentelenség harci jelvényét az oltár fölé is kitűzni és a templomból sztrájkanyagát csinálni szeretnének. A falvak népére úgy pályáznak a szocialista vezető urak, mint a betegsegélyző pénztáraknál rendszeresített zsiros hivatalokra, mert nagyon sok jó aprópénz kikerülhet a legszegényebb faluból is, ha az észbontó maszlagot erős adagokban beadni sikerült. Nem minden faluban akad olyan okos ember, mint az a baranyamegyei a ki – megalégedett tagja lévén a virágzó tej szövetkezetnek – azt felelte, mikor a községháza elé hívták a szociáldemokrata szónok meghallgatása végett: inkább hallgatom az udvaromon a tehenem bőgését, a melyik naponként 20 liter tejet ad, mint a szociáldemokrata úr szónoklatát, a ki csak azért szaval, hogy az egész falut megfejhesse. Ezekkel szemben a szövetkezeti intézmény a legbiztosabb védőbástya, a melyen belül céltudatos szociális munkálkodást folytatnak és megszüntetik azokat a bajokat, melyek a nép lelkén és gazdasági életén rágódnak. A szociáldemokrata táborban a vezér urakon kívül még senki sem lett boldog és megalégedetemért bár a sztrájkok útján kivívott magának a munkásnép 100%-os béremelést, de egyúttal megdrágította nem 100, hanem 200 perccenttel saját megélhetését, tehát nem jobb, hanem rosszabb helyzetben van, mint azelőtt volt. Ellenben a szövetkezetek által már több százezer ember kezdett új életet, rendezte zilált anyagi viszonyait, szaporította jövedelmét s fakasztott olyan forrásokat, melyek testét, lelkét fölfrissítették. Ha földművelő népünknek választania kell a szociáldemokrata szervezkedés és a szövetkezeti szervezkedés között, minden habozás nélkül azt a zászlót fogja követni, a mely alatt az ő tanítója és papja harcol, ha máj;alkalma nyílt meggyőződni arról, hogy ezek

neki igazi jó akarói és önzetlen barátai. Hiába ígéretik a népámítók a föld összes javait, híveket szerezni a fálvakban nem fognak, ha látják, hogy a szövetkezetek által minden jogos kívánságuk teljesülhet, minden becsületes törekvésük megvalósulhat s mindaz elérhető, a mi a szociáldemokraták programjában jogos és méltányos. Tehát nem társadalmi forradalom kell ahhoz, hogy a szegény ember megelégedett lehessen, hanem kelljenek szövetkezetek, melyekben gazdasági bajaira orvosságot talál, melyekben nem érzi magát gyöngének, nem érzi magát elhagyatottnak, hanem érzi azt, hogy a szövetkezeti intézmények oltalma alatt lankadt szárnyai újból feszülni kezdenek s fölemelik a csüggedőt azokba a tisztult körökbe, a honnan bizakodva, reménykedve nézhet elébe jövő sorsának. A szociáldemokraták rombolni akarnak, állítólag azért, hogy a romok helyén fölépítsék azt az Eldorádót, melyről annyit szónokolnak, de a melynek tervezetét még senki közülök el nem készítette, hanem mikor erről szó volt, az illető legalább is nyolcz napi gondolkodási időt kért s mikor ez lejárt, a ki nem jelentkezett, az a szociáldemokrata építómester volt. Tehát úgylátszik csupán azért akarnak rombolni, hogy a romok fölött keletkező porfelhő láthatatlanná tegye önző szándékaikat s hogy a romok között elpusztítsák azokat a nemzeti érzéseket és történelmi hagyományokat, melyek az ő törekvéseiknek eddig még le nem döntött akadályai. A szövetkezeti eszme munkásai szintén rombolnak, lerombolnak mindent, a mi útjában áll a nép boldogulásának, lerombolják a felebaráti szeretet csákányaival az embereket és osztályokat egymástól elválasztó öreg falakat, lerombolják a szociális munka eszközeivel a társadalmi összeolvadást gátló előítéleteket, lerombolják a nemes célok érdekében megindított munkával a gyűlölködés, irigység és visszavonás bemohosodott sziklafalait s a romok helyén fölépítik azoka az intézményeket, melyek minden egyes téglája, minden oszlopa, minden gerendája a szeretet nevében van elhelyezve s melyek ajtóit nyitva állanak mindenki előtt, a ki becsületes munkával boldogulni s hazafias irányban előre menni akar. A szövetkezeti munkások nagyon vigyáznak természetesen arra is, hogy a *romok közt* semmiféle nemzeti ereklye, semmiféle szent hagyomány, semmiféle olyan, az ősektől ránk maradt családi kincs el ne pusztuljon, mely multunk dicső-

ségét hirdeti s jövőnknek zálogát képezi. A ki ezekre való tekintet s ezek kímélete nélkül rombolja ezeréves állami létünknek bármelyik szögletét, azt ártalmatlanná tenni s annak gonosz munkáját megakadályozni hazafiúi kötelesség, mert ha ezek garázdálkodását összefont karokkal nézzük, akkor a magyar nemzeti állam átváltozik egy nagy istállóvá, mely nem magyar társadalom, hanem baromcsorda számára való.

Ha a tanítóképző intézetek ifjúsága szövetkezeti irányú kiképzetésben is részesül, ha a magyar tanítóság kiveszi részét a szövetkezés alapján álló közgazdasági munkából, akkor sem a szociáldemokraták előnyomulásától, sem a nemzetiségi izgatók terveinek megvalósulásától félni nem kell, mert érezni fogja az országnak bármely nyelvet beszélő népe, hogy a magyar állam, a magyar társadalom már a tanítóképzésnél is gondoskodik arról, hogy közelében olyan emberek legyenek, kik az ő gazdasági érdekeit fölkarolni s a megelégedés felé vezető utakat neki megmutatni tudják. Ha pedig a nép észreveszi, hogy a magyar intelligencia, a magyar tanítóság szeretettel foglalkozik az ő anyagi helyzetének fejlesztésével, ha meggyőződik arról, hogy a magyar tanítóság által életben tartott szövetkezetek révén anyagi ereje egyre gyarapodik, ha megérzi, hogy a magyar intelligencia szeretettel segíti minden bajában, odaadással támogatja minden nemes törekvésében: akkor rá fog jönni arra is, hogy a szociáldemokrata és a nemzetiségi izgatók tulajdonképpen nyitott ajtókat döngetnek, hogy csak magukat akarják boldogítani s a nép az ő kezeik között legfeljebb – megboldogul.

Be van bizonyítva, hogy a társadalmi ellentétek kiegyenlítésének munkáját a szövetkezetekben lehet legsikeresebben elvégezni s ott tanulják meg, hogy miként kell fölépíteni azokat a hidakat, mérvekkal az egymással szemben álló osztályokat összekapcsolhatjuk, hogy aztán egy közös úton haladva menjenek a nagy nemzeti célok felé.

Nem könnyű a munka, a mit a tanítóktól kívánunk, de szép és magasztos, mert egy nemzet gazdasági alapjainak megerősítése, egy nemzet gazdasági fejlődése érdekében történik.

Hogy a gazdasági részt tekintve, mit lehet e téren tenni, bizonyítják a szövetkezetekben eddig elért eredmények. Az Országos Központi Hitelszövetkezetnél befizetett 31.8 millió

korona üzletrész, az ott kezelt 63 millió korona betét az ezen szövetkezeteknél eddig fölhalmozódott 8 millió korona tartaléktöke nagyjából a tanítók és lelkészek munkájának eredménye. Ez a hatalmas nemzeti vagyon hangosan hirdeti azt a szeretetet és odaadást, melylyel a nép érdekeit fölkarolták. Ugyancsak a tanítók és lelkészek kitartó munkáját hirdeti a «Hangya» kötelékében álló szövetkezetek 3.5 millió korona üzletrész és 1.5 millió K tartaléktökéje. Tisztelet adassék természetesen azoknak a községi és körjegyzőknek, valamint más egyéneknek is, a kik bár csekély számban, de részt vettek a szövetkezeti munkában. Az érdem oroszlánrésze azonban a lelkészek és tanítóké. Nekik köszönhető, hogy a földműves emberek ezen megtakarított milliói nem vándoroltak azokhoz a milliókhoz, melyek könnyen létrejöhetek addig, míg a földművelő anyagi érdekeit a szövetkezetekben nem gondozták s míg a falu népe szabad prédája volt sokak kapzsiságának és lépcsője sokak meggazdagodásának. Ha ilyen eredményeket lehetett elérni akkor, mikor a tanítók minden előzetes kiképzetés nélkül, tisztán az eszme iránti lelkesedésből, csupán csak sejtve és gondolva, hogy valami jót cselekszenek de még nem tudva azt, micsoda emeltyűje a szövetkezés az erkölcsi, szellemi és gazdasági életnek: akkor gazdasági jövőnknek minő hatalmas, egészséges kialakulását láthatják meg lelki szemünk, ha azoknak a tanítóknak a munkásságára gondolunk, a kik már a tanítóképzőkben megszerezhetik a tudásnak azon fegyvereit, melyekkel a szövetkezeti munkásság terén diadalmasan előrenyomulhatnak, megszerezhetik azt a lelkesedést, mely szárnyakat növeszt szövetkezeti tudásuknak, megszerezhetik azt a kitartást, mely minden munka sikerének egyik főfeltétele. Az ilyen tanítók szövetkezeti munkássága olyan vágányokra fogja vinni földművelő népünk gazdasági életét, melyek végállomása a gazdasági függetlenség. Akkor be fog következni az az idő, hogy a tanítóképző intézetek tanáira s az általuk nevelt tanítóknak szövetkezetekben dolgozó taborára mutatva, elmondhatjuk: ti tettetek legtöbbet az ország politikai függetlenségeért, mert ti hordtátok össze az anyagot, mely ehhez szükséges volt, ti tápláltátok azokat az erőforrásokat, melyek nélkül ez a függetlenség képzelenség. Lehetséges, hogy a *függetlenség fölépült* palotájának bokréta-ünnep én nem ők lesznek a legfőbb ünnepeitek, de

annyi bizonyos, hogy ennek az épületnek minden egyes téglája az ő dicsőségüket fogja hirdetni.

Az a sok millió korona, mely a hitel és fogyasztási szövetkezetekben a szegényebb sorsú és kis vagyonú emberek megtakarított filléreiből fölhalmozódott, továbbá az az erkölcsi tőke, mely a szövetkezeti munkálkodás folytán képződött, erősebb biztosítéka az ország jövőjének a katonai hatalomnál, mert a legvitézesebb hadsereg is legyőzhető, de vagyonos népet leigázni csak úgy lehet, ha előbb koldussá teszszük és erkölceit megmételtyezzük.

Sokan azt hiszik, hogy a hitel- és fogyasztási szövetkezetek szervezésével be van fejezve az a munka, melyet a szövetkezetekben végezni lehet; de ezek nagyon tévednek, mert ezek az úttörő szövetkezetek csak iskolái, csak előkészítő tanfolyamai annak a munkának, a mit a szövetkezeti téren végezni lehet és végeznünk is kell. Itt van mindjárt a mezőgazdasági termények értékesítésének kérdése; ezt a termelő érdekében megoldani szintén csak szövetkezeti szervezkedéssel, meglevő szövetkezeteink munkakörének kibővítésével lehet. Ha mostani szövetkezeteinkben módot nyújtunk földművelőinknek a szükséges üzleti érzék, a szükséges kereskedelmi tudás elsajátítására; ha a hitel- és fogyasztási szövetkezetekben megismerik a szövetkezés üdvös következményeit, ha sikerül a szövetkezetekben olyan kereskedőket nevelnünk, kik nemcsak a saját érdeküket, de a termelő és fogyasztó érdekeit is szem előtt tartják: akkor maguk a termelők fognak szervezkedni az értékesítésre is és be fogják tömni azokat a szakadékokat és vízmosásokat, melyek most a termelőt a fogyasztótól elválasztják s a melyeken keresztülgázolni drága közvetítő nélkül nem lehet. Akkor be lesz majd bizonyítva, hogy az élelmiszerek drágaságának nem a termelő az oka, hanem azok a közvetítők, a kik fölös számmal avatkoznak be a termelő és fogyasztó dolgába. Ha kereskedelmi tudással bíró szövetkezeti munkásaink lesznek, akkor nemcsak arra tudunk majd szervezkedni, hogy ellássuk a hazai fogyasztóközönséget, hanem annak bebizonyítására is, hogy Magyarország valóban éléskamrája Európának, a honnan szövetkezeti közvetítéssel idegen országok fogyasztóit is elláthatjuk.

Hogy a szövetkezésnek ezen nehezebb, de úgy a termelő, mint a fogyasztó szempontjából felette fontos alakulatához

megfelelő embereket nevelhessünk, kik kereskedelmi tudásukkal és üzleti ismereteikkel, nemkülönben az áru forgalombahozatalához szükséges gyakorlati képzéssel rendelkeznek, szükségünk van fogyasztási szövetkezetekre, melyek nagyon alkalmasaknak bizonyultak arra is, hogy bennük földmívelő népünk kereskedelmi gyakorlatot szerezhessen. Örömmel tapasztaljuk, hogy ezen szövetkezet vezetői a szövetkezet néhány évi fönnállása után mennyi áruismeretet mennyi üzleti érzéket tudnak megszerezni. Lelkészek, tanítók, földművesek, kik a kereskedelmi dolgokhoz talán csak épen sejtettek valamit, egypár év alatt olyan meglepő hozzáértéssel beszéltek üzleti dolgokról, mintha erre a pályára készültek volna. Olyan földmívelő, a ki dicsekedett, hogy jó vételt csinált, mert a gépügynök az ekéért 50 koronát kért 3% cassascontóval, de ő a cassascontót lealkudta, az a szövetkezetben nemcsak azt tanulta meg, hogy mi a cassascontó, hanem megtanulta a rabattok, a kamatok, a tára kiszámítását is és olyan kereskedői rutint szerzett, hogy mikor a gépügynök újra eljött, azt kérdezte, hogy azóta talán elvégezte a felső kereskedelmi tanfolyamot?

Be van bizonyítva, hogy minden fogyasztási szövetkezet egy kereskedelmi tanfolyam, egy népes kereskedelmi iskola, melyben a termelőt, a földmívelőt üzletemberré is kinevelhetjük. Termelni úgy a hogy tudunk, ámbár még e téren is nagyon el vagyunk maradva, de az értékesítéshez, termékeink piaczképessé tételéhez, a fogyasztó igényeinek kielégítéséhez nem értünk és e téren nemcsak el vagyunk maradva, de egészen hátul vagyunk. A mi földmívelőnk ahhoz van szokva, hogy terményei ne egy-két szolid elvek szerint dolgozó, hanem legalább is 10 közvetítő kezén keresztüljussanak a fogyasztóhoz, így kerül aztán abba a szomorú helyzetbe, hogy a szántásnál minden második barázdát a közvetítőknek hasítja, aratásnál ugyancsak minden második rendet a közvetítőknek kaszálja. Az értékesítés szervezetlensége szomorú bizonyítást nyert a legutolsó szüret alkalmával, mikor a legpompásabb mustot nemcsak a mosóteknőbe és esővizes kádakba, hanem petróleumos hordókba is beleöntötték, mert se vevő, se hordó nem volt. Legsomorúbb a dologban az, hogy a termelők a helyett, hogy pincze- és borértékesítő szövetkezetek szervezésével lehetetlenné tennék az eset ismétlődését, nem szervez-

kednek, nem csinálnak semmit, hanem azt mondják: Isten őrizzen az olyan nagy termésektől.

Ha a fogyasztási szövetkezetek által termelőink szorgalmát üzleti tudással is kiegészítjük, akkor érteni fognak az értékesítéshez is, akkor nem fognak bekötött szemmel járni az üzleti élet tekervényes útjain, hanem éles szemmel fognak észrevenni minden mozzanatot, a mit hasznukra fordíthatnak, hogy termelő munkájuk gyümölcsözőbb legyen.

És daczára annak, hogy a fogyasztási szövetkezetek munkássága – eltekintve számos egyéb előnyöktől – a kereskedelmi tudás terjesztése szempontjából is nemzetgazdasági jelentőségűnek mondható, mégis akadnak emberek, a kik alantas, kicsinyes okokból, vagy önző érdekből minden eszköz és alkalmat felhasználnak arra, hogy a fogyasztási szövetkezetek iránt ellenszenvet keltsenek, hogy hasznosságukat kisebbsítsék, sőt még azt is követelik, hogy az állam gördítsen akadályokat fejlődésük elé.

Mi pedig, a kik ismerjük, hogy minő előnyöket nyújtanak ezek a szövetkezetek főként a falvak népének, bátran merjük mondani, hogy az esetben, ha a társadalom erre hivatott egyesületei elhanyagolnák ezek szervezését, magának az államnak kellene mindent megtenni az iránt, hogy ezek a népies kereskedelmi iskolák, az üzleti érzéknek, a tisztességes felfogásból fakadó élelmességnek ezen melegágyai minden községben szerveztessenek, mert hiszen állami érdek, hogy a termelő a bevásárlásoknál és az értékesítésnél el ne veszítse azt, a mit munkájával előállít.

Bevallják a fogyasztási szövetkezetek legelfogultabb bírálói is, hogy az eszme szép és nemes s hogy azt ők is pártolják. Helyesen jegyezte meg erre egy képviselő, hogy csak addig pártolják, míg eszme. Szóval plátói szerelmet éreznek iránta, de az anyakönyvvezető elé nem viszik. Sőt azt szeretnék, hogy mikor mások viszik, a törvényes egybekelés mindenféle formaságokkal megzavartassék.

Miután minden kultúrnép felkarolta a fogyasztási szövetkezetek dolgát, nálunk sem merik azt követelni, hogy ezek létesítése lehetetlenné tétessék, hanem megelégszenek azzal, hogy a szervezés bizonyos feltételekhez köttessék, olyan feltételekhez, melyek teljesítésétől a fogyasztási szövetkezetek végelgyengülését remélik.

Főként azt kívánják, hogy a fogyasztási szövetkezetek csak tagjaik részére árusíthassanak, hogy hitelbe egyáltalán ne árusíthassanak és a mi a legfőbb, hogy italmérési engedélyt ne kapjanak.

Ezekkel a követelésekkel mi vagyunk úgy, mint ők a szövetkezetekkel. Mind a hármát helyeseljük, addig, míg eszme. Sőt mi tovább megyünk, szívesen rá állunk arra, hogy a szövetkezetek sem hitelbe ne árusíthassanak, sem italmérési engedélyt ne kaphassanak, ha ezen jogaikról a falusi kereskedők is lemondanak. Tehát csak tőlük függ, hogy ezen két kívánságuk megvalósuljon. De hogy több joga legyen egy embernek, mint papostul, tanítóstul a szövetkezetben tömörült néhány száznak, az talán mégsem egyeztethető össze az egyenlőség és testvériség magasztos elveivel. A fogyasztási szövetkezetek semmiféle állami kedvezményben nem részesülnek, semmiféle előjogokat nem élveznek, tehát a legnagyobb igazságtalanság lenne őket büntetni azért, mert mindent elkövetnek, hogy a fogyasztókat kedvezőbb helyzetbe hozzák. Mert hiszen büntetés az, ha eltiltatnak olyan jogoktól, melyeket a kereskedők szelvében gyakorolnak. Kíváltságokat nem kívánnak e szövetkezetek, daczára annak, hogy népjóléti intézmények, de a jogegyenlőség épségben tartását megkövetelik s ennek bármiféle megsértése ellen tiltakoznak.

Hogy a szövetkezetekben csak a tagok vásárolhassanak, az akkor volna keresztülvihető, ha a falusi szatócsok és korcsmárosok nem terrorizálnák a közönséget, mikor a tagokat gyűjtik, s fenyegetésekkel nem akadályoznák a tagok szaporodását. De mindenképen gátakat állítani a fogyasztók belépése elé, aztán pedig azt kívánni, hogy csak tagok vásárolhassanak, nem egyéb kötekedésnél. A szövetkezetek némán túrik, ha tagjaik a kereskedőknél is vásárolnak, ellenben a kereskedők a mentőkért kiabálnak, ha az ő vevőik meg akarnak győződni a szövetkezeti cikkek minőségéről. Az a falusi szövetkezet nem adhat minden tagjának arczképes igazolványt. Az is lehetetlenség, hogy a nyári munka idején pórere vetközött munkás magával hordhassa a bevásárlási könyvet, hiszen csak olyan toaletté van rajta, melyen a zsebek feleslegesek. Ha már most eltörött a fenőköve vagy a kaszája és hirtelen újat kell beszereznie, akkor előbb hazamegy a bevásárlási könyvecskéért, de a lakás zárva van, mert az

asszony még nem jött haza a városból, a hová vaját vitt eladni, tehát nincs könyvecske, ennél fogva nincs kasza se addig, míg az asszony haza nem jött, mert az üzletvezető új ember és a tagokat még nem ismeri. Az ilyen formalitás egy fél-napi munkavesztést okozna. A szatócsok rögtön bevádolnák a szövetkezetet, ha p. o. egy idegen fuvarosnak éppen a szövetkezet előtt szakadna el az istrángja és másikat vásárolna, hogy tovább mehessen. De feljelenthetnék a szövetkezetet akkor is, ha valami szegény embernek alamizsnaként egy darab szalonnát adna az üzletvezető, mert ráfognák, hogy pénzért adta. Az ilyen intézkedés csak arra volna jó, hogy a szövetkezeteket folyton zaklassák és hogy az elárusítót, meg a vezetőket minden héten a bíróság elé idéztessék. Természetesen az az elnök inkább leköszön, semhogy minden héten elsétáljon egyszer a 20-30. kilométernyire levő szolgabírói hivatalba, vagy a járásbírósághoz. Szóval ennek az intézkedésnek más célja nem volna, mint az, hogy szekatúrákkal tönkretegyék a szövetkezeteket. Egy szövetkezet azt az egyezséget ajánlotta a szatócsnak, hogy ő kergesse ki boltjából a szövetkezet tagjait, viszont a szövetkezet is el fogja utasítani azokat, a kik meg vannak elégedve a szatócs portékájával. Ez a paktum természetesen nem jött létre. Ekkor a szövetkezet azt proponálta, hogy a kik nem tagjai a szövetkezetnek, valami feltűnő bélyeggel tétessenek felismerhetőkké, hogy az üzletvezető eleget tehessen a szatócs kívánságának. Ezt az intézkedést – t. i. a szövetkezet üzletkörének megszorítását – keresztülvinni csak akkor lehet, mjkor a faluban már nincs se szatócs, se korcsmáros s minden üzlet a szövetkezetben lesz lebonyolítva. Várják be türelemmel a szatócsok ezt az időpontot.

A mi a hitelre való vásárlást illeti, azt a fogyasztási szövetkezetek is határozottan rossznak, helytelennek és mellőzendőnek tartják és a vezetők szívesen megszüntetik ezt a rossz és a takarékosági elvekkel ellenkező szokást, ha ugyan ezt a szatócsok is megteszik. Szívesen belemennek egy közös akcióba, melynek célja az áruhitelzés kiküszöbölése. Várjuk és reméljük a közös cselekvésre való felszólítást. De addig, míg ők gyakorolják ezt a rossz szokást, kénytelenek azt – bár nem szívesen – a szövetkezetek is fentartani. Azért nagy különbség van a szatócshitel és a szövetkezeti

hitel között. Míg az előbbi hosszú időre hitelez, a szövetkezet rövidebb időtartamra szorítja a hitelezést, hogy az adóst rendesebb gazdálkodásra kényszerítse. A szatócs annyit ad hitelbe, a mennyit az illető vevő hitelképessége elbír, ellenben a szövetkezet nem engedi, hogy tagjai könnyelműen, mértéken túl vásároljanak, hanem csak annyit ad, a mennyit a szükségletekhez mértén elégnek gondol. Különben is, a hol a szövetkezeti szellem már teljesen meghódította az embereket s hol a szövetkezeti munkásság révén a gazdasági erények kifejlődtek, ott a szövetkezetek eltörölték az áruhitelt és a gyakorlatban is meghonosították azt az elvet, hogy ne fogyaszszuk el azt ma, a mit holnap fogunk megkeresni. A jó szövetkezeti vezetők munkásságuk egyik főcéljának tekintik a hitel teljes kiküszöbölését és igyekeznek a fogyasztókat meggyőzni arról, hogy a napi háztartási szükségleteknek hitel útján való beszerzése káros és lehetetlenné teszi a gazdasági boldogulást. Tegyük ezt a szatócsok is. Közös erővel talán célzott érünk. De hogy a szövetkezeteknek megtiltsa a törvény az áruhitelt akkor, mikor a szatócsoknak megengedi, hát ez egyszerűen lábbaltiprása lenne az egyforma igazságnak.

Azoknak, a kik a szövetkezetek munkásságában a saját érdekeik veszélyeztetését látják és elfogultságukban annak előnyeit észrevenni nem akarják, mégis csak az a legforróbb vágyódásuk, hogy a fogyasztási szövetkezetek italmérési engedélyt ne kapjanak. Ha ez a kívánság abból az intenczióból származnék, hogy a földmívelő ne rontsa egészségét és ne homályosítsa elméjét káros hatású szeszesitalokkal és célja az volna, hogy a pálinkafogyasztás minél kisebb legyen, akkor a szövetkezetek vezetői örömmel üdvöznék ezt a jóakarató gondoskodást. Miután azonban az egész ország – velük együtt – meg van győződve arról, hogy követelésüket nem ilyen nemes célok megvalósítása érdekében hangoztatják, hanem csupán azért, hogy a pálinkát, mint vonzóerőt, csak ők alkalmazhassák a kereskedelmi életben, ezért a szövetkezetek vezetői szembehelyezkednek az ilyen önző követelésekkel és maguknak tartják fenn annak elhatárolását, hogy foglalkozzanak-e italméréssel, vagy sem. Legkevésbé tűrik meg a szövetkezet mikénti berendezkedése felett való kritikát és a szövetkezet ügyeibe való beleszólást azok részéről, a kik, mint a szövetkezet ellenségei, létesülésének akadályozói, nincsenek

arra hivatva, hogy a szövetkezetnek erkölcsi tanácsokkal szolgáljanak.

A fogyasztási szövetkezetek vezetői szívesen beleegyeznek abba, hogy az összes falusi korcsmák átalakíttassanak antialkoholista menhelyekké vagy tejcsarnokká és nem bánják, ha a legények ezután aludttej mellett fognak mulatni, ha ugyan mulatságnak fogják nevezni a szórakozásnak ezt a fajtáját. Azt sem bánják a fogyasztási szövetkezetek vezetői, ha a pálinkát csak patikában fogják mérni orvosi receptre. Ha ezt akarják a kocsmárosok és pálinkamérők is, akkor nincs köztünk háború, de ha azt akarják keresztülvinni, hogy mindenki más kaphasson italmérési engedélyt, csak a fogyasztási szövetkezetek nem, ez ellen körömszakadtig harcolni fogunk. A fogyasztási szövetkezetek erkölcsi okokból és csak azért veszik üzletkörükbe az italmérést is, hogy a szeszfogyasztást erkölcsi felügyelet alá helyezték és korlátozzák és hogy a korcsmai tivornyákat megszüntessék.

A litkei plébános úr azt kérdezte egy szövetkezeti tagtól, hogy van-e valami erkölcsi haszna a szövetkezeti italmérésnek. Van bizony – felelte a palócz atyafi – mert itt jobb a pálinka és ennek következtében nem mennek az emberek a korcsmába.

Azért is iparkodnak a szövetkezetek az italmérési engedélyt megszerezni, hogy jó és olcsó borral kiküszöböljék a pálinkafogyasztást. Azt hiszem, hogy még az antialkoholisták is nagyon meg volnának elégedve, ha népünk legalább a pálinkafogyasztásról tudna lemondani. Ezt a középutat találta el a községi bíró, a ki, mikor a tiszteletes úr antialkoholista-egyesület alakítására szólította fel, azt felelte: nem bánom, megalakítjuk, de csak a pálinkaivás erényébe.

Mikor a szövetkezetek italmérési engedélyt kérnek, a kocsmárosok azt mondják, hogy van már a faluban elég korcsma, a hatóságok pedig azt, hogy úgy is eleget isznak, mire a magyarnak az a megjegyzése, hogy sokat igen, de nem eleget. És tényleg az elsőfokú pénzügyi hatóságok nagyon mostohán bánnak a szövetkezetekkel és nem egyszer adnak előnyt azok rovására olyannak, a kinek erkölcsi bizonyítványába a községi bíró jó lelkiismerettel csak azt írhatta: eddig semmit se lehetett rábizonyítani. Örömmel konstatálhatom, hogy a pénzügyminisztériumban rokonszenvesen intézik el a szövetkezetek felebbezéseit és belátják azt, hogy szövetkezeti

italmérés és magánkimérés közt nagy a különbség, legalább is annyi, mint a tanult orvos és a kuruzsló közt. A szövetkezeti kimérőben senki se ihatja le magát a sárgaföldig, mert a kimérő szolgálati pragmatikájában van egy paragrafus, melynek értelmében az asszonyokat értesíteni tartozik, ha sejti, hogy nagyobb szabású ivás van készülöben. Hogy az asszonyok, mint önkéntes mentők, rögtön a helyszínén teremnek, az magától értetődik, sőt a temperamentumosabbak recept nélküli medicinákat is osztogatnak.

Hogy az ellentábor a szövetkezetek italmérése ellen olyan nagy hajszát indít, ez csak azért van, hogy a szövetkezetek gyengüljenek s hogy hiányozzék üzletükből az a fogyasztási cikk, mely jelentékenyen emeli a többinek is a forgalmát. A szövetkezetek pedig azért szerzik meg az italmérést, hogy ha már iszik a falu népe, igyék jót, hogy sokat ne igyék, hogy a pálinkától végkép elpártoljon s inkább a borászatnak hódoljon. A szövetkezetiek és a kereskedelem közti küzdelemben a fogyasztási szövetkezetek dolga képezi azt a kérdést, mely az érdekelt hatalmakat állandó izgalomban tartja s mely miatt mindkét tábor állandó hadikészzenlétben van. A fogyasztási szövetkezetek támadólag fellépni nem fognak, de azokat a helyzeteket, melyeket nehéz küzdelemmel elfoglaltak s azokat a sánczokat, melyeket az ország érdekében megszállva tartanak, földadni sohasem fogják, mert részükön az igazság, de részükön a hatalmi erő is s ha a szükség úgy kívánja, 900 fogyasztási szövetkezeti zászlóalj útján 200 ezer elszánt katonáját a szövetkezeti eszmének tudják mozgósítani ezen intézmények védelmére.

Azt a szemrehányást is teszik – természetesen nem a tagok, hanem – ezen szövetkezetek ellenségei, hogy a fogyasztási szövetkezetek drágán és nagy nyereségre dolgoznak. Ennek az állításnak legekleatásabb czáfolata a «Hangya» kötelékében 11 év alatt létesített 900 fogyasztási szövetkezet s ezek folytonos szaporodása. Mindenesetre csodálatos, ha a versenytársak a szövetkezetek drágaságát emlegetik, mikor nekik tulajdonképpen az fáj, hogy ők kénytelenek olcsóbbak lenni. A szövetkezetek büszkék lehetnek arra a sikerre, melyeket mint árszabályozók elérni tudtak. De ha csakugyan igaz lenne, hogy drágák és sokat nyernek, figyelembe kell venni, hogy mire fordítják a nyereséget.

Egy pozsonymegyei gazdatiszt dicsekedett a minap, hogy kocsisa, a kinek egy 10 koronás üzletrésze van, 14 korona vásárlási visszatérítést kapott. Az ürményi fogyasztási szövetkezet 2 tanító évi járandóságát fedezi. A leszétei szövetkezet viseli az ottani gazdaköröknek költségeit s legutóbb 3000 korona költséggel menhelyet építtetett a falu nyomorékjai számára. A brogyáni szövetkezet tagjai, mikor elnökük, az oldenburgi hercegnő, üzletrészenként 5%-os osztalék kifizetését proponálta, egyhangúlag leszavazták az indítványt és azt mondták, menjen az is közcélokra és a tartalékalap gyarapítására. Ilyen lélekemelő és megható mozzanatai vannak a szövetkezeti életnek. Azt a talajt, a mely ily nemes érzeket tartalmaz s ilyen kincseket rejteget, művelni kell. S a ki annak az ekének – mely ezen becses erkölcsi és anyagi javakat a felszínre hozza – munkáját akadályozza, annak nem az ország közérdeke áll szemei előtt.

Nem hagyhatom említés nélkül a szövetkezeti munkásságnak azt a sikerét, hogy általa már sok szegény földművelőnek megvalósult legfőbb vágya és a szövetkezeti szervezkedés következtében földje van. Olyan földművelők, kiknek szorgalmukon, becsületükön és munkaerejükön kívül egyébük nem volt, ma 4-5 hold földnek a bérlői és. megelégedett művelői. Szövetkeztek és kibéreltek olyan uradalmi földeket, melyeket eddig egyes bérlők kezeltek. A szövetkezetek munkássága már az uradalmakat is meggyőzte arról, hogy az ilyen földbérlő szövetkezetek mindazon erkölcsi és anyagi garanciával rendelkeznek, melyeket az egyes bérlő nyújtani nem képes, belátták azt is, hogy ha már bérbeadják birtokaikat, hazafias kötelességük azoknak adni, a kik, ezen nem meggazdagodni, de csak megélni akarnak s a kiknek az a legnagyobb boldogságuk, ha egy darab földet verejtékükkel megtermékenyíthetnek s ha őket a házához olyan barázdák is csatolják, melyek nekik maguknak termik a kenyeret.

Azt mondta Apponyi Albert gróf, a magyar kultúra vezére, ezen kurzus megnyitása alkalmával, hogy minden tévelygés csak igazsági tartalmánál fogva veszedelmes s hogy ha ezen igazságokat mi magunk vesszük kézbe, velük megvédhetjük azokat az igazságokat is, melyeket a tévelygés veszélyeztet. Hát t. hölgyeim és uraim, a magyarországi tévelygők programjának igazságait a szövetkezeti eszme munkásai

már régen birtokukba vették. Birtokukba vették akkor, mikor megkezdték a szövetkezetek szervezését s ezekben a szociális eszme nemes tartalmának megvalósítását. De nemcsak szemfényvesztésre, nemcsak kirakatok díszítésére használják itt ezeket az igazságokat, hanem beültetik őket az eleven élet földjébe, hogy lombozatuk alatt nemcsak menedéket, hanem anyagi jólétet és boldog meglegedést is találjanak a földművelők. Ezen igazságok fájának hála Istennek, már olyan erős ágai vannak, hogy bármelyiket védőfegyverül lehet felhasználni azok ellen, a kik a szövetkezeti eszmével kapcsolatos többi igazságokat s az ezekhez fűződő nemzeti érdekeket veszélyeztetik.

Kérem t. hölgyeim és uraim, jöjjenek a szövetkezeti munkásság táborába, jöjjenek az alá a zászló alá, melyre a szociális eszme, a szociális igazságok nem czégernek vannak felírva, hanem azért, hogy figyelmeztessenek minden hazafias érzésű, művelt magyar embert a szociális kötelességek teljesítésére. Jöjjenek t. hallgatóim és neveljenek előharczosokat azon szövetkezeti dandárok számára, a melyek Magyarországnak erkölcsi és anyagi javait védelmezik. Legyenek a tanítóképző intézetek tisztképző akadémiái a szövetkezeti munkálkodásnak és tárházai a szociális munkához szükséges ismereteknek. Nyissanak intézeteikben forrásokat, melyekből az ifjúság ihletet, tudást, lelkesedést meríthet a szövetkezeti munkálkodáshoz. A szövetkezeti munkásság csarnoka Istenházává magasztosul azon nemes eszmék által, a melyek benne megtestesülnek. Azok az üllők, a melyeken a szövetkezeti munkásság fegyvereit kovácsolják, oltárokká válnak, mert általuk a felebaráti szeretet diadalmaskodik. Vezessék t. hölgyeim és uraim az ifjúságot ezekhez az oltárokhoz, akkor régi dicsőségünk nem fog késni az éji homályban.

TANÍTÓSÁG ÉS MEZŐGAZDASÁG.

Előadta: MOLNÁR ISTVÁN DR.

Hazánk lakosságának közel 70 százaléka földműves. Ha ezekhez hozzászámítjuk azokat is, a kik időszakonként, bár mellékesen, földműves munkát végeznek, akkor ez a szám még jelentékenyen gyarapodik. Mert köztudomású, hogy kivált faluhelyeken és a kisebb városokban a legtöbb iparos, kereskedő és értelmiségi ember is, vagy már ma földesgazda vagy leghőbb vágya minél előbb azzá lenni. Elmondhatjuk tehát, hogy Magyarország gazdasági sorsa a termelés évi eredményeivel egyenes arányban mozog. A földműves nép a fajterőnek ősforrása, elismerten legjobb katonanyag és már számának nagyságánál fogva is, az ipari és kereskedelmi forgalomnak legfőbb fogyasztója. Ezért az ő termelő s ettől függő vásárló képességén fordul meg a többi kereső rétegnek sorsa. Nagyon fontos tehát, hogy ez a munkakör ne sülyedjen második vonalra, hanem lehető jómódban tartva, szilárd alapjául szolgáljon a reája támaszkodó többi kereső réteg boldogulásának.

Ma általában a közgazdasági kérdések irányítják a népek sorsát. Szükséges tehát, hogy ezekkel mindenki foglalkozzék. Nálunk még nem ment át a köztudatba, hogy a közgazdaság éppen olyan általános érdek, mint a közegészség. Azt már hiszi és vallja mindenki, hogy az ő egészsége szorosan összefügg a környezetével. Mert hiába lakom én fürdőszobás és erkélyes, parkos emeleti lakásban. Ha a cselédségem és a házam körül foglaltatos munkások, a kik nélkül nem boldogulhatok, akár rossz táplálkozás, akár tisztátalanságból eredő bőrbajok folytán betegek, én is folyton abban a veszedelemben forgok, hogy nyavalyájuk a legnagyobb vigyázat mellett is átragad reám. Hasonlóképen állunk a közgazdaság kérdéseiben is. Mert nem a katonaság, nem is a telekkönyv a

tulajdonnak, a személy és vagyon biztonságának a legfőbb öre, hanem a megelégedett, tisztességtudó és munkája után emberségesen megélő szomszédság. Ezért nem szabad megengedni, hogy a földművelés a többi foglalkozási ágakhoz képest hanyatló irányzatot kövessen, vagy azoknak föllendülésével lépést ne tartson. Mert az tapasztalatilag bizonyos, hogy a mely foglalkozási ág kevésbé fizeti ki magát, azt a tehetségesebb munkaerők lassankint odahagyják és átpártolnak a jobb megélhetést biztosító pályákra.

Ezek az okok teszik szükségessé, hogy a magyar tanító-ság, mely a hazafias közérdek támogatásában soha senki által magát megelőzni nem engedte, népnevelői hivatása betöltésében úgy az iskola, mint a társadalom útján teljes odaadással beszegődjék a mindnyájunkat tápláló föld érdekeinek czél-tudatos szolgálatába. Módja nyílik erre az iskolában és a társadalomban egyaránt.

A mi az *iskolát* illeti, azzal tesz a tanító szolgálatot a földművelés érdekeinek, ha a beszéd- és értelemgyakorlatok anyagát lehetőleg mindig a gazdálkodás köréből meríti. Hat esztendő alatt tömérdek kérdést lehet így apróra megbeszélni és a gazdagyermekeket termelő hivatásuk helyes gyakorlására képesíteni. Mert egészen kétségtelen, hogy az elemi iskolai tudásnak mai köre teljesen elegendő volna arra, hogy a nép fiai a termelő munkát helyesen és tudatosan végezzék. Csak abban történt eddig mulasztás, hogy a tanítót nem neveltük reá tüzetesen ennek a föladatának módszeres gyakorlására. Nem azokat a tárgyakat tettük az elemi iskolai tanítási terv középpontjába, a melyekre a nemzet gazdasági boldogulása érdekében ott szükség van. Hogy a tárgyat vita nélkül röviden elintézhessük, vessük fel egyszerűen a kérdést: mit is mivel a földműves ember? Semmi egyebet, mint folyton azt, hogy a talajt, ezt az *ásványi* málladékot, okos munkával *növénytermelésre* használja föl, hogy ennek föletetésével az *állatban* húst és erőt termeljen. Kérdezzük meg most már, mi az a *természetráajz*? Azt feleli a legkisebb diákunk is, hogy ez a gyűjtő neve az állat-, növény- és ásványtan három-egy tudományának. E szerint a gazdálkodás nem egyéb, mint a természetráajz alkalmazása gyakorlatban; a természetráajz pedig a gazdálkodás elveit közli elméletben. Tehát a természetráajz fontosságát tovább részletezni fölösleges.

Hasonlóan fontos szerep jut a *természettannak* is, mely a testek külső alakjával és azoknak elváltozási törvényeivel foglalkozik. A víz, a levegő, a fény, a fagy, a hő és a testeknek ezek hatása alatti külső elváltozásai, halmazállapotuknak minden módosulása: ebben a tudományágban találja meg a maga magyarázatait és törvényeit. Ezek szerint a népiskolában a mezőgazdaság érdekében a természettudományokat kell a tanítás középpontjává tennünk. Akkor lesz igazság abból a századok óta hirdetett, de mindmáig papiroson maradt szálló igéből: Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.

Ha az elemi iskolában a természettudomány elveit a mezőgazdasági gyakorlatra való mindennapi vonatkozásaiban jó vezérkönyv alapján közérthetően megmagyarázzuk, akkor a gazdálkodásban ma országszerte következetesen elkövetett hibák csakhamar meggyérülnek, sőt rövid idő alatt kivesznek. Mert népünk van olyan józan és önző, hogy a saját kárára nem fog ragaszkodni olyan szokásokhoz, a melyeket az iskola előtte helyteleneknek igazolt.

Megvilágosítom fölfogásomat néhány példával. A kisgazda még mindig szabódik nálunk a *tarlólántástól*. Pedig látja, hogy a gazdatisztek által kezelt tagokon aratás után már a keresztek között is ott forog a tárcsásborona és szorgalmasan folyik a sekélyszántás. Bizonyára ő is követné ezt a példát; ha tudná, hogy ezzel gyomoktól tisztítja földjét. Mert ezzel a leszántással az érett gyommagvak nagyon kedvező tenyészeti helyzetbe kerülnek, úgy, hogy hamarosan kikelnek, de magjuk az őszi szántásig már be nem érhet. És így nemcsak kivesznek, hanem testük anyagával még trágyázzák is a mi talajunkat, a helyett, hogy különben kárunkra válhatnának. Ha ellenben leszántatlanul hagyjuk őket, akkor magjuk ősziig beérik, a tarlókon legelésző állatok mozgatójától kipereg és a szélrózsa minden irányában elszóródik. Innen van, hogy földjeink olyan gazosak és hogy a legkisebb szárazság is nagy kárt okoz nálunk a tenyészetben. Mert a szántatlan föld a kánikulai hőségben megrepedezik, kőkeménnyé szárad, úgy, hogy még az őszi esők sem győzik a szántás alá jól fölpuhítani. Azonkívül az a véghetetlen sok gaz a saját növekedésére temérdek vizet fogyaszt és azt elvonja a hasznos növényektől. Mindez nem maradna így, ha az iskolákban megfelelő természettani kioktatásban részesülne a gazdaifjúság. Mert a

hajcsövesség tételénél meg lehetne neki bőven magyarázni, hogy a csapadék annál könnyebben behatol a talajba, minél tarhonyásabb annak a szövete. És ha egyszer a víz beivódott a termő rétegbe, akkor a hajcsövesség törvényeinek ismerete segítségével módunkban van annak mozgását a talajban a mi termelői érdekeink szerint szabályozni. Ezt szemléltetni lehetne az iskola kertjében egy négyszögölnyi ágyáson. Mert ha én a földnek legfelső tenyérnyi rétegét gereblyézéssel vagy tarlóhántással 5-6 centiméterre fölkarcolom, akkor én ezeket a haj csöveket a felső végükön ugyanannyival megkurtítom és így megakadályozom azt, a mi tarlóhántás nélkül törvényszerűen bekövetkezik, hogy tudniillik ezek a haj csövek egész a föld felső színéig fölérjenek és ott a nap hevétől folyton és hiába vizet párologtassanak el nyárhosszat. Az így visszatartott vízmennyiség állandóan nyirkosán tartja az én földemet és egyforma körülmények között sokkal könnyebb lesz rajta az őszi szántás, mint különben. Ez is olyan országos mulasztás-számban jár még ma, hogy kimondhatatlan károkat szenvedünk miatta.

A holdak milliói maradnak a csapadék évadjára megszántatlanul. Nem történhetnék ez meg, ha minden földműves már az iskolából tudná, hogyan hasznosíthatja okosan a tél fagyát és havát a maga termelői céljaira. Mert így a vegytanból megtudná, hogy azok a tápláló sók, a melyekből a növény a maga testét fölépíti, csak akkor szolgálhatnak neki a víz útján táplálkozásra, ha azok előbb teljesen elmállanak és úgy föloldódnak, mint a csésze kávéba dobott cukorkocska, hogy abban teljesen elolvad és így a szívó gyökereken át fölvehetővé válik. A víz, mely télen át a talaj fölaprózott részeit bőven átítatja, plusz 4 foknál éri el legnagyobb sűrűségét, jéggé pedig csak nulla foknál kezd átalakulni. Ennél fogva a télhosszat folyó kiengedés meg befagyás nem egyéb, mint a természet ingyen való jóvoltából folyó talajmállasztás. A vízcsepp, vagy annak akár ezredrésze is, ha fagy áll be, nem fér el többé a maga eddigi tartányában, hanem szétrepesztí az. Minthogy pedig a víznek bármilyen csekély része átjárja a földnek minden porcikáját: ennél fogva világos, hogy minden morzsácska föld át meg át dolgozódik, részeire bomlik, szóval mállik a hideg és víz behatása alatt. Már most minél szélesebb és mélyebb ez a vízbefogadó réteg, annál

nagyobb földterületen mennek végbe ezek a folytonos változások, vagyis annál tökéletesebb lesz az elmállási folyamat.

Ma már szemmel is láthatólag tisztázva van, hogy a doh, a penész, az üszög mindmégannyi élősdi gomba, mely a *vetőmagokkal* kerül a talajba, ha csak okos páczolással meg nem szabadítjuk tőlük. Ezek a gombák olyan aprók, hogy szabad szemmel nem láthatók. Az egyszerű ember pedig vakon hisz a maga szemének és ragaszkodik ahhoz, hogy a mit nem lát, az nem is létezik. Egy hatvan fillérbe kerülő iskolai nagyító üveg segítségével ezt a balhitet gyökerestől ki lehetne irtani a nép agyából. Hanem azért iskoláink fölszerelésében még eddig nem jutott szerephez a nagyító-üveg, pedig hát tömeges rendelés mellett csak krajczárokba kerülne és egyszer beszerezve, emberöltöket kiszolgálhatna. A mai természettudomány azt a tényt is határozottan megállapította, hogy nem a legnagyobb, nem is a legpirosabb búzaszem a legalkalmasabb vetőmagnak, hanem erre a célra a legsúlyosabb szemeket kell kiválasztani. Mert hiszen a csirába szökkenő mag, élete első napjaiban, abból az anyai hozományból indul fejlődésnek, a mely a burokban neki osztályrészül jutott. Tehát világos, hogy ha a körülmények különben egyformák, az a búzaszem hajt erősebb csirát, a melyik nagyobb tömegű sikerből és keményítőből indul neki a tenyészetnek. Ha ezt minden iskolás fiú tudná és ez a tudás vele együtt nőne nagyra, soha sem követné el azt a mai mindennapos hibát, hogy selejtes magot vessen a földjébe. Külföldön a vetőmag gondos kiválasztása a szövetkezetek útján már a legkisebb gazdának is meghódította a meggyőződését. Azok mind szövetkezetileg beszerzett gépekkel dolgoznak olyformán, hogy 100-200 hold föld gazdái társaságba állanak, közösen szereznek be és használnak gépeket. Ezek közül sohasem hiányzik a *centrifuga*, mely erőhajtásra berendezve, súly szerint osztályozza a felöntött gabonát, ama fizikai törvény szerint, hogy egy körben forgó erő annál távolabbra szórja szét tengelye körül a hatása alá kerülő szemeket, minél súlyosabbak azok. Így aztán a gazda csalhatatlanul meggyőződhet a felől, a melyek termésében a leg-súlyosabb, vagyis vetésre legalkalmasabb szemek.

Ezt a vetést ismét a lehető legczélszerűbben kellene végezni. Erre az emberi kéz bármilyen ügyes is különben, messze elmarad a *vetőgép* munkája mögött. Mert a kézzel

való vetésnél óhatatlan, hogy a kisuhintott magugár teljes egyenletességgel osztódjék el. Sőt tapasztalatilag bizonyos, hogy néha az egész maroknyi vetőmag valami rögnek nekiiramodva, csomósan egy lyukba hullik és ott egymástól nem találhatnak a gyökerek elegendő táplálékot. Ellenben a géppel való vetésnél minden magszem a kívánatos egyforma mélységre kerül a föld alá, tehát egyenletes kikelése biztosítva van. Azonkívül minden magszem egyenes sorba és egymástól megfelelő távolságba kerül. Tehát mindegyiknek jut elegendő tenyészterület, mindegyik szál fürödhet a napsugárban, fölfoghatja az esőcseppeket és akadálytalanul értékesítheti a föld tápláló sóit. Ezek a számos és fontos előnyök mind hiányzanak a kézzel való vetésnél s a mi népünk fiai sokfelé még mindig mellőzik a vetőgép használatát. Pedig ennek beszerzését még a szegénység sem gátolhatja; sőt el lehet mondani, hogy ez az egyetlen gép, a melyet *ingyen megszerezhet* minden szövetkezetbe tömörült kisgazda. A dolog ugyanis úgy áll, hogy ma egy jó gyártású 17 soros vetőgép 600 koronáért kejnnyen megszerezhető. Az őszi vetés évadjára csak egy hónapot és abban húsz munkanapot számítva, könnyen bevethető vele 100 hold. Ebbe kézzel vetve holdankint 160, géppel vetve csak 120 liter mag szükséges. Tehát a gépvetés mellett megtakaríthatunk holdankint 40 liter, 100 holdnál 4000 liter vetőmagot. Ennek hl. súlyát felületesen csak 75 kilóba számítva 100 literenkint, megtakarítunk a vetőmagon 100 holdnál 30 métermázsza búzát, melynek mai értéke legalacsonyabb számítással 720 korona. Ha tehát egy hónapig vetőgéppel dolgozunk, már az első hónap végén ki van fizetve nemcsak a 600 koronás vételár, hanem annak egy évi 20 százalékos kamatja is. Eszerint a gép egy hónapi használat után úyszólván egészen új még és megmarad ingyen ajándéku s nemcsak magamagát fizette ki, hanem még 20 százalékos előzetesen befolyt kamathoz is juttatta tulajdonosait. És azért még *mindig százezrével vannak kisgazdák, a kik kézzel vetnek!* Józan észszel föl nem tehető, hogy valaki következetesen kárt okozzon önmagának. E sajnos tünet magyarázatát csak a nép tanulatlanságában lelhetjük meg és semmi kétség, hogy ezt a vele járó kiszámíthatatlan gazdasági károkkal együtt az iskola útján bizonyosan ki lehetne irtani a magyar föld színéről.

De nemcsak sok elmaradó hasznot lehetne megmenteni az elemi ismeretek gyakorlati alkalmazásával, hanem tömérdek kártól is megszabadulna a földműves, ha mindenkor, minden munkájában őrangyalul melléje szegődne a tudás, mint legfontosabb termelési tényező. Például, ha a gazda alaposan tudná és hinné, hogy a jól kiszellőztetett, friss levegőjű szobát sokkal könnyebb fűteni, mint a nyirkos, párás, füstös, szén-savas helyiséget, akkor fölthagyna azzal a mai, már közegészségsügyi tekintetektől is kárhuzatos szokásával, hogy minden-szentek napján szinte szertartásos komolysággal beszegezi az alföldi tanyákon a lakószoba ablakait, mintegy jelezve ezzel, hogy családi fészkeinek melegen tartásáról gondoskodni kivan. Egészen másképen alakulna a közfelfogás, ha minden elemi iskolát végzett gyermek tudná, hogy a hő nem egyéb, mint légrezgés; ezt pedig annál könnyebben elérjük, minél könnyebb tömecszeiben a rezgésbe hozandó levegő. Ebből egyúttal megértené a jövő gazdája, hogy ugyanazon fűtőanyaggal annál melegebbre fűtheti be a szobáját, minél tisztább levegőt ereszt beléje. E szerint, mikor szellőztet, akkor nem hideget ereszt tulajdonképpen a szobába, hanem takarékoskodik a fűtőanyaggal. Ezen az utón, a zsebkímélés révén, talán azt is el tudnók érni, a miért ma hiába küzdünk, hogy a rossz levegő által terjesztett tüdővésznek romboló ártalmait is megkevesbednének.

Ha a gazda tisztában volna a fagynak romboló hatásaival, akkor nyilván nem lógná a lószerszámot télhosszat az eresz alatt, vagy kívül az udvaron az istállóajtó mellett. Mert tudná, hogy úgy az istrángban, mint a gyepelőszarokban víz is van és az a víz a hány-szor megfagy, ugyanannyiszor szétrepeszi a maga tartányát és így minden szükség és haszon nélkül rombolja szaggatja azokat a szerszámokat. Ezeket tudva, arra is vigyázna a gazda, hogy jéghideg vizet ne itasson állataival. Szászországban a legtöbb istállóajtó mellett ott lóg a szövetkezeti hőmérő és a jól kioktatott német kisgazda minden itatás előtt megméri a vizet, hogy az pontosan 14-15 Celsius foknyi meleg legyen. Mert – úgymond – ha melegebb a víz, undorral issza és rosszul értékesíti az állat; ha pedig hidegebb, akkor a fölvetett táplálék rovására kell azt fölmelegítenie a testben, és így a tápláléknak erre a hőfejlesztő munkára fordított része mihaszna elkallódik.

Szélteben telepítünk szőlőket, de azért ezredik gazda sem ismeri, melyik a termékeny és melyik a barka vessző, így aztán napos eset, hogy az egy holdba ültetett 6000 tőke közül legalább a harmadáról csak a negyedik évben sül ki, hogy *el sem kellett volna ültetni*, és így eddig hiába trágyázták, karózták, kapálták és foglalták vele a helyet. Nagyon kevés természetrajzi tudás kell annak megértéséhez, hogy a növényekben, csak úgy, mint az állatokban érvényesülnek, átöröklődnek a szülők jó és rossz hajlamai. Tehát annál biztosabban várhatni a dugvaiból bő terméseket, minél termékenyebb tőkéről származik.

Így lehetne ezt folytatni a végtelenségig a földmunkák minden egyes fajtáján a növények életének minden korszakán és az állatokkal való bánás minden egyes fogásán. Kellő természettudományi ismeret, folytonos vonatkozásokban közölve a mezőgazdasági fölhasználásra, abba a helyzetbe juttatna minden kiscgazdát, hogy tudatlanságból ne kövessen' el hibát a saját érdeke ellen és egészen bizonyos, hogy nem is követné azt el, ha gyermekkorában kellő elméleti és gyakorlati kioktatásban részesült volna.

Legyen szabad még csattanós bizonyítékul nemzeti vagyontartányunk egyik legbecsesebb forrására, *rétjeinkre és legelőinkre utalni*, melyek mai állapota a természetrajz mind a három országának törvényeit egyszerre sérti.

Országunk főfő kincses bányája az állatállomány. Ez tartja egyensúlyban trágyájával a föld termőerejét. De az a trágyaérték szoros összefüggésben van az elfogyasztott takarmány minőségével. Ot millió hold rétünk van, a 48.9 millió hold összes hasznos területnek bő 10%-a; legelőink holdszáma 6.4 millió, vagyis 13%.

Ezekre el lehet mondani, hogy nem a műveléstől, hanem a mai művelés daczára is teremnek. Pedig okkal-móddal akár egyik évről a másokra megkértszerezhetnők ezeknek hasznát, ha értenénk a rétműveléshez, ha irtanók a mohát, szabályoznók a vizet, műtrágyázással tartalmasabbá tennők a szénát.

De ha már ezt nem tesszük, legalább becsülnők meg azt, a mi művelésünk daczára megterem.

Még ez a csekélység sem telik ki mai tudásunkból. Mert a nép fia i szent Antal napjához, június 13-ikához kötik a

szénakaszálás kezdetét, ha esős a tavasz, ha nem; ha korábban nyílik az idő, ha nem. így aztán nem akkor kaszálják le a szénát, mikor az a természetrajz szerint állati táplálékban leggazdagabb; sem akkor, mikor a vegytan szerint a legnagyobb s legértékesebb tömeget adja; hanem akkor fognak hozzá, mikor a régi hagyomány szerint a betakarítást megkezdeni «szokás». Pedig tudván tudjuk, hogy minden növény, mihelyt virágját kihányta, önfentartási ösztönét követve elkezd magba menni. Ez azt jelenti, hogy a tápláló sókat *alulról fölfelé* szívja, éppen a mag tökéletesebb kialakítására. így aztán a föld színéhez közel eső, legvastagabb, tehát legtömegesebb szárrészek csakhamar elfásulnak, úgy hogy az állat csak turkál bennük és jászolából kiselejtezi azokat, tehát kevesebbíti a takarmányt.

Vizes rétejinken foszforban szegény széna nő, mert nagyon híg volt a tápláléka. Innen ered a sok csontlágylás, innen a hízóba fogott sertések lábának korai elgyengülése; innen a hitvány, belső összetételében nem eléggé tápláló trágya s ennek folyamányai: a csökkenő termések, a vonatva növekvő állatlétszám, a szégyenletesen alacsony és silány takarmányátlagok.

Olyan hihetetlenül kedvezőtlenek ebben a részben a mai állapotok, hogy igazán kevés erővel csodálatos hatásokat lehetne elérni. Nálunk a földművelésügyi statisztika szerint 30-35 mm. széna terem egy hektáron. A németek, csehek, sőt a stájer szomszédok is némi műtrágyázás mellett kétszer annyinál is többet vesznek le egy hektár kaszálóról és náluk 90-100 mm.-ás szénatermés épen nem jár csodaszamba. Még sajnosabbá teszi ezt a körülményt az a tapasztalás, hogy a mennyiséggel rendesen lépést tart a minőség is. Nálunk is az a rendes eset, ha jó termés van búzából, akkor az rendesen súlyra és tartalomra nézve is kiváló.

Erős a meggyőződésem, hogy a természettudományoknak az elemi iskolai oktatásban a középpontba való beillesztésével első sorban legelőinknek okosabb kihasználása mutatkoznék eredményül. Hogy ez mit jelent, mindenki könnyen kiszámíthatja, csak arra gondoljon, hogy kétszer annyi takarmány kétszer annyi húst és kétszer annyi trágyát is jelent. Hozzá még ezen a téren olyan biztos, szinte esélyektől nem is függő volna a siker, hogy a kapcsolatos koczkátról

nem is érdemes beszélni. Mert olyan tére nem emlékszünk, a mely még a kaszáló igényeihez szükséges csapadékot sem hozta volna meg.

Újból is hangsúlyozom tehát, hogy vegyék ezeket a töredékes adatokat fontolóra, a kiket a döntés illet és irányítsák az elemi iskolákat úgy, hogy azok a reájuk váró termelő mesterségben járatos, okszerűen tájékozott és verseny álló mezőgazdákat tudjanak képezni.

Erre a végső célra kitűnő előkészítő nevelés volna: az *iskolai szemléltetés kiterjesztése* minden fontos *határbeli talajnemre, növényre* és különösen a káros élősdiekre. Ma-napság az a legnagyobb szerencsétlenségünk, hogy az egyes fűféléknek növénytani neveit csak a tudósok ismerik, a nép fiai ellenben vagy öletszerűen, vagy valami helybeli divat szerint, más-más nevet adnak határonkint ugyanannak a növénynek. Ebből aztán olyan bábeli zavar következik, hogy nálunk egyáltalán lehetetlen közérthetően felelni arra a kérdésre, hogy valamelyik határban, vagy töltésen miféle-fűkeverék adna jó szénát, vagy valamelyik kaszálót miféle magvakkal kellene haszonhajtóbbá tenni? Elejét lehetne venni ennek a csapásnak, ha minden iskolában ott látná a gyermek az ő életsorsa szempontjából fontos növényeket helyes elnevezéssel, fejlődésük minden évadjában bemutatva.

Ezt a célt a csehek úgy mozdítják elő, hogy a növényeket vagy maguk a tanulók, vagy a határcsöszök gyűjtik, beszállítják és az iskolában játékszerűleg történik a szárítás. Módszerük igen egyszerű. Vesznek egy 30-40 centiméter mélységű faládát, melynek két fenéke van egymás fölött. A belső fenék egy centiméteres átmérőjű körlyukakkal van átfurdalva, a külső fenék pedig tömör és oldalt siklószzerűleg kihúzható. Ha most már virágot, vagy növényt akarnak szárítani, a ládába betolják mindkét fenéket, töltenek bele egy tenyérnyi réteg száraz homokot, abba a növényeket egyenkint beállítgatják, ügyelve arra, hogy minden levél és szírom megtartsa a maga természetes állását. Egy másik egyén zsákból, vagy kannacsövön át lassankint homokot önt az így berakott növényekre, míg azok nincsenek egészen bevermelve. Mikor már egy szírom vagy levél sem látszik ki, még egy-két ujjnyi homokot egyengetnek szét a fölszínen, a ládát pedig kiteszik a napra. Az aztán elvégzi a többit, a mennyiben a növény a

forró sugaraktól napok, sőt néha órák alatt megszárad, merev alakot ölt és alkalmassá válik arra, hogy a maga természetes valóságában legyen szemlélhető. Az így előkészített növények aztán helyes elnevezéssel ellátva, bekerülnek a minden iskolában ott lelhető üvegszekrénybe. Ezt az eredményt a lenyomatós, vagy préselő módszerrel nem lehet elérni, mert a növény akközben a véletlen esélyei szerint össze-vissza törik és a helyett, hogy mint test három irányban terjedne ki, csak egy irányt mutat, azt, a melybe a könyvlap, vagy botanizáló füzet véletlenül beleszorította. Az ilyen szárított növény, ha a határbeli fontosabb füvekből fejlődésük minden jelentős évadjában múzeumszerűleg összegyűlik, valóságos fényképe az illető határ flórájának és teljes biztosítékot nyújt a felől, hogy az az elemi iskolás gyermek, a ki hat esztendeig napnap mellett el-elnézegeti, úgy megismeri, hogy akarva sem feledheti el többé. Egészen bizonyos, hogy a fiúk versenyznének egymás között az ilyen életrevaló ismeret megszerzésében és nem fordulhatna többé elő az az eset, hogy másképp nevezzék az illető növényt, mint annak igazi természetrajzi nevéen, melyet az iskolából hoztak magukkal az életbe. Az ilyen múzeum elférne egy üvegfalú szekrénykében, melyet minden községben pár koronáért kiállíthatnának a helybeli iparosok. Nehogy kétséget hagyjak az iránt, milyen *bábeli zavar uralkodik ma* a legközönségesebb füvek elnevezésének terén is, utalok dr. Zelenyák János lekéri plébános «Gyógynövények» című tavaly megjelent könyvére, melynek 72. lapján a baltacímnek 11, 105. lapján pedig a porczogó fűnek 18 féle elnevezése fordul elő. Pedig egészen bizonyos, hogy a szerző nem szedte össze az egész országban dívó tájneveket, hanem csak Barsvármegye körzetére szorítkozott. Ugyanezen utón lehetne a gyógyító növényeket, azoknak szedését, mikénti kezelését és a legértékesebb alakban való eladását csekély áldozattal és biztos alapon előmozdítani. Hasonlóképen lehetne az erdő, a mocsár, a rét mindenféle hasznos termékeit nyilvántartani, azoknak fölgyűjtését a más munkára nem való gyermekek és öregek javára divattá tenni és így azt a sok vadon termő értéket, a mely részint háztartási, részint kereskedelmi téren jól hasznosítható, az elkallódástól megmenteni. Itt vannak például, hogy egy; de nagy példára szorítkozzam, *gombáink*. Tele van ezekkel az erdő, a mező,

a liget, a berek. És mégis sajnálkozva látjuk, hogy tavasztól őszig majd mindennapi lapban *gombamérgezési esetekről* kell olvasnunk. Nem fordulhatna elő ez a szégyenletes következménye a gondatlanságnak és tudatlanságnak, ha minden iskolás gyerek legalább a határbeli gombákat színről-színre ismerné és azoknak alakváltozását fejlődésük minden korszakában szemléletből megjegyezte volna. Így válik nálunk a közéletmezésre, olcsóságánál és éltető erejénél fogva kiváló néptáplálkozási czikkül kínálkozó gomba családok gyilkosává, egész faluk veszedelmévé. Kellő fölkarolás mellett a nép megolcsóbbíthatná. ezzel a saját táplálkozását, fölraktározhatná télire és élénk kereskedést is folytathatna vele, a mint azt Paris környékén látjuk, hogy a termelők ezrei szépen megélnék egynéhány ágyás gombából.

Ugyanilyen utón lehetne a községben a felmerülő új növényi féleségeket a legczélszerűbben elterjeszteni. Névszerint a haszonkertészetben évről-évre mutatkozó új egyedeket közismertekké tenni és kiváló tulajdonságaikra az iskola útján az egész község figyelmét felhívni. Még egy további fontos czélt is szolgálhatna az ilyen iskolai múzeum, azt, hogy az illető vidéknek terményei közül melyik féleség a piaczképes, tehát melyiket kell nagyban való termesztésre fölkarolni? Mert népünk ma, okszerű kioktatás híjában, találmokra fog hozzá mindenhez és hosszú csalódások után sem jön rá arra, hogy neki a termelésben nem szabad egészen önkényesen eljárnia, hanem alkalmazkodnia kell a közvetítő kereskedelem és jó ízlés által népszerűsített fajokhoz. Csak egy példára utalok. Hazánkban négy millió holdnyi kukoricza szokott ültetve lenni. Ennek rendes közöttek növénye a bab. Ez ma ahány a határ, annyi féle. Sőt az egyes háziasszonyok is szeretnek azzal dicsekedni, a mi miatt tulajdonképpen pirulniok kellene, hogy ennyi, meg annyiféle tarkabarka babot tudnak felmutatni. Innen van, hogy az ilyen kevert babnak csak a helybeli szatócs szabja meg az árát, természetesen olyan alacsonyan, hogy takarmányul föletette is több hasznot hajtana a termelőnek. A szatócs aztán, alkalmazkodva a maga nagykereskedőjéhez, okkal-móddal szétválogatja, vagyis egyenlősíti ezt a babot és legalább dupla, ha nem tripla áron adja tovább. A magyar bab, talajunknak gazdag káli tartalmánál fogva, olyan kitűnő, hogy hozzá-

fogható alig terem széles e világon. Fogyasztója is volna elég, különösen a katonaságnál és a tengeri hajókon. Kitűnő árakat lehetne érte elérni, ha évről-évre egyforma minőségben, kocsirakomány számra tudnók szállítani. Ennek semmi más akadálya nincs, mint a népnek megfelelő fölvilágosítása az iskolai szemléltetés útján. Mert hiszen föl nem tételezhető, hogy valaki a saját megismert érdeke ellen tovább is tusakodjék akkor, ha látja, hogy az egyforma minőségű, aprószemű magyar vajbabért kétszer-háromszor akkora árakat fizetnek, mint a keverékárúért. Most azonban a közvetítő kereskedelem nem igen fáradozik a népnek ilyen irányú kioktatásán, mert a mai rendezetlen árak mellett jobban megtalálja a számadását. Az iskolának kellene tehát közbelépnie és megmutatnia, hogy melyik az a féleség, a melyet Hamburgban, vagy a francia és spanyol kikötőkben nagyon keresnek s busásan megfizetnek. A bab élvezhető volta, mint köztudomású, nagyban függ a főzővíztől. Ez már határonkint is különböző, annál elütőbb országokkint. Ha már most egy kereskedő valamelyik vidék babjának, mondjuk Hamburgban, vagy Marseilleben, nagynehezen piacot hódított azzal, hogy ismertté tette annak igényeit az ottani főzővíz irányában, akkor ez a kereskedő joggal megkívánhatja, hogy évről-évre *ugyanolyan babot kapjon* nagy tömegben, mint a minőnek már sikerült piacot hódítania. Ha ezt el nem érheti, akkor folyton a termelőnek kell elvesztenie azt a nagy különbözetet, a mely fölmerül részint az árúnak sok munkába kerülő szétválogatása, részint az állandó piaczhajszolás folytán. Mind-ebből a veszteségből a termelőnek semmiféle előnye, vagy haszna nincsen. Viszont jelentékenyen fölemelhetné bevételeit, ha községkint, sőt járásonkint, vagy országrészenkint ugyanaz a jól bevált helyi babféleség egymaga lenne az uralkodó, így azután az iskolai kised múzeum a termelés fő-céljában, a helyes értékesítésben is, útmutatóul szolgálna az illető falu kisczájának. És mindezen előkészületek költsége olyan csekély, hogy szót sem érdemel. A siker tisztán a tanító buzgalmán és jóakarátán dől el. Pedig egészen bizonyos, hogy ez is könnyen megnyerhető e nagy célnak, ha ráeszméltetjük a tanítót arra, hogy az ő sorsa is fokozatosan javul, úttörő munkája pedig egyre könnyebbé válik, ha faluja népe kedvezőbb gazdasági viszonyok közé kerül.

Így nyílnék egyúttal alkalom arra, hogy a tanítványokban a faluszeretet, a termelői munka fontossága, általában a termeléssel, mint a teremtéshez legközelebb járó foglalkozással kapcsolatos nemes önérzet fölébredjen. A földműves becséretét növelné az a tudat, hogy ő a nemzet életfentartója és hogy ezért cserében az ő czéltudatos fáradságát legalább is olyan anyagi siker koronázza, mint-akármelyik másik foglalkozási ágét. Így lehetne a természet ismerete útján nemes szenvedélyeket ébreszteni már az ifjúságban és a lelki szemek megnyitásával föltárni előtte azokat a gyönyörűségeket, melyeket a természet az iránta érdeklődők számára rejteget. Éppen olyan elragadóan, mint igazán dalolja Petőfink:

«Oh természet, gyönyörű természet!
Mely nyelv merre versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál szebbet, annál többet mondasz».

Minden fűszál, minden árokpartnak szirmos virága, minden szántóföldi vadnövény: egy-egy kötet költészettanná alakulna át, melyből a titkai olvasására kioktatott szemekkel gyönyörűséget és hasznot betűzne ki a falusi földműves gyermeke. A természetrajzban való otthonosság nagyban fokozná az *állatokkal való emberséges bánás* mai hiányzó erényét is. A helyesen kioktatott földműves saját munkatársát, boldogulásának részben való osztályosát, jövedelmeinek szaporítóját látná minden egyes háziállatjában és így annak táplálásában több értelmességet fejtene ki, a vele való bánásban pedig kíméletet tanúsítana. Elég talán arra utalni, hogy állataink a falun csodálatosan piszkosak, holott a bőr munkájának az állat jó tenyészetére való befolyása köztudomású. A tehének körmeit minden századik gazda sem gondozza, attól aztán csámpás, kajszalábú, rosszállású, esetleg sánta állatai lesznek. Télen át naponkint lehet látni, hogy a befogott lónak erőszakkal szájába nyomják azt a vas-zablát, a mely a csikorgó éjszakán keresztül kint jégben-hóban lógott a szabadban. Ettől a kínzástól az állat nyelve sokszor kisebesedik, fogai elválnak és mindenféle belső bajnak, de kivált a rossz emésztésnek, válnak szükségtelen és fölösleges szülőokaivá.

A természet iránti szeretetnek legbiztosabb éltető forrása a természettudományi ismeretek elterjesztése. Mindjárt kedélyesebbi lenne a falu élete, ha a nyíltszemű lakosok minden

zugban, minden lépésben *érdekesnél érdekesebb megfigyelni való adatokkal találkozónak*. Elterjedne mindenféle nemes gyűjtő és tenyésztő szenvedély, mert az állatoknak pontosabb megismerése azoknak szeretetére vezetne. Minden gyermeknek van valami iránt kiváló érzéke és tapasztalatilag bizonyos, hogy a ki üres idejében az ilyen nemes szenvedély után jár, az elszokik az időlopástól és minden órájának csakugyan leszedi a virágát. Számtalanszor láttam, hogy az olyan iskolásfiú, a ki beleszeretett és beletanult a nyúlnevelésbe, galamb-tenyésztésbe, vagy lepkegyűjtésbe, az minden szabad idejét ennek a kedvencz szórakozásának szentelte, mely vele együtt nőtt nagyra és rendesen elkísérte őt egész a férfikorig. Számos fiú ismét kézügyességek iránt érez hajlandóságot, kivált ha erre alkalmat adnak neki és megdicsérik ebbeli ügyeskedését. A virágokkal való vesződés, azoknak városok közelében eladásra való termesztése, névszerint a rózsaoltás, az ostorfonás, hálókészítés, halászati szerszámoknak, kalitkáknak, mindenféle apró dobozoknak és tartányoknak kifaragása: mind olyan szórakoztató foglalkozás, a mely annál biztosabban elterjed a nép között, minél korábban szoktatjuk reá iskolás fiait.

Az is jelentékenyen emelné a falusi ember hivatás-szeretetét, ha minden iskolában volna egy érdemkönyv, vagy érdemtábla, a melyen az onnan kikerült kiváló közéleti férfiak emlékét megőriznék. Tudjuk, hogy hazánk nagyjai, a közéletben szereplő férfiak túlnyomó száma, falusi iskoláknak sötétes termeiben kezdette tanulását. Ezeknek ott helyben való megörökítése nemcsak példavételre, hanem egyúttal büszkeségre is hangolná azt a kis iskolás fiút, a ki majdan később ugyanazokban a padokban kezdi tanulását. Mióta a világ áll, mindig és mindenütt sikerrel használta föl a nevelés-tudomány az ősök példáját, a jeles földieknek elért dicsőségét és a kiváló egyéniségeknek követendő például való bemutatását. Ezért voltam bátor kitérőleg erre az erkölcsi erőforrásra is rámutatni, nehogy kizárólag anyagi célokra tessem az iskolát lefoglalni. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy nem az elért állás magassága, hanem az egyént közéleti működése nyomán kísérő tisztelet lenne a sorozásnak alapja.

De sokat tehet a tanító községének gazdasági haladásáért *a társadalmi téren is*. Eléri célját elsősorban azzal, ha úton-útfélen szószólójául szegődik annak az igazságnak, hogy *a*

termelő foglalkozás már természete szerint tömörülést, egyesülést, szervezkedést, szövetekezést parancsol. Semmi sem könnyebb, mint ezt az *igazságot* minden egyes alkalommal terjeszteni és hirdetni. Hiszen mindenki belátja, hogy *egymagában* hiába akarja a jót, az csak közös munkával növelhető nagyra. Mert mihaszna permetezem én az én szőlőmet, ha a szomszéd ugyanazt elmulasztja. Hiába tisztítom én fáimat a hernyótól, ha azt a szomszéd a szél hozzám ismét áthordja. Hiába fásítom én be házam elejét, ha a szomszéd ugyanezt nem cselekszi, még sem járhatok hűvösben az utcákon. Hiába tartom én tisztán telkem környékét, ha a szomszéd is nem söpör velem együtt, megint csak belep a por és piszok mindent. Hiába árkolom én el a magam mesgyéjét, hogy a vadvizeket levezessem; ha a szomszéd nem cselekszik hasonlóképen, az ő vadvize visszatolja az áramlatot és elúsznak az én vetéseim. Hiába tartom én tisztán kutamat és szagtalanítom trágyagödrömet, ha a szomszéd nem cselekszik hasonlóképen.

Ilyen példák ismétlésére minden beszélgetés során, óráról-órára, lépten-nyomon nyílik alkalom. így aztán kellő tapintattal semmi sem könnyebb, mint a falu népét a *szövetkezeti gondolat felkarolására* reánevelni és vérébe szorítani azt a meggyőződést, hogy: *egy községbeliek gazdaságilag csak szövetekezés útján boldogulhatnak.* Csak így lehet a községnek számottevő befolyása és becsülete a közigazgatásban, a politikában, a vállalkozásban, hitelkeresésben, termelésben, fogyasztásban, értékesítésben. Így lehet a népet elsősorban *erkölcsileg* kinevelni és nemcsak ajakán, hanem szívében is a becsületesség, szótartás és pontosság erényeire rászoktatni. Manapság ezektől a hagyományos magyar jó szokásoktól az élelmesség hamis örvének hangoztatásával sokszor el-eltér. Ki ne tudná, hogy a legegyszerűbb falusi ember is mindenből a legkiválóbb szemeket szedi össze, mikor mintát visz a vevőhöz vagy kereskedőhöz? Itt Budapesten, ha a legjámborabb falusi atyafitól egy zsák burgonyát veszünk, azt látjuk, hogy a tetején óriási gumók csábítgatnak bennünket a jó ár megfizetésére, alantabb aztán fogyatékos sorban következnek a kisebbek, le egész a verébtójasig. A nép fiai azt hiszik, hogy ez az eljárás az élelmesség körébe tartozik és részükre pénzbeli előnyököt biztosít. *Pedig ebben nagyon tévednek,* ámbátor ők kevésbé hibásak a fölfogások illetően kialakulásában, mint azok a

szatócsok, a kikkel századok óta kölcsönös becsapási csereviszonyt folytatnak. Ugyanis falun legtöbb üzlet úgy gömbölyödik le, hogy ez eladó meg a vevő kölcsönösen áztatja egymást. A földműves úgy gondoskodik: «Hiába viszek tiszta búzát a szatócsnak, ő mégis csak úgy adja meg az árát, mintha nem tisztítottam volna ki tökéletesen. Tehát nem is tisztítom, vagy legalább belekeverek egy szakajtónyi ocsút». A kereskedő pedig emígy könnyít a lelkiismeretén: «Hiába adom én meg János bácsinak a teljes árát. Rég ismerem, hogy könnyebb a lelkének, ha egy kis rosta aljat keverhet a tiszta búzába. Tehát mindjárt ehhez a minőséghez szabom a kínálatot.»

Ez a megbízhatatlanság egyik legnagyobb hibája népünknek, úgy hogy éppen az értékesítésben alig lehet e miatt segítségére sietnünk. Mert nagyon széles rétegekig annyira megbízhatatlan a nép fia, hogy okvetetlenül tönkre kellene mennie annak a középponti vállalatnak, mely pusztán a nép becsületességére épített alapon kereskedelmi értékesítő ügyletekbe bocsátkoznék. Itt ugyanis a *minta beszél* és a hátrányos különbözetet csak az esetben vonják le, ha a minőség *még mindig megüti a kikötött átlagot*. Ha ezt sem üti meg, egyszerűen visszautasítják az árút s odavesz a fuvarköltsége. Ezt a nép nem tudja, a kereskedelem jogos kívánságairól tudomást venni nem hajlandó és így termékeit csipetenként azok a falusi kisbankárok veszik meg, persze potom pénzen, a kik aztán a termelő helyett óriási haszonért elvégzik a selejtezés, az egyenlősítés, a forgalomképesség csekély munkáját. Számokban szinte kifejezhetetlen kár az, a mi ezen a címen éri népünket. És még sem akar okulni. Pedig láthatja minden épszemű ember, hogy például *gyümölcstermelésünk* mennyire szenved a megbízhatatlanság miatt a forgalomban. Van már több, mint ötezer vasúti állomásunk és napjában nyáron egy millió ember utazik országszerte. Ez nyárhosszat mind szíves fogyasztója volna a gyümölcsnek, ha tudná, hogy a pénzéért tisztességesen, ha nem is olcsón kiszolgálják. Azonban ritka kivételtől eltekintve, lépten-nyomon csalódás éri. A hosszúra és hegyesre sodort papírzacskóban felül két-három szem gyönyörű cseresznye mosolyog, alul kukaczos hulladék van a papirosba göngyölve. Ugyanez a gyakorlat a barackkal, körtével és minden egyéb gyümölcscsel. Ha valaki álló-

másainkon gyümölcsöt vesz, az vagy idegen, illetve külföldi, a ki most fizeti a tandíjat a magyar élelmesség megismeréséért, vagy olyan javíthatatlan optimista, a ki száz csalódás után is hisz még az emberiség folytonos javulásában. Ha közepesnél jobb gyümölcstermésünk van, mint például tavaly, akkor segélykiáltásokkal árasztjuk el a külföldet, hogy siesse-nek támogatásunkra, mert különben megfúlunk a saját bőségünk zsírjában. Pedig elfogyaszthatnók itthon az egész termésünket még sokáig, ha meghódítanók és megtartanók neki a hazai piacot. Arra különösen nincs gondja senkinek, hogy a népet megtaníttassa – aszalásról és eltevésről nem is szólva – a gyümölcsnek legalább ideiglenes eltartására, vagyis arra, hogy az egyes gyümölcsfajták fogyasztási évadját lehetőleg hosszabbítsa meg. Gondolatomat egy példával bátorítom megvilágítani. Tavaly óriási almatermésünk volt és a budapesti vásárcsarnokokban már karácsony óta kocsi- számra érkezik a stájer-alma. Ennek az ára most márczius végén 30-40 fillér körül mozog, míg a hazai válogatott alma márcziusban átlag 60, áprilisban 80 fillérbe került kilónként. A sajnos tünetnek kézen fekvő az oka. A magyar termelők mindjárt az őszi piacra dobták az almát potom pénzért és az előre látó stájerok, a kik megszoktak bennünket télen és tavaszon jó pénzért ellátni almával, nyomott áron összevették a mi fölöslegeinket is és most a maguk termésével együtt hatszoros áron visszaszállítják nekünk. Pedig a gyümölcsnek legalább *ideiglenes eltartása* némi kioktatás mellett nagyon kevés munkát sok haszonnal jutalmazna. De eddig nem akadt, a ki a népet, ezt az örök gyermeket, erre rátanította volna.

Valóban itt a legfőbb ideje annak, hogy a népnek önképzése községenként megkezdődjék. Ennek abc-je legyen: a *régi magyar szótartásnak* a maga sértetlenségében való visszaállítása. Hiábavaló addig minden szövetkezeti ügyeskedés, míg minden egyes fél magában egy-egy titkos csalót rejteget, a ki a maga csekély hasznáért egy egész kocsirakomány árúnak, vagy akár egy községnek szavahihetőségét kockára teheti. Ha a dán szövetkezeti földműves rányomja a tojásra a keltet, azt Angliában olyan szavahihetőnek veszik, mint akár a szentírást. Mert a dán szövetkezetek részben ráneveléssel, részben szigorú rendbírságokkal végre elérték, hogy minden termelő, a közérdekre tekintettel, szorosán betartja, a mit

ígér és haszonlesésből soha nem hazudik. Nálunk szinte kilátástalan kísérletnek bizonyult részemről akárhányszor, hogy kialakultam és fizettem a legbecsületesebb képű falusi gazdaszornynak száz *teatojást*, de még nem volt eset arra, hogy egynehány fészekalja is ne került volna közéje.

Sajnos, de meg kell állapítani, hogy a becsületről és szótartásról való régi fogalmak meglehetősen elhalványodtak és olyan laza erkölcsi fölfogásnak engedtek helyet, a mely nagyon csekély haszonért is hajlandó a többet soha, vagy csak nagy nehezen visszaszerezhető becsületet, néha már fil-lérekre alig rugó jogosulatlan előny miatt is, kockáztatni. Ennek az idegen bűnnek a kilúgozása volna az első és legfontosabb társadalmi föladata a tanítónak. Erre kell irányulnia a népképzés legközelebbi törekvéseinek. Mert e nélkül bizonytalan az értékesítés, tehát az egész termelői munkálkodásnak a döntő pontja. Az élelmességnek egészen másban kellene helyes irányítás mellett nyilvánulnia. Nevezetesen az *önképzésben*. Mert ha a jó papnak van oka és kötelessége holtig tanulni, akkor a földművesnek még a másvilágon is képeznie kell magát. Mert az utolsó félszázadnak találmányai, az élettan, a vegytan, az erjedéstan, általában a természetismeret, olyan csodálatos nagyot haladt, hogy a ki ennek az eredményeit nem fordítja a maga javára, az messze elmarad gazdagsága jövedelmezőségében azok mögött, a kik a tudomány legújabb vívmányait hamarosan a javukra tudják fölhasználni. E részben csak két nagy példára utalok. Nálunk a *műtrágyázás* a népnek legszélesebb rétegeiben még ismeretlen és ajánlása szinte lepirító gyanúsításokat vált ki a nép fiaiból. Csehöldön, tehát itt a szomszédban, nincs már kigazda, a ki műtrágya nélkül folytatná üzemét. A magyar földművelésügyi minisztériumnak berlini tudósítója pár hónap előtt adta ki jelentését és abban irigykedve olvastuk, hogy a szász gazda 1907-ben átlag 12 métermázsa búzát vett le egy kataszteri holdról, míg minálunk ugyanazon évben 6-7 métermázsa között mozgott az országos átlag. A földárak egyre magasabbak, a közterhek szaporodnak, a munkásigények növekednek. Nem marad tehát más hátra a gazdának, mint iparkodni, hogy ugyanazon munkával, ugyanazon területről több hasznot tudjon levenni. Ennek a népszerű czélnek egyetlen biztos eszköze az önképzés, az általa szerezhető tudás, mint

mindeneknél fontosabb termelési tényező. A hol tehát élelmességre való hajlamot látunk, ebbe az irányba terelgessük, mert az itt, erkölcsi hitelének megcsappanása nélkül biztosan érvényesülhet. Ezért sürgetjük, hogy minden községben létesüljön legalább egy szoba, melynek *Gazdakör* főirata figyelmeztesse a lakosságot arra, hogy a helyi érdekek megbeszélésére, a közös teendők helyes beosztására itt kell a falu minden érett fiának egymással érintkezésbe lépnie, eszmét cserélnie, a haladás minden új vívmányáról értesülnie és azoknak helybeli kivihetősége felől nézeteket cserélnie. Itt kell megállapítani kétes esetekben a különféle kísérletezésnek mikéntjét. Mert éppen az érintett műtrágyák olyanok, hogy a talaj minőségével, az időjárás száraz vagy nedves voltával kapcsolatban ingadozik a jótékony hatásuk. Tehát okos használatuk bizonyos próbákat föltételez, mielőtt nagyban es nyugodtan föl lehetne karolni jövedelmes folytatásukat.

A másik példa, a melyre utalni kívánok, az *állattartás* nagy kérdése. Nálunk ma az a szokás, hogy mindenki avval eteti a jószágát, a mije termett. Arról, hogy az állatokat az ő gazdasági hasznuk és céljuk szerint táplálja és abrakjuka mintegy hozzá számítsa ahhoz a munkához, vagy súlyszaporulathoz, a melyet állataitól naponként vár, nálunk szó sem lehet.

A nép fiai hizlalnak ugyan szép sertéseket, de fogalmuk sincs arról, hogy mibe került nekik a kész állatnak egy kilója? Hanem egyszerűen elhajtják a legközelebbi város Katalinnapi vásárjára és ha ott kedvez nekik a hideg idő, akkor kapnak a koczáért magas árat; ha pedig lanyhára fordul, vagy éppen esőzés következik be, akkor eladják esetleg veszteségre is, mert hát az óljából kivert hízót többé etetni nem érdemes. Így aztán az állatkereskedés, a nemzeti vagyonnak a kis ember szempontjából legjelentékenyebb része, tisztán játék nálunk s a húsértékesítés általában annyira rendezetlen, hogy a termelő alig kapja meg készkiadásait, a fogyasztó meg nem győzi megfizetni a betevő falatját. A Gazdakörben ezekről a kérdésekről kellene beszélgetni, ezeket minden gazdának a lelkében és agyában fölszínen tartani és így előkészíteni a talajt arra, hogy ha a Gazdaszövetség vagy más arra hivatott népjóléti középpont megkezdí valahol a beférkőzött visszaélések kiirtására a keresztes hadjáratot, akkor ne marad-

jon sereg nélküli vezér, hanem értsék meg a jelszót mindazok, a kiknek érdekében a zászlóbontás történik.

A népképzésnek ezen munkája első sorban a tanítóra vár, és az ő buzgóságát fogja a remélt siker dicsérni. Nem is maradhat ez el, ha minden községben megindul a fent vázolt újjászületési mozgalom, és annak élén a tanító iskolában és társadalomban egyforma odaadással buzgólkodik. Németországnak egy emberöltő alatt való fellendülése, a világ-gazdaságban elfoglalt mai vezetőszerpe és csodálatosan megdagadt nemzeti önérzete, szintén a tanítók falunkint végzett második honfoglalásának eredményéül tekinthető, a mint azt a nagy Bismark ismételve és nyilvánosan elismerte. A ki az ilyen aprólékos munkát kicsinyli, vagy következményeikben értékelni nem tudja, annak befejezésül egy kis számvetést ajánlunk. Ha az a 12 millió magyar földműves helyesebb kioktatás folytán csak annyira is haladhatna, hogy napi szerzőképessége tíz fillérrel: emelkedjék fejenkint: ez a különbözet mához képest napi egy millió kétszáz ezer korona, évhosszat háromszáz munkanapot számítva, háromszázhatvan millió korona bevételi többletet jelentene a kisemberek javára.

Nincs, nem is lesz, de nem is képzelhető magyar földön még egy erőforrás, a mely ilyen jelentékeny állandó évi járadékkal kecsegtetné a hazai rögbe verítékét hullató földművest. Azért is a ki erre a célra fordítja tudását és buzgóságát, az a gazdag, megelégedett és értelmes, tehát független és örökéletű Magyarország második évezredét segít biztosan megalapozni. Magyarországon az agrárszocializmus úgyszólván kizárólag – földéhség. Ez annál könnyebben gyógyítható népnnyavalya, minél kevesebb földdel csillapítható. Kézenfekvő dolog tehát, hogy minél több hasznot tud a földműves levenni egy hold földről, annál könnyebben és jobban megélhet rajta családostul.

Ennek a célnak tesz tehát szolgálatot az iskola, midőn a tudást, az összes termelési tényezők legfontosabbikát, olyan alakban terjeszti, mely közvetlen hasznokat hajt a nép fiának. Ha ez ennek folytán megelégedett lesz és munkája gyümölcseit boldog családi körben élvezheti, akkor a nemzetközi szociáldemokrácia a maga felforgató törekvéseivel egy talpalattnyit sem foglalhat el a faluból. Mert a statisztika is

igazolja, hogy nincs odaadóbb híve az egyháznak, biztosabb adófizetője s meghittebb katonája az államnak, ragaszkodóbb polgára a községnek, mint a rendezett viszonyok közt élő földműves.

Azért tegye magáévá minden értelmiségi pályán működő magyar ember, de első sorban a népnevelő, az öreg Catonak, ennek az ünnevelt jellemű római agráriusnak bölcs mondását: «Semmiféle cselekedetünkkel nem járulunk olyan közel az istenséghez, mint azzal, ha embertársaink jólétét előmozdítjuk.»

Hogyan alakítunk Gazdakört?

Az olyan pap, tanító, jegyző, vagy értelmiségi rendű birtokos, a ki a nép boldogításáért lelkesedik, gyűjtse maga köré először legbelsőbb barátait, szomszédait, rokonait és beszélgesse meg velük, hogy, nem lenne-e jó, ha az ő községükben is létesítenének ilyen gazdakört vagy gazdaszövetséget? A kik pártolják az eszmét, azok iparkodjanak mindenütt, a hol megfordulnak, szót emelni mellette. Ha már vannak egynéhányan, a kik a célban egyetértenek, szemeljenek ki a községi jobbmódú gazdák, esetleg a pap, jegyző vagy tanító személyében. egy olyan vezetőt, a ki ilyenféle dolgokban már járatos, de a szót és tollat is könnyen kezeli.

Ekkor elérkezett az ideje annak, hogy szándékukat az egész községben közhírré tegyék és az érdeklődőket hívják össze alkalmas időben alakuló gyűlésre.

Itt a gyűlés összehívója elmagyarázza vagy értelmesen fölolvassa a Gazdaszövetségnél ingyen kapható Tájékoztót és megkérdi a jelenlevőket, vajjon van-e szándékuk ott helyben is alkotni gazdakört, mint a hogy már számtalan előkelőbb község is megalkotta azt a közjóért? Ha igenlő a felelet, akkor ajánl egy népszerű és köztisztelt polgártársat elnöknek, egy tollforgató ügybarátot pedig jegyzőnek.

Az elnök elfoglalja helyét, a gazdaköri alakuló közgyűlést megnyitottnak nyilvánítja és fölker két jelenlevőt a jegyzőkönyv hitelesítésére, a jegyzőt pedig annak vezetésére. Ekkor fölolvassák és esetleg a helyi viszonyokhoz alkalmazva módosítják a Gazdaszövetségnél kellő számban ingyen kapható alapszabályokat és megválasztják a tisztikart: elnököt, egy-egy alelnököt, jegyzőt, pénztárost, könyvtárost, köri gazdát vagy háznagyot, továbbá a 7-12 tagú választmányt és a 3-5 tagú számvizsgáló-bizottságot.

Egyszersmind megállapítják tetszésük szerinti összegben az évi tagdíjat és keresnek köri helyiséget, a hol eszmét cserélhetnek s a maguk ügye-bajáról eltársaloghatnak. Ezután minél előbb kiállítják a jegyzőkönyvet, melyben a gyűlés lefolyása hűségesen le van írva s hitelesítve.

A jegyzőkönyvbe beveendő onnan kezdve, mikor az elnök megnyitotta az ülést, minden érdemleges adat. Különösen föl kell névszerint sorolni a jelenvoltakat és a válasz-

tások eredményét. Továbbá ki kell emelni, hogy az alapszabályok elfogadtattak. Ilyen alakuló közgyűlési jegyzőkönyvvel is ingyen szolgálunk, úgy, hogy csak a neveket és keltet kelljen bele kitenni.

Ha ez megtörtént, az elnök fölküldi az *egykoronás bélyegű* kérvényt a Földművelésügyi Minisztériumhoz, melyben az alapszabályok jóváhagyásáért esedezik.

E kérvény mellékletei:

1. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, 2. az alapszabályok négy példánya.

Ezt az így fölszerelt kérvényt beadják a községi jegyzőnél, esetleg egyenest a főszolgabírónál, a ki a vármegyei alispán útján fölterjeszti azt az illetékes minisztériumhoz. Egyben bejelentik a megalakulást egyszerű levélen a Magyar Gazdaszövetségnek s kérik annak jóakarató támogatását, kijelentvén, hogy az új Gazdakör mikortól kezdve kivan tagul szegődni s a tagsági *jogok élvezetébe* lépni.

Ezek a jogok, mint a gazdaköri alapszabályok 2-ik szakaszának összes pontjai mutatják, igen sokfélék. De legfőbb haszna a tagságnak az, hogy a gazdakör, útján a legkisebb falu minden gazdája is tagja és részese lehet mindazoknak a szebb jövőnkön dolgozó törekvéseknek, melyeket az ő tanult és befolyásos uri gazdatársai közérdekből szorgalmaznak. Minél nagyobb néptábor sereglik össze ezek mögött, annál többet nyom szavuk súlya a latban s annál hamarabb várható a siker.

Hogy a Magyar Gazdaszövetség mit akar, megmondja érvényes alapszabályainak 3-4. pontja:

3. §. A Szövetség célja: általában a gazdaosztály társadalmi tömörítése s a mezőgazdaság érdekeinek a közélet minden ágában való érvényesítése.

4. §. Különösen célja a Szövetségnek: a koronként fölmerülő *mező- és közgazdasági kérdéseknek* főleg politikai oldalról való megvilágosítása és ezekre nézve *egységes gazdatársadalmi közvélemény teremtése*. Törekedni fog a Szövetség, hogy a *gazdálkodó rétegeket*, beleértve a legalsókat is, tömörítse, *fölbreszse bennük érdekeik közösségének tudatát* s a földbirtokos és földművelő népesség *érdekeit politikai és társadalmi úton érvényesítse*. Földadatának tekinti a *fölforgató* törekvésekkel szemben való küzdelmet s a társadalmi *békének*

a jogos érdekek kielégítése útján való biztosítását. E végből oda fog törekedni, hogy egészséges gazdasági és társadalmi közvélemény teremtsék, továbbá, hogy az alsó rétegek is, falusi gazdaszövetségek, gazdakörök és szövetkezetek útján szerveztetvén, *a gazdasági és politikai élet föladataira kellő irányítást és nevelést megkapják.* E célból a Szövetség folyóiratokat ad ki, füzeteket tesz közzé, nagyobb eredeti, vagy fordított műveket bocsát a közönség rendelkezésére. Igyekszik e mellett az időszaki gyűléseken és személyes érintkezés útján is felköltetni az érdeklődést.

A Gazdakörökben előadásokat tartat, vagy nekik a helyi viszonyoknak megfelelő tartalmú értekezéseket küld. Fontos közügyekben a kormánynál és hatóságoknál közbenjár; parcellázási és kölcsönügyekben szaktanácscsal szolgál. A község jóléte, békéje, haladása érdekében a vezetőknek segédkezik.

Az évi tagdíj 12 korona, ezért kapják a tagok a Szövetség kiadványait, névszerint a hetenkint két tartalmas füzetben megjelenő Szövetkezés című, húsz éve járó folyóiratot, melynek szombati melléklete a Gazdakör és az *eladó földek* jegyzéke; ezenkívül kapnak kellő útbaigazításokat ügyes-bajos dolgaikban.

Magyarországon több, mint harmadfél millió gazdálkodó van. Ezek irányíthatnák az ország szekerét, ezeknek képére és hasonlatosságára alakulhatna ki a közvélemény, ezek lehetnének irányszabók és intézők a törvényhozásban és a közéletben, ha végre valahára hivatásuk tudatára ébrednének és elfoglalnák az alkotmányban a többség számára biztosított jogokat.

Ennek a minden vonalon való érvényesülésnek egyetlen föltétele: a szervezkedés, a Gazdaszövetség kötelékében való tömörülés.

A kiben magyar szív dobog, a ki megérti a kor sürgető szavát, a ki szereti a népet: az a gazdasági megváltás munkájából ne vonja ki magát!

Urak, polgárok, népvezetők, mutassuk meg egyesült erővel, hogy: Magyarország a magyaroké.

Mutassuk meg, hogy gazdaságilag is nagykorúak vagyunk s alapozzuk meg buzgón a második ezredévet a népműveltség, társadalmi béke és közjólét számára!